

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRKÇEDEKİ GENİZ SESLERİNİN TARİHİ VE
MODERN TÜRK DİLLERİNDEKİ GELİŞİMİ

Doktora Tezi

GİZEM ULUSCU

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir

ŞUBAT 2021

ONAY

İMZA SAYFASI

Gizem Uluscu tarafından hazırlanan “Eski Türkçedeki Geniz Seslerinin Tarihî ve Modern Türk Dillerindeki Gelişimi” başlıklı bu doktora tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Hacer Tokyürek

.....

Kurumu: Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Elmalı

.....

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 19 Şubat 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

A large, light gray, stylized signature watermark is positioned diagonally across the center of the page. It appears to be a combination of the letters 'X' and 'K' in a bold, geometric font.

İmza

Gizem Uluscu

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir

ÖN SÖZ

Bir dilin yapısını anlamada şüphesiz ki ses değişimlerinin rolü büyüktür. Biz de çalışmamızda Eski Türkçede bünyesinde geniz sesleri bulunduran kelimelerden hareketle, Eski Türkçedeki geniz seslerinin hem tarihî hem de modern Türk dillerindeki değişimini tespit etmeye çalıştık.

Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri haricinde beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teze konu olan ses değişiklikleriyle alakalı araştırma tarihine yer verilmiştir. İkinci bölümde $\eta \sim g$, üçüncü bölümde $\eta \sim n$, dördüncü bölümde ise $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ değişimleri tarihî ve modern Türk dillerine göre ayrı başlıklara ayrılarak bu değişimler hem eklerde hem de kelime kök ve gövdelerinde olmak üzere incelenmiştir.

Bu inceleme kısmının hazırlanabilmesi amacıyla Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğü ile *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı eser taranmış, bu eserlerden elde edilen sözcüklerin tarihî ve modern Türk dillerindeki şekilleri, orijinal kaynaklardan ve çağdaş Türk dilleri sözlüklerinden alınmıştır. İncelenen kaynak eserler ve etimolojik sözlükler “eser kısaltmaları” bölümünde verilmiştir. Rusça sözlüklerdeki verilerin Kiril alfabesinden Latin alfabesine aktarımında Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'in *Türk Dilleri - Giriş* adlı eserlerindeki gösterimleri temel alınmıştır. Eski Türk Yazıtları ve *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*teki almaşmalar (İng. *alternation*) tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin etimolojileri için etimolojik sözlüklerden yararlanılmıştır.

Tezi hazırlarken karşılaştığımız en büyük zorluk da etimolojisi tam olarak belli olmayan kelimeler oldu. Etimolojisi belli olmayan kelimelerdeki ses değişimlerini tespit edemeyeceğimiz için bu kelimeler üzerinde çeşitli araştırmacıların görüşlerini vermekle yetindik.

Eklerdeki ses değişimlerinin tespiti için ise tarihî Türk dillerindeki eser neşirlerinin dizin kısmı taranmış ve bu diller üzerinde yapılan dilbilgisi çalışmalarına bakılmıştır. Modern Türk dilleri için de söz konusu dillerle ilgili ulaşılabilen tüm dilbilgisi kitapları incelenmiştir. Bu veriler aracılığıyla $\eta \sim g$, $\eta \sim n$, $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ değişimleri bölümleri hazırlanmıştır. Dilbilgisi eserlerinde bu ses değişimleriyle ilgili farklı örnekler yer verilmesi durumunda bu eserlere atıf yapılarak bu örnekler de zikredilmiştir.

Bu taranılan sözcükler, tezin beşinci bölümünde taranılan sözcükler başlığı altında verilmiştir.

Üzerinde çalıştığım tez konusunu bana veren ve benden hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen sayın hocalarım Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya'ya ve Prof. Dr. Ayşe Gül Sertkaya'ya, Osmanlı Türkçesiyle ilgili müşküllerimde bana yardımcı olan Doç. Dr. Ahmet Şefik Şenlik'e, başta bölüm başkanımız Prof. Dr. Muharrem Dayanç olmak üzere İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ndeki tüm hocalarıma ve araştırma görevlisi arkadaşlarıma desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Canım anneme, canım babama ve biricik kardeşim Begüm Uluscu'ya her daim yanımda oldukları ve bana her koşulda güvendikleri için sonsuz teşekkür ederim. İyi ki varlar.

Ve son olarak İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ne yatay geçiş yaptıktan sonra tez danışmanım olmayı kabul eden, beni Almanca öğrenmem konusunda teşvik eden, tezimin her aşamasını kontrol ederek beni yönlendiren, üzerimde büyük emeği olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir'e ömür boyu müteşekkireceğim.

Gizem Uluscu

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDEKİ GENİZ SESLERİNİN TARİHİ VE MODERN TÜRK DİLLERİNDEKİ GELİŞİMİ

Gizem Uluscu

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir

Şubat, 2021

Bu çalışmada Eski Türkçede bünyesinde geniz sesleri bulunduran kelimelerden hareketle, Eski Türkçedeki geniz seslerinin hem tarihî hem de modern Türk dillerindeki gelişimi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğü, *Philologiae Turcicae Fundamenta* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten taranılan kelimelerin tarihî ve modern Türk dillerindeki şekilleri, o dönemde yazılmış orijinal kaynaklar ve çağdaş Türk dilleri sözlükleri taranarak tespit edilmiş, çalışmanın eklerle ilgili bölümleri ise gramer kitapları taranarak hazırlanmıştır.

Beş bölümden oluşan tez, Türkçedeki geniz seslerinin tanıtıldığı ve tarihî ve modern Türk dillerinde / η / sesinin imlası hakkında bilgi verildiği giriş bölümüyle başlamaktadır. Birinci bölümde geniş kapsamlı bir araştırma tarihine yer verilmiştir. İkinci bölüm taranılan kelimelerden hareketle $\eta \sim g$ değişimine ayrılmış, bu değişim hem eklerde hem de kelime kök ve gövdelerinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde $\eta \sim n$, dördüncü bölümde ise $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ değişimlerine yer verilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise taranılan sözcükler isimler ve fiiller olmak üzere alt başlıklara ayrılarak listelenmiş, sözcüklerin tarihî ve modern Türk dillerindeki şekilleri geçtikleri kaynaklar da belirtilerek verilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu çalışmayla birlikte elde edilen sonuçlar ve tespitler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, geniz sesleri, genizsizleşme, ses değişimi, almaşma, art damak η 'si

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF NASAL SOUNDS IN OLD TURKIC IN HISTORICAL AND MODERN TURKIC LANGUAGES

Gizem Uluscu

Dissertation, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir

February, 2021

In this study, based on words that contain nasal sounds in Old Turkic, it was attempted to reveal the development of nasal sounds in Old Turkic in both historical and modern Turkic languages. In this context, the words obtained from Sir Gerard Clauson's *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Philologiae Turcicae Fundamenta* and *Dîvânu Lugâti't-Türk* were determined by looking at the original works written at that time and the dictionaries of modern Turkic languages. Parts of the study related to suffixes were prepared by scanning grammar books.

This thesis which consists of five parts starts with an introduction part which gives information about the nasal sounds in Turkic and the orthography of /ŋ/ sound in historical and modern Turkic languages. In the first chapter of the study a wide-ranging history of research is given. The second chapter contains $\eta \sim g$ change based on the words scanned. This change has been studied in both suffixes and word stems. In the third chapter the change of $\eta \sim n$ and in the fourth section the changes of $\eta \sim m$ and $n \sim m$ are given. In the fifth and final section, the scanned words are divided into subheadings as nouns and verbs. Forms of words in historical and modern Turkic languages are given by specifying the works in which they pass. In the conclusion, the outcomes and determinations about this work are presented.

Key Words: Old Turkic, nasal sounds, denasalisation, sound change, alternation, velar
ŋ

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	xix
KISALTMALAR	xxi
TABLolar LİSTESİ	xxix
GİRİŞ	1
G.1. TÜRKÇEDE GENİZ SESLERİ	1
G.2. TARİHİ VE MODERN TÜRK DİLLERİNDE /η/ SESİNİN İMLÂSİ	5
BÖLÜM I: ARAŞTIRMA TARİHİ	9
1.1. $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	9
1.2. $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	21
1.3. $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ DEĞİŞİMLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	24
BÖLÜM II. TÜRK DİLLERİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	29
2.1. ESKİ TÜRKÇEDE $\eta \sim g$ ALMAŞMASI	29
2.1.1. Eski Türk Yazıtları	29
2.1.1.1. Eklerde	29
2.1.1.1.1. İyelik Eki	29
2.1.1.1.2. İlgi Durumu Eki	30
2.1.1.1.3. Şahıs Eki	30
2.1.1.1.3.1. Geçmiş Zaman Ekinden Sonra	30
2.1.1.1.4. {-sIk} Ekli Eylem Adından Sonra	31
2.1.1.1.5. {-DOK} Ekli Eylem Adından Sonra	31
2.1.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	32
2.1.2. Eski Uygur Türkçesi	33
2.1.2.1. Eklerde	33
2.1.2.1.1. İyelik Eki	33
2.1.2.1.2. İlgi Durumu Eki	33
2.1.2.1.3. Emir Kipi	34

2.1.2.1.4. Şahıs Ekleri	34
2.1.2.1.5. Geçmiş Zaman Partisip Eki.....	35
2.1.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	35
2.1.3. Karahanlı Türkçesi	36
2.1.3.1. Eklerde.....	36
2.1.3.1.1. İyelik Eki.....	36
2.1.3.1.2. İlgi Durumu Eki	37
2.1.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	38
2.2. ORTA TÜRKÇEDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	40
2.2.1. Harezmi Türkçesi	40
2.2.1.1. Eklerde.....	40
2.2.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	40
2.2.2. Kıpçak Türkçesi	42
2.2.2.1. Eklerde.....	42
2.2.2.1.1. İyelik Eki.....	42
2.2.2.1.2. İlgi Durumu Eki	43
2.2.2.1.3. Şahıs Eki	43
2.2.2.1.4. Emir Kipi	43
2.2.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	43
2.2.3. Çağatay Türkçesi.....	45
2.2.3.1. Eklerde.....	45
2.2.3.1.1. İlgi Durumu Eki	45
2.2.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	46
2.3. BATI TÜRKÇESİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	48
2.3.1. Yeni Türkçe.....	48
2.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesi	48
2.3.1.2. Osmanlı Türkçesi	49
2.3.1.3. Türkiye Türkçesi	50
2.3.1.3.1. Türkiye Türkçesi Yazı Dili	50
2.3.1.3.2. Anadolu ve Rumeli Ağızları	51
2.3.1.3.2.1. Eklerde.....	51
2.3.1.3.2.1.1. İyelik Eki.....	51

2.3.1.3.2.1.2. Şahıs Eki.....	51
2.3.1.3.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	52
2.3.2. Gagauz Türkçesi.....	54
2.3.3. Azerbaycan Türkçesi.....	54
2.3.4. Türkmence.....	55
2.4. KUZEY TÜRKÇESİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	57
2.4.1. Tatarca.....	57
2.4.1.1. Eklerde.....	57
2.4.1.1.1. İyelik Eki.....	57
2.4.1.1.2. Şahıs Eki.....	57
2.4.1.1.3. Emir Kipi.....	57
2.4.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	58
2.4.2. Başkurtça.....	59
2.4.2.1. Eklerde.....	59
2.4.2.1.1. Yönelme Durumu Çekimi	59
2.4.2.1.2. İyelik Eki	59
2.4.2.1.3. Şahıs Eki.....	59
2.4.2.1.4. Emir Kipi.....	59
2.4.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	60
2.4.3. Kazakça	61
2.4.3.1. Eklerde.....	61
2.4.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	61
2.4.4. Kırgızca	62
2.4.4.1. Eklerde.....	62
2.4.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	62
2.4.5. Karaçay-Balkarca	64
2.4.5.1. Eklerde.....	64
2.4.5.1.1. İyelik Eki.....	64
2.4.5.1.2. Şahıs Eki.....	64
2.4.5.1.3. Emir Kipi.....	64
2.4.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	64
2.4.6. Nogayca.....	65

2.4.6.1. Eklerde.....	65
2.4.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	66
2.4.7. Kırım Tatarcası.....	67
2.4.7.1. Eklerde.....	67
2.4.7.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	67
2.4.8. Karaimce.....	68
2.4.8.1. Eklerde.....	68
2.4.8.1.1. Yönelme Eki	68
2.4.8.1.2. İyelik Eki.....	68
2.4.8.1.3. Şahıs Eki	69
2.4.8.1.4. Emir Kipi	69
2.4.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	69
2.4.9. Kumukça	71
2.4.9.1. Eklerde.....	71
2.4.9.1.1. Yönelme Eki	71
2.4.9.1.2. İyelik Eki.....	71
2.4.9.1.3. Şahıs Eki	71
2.4.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde:.....	71
2.5. DOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	74
2.5.1. Yeni Uygurca	74
2.5.1.1. Eklerde.....	74
2.5.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	74
2.5.2. Özbekçe.....	75
2.5.2.1. Eklerde.....	75
2.5.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	75
2.5.3. Sarı Uygurca.....	77
2.5.3.1. Eklerde.....	77
2.5.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	77
2.5.4. Karakalpakça.....	78
2.5.4.1. Eklerde.....	78
2.5.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	78
2.6. KUZEYDOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	80

2.6.1. Tofalarca.....	80
2.6.1.1. Eklerde.....	80
2.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	80
2.6.2. Tuvaca	81
2.6.2.1. Eklerde.....	81
2.6.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	82
2.6.3. Altayca	83
2.6.3.1. Eklerde.....	83
2.6.3.1.1. Yönelme Eki.....	83
2.6.3.1.2. Şahıs Eki.....	83
2.6.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	84
2.6.4. Şorca.....	84
2.6.4.1. Eklerde.....	84
2.6.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	85
2.6.5. Hakasça	86
2.6.5.1. Eklerde.....	86
2.6.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	86
2.6.6. Teleütçe	88
2.6.6.1. Eklerde.....	88
2.6.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	88
2.7. SALARCADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	90
2.7.1. Eklerde	90
2.7.1.1. İlgi Durumu Eki.....	90
2.7.2. Fiil Kök ve Gövdelerinde.....	90
2.8. HALAÇÇADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	91
2.8.1. Eklerde	91
2.8.1.1. Yönelme Eki.....	91
2.8.1.2. İlgi Durumu Eki.....	91
2.8.1.3. İyelik Eki	91
2.8.1.4. Şahıs Eki.....	92
2.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	92
2.9. ÇUVAŞÇADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ.....	93

2.9.1. Eklerde	93
2.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	93
2.10. YAKUTÇADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ	94
2.10.1. Eklerde	94
2.10.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	94
BÖLÜM III. TÜRK DİLLERİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	96
3.1. ESKİ TÜRKÇEDE $\eta \sim n$ ALMAŞMASI	96
3.1.1. Eski Türk Yazıtları.....	96
3.1.2. Eski Uygur Türkçesi	96
3.1.3. Karahanlı Türkçesi.....	99
3.2. ORTA TÜRKÇEDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	100
3.2.1. Harezmi Türkçesi	100
3.2.1.1. Eklerde.....	100
3.2.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	100
3.2.2. Kıpçak Türkçesi	101
3.2.2.1. Eklerde.....	101
3.2.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	101
3.2.3. Çağatay Türkçesi.....	104
3.2.3.1. Eklerde.....	104
3.2.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	104
3.3. BATI TÜRKÇESİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	107
3.3.1. Yeni Türkçe.....	107
3.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesi	107
3.3.1.2. Osmanlı Türkçesi	108
3.3.1.3. Türkiye Türkçesi	112
3.3.1.3.1. Türkiye Türkçesi Yazı Dili	112
3.3.1.3.1.1. Eklerde.....	112
3.3.1.3.1.1.1. İlgi Durumu Eki.....	113
3.3.1.3.1.1.2. Yönelme Durumu Çekimi	113
3.3.1.3.1.1.3. İyelik Eki	113
3.3.1.3.1.1.4. Şahıs Eki.....	114
3.3.1.3.1.1.5. Emir Kipi	115

3.3.1.3.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	115
3.3.1.3.2. Anadolu ve Rumeli Ağızları	119
3.3.2. Gagauz Türkçesi.....	122
3.3.2.1. Eklerde.....	122
3.3.2.1.1. İlgi Durumu Eki	122
3.3.2.1.2. Yönelme Durumu Çekimi	122
3.3.2.1.3. İyelik Eki.....	122
3.3.2.1.4. Şahıs Eki.....	122
3.3.2.1.5. Emir Kipi.....	123
3.3.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	123
3.3.3. Azerbaycan Türkçesi.....	125
3.3.3.1. Eklerde.....	125
3.3.3.1.1. İlgi Durumu Eki	125
3.3.3.1.2. Yönelme Durumu Çekimi	125
3.3.3.1.3. İyelik Eki.....	125
3.3.3.1.4. Şahıs Eki.....	125
3.3.3.1.5. Emir Kipi.....	126
3.3.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	126
3.3.4. Türkmece.....	128
3.3.4.1. Eklerde.....	128
3.3.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	128
3.4. KUZEY TÜRKÇESİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	129
3.4.1. Tatarca	129
3.4.1.1. Eklerde.....	129
3.4.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	129
3.4.2. Başkurtça	130
3.4.2.1. Eklerde.....	130
3.4.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	130
3.4.3. Kazakça	131
3.4.3.1. Eklerde.....	131
3.4.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	131
3.4.4. Kırgızca	132

3.4.4.1. Eklerde.....	132
3.4.4.1.1. İlgi Durumu Eki	132
3.4.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	133
3.4.5. Karaçay-Balkarca.....	134
3.4.5.1. Eklerde.....	134
3.4.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	134
3.4.6. Nogayca.....	135
3.4.6.1. Eklerde	135
3.4.6.1.1. İlgi Durumu Eki.....	135
3.4.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	135
3.4.7. Kırım Tatarcası.....	136
3.4.7.1. Eklerde.....	136
3.4.7.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	136
3.4.8. Karaimce	137
3.4.8.1. Eklerde.....	137
3.4.8.1.1. Yönelme Eki	137
3.4.8.1.2. İlgi Durumu Eki	137
3.4.8.1.3. İyelik Eki.....	137
3.4.8.1.4. Şahıs Eki	138
3.4.8.1.5.Emir Kipi	138
3.4.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	138
3.4.9. Kumukça	140
3.4.9.1. Eklerde.....	140
3.4.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	140
3.5. DOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	141
3.5.1. Yeni Uygurca	141
3.5.1.1. Eklerde.....	141
3.5.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	141
3.5.2. Özbekçe.....	142
3.5.2.1. Eklerde.....	142
3.5.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	142
3.5.3. Sarı Uygurca.....	142

3.5.3.1. Eklerde.....	142
3.5.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	142
3.5.4. Karakalpakça.....	143
3.5.4.1. Eklerde.....	143
3.5.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	143
3.6. KUZEYDOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ.....	144
3.6.1. Tofalarca.....	144
3.6.1.1. Eklerde.....	144
3.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	144
3.6.2. Tuvaca	145
3.6.2.1. Eklerde.....	145
3.6.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	145
3.6.3. Altayca	145
3.6.3.1. Eklerde.....	145
3.6.3.1.1. Ayrılma Durumu Eki.....	145
3.6.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	145
3.6.4. Şorca.....	146
3.6.4.1. Eklerde.....	146
3.6.4.1.1. Ayrılma Durumu Eki.....	146
3.6.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	146
3.6.5. Hakasça	147
3.6.5.1. Eklerde.....	147
3.6.5.1.1. Ayrılma Durumu Eki.....	147
3.6.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	147
3.6.6. Teleütçe	148
3.6.6.1. Eklerde.....	148
3.6.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde	148
3.7. SALARCADA $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	148
3.7.1. Eklerde	148
3.7.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	149
3.8. HALAÇÇADA $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	149
3.8.1. Eklerde	149

3.8.1.1. Yönelme Eki.....	149
3.8.1.2. İlgi Durumu Eki.....	149
3.8.1.3. İyelik Eki.....	150
3.8.1.4. Şahıs Eki.....	150
3.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	150
3.9. ÇUVAŞÇADA $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	151
3.9.1. Eklerde	151
3.9.1.1. İlgi Durumu Eki.....	151
3.9.1.2. Yönelme Durumu Çekimi	152
3.9.1.3. Şahıs Eki.....	152
3.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	152
3.10. YAKUTÇADA $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ	154
3.10.1. Eklerde	154
3.10.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde.....	154
BÖLÜM IV. TÜRKÇEDE $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ DEĞİŞİMİ	156
4.1. ESKİ TÜRKÇEDE $\eta \sim m$, $n \sim m$ ALMAŞMASI	156
4.1.1. Eski Türk Yazıtları.....	156
4.1.2. Eski Uygur Türkçesi	156
4.1.3. Karahanlı Türkçesi	156
4.2. ORTA TÜRKÇEDE $\eta \sim m$, $n \sim m$ DEĞİŞİMİ	157
4.2.1. Harezmi Türkçesi	157
4.2.2. Kıpçak Türkçesi	158
4.2.3. Çağatay Türkçesi.....	158
4.3. BATI TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m$, $n \sim m$ DEĞİŞİMİ	158
4.3.1. Yeni Türkçe.....	158
4.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesi	158
4.3.1.2. Osmanlı Türkçesi.....	159
4.3.1.3. Türkiye Türkçesi.....	160
4.3.1.3.1. Türkiye Türkçesi Yazı Dili	160
4.3.1.3.2. Anadolu ve Rumeli Ağızları	160
4.3.2. Gagauz Türkçesi.....	161
4.3.3. Azerbaycan Türkçesi.....	162

4.3.4. Türkmece.....	162
4.4. KUZHEY TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m, n \sim m$ DEĞİŞİMİ	163
4.4.1. Tatarca.....	163
4.4.2. Başkurtça.....	163
4.4.3. Kazakça	163
4.4.4. Kırgızca	164
4.4.5. Karaçay-Balkarca	164
4.4.6. Nogayca.....	165
4.4.7. Kırım Tatarcası.....	165
4.4.8. Karaimce	166
4.4.9. Kumukça	166
4.5. DOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m, n \sim m$ DEĞİŞİMİ	167
4.5.1. Yeni Uygurca	167
4.5.2. Özbekçe.....	167
4.5.3. Sarı Uygurca.....	167
4.5.4. Karakalpakça.....	168
4.6. KUZHEYDOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m, n \sim m$ DEĞİŞİMİ.....	169
4.6.1. Tofalarca.....	169
4.6.2. Tuvaca	169
4.6.3. Altayca	169
4.6.4. Şorca.....	169
4.6.5. Hakasça	170
4.6.6. Teleütçe	170
4.7. SALARCADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ	170
4.8. HALAÇÇADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ.....	170
4.9. ÇUVAŞÇADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ.....	171
4.10. YAKUTÇADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ	172
BÖLÜM V. TARANILAN SÖZCÜKLER	173
5.1. İSİMLER.....	173
5.2. FİİLLER.....	233
SONUÇ.....	256
KAYNAKÇA	262

ÖZ GEÇMİŞ.....	284
----------------	-----

KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ÜNLÜLER

(̄)	: Ünlüler üzerinde uzunluk işareti
(̂)	: Ünlüler üzerinde indirgenme (İng. <i>reduction</i>) işareti
(˘)	: Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti

ÜNSÜZLER

<u>d</u>	: Dişler arası sızıcı d
g	: Ön damak g'si (ön ünlülerle)
ğ	: Art damak g'si (art ünlülerle)
«	: Sızıcı, art damak h'si
k	: Ön damak k'si (ön ünlülerle)
ķ	: Art damak k'si (art ünlülerle)
ŋ	: Art damak ŋ'si
ś	: Çuvaş Türkçesinde damaksıl s

İŞARETLER

*	: Tanımlanamayan, fakat olması gerektiği düşünülen biçimi veya Ana Türkçe biçimi gösterir.
<	: İşaretin sivri ucu değişimin yönünü gösterir.
>	: İşaretin sivri ucu değişimin yönünü gösterir.
~	: Almaşma, eşzamanlı olarak görülme işareti.
+	: İsim tabanı veya isme gelen ek işareti.
-	: Fiil tabanı veya fiile gelen ek işareti.
Ø, ø	: İşaretsiz biçim veya öge; kaybolan öge.

KISALTMALAR

DİL VE LEHÇE KISALTMALARI

Alt.	: Altayca
AltTel.	: Altaycanın Teleütçe Ağzı
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
BTü.	: Batı Türkçesi
Bşk.	: Başkurtça
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
Çuv.	: Çuvaşça
DTü.	: Doğu Türkçesi
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
ETü.	: Eski Türkçe
EUyg.	: Eski Uygur Türkçesi
Far.	: Farsça
Gag.	: Gagauzca
Hal.	: Halaçça
Hak.	: Hakasça
Har.	: Harezmi Türkçesi
İng.	: İngilizce
Kalm.	: Kalmukça
Kar.	: Karahanlı Türkçesi
Kara.	: Karayca (Karaimce)
KaraH.	: Karaimcenin Haliç-Lutsk Ağzı
KaraK.	: Karaimcenin Kırım Ağzı
KaraT.	: Karaimcenin Troki Ağzı

Kaz.	: Kazan Tatarcası
KDTü.:	: Kuzeydoğu Türkçesi
Kıp.	: Kıpçak Türkçesi
Kırg.	: Kırgızca
Kkır.	: Karakırgızca
Kklp.	: Karakalpakça
Kmk.	: Kumukça
KrçBalk.	: Karaçay – Balkarca
KrmTat.	: Kırım Tatarcası
KTü.	: Kuzey Türkçesi
Kzk.	: Kazakça
Leb.	: Lebed Diyalekti
Nog.	: Nogayca
Orh.	: Orhon Türkçesi
Osm.	: Osmanlı Türkçesi
OTü.	: Orta Türkçe
Özb.	: Özbekçe
Rus.	: Rusça
Sal.	: Salarca
SUyg.	: Sarı Uyгурca
Şor	: Şorca
Tar.	: Tarançi Türkçesi
Tat.	: Tatarca
Tkm.	: Türkmençe
Tof.	: Tofalarca

TS	: Türkçe Sözlük
TTü.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuvaca
Yak.	: Yakutça
YTü.	: Yeni Türkçe
YUyg.	: Yeni Uygurca

DİĞER KISALTMALAR

BK	: Bilge Kağan Yazıtı
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
CCI	: Codex Cumanicus'un İtalyanlar tarafından hazırlanan I. bölümü
CCG	: Codex Cumanicus'un Almanlar tarafından hazırlanan II. bölümü
çev.	: Çeviren
D	: Doğu
ed.	: Editör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
G	: Güney
Haz.	: Hazırlayan
IPA	: The International Phonetic Alphabet
K	: Kuzey
KÇ	: Küli Çor Yazıtı
krş.	: Karşılaştırınız

KT	: Köl Tegin Yazıtı
mec.	: Mecaz anlam
O.	: Oengin Yazıtı
Örn.	: Örneğin
PT	: Proto-Türkçe
ŞU	: Şine Usu Yazıtı
T	: Tun Yokuk Yazıtı
Ta.	: Taryat Yazıtı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yen.	: Yenisey Yazıtları

ESER KISALTMALARI

AzDia.	: Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti 1999.
Aze.	: Azizbekov 1965.
AzRus.	: Guseynova 1941.
AltBT.	: Baskakov / Toşçakova 1947.
AltGND.	: Gürsoy Naskali / Duranlı 1999.
AtG	: Gabain 1950.
AtH	: Arat 2006.
AY	: Kaya 1994.
BrahMau.	: Maue 1996.
BşkÖz.	: Özşahin 2017.
BşkUra.	: Uraksin 1996.
CC	: Grønbech 1942; Argunşah / Güner 2015.
ÇağAbuş.	: Kaçalın 2011.

ÇağSeng.	: Clauson 1960.
ÇuvBay.	: Bayram 2007.
ÇuvSkvort.	: Skvortsov / Skvortsova 2003.
ÇuvYeg.	: Yegorov 1935.
DK	: Kaçalın 2006.
DLT	: Dankoff / Kelly 1982-1985; Atalay 1985; Ercilasun / Akkoyunlu 2014; Kaçalın 2019.
DTS	: Nadelyayev / Nasilov / Tenişev / Şçerbak 1969.
DS	: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.
Dür.	: Toparlı 2003.
EATS	: Kanar 2011.
ESTYa	: Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov.
EDPT	: Clauson 1972.
GagBask.	: Baskakov 1973.
H I	: Arat 1930.
H II	: Arat 1932.
HalDT.	: Doerfer / Tezcan 1980.
HalLex.	: Doerfer 1987.
HakBask.	: Baskakov 1953.
HakArık.	: Arıkoğlu 2005.
HamTouHou.	: Hamilton 1986.
HŞ	: Demirci / Karşlı 2014.
Huast.	: von Le Coq 1941; Özbay 2014.
IrkB.	: Tekin 1993; Tekin 2004.
İd.	: Caferoğlu 1931.
İM	: Toparlı 1992.
İN	: Ünver 1984.
KaraBZŞ.	: Baskakov / Zayonçkovskiy / Şapşal 1974.
Kav.	: Toparlı / Çögenli / Yanık 1999.
KB	: Arat 1947.
KbalkTav.	: Tavkul 2000.
KBD	: Ergin 1980.

KE	: Ata 1997.
KEWT	: Stachowski 2019.
KırgY.	: Yudahin 1965.
KİP	: Tekin 1960.
KklpBask.	: Baskakov 1958.
KmkB.	: Bammatorov 1969.
KP	: Hamilton 1971.
KBalk.	: Suyunçev / Urusbiev 1965.
KrmTatAGU.	: Asanov / Garkavets / Useinov 1988.
KWb.	: Ramstedt 1935.
KzkM.	: Mahmudov / Musabaev 1954.
Leh.	: Kırkkılıç 1999.
LOsm.	: Toparlı 2000.
M I	: von Le Coq 1912.
M II	: von Le Coq 1919.
M III	: von Le Coq 1922.
ME	: Yüce 1993.
Mec.	: Toparlı / Çögenli / Yanık 2000; Houtsma 1894.
Men.	: Meninski 2002.
ML	: Barutçu-Özönder 1996.
MM	: Toparlı / Argunşah 2008.
MNB-Sengim	: Tekin 1980.
MNB-Hami	: Shimin / Klimkeit 1988.
MU	: Karabacak 2002.
NF	: Ata 1998
NogBask.	: Baskakov 1963.
OSTN	: Radloff 1893.
ÖzbBrov.	: Borovkov 1959.
SalTen.	: Tenişev 1976.
SDD	: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Dergisi
SN	: Cin 2012.
SUygMal.	: Malov 1957.7

ŞorKA.	: Kurpeşko-Tannagaşeva / Apon'kin 1993.
TarSöz.	: Tanıklariyle Tarama Sözlüğü.
TatG.	: Golovkina, O. V. 1966.
TDS	: Ataniyazow 2004.
TDES	: Eren 1999.
TeleRus.	: Ryumina-Sırkaşeva / Kuçigaşeva 1995.
TKBS	: Gülensoy 2007.
TkmBKH.	: Baskakov / Karrieva / Hamzaeva 1968.
TkmTek.	: Tekin / Ölmez 1995.
TofRas.	: Rassadin 2005.
TS	: Türkçe Sözlük.
TT I	: Bang-Kaup / Gabain 1929a.
TT II	: Bang-Kaup / Gabain 1929b.
TT III	: Bang-Kaup / Gabain 1930a.
TT IV	: Bang-Kaup / Gabain 1930b.
TT V	: Bang-Kaup / Gabain 1931; Uzunkaya 2020.
TT VI	: Gabain / Rachmati 1934.
TT VII	: Rachmati / Eberhard 1936.
TT VIII	: Gabain 1954.
Tuh.	: Atalay 1945.
TuvTen.	: Tenişev 1968.
U I	: Müller 1908; Elmalı 2016.
U II	: Müller 1911; Elmalı 2016.
U III	: Müller 1922; Elmalı 2016.
U IV	: Müller / Gabain 1931; Elmalı 2016.
UW	: Röhrborn 2015.
UygJar.	: Jarring 1964.
UygLo.	: Malov 1956.
VEWT	: Räsänen 1969.
YakDolg.	: Stachowski 1998.
YakPek.	: Pekarskij 1930.
YakSlept.	: Sleptsova 1972.

YakVas. : Vasiliev 1995.
Yar. : Erdal 1984.
YED : Timurtaş 1972.
YUygN. : Nadjip 1968.
YZ : Cin 2011.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkçede Geniz Sesleri.....	1
Tablo 2. Türk dillerinde /ŋ/ sesinin Kiril alfabesiyle gösterimi	8
Tablo 3. Eski Türkçedeki İyelik Ekleri	29
Tablo 4. Eski Türkçede Geçmiş Zaman Ekinin Şahıslara Göre Çekimi.....	30
Tablo 5. Eski Türkçede Emir Kipinin Şahıslara Göre Çekimi.....	34
Tablo 6. Codex Cumanicus'ta İyelik Çekimi.....	42

GİRİŞ

G.1. TÜRKÇEDE GENİZ SESLERİ

Ünsüzler, ağız ve geniz ünsüzleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ağız ünsüzlerinin teşekkülünde küçük dil burun yolunu kapatır ve hava akımının burun boşluğundan geçişi engellenir. Geniz ünsüzlerinin teşekkülünde ise akciğerlerden gelen hava burun boşluğu açık olduğu için burundan da çıkar. Türkçedeki geniz sesleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Türkçede Geniz Sesleri

	Çift dudaksıl	Dişyuvasıl	Damaksıl	Art damaksıl
Genizsil	m	n	ñ	ŋ

/m/: Boğumlanma yerine göre çift dudaksıl, boğumlanma biçimine göre genizsil, ötümlü bir ünsüzdür.

Söz başında /m/ sesi, alıntı ve yansıma kelimelerde görülür. Kelimenin sonraki hecesinde geniz sesi olması durumunda, kimi sözcüklerde söz başı *b-*, *m-*’ye döner: Örn. *ben* ‘ben’ ~ *men*, *buñ* ‘keder, tasa’ ~ *muñ*, *beñgü* ‘ebedî’ ~ *meñgü*.

Söz içi ve söz sonunda bu ses genellikle korunmuştur. Tuv. *çuurga* ‘yumurta’ (TuvTen.) < **yumurtğa* örneğinde ise söz içinde /m/ sesinin düştüğü görülür. Orta Kıpçakçada söz içinde aynı kelime hem /m/ hem /n/ ile görülür: Örn. *emder-* ~ *ender-* ‘çevirmek, aktarmak, döndürmek, alt üst etmek’ (İd.), *tırna-* ~ *tırma-* ‘kaşımak’ (Tuh.).

ETü.'de 'şimdi' anlamındaki *amtı* kelimesi bazı Çağdaş Türk Dillerinde $m > n$ değişimiyle görülür: Örn. Az. *indi* 'şimdi' (Aze.) $< *amtı$; Kzk. *endi* 'şimdi' (KzkM.) $< *amtı$.

DLT'de de *bogın ~ bogım* 'boğum'; *yığın ~ yığım* 'yığılmış, yığın' örneklerinde söz sonunda aynı kelime hem /m/ hem /n/ ile görülür.

/n/: Boğumlanma yerine göre dişyuvasil, boğumlanma biçimine göre genizsil, ötümlü bir ünsüzdür.

Söz başında *ne* ve bunun türevi kelimelerde görülür.

Söz içinde genellikle korunmuştur. Räsänen, söz sonundaki /ç/ sesinden önce gelen /n/ sesinin sıklıkla düştüğünü söyler: Örn. Şor *koş* 'çizme koncu' $< *konç$; Osm. *tuç ~ tunç* 'tunç'¹

Tuvacada zamirlerin ilgi durumu çekiminde /n/ sesinin düştüğü görülür: Örn. Tuv. *meen* 'benim' $< ETü. meniñ$, Tuv. *seen* 'senin' $< ETü. seniñ$ ²

Söz içinde -n- $>$ -m- değişimleri görülür: Örn. Kzk. *umut*- 'unutmak' (KzkM.), $< *unit$ -

Söz sonunda genellikle korunmuştur. Bazı örneklerde -n $>$ -m değişimi görülür: Örn. *yalın ~ yalım* 'alev' (DS, SDD) $< *yalın$; (TkmBKH.) *tüm* 'gece' $< *tün$; Alt. *saram* 'cimri' $< *saran$. Çuvaşçada da -n $>$ -m değişimi görülmektedir. Örn. *çim* 'soluk, nefes, hayat' (ÇuvBay.) $< *tın$, *hırım* 'mide, karın, göbek' (ÇuvBay.) $< *karın$.

Altayca, Şorca ve Hakaşçada, Eski Türkçedeki "+dIn" ayrılma durumu eki, $n > \eta$ değişimiyle art damak η 'li olarak görülür.

Räsänen, AtH'de 3. Teklik şahıs emir çekiminde *kılsuw*, *bilsüv* ($< kılсуη$, *bilsüη* $< kılsun$, *bilsün*) şekillerinin varlığına dikkat çeker.³ Ekin Eski Türkçedeki şekli "-zUn"dur.

/n/: Boğumlanma yerine göre damaksıl, boğumlanma biçimine göre genizsil, ötümlü bir ünsüzdür. IPA'da *n* simgesi ile gösterilmektedir.

¹ Martti Räsänen, *Materialen zur Lautgesichte der türkischen Sprachen* (Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XV, 1949), s. 204.

² Vildan Koçoğlu Gündoğdu, *Tuva Türkçesi Grameri, Metin-Söz Dizini* (Ankara: TDK Yayınları, 2018), s. 117.

³ Martti Räsänen, *a.g.e.*, 204.

Bu ses eski Türk alfabeli metinlerde Ğ şeklinde özel bir işaretle gösterilmekteydi ve iç ses ve son seste bulunmaktaydı. Uygur yazı sisteminde ise /ñ/ sesi için özel bir işaret bulunmaz.

Bu sese ait elimizdeki veriler ise son derece kısıtlıdır. Clauson, eski Türk alfabeli metinlerde /ñ/ sesini içeren kelimelere örnek olarak *añıy* ‘kötü’, *çıǵań* ‘fakir’, *turńa* ‘turna’, *kańu* ‘hangi?’, *koń* ‘koyun’, *końçı* ‘çoban’, *końlıǵ* ‘koyun sahibi’, *yań* ‘yaymak, dağıtmak, bozguna uğratmak’ kelimelerinin yanında özel isim olan *Tońukuk* ile kavim adı olan *Kıtań* kelimelerini vermiştir.⁴ Bu ses ayrıca küçültme eki olan “+*kIñA*” ekinde de görülür.

Gabain, Eski Uygur Türkçesinde erken dönem Mani metinlerinde /ñ/ sesinin /n/’ye, geç dönem Mani metinleri ile Budist metinlerde ise /y/’ye döndüğünü söyler ve bu değişmeyi ağız özelliği olarak görür.⁵ Şinasi Tekin⁶ ve Omeljan Pritsak⁷ da bu durumu ağız özelliğine bağlamışlardır.

Peter Zieme, Eski Uygur Türkçesinde /ñ/ sesinin aldığı şekilleri “*ny: kanyu, yn: koyun, n: anıg, y: ayıg*” olmak üzere dörde ayırmıştır.⁸

James Russel Hamilton, /ñ/ sesinin duruma göre bazen *yn*, bazen de *ny* şeklinde okunması gerektiğini ifade eder. Hamilton ayrıca KP’de /ñ/ sesinin karşılığı olarak hem /n/ hem de /y/ sesinin bulunduğunu belirterek, Eski Türkçe metinlerin /ñ/ sesinin durumuna göre ağızlara ayrılması halinde KP gibi hem /n/ hem de /y/’nin bulunduğu metinlerin karma bir ağız mı sayılması gerektiği sorusunu sorar.⁹

Marcel Erdal, eski Uygur Türkçesinde *n* ağzının olmadığını düşünür. Ona göre, diğer araştırmacıların /*ñ/ için buldukları /n/ sesinin yanında her zaman *y* vardır ve bu ses yine /ñ/’yi verir.¹⁰

⁴ Sir G. Clauson, *Turkish Mongolian Studies* (London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1962), s. 91.

⁵ Annemarie von Gabain, *Alttürkische Grammatik* (Leipzig : Otto Harrassowitz, 1950), s. 3-5.

⁶ Şinasi Tekin, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992), s. 72.

⁷ Omeljan Pritsak, “Das Alttürkische”, *Handbuch der Orientalistik, erste Abteilung, fünfter Band: Altaistik, erster Abschnitt: Turkologie* (Leiden: Brill 1963), s.6.

⁸ Peter Zieme, “Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichaischtürkischen Turfantexte” (Doktora Tezi, Berlin, 1969), s. 37.

⁹ J. R. Hamilton, *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş, Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması, İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çev. Vedat Köken (Ankara: TDK Yayınları, 1998).

¹⁰ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* (Leiden: Brill, 2004), s. 74.

Ferruh Ağca, /n/ sesinin Manihaist metinlerde daha çok /n/ olduğunun doğru olduğunu; ancak zaman zaman aynı metinlerde /y/ de olduğunu söyleyerek Budist metinler de de sesin /n/ olduğu örneklerle rastlandığını belirtir. Ağca, /n/ sesinin eski Uygur metinlerindeki durumunu “/n/ tarafında olan metinler, /yn/ tarafında olan metinler, /n/ tarafında olan metinler ve /y/ tarafında olan metinler” olmak üzere dörde ayırmıştır.¹¹

Modern Türk dillerinde /n/ sesi /y/ ve seyrek olarak da /n/ olmuştur. Bu sesin nadiren /ny/ ve /yn/ şeklinde ayrıldığı da görülmektedir. Yakut Türkçesinde /n/ > /y/ değişimi görülmektedir (Örn. Yak. *ayī* ‘hata, suç, günah’ ~ EUyg. *ańıg* ‘kötü’).¹² Halaççada ise /n/ > /n/ değişimi vardır (Örn. Hal. *kon* ‘koyun’ < **koń*).¹³

Oğuz grubu Türk dillerinde /n/ > /yn/ değişimi görülür (Örn. TTü. *boynuz* < **büñüz*, TTü. *beyin* < **bēñi*).

Tofa Türkçesinde /n/ sesi korunmuştur. Ali Ilgın, ikinci hecede geniz sesinin bulunması durumunda kelime başı /y/ sesinin /n/’ye döndüğünü söyleyerek “*nōñ* ‘şişman’ < **yoğun* ‘kalın’, *nā* ‘yeni, taze’ < **yañı*, *nan-* ‘dönmek’ < **yan*, *nañğı* ‘yankı’ < **yañku*, *ñumurtğa* ‘yumurta’ < **yumurtğa*” örneklerini verir.¹⁴

/ŋ/: Boğumlanma yerine göre art damaksıl, boğumlanma biçimine göre genizsil, ötümlü bir ünsüzdür.

Söz başında /ŋ/ sesi görülmez.

Söz içinde ve söz sonunda /ŋ/ sesi Çuvaşçada /n/ ve /m/ seslerine değiştiği görülür: Örn. Çuv. *śim* ‘yün’ (ÇuvYeg.) < **yun*; Çuv. *śimil* ‘kolay, hafif’ (ÇuvSkvort.) < **yēñil*; Çuv. *śin-* ‘yenmek, kazanmak, alt etmek’ (ÇuvSkvort.) < **yēñ-*; Çuv. *śññir* ‘sinir, damar, kırış’ (ÇuvSkvort.) < **siñir*.

Çuvaşça haricindeki Türk dillerinde de yuvarlak ünlülerin yanındaki /ŋ/ sesinin /m/’ye döndüğü örneklerle dağınık olarak rastlanır: Örn. Gag. *domuz* ‘domuz’ (GagBask.) < **toñuz*; Az. *sümük* ‘kemik’ (Aze.) < **süñük*.

¹¹ Ferruh Ağca, “Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihendirilmesi” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006), s. 173-174.

¹² Martti Räsänen, a.g.e., 206.

¹³ Gerhard Doerfer, *Grammatik des Chaldasch* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1988), s. 58.

¹⁴ Ali Ilgın, *Tarihî-Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi, Biçim Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları 2015), s. 25.

Tarihî ve çağdaş Türk dillerinde / η / sesinin / g /'ye değiştiği ve / g / üzerinden / y / ve / w / ~ / v /'ye değiştiği örnekler de görülmektedir: Örn. *süwek* 'kemik' (Tuh.) < **süñük*, Tat. *yalgız* 'yalnız' (TatG.) < **yalñuz*, Tof. *iyne* (TofRas.) < **yiñne*.

Çağdaş Kıpçak dillerinde iyelik ve şahıs eklerinin 2. şahıs çekiminde $\eta > g$ değişimi sistemli hale gelmiştir. Karaimcenin Troki ağzında eklerde $\eta > y$ değişimi görülürken (Örn. KaraT. *atay* 'baban' < *atañ*, KaraT. *barıyız* 'gidin!' < *barıñız*), Haliç ağzında ise $\eta > n$ değişimi görülür (KaraH. *atan* 'baban' < *atañ*, KaraH. *barsanız* 'gitseniz' < *barsañız*).

Türkiye Türkçesi, Gagauz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde, ilgi ekinde ve iyelik ve şahıs eklerinin 2. şahıs çekiminde $\eta > n$ değişimi görülür.

Özellikle kuzeydoğu grubu Türk dillerinde / η / sesi düşerek ikincil uzunluklar oluşturmuştur: Örn. Şor *naak* 'yanak' (ŞorKA) < **yañak*; Hak. *hoos* 'böcek' (HakBask.) < **koñuz*. Bu durum Kırgızcada da görülür: Örn. Kırg. *köön* 'gönül' (KırgY.) < **köñül*.

Türkiye Türkçesinde çok erken bir $\eta > n$ değişimi gerçekleştiği için / η / sesi yerini / n /'ye bırakmıştır. Ağızlarda ise bu ses hala korunmaktadır. Çuvaşçada son seste $\eta > n$, m değişimleri görülürken (Örn. Çuv. *tarın* 'derin' (ÇuvSkvort.) < **teriñ*; Çuv. *şulım* 'alev' (ÇuvSkvort.) < **yalın*), Karaimcede $\eta > n$ değişimi görülür (Örn. *son* 'son; sonra' (KaraT., KaraH., KaraK.) < **soñ*).

G.2. TARİHÎ VE MODERN TÜRK DİLLERİNDE / η / SESİNİN İMLÂSİ

Eski Türk alfabesiyle yazılmış metinlerde / η / sesi H biçiminde hususi bir harfle gösterilmiştir. Bu işaret genizden gelen tek sesi karşılar ve yine eski Türk alfabeli metinlerde karşımıza çıkan V /*lt*/, C /*nç*/, J /*nt*/ gibi çift ünsüz değeri taşımaz. András Róna-Tas, H işaretinin n + ayırıcı im (*diacritic*) şeklinde oluştuğunu söyler.¹⁵ Osman Nedim Tuna'ya göre bu işaret, n^1 N ve g^2 g imlerinin birleşmesiyle oluşmuştur.¹⁶

¹⁵ András Róna-Tas, "On the Development and Origin of the East Turkic Runic Script", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, sayı 41 (Budapeşte 1987), s. 10.

¹⁶ Osman Nedim Tuna, "Eski Türk Doğu Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (Ankara 1990), s. 217.

Osman Fikri Sertkaya ise H işaretinin imlası, n^1 sesinin ortasına çekilen 45°lik bir yatay çizgi ile tamamlandığını söyler.¹⁷

Eski Türk alfabesiyle yazılmış metinlerde / η / sesinin teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ve şahıs eki çekimleri ile isimlerin ilgi durumu çekiminde hem η ile (H) hem de g (g)ve $\dot{g}$ (G)ile yazıldığı görülmektedir. Köl Tëgin ve Bilge Kağan yazıtlarında aynı ekin hem / η / hem de / g / ile yazıldığı da gözlemlenmektedir (Örn. iyelik eki: *sünüküg* ‘kemiğin’ (BK D 20) ~ *sünükün* (KT G 6, BK K 5, ilgi durumu eki: *budunuğ* ‘halkının’ (KT D 25, Ta. K 5) ~ *bodunıg* (KT D 1, BK D 3), şahıs eki: *ölsikig* “öleceksin” (KT G 7; BK K 5) ~ *ölsikiñ* (KT G 6; BK K 5).

Eski Türk alfabesi yanında Eski Türkçe metinlerin yazımında kullanılan Brahmi Alfabesi, Tibet Alfabesi ve Phags-pa Alfabesinde de / η / sesini göstermek için özel bir harf bulunmaktadır.¹⁸

Uygur yazı sistemleri ise semitik kökenlidir ve semitik dillerde / η / sesi bulunmadığından Uygur alfabesinde bu ses için ayrı bir harf bulunmaz. Bu nedenle / η / sesi Manihaist Uygur metinlerde / ng /, / nk /; Budist Uygur metinlerinde ise / nk / şeklinde iki harfle (digraf) gösterilir.¹⁹ Zekine Özertural, bu geleneksel yazımın yanında, Uygur metinlerinde / nng / ve / nnk / şeklindeki farklı bir yazıma dikkat çeker ve bu yazımın Orta İranca’dan (Özellikle Persçe ve Soğdçadan) alıntılama olduğunu söyler. Ona göre, bu üç harfli yazım şekli (trigraf), Orta İran yazı alışkanlığının Uygur kelime yazımına bir etkisidir.²⁰ W. B. Henning, Orta Farsçadaki çift *nun*’lu yazımın sadece g sesinin önünde görüldüğünü ve *artdamaksıl* η sesini gösterdiğini belirtir.²¹ N. Sims-Williams, bu yazım şeklinin Mani alfabesi kullanan bütün İranî dillerde görüldüğünü belirterek şeklin Orta Farsça için icat edilmiş olabileceğini söyler.²² Peter Zieme de Sims-Williams gibi çift *nn* ile yazımın sadece Mani alfabesinin özelliği

¹⁷ Osman Fikri Sertkaya, “Göktürkçedeki F (ny) Runası Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sayı 1/4 (Ankara 2012), s. 2.

¹⁸ Peter Zieme, “Gab es Entnasalisierung im Altuigurischen?”, *Trans-Turkic Studies. Festschrift in Honour of Marcel Erdal, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi* (İstanbul: 2010), s. 26.

¹⁹ Zekine Özertural, “Archaische Schreibung des velaren Nasals in den uigurischen Texten”, *Zeitschriften der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (Wiesbaden 2007), s. 367.

²⁰ a.g.m., 368.

²¹ W. B. Henning, “Mitteliranisch”, Karl Hoffman, W. B. Henning vd. (ed.), *Handbuch der Orientalistik/Iranistik-Linguistik* (Leiden: Brill 1958), s.106.

²² Nicholas Sims-Williams, “Soğd Ses Sistemi ve Uygur Alfabesinin Kökeni” (Çev.: F. Korkmaz / B. Keskin), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 57, s. 265.

olduğu kanısındadır. Bu alfabeyi kullanan Türkler tarafından bu yazı geleneğinin benimsendiğini belirtir. Özertural'ın Soğd ve Uygur yazısı için verdiği örneklerin ayrıca ele alınması gerektiğini savunur.²³ Ayrıca Zieme neşrettiği Uygurca bir el yazmasının üç fragmanında /ŋ/ sesi için noktalı k kullanıldığını tespit etmiştir.²⁴

Eski Türk alfabesiyle yazılmış metinlerde olduğu gibi Manihaist çevreye ait bazı metinler ile erken tarihli bazı Budist metinlerde de /ŋ/ sesinin zaman zaman /g/ ile yazıldığı görülmektedir.²⁵ Ağca, /ŋ/ ünsüzünün, M II 1'de *kirtünŋ* (31) ve *küdŋgli ert(i)ŋ(i)zler* (27) örneklerinde korunmasına karşılık, *manga yükünŋler* (13) (< *yükünŋler*) örneğinde /g/ ile yazıldığını, yine Panc B3'te *kanyudun keltig* (7) (< *keltiŋ*)²⁶ örneğinde /ŋ/ ünsüzünün /g/ ile yazıldığını söyler.²⁷ Manihaist-Budist Uygur metinlerinde hem teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ve şahıs eki çekimleri, emir kipi çekimleri ile isimlerin ilgi durumu çekiminde hem de bazı kelime kök ve gövdelerinde /ŋ/ sesinin zaman zaman /g/ ile yazıldığı örneklerle rastlanmaktadır (Örn. iyelik eki: *biligig* ' (senin) bilgin' (MNB-Sengim 161 v 4), ilgi durumu eki: *minig* 'benim' (HamTouHou 18, 6), emir kipi: *istegler* 'isteyiniz' (HamTouHou 18, 6), şahıs eki: *boşguntug* 'öğrendin' (MNB-Hami 15b-25), *ögin* 'başka' (BrahMau.), *neg* 'şey' (MNB-Sengim).

Arap harfli metinlerde /ŋ/ sesinin ك, ك, ك olmak üzere üç farklı şekilde yazıldığı görülmektedir. Doğu Türkçesiyle yazılmış metinlerde sıklıkla Uygurcadaki gibi ك (nun-kef) şeklinde iki harfli (digraf) gösterim kullanılırken, Batı Türkçesinde ise ve ك kullanımları yaygındır. ك harfi, Arap alfabesinde /ŋ/ sesini gösteren hususi bir harf olmaması sebebiyle Türkler tarafından kefin ortasına üç nokta koyarak oluşturulmuştur ve "kâf-ı nûnî", "kâf-ı Türki", "sağır kef" gibi şekillerde adlandırılmaktadır.

Kiril alfabesini kullanan Türk Dillerinde /ŋ/ sesini karşılaması için **Н** ve **Н** harfleri gibi hususi harfler kullanılmıştır. Bunun yanında Karaçay-Balkar Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi ve Nogaycada bu ses, nun ve sertlik işaretinin birlikte kullanılmasıyla

²³ Peter Zieme, a.g.m., 26.

²⁴ a.g.m., 29.

²⁵ Ferruh Ağca, "Eski Türkçe Metinlerde /ŋ/ ~ /g/ Değişkenliği. Üzerine", *Türkbilig* (Ankara 2012), s. 73.

²⁶ Ağca'nın makalesinde yer alan kısaltmalar: M II: -Türkische Manichaica aus Chotscho II, Panc B3: - Uigurische Pañcatantra-Fragmente.

²⁷ a.g.m., 74.

oluşan **Нн** harfiyle gösterilmiş, Kumukçada ise **НГ** şeklinde *n* ve *g* harfleri birlikte kullanılmıştır. Karaimcenin Haliç ve Troki ağızları ile Özbekçede /ŋ/ sesi sık sık /ng/ şeklinde iki ayrı ses olarak yazılır. Bu durum Orta Kıpçakça eserlerde de görülür (Örn. *keniş-* ~ *kinkeş-* ‘danışmak’ (Tuh.); *tonguz* ‘domuz’ (Mec., Bul.).

Çuvaş Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagauz Türkçesinin yazı dillerinde bu ses olmadığı için imlada bir karşılığı yoktur.

Tablo 2.’de Zsuzsa Kakuk’un Türk dillerinde /ŋ/ sesinin Kiril alfabesiyle gösterimi verilmektedir.²⁸

Tablo 2. Türk dillerinde /ŋ/ sesinin Kiril alfabesiyle gösterimi

Aze.	Tkm.	Gag.	Kara.	Kırm- Tat.	Kırb. Tat.	Kmk.	Tat.	Bşk.	Kzk.	Kklp.	Nog.	Kırg.	Özb.	YUyg	Alt.	Hak.	Şor	Tuv.	Yak.	Çuv.
-	Ң	-	-	Нн	НГ	НГ	Ң	Ң	Ң	Ң	Нн	Ң	НГ	Ң	Н	Ң	Нн	Ң	Н	-

²⁸ Zsuzsa Kakuk, *Mai török nyelvek I. Bevezetés* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1991), s. 12.

BÖLÜM I: ARAŞTIRMA TARİHİ

1.1. $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türkçede $\eta \sim g$ almasıyla ilgili ilk bilgiye 11. yüzyılda yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten ulaşıyoruz. Kaşgarlı Mahmud, konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Birinci şahısta η ile ‘tapındım’, ikinci şahısta genizden gelen η ile ‘tapındı’, üçüncü şahısta ‘tapındı’ denir. Argu boyunun bir takım kelimelerinde ikinci şahsın η harfi ξ harfine çevrilerek ‘tapındug’ denir, ‘tapındın’ demektir. Yine Arguların ‘sen onu kaçırdın’ anlamına olan ‘sen anı kaçırdug’ sözleri de böyledir. Kural bütün fiillerde birdir; değişmez. Genizden gelen η asıldır, ξ getirmek yakışıklıdır.”²⁹

Bu ifadelerden hareketle 11. yüzyılda Arguların teklik 2. şahıs çekiminde η ünsüzünü g ile değiştirdiğini net olarak anlamaktayız.

M. Alexander Castrén, *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre* adlı eserinde Lapça ve Samoyedcede var olan η ünsüzünün Koybalca’da g ’ye döndüğünü ve sadece son seste bulunduğunu söyler. Bunun yanında Koybalcada şahıs zamirlerinin datif çekimi *mağa* ‘bana’, *sağa* ‘sana’, *āğa* ‘ona’ şeklindedir Bu işaret zamirinin datif çekimi ise Koybalcada *buga* ‘buna’, Karagasçada ise *boga* ‘buna’ şeklindedir.³⁰

²⁹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1985), s. 167-168; Robert Dankoff ve James Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, c. II (Washington : Harvard University Printing Office 1982), s. 350; Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Dîvânu Lugât-it Türk, Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), s. 280; Mustafa S. Kaçalın, *Divanu Lûgat-it Türk* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık 2019), s. 290.

³⁰ M. Alexander Castrén, *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre*, (St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1857), s.21-22.

Wilhelm Radloff, *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen* adlı eserinin birinci kısmı olan *Phonetik der nördlichen Türksprachen*'de bu değişimleri “*η ve g (ğ) arasındaki değişim*” başlığı altında incelemiş ve şu örnekleri vermiştir.

“*Alt. ağaç ‘ağaç’ = añaş (Töles Türkçesi); Kaz. ağura- ‘anırmak’ = Kırg. aña-; Leb. ènei- ‘eğilmek’ = Tar. egil-; Tel. = egis ‘ikiz’ = Alt. enis; Alt. oyonot ‘ter otu’ = Şor ozağat; Alt. taqqa ‘tavuk’ = Şor tañak; Kaz. tügerek ‘daire’ = Alt. töñörök; Leb. tügei ‘eşli, çift’ = Alt. tñöi; Şor sağıs, Kaz. ‘gönül’ = Alt. sañıs*”.³¹

Moğol ve Türk Dillerine ait araştırmalarıyla tanınan Gustav John Ramstedt, *Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen* adlı eserinde Türk, Moğol ve Mançu Dillerindeki ses değişimlerine de temas etmiş, Moğolca *amu-gulañ, cad-ğulañ, öles-küleñ* gibi örneklerde görülen **-gulañ, *-ğulañ* isim yapım ekinin Türkçede *-ğulağ* ekine denk geldiğini söyler (Ramstedt 1903: 90). Aynı eserde Türkçe *-lağ, -lağ ~* Moğolca, Mançuca *-lañ* ve Türkçe *-şığ ~* Halha Moğolcası *-şik ~* Moğolca yazıdili *siñge* denkliklerini de verir.³² Ayrıca Mançuca *mangi* bağlacını, datif **mag-a* ile özdeşleştirirerek *ala mangi* “konuştuğu anda”, *te mangi* “kurulur kurulmaz” örneklerini verir. Türkçe (Moğolca) *-ğ, -ğ ~* Moğolca ve Mançuca *-ηg, -η* ses denkliklerinin zaten bilindiğini ve bu denkliklerin savunmaya muhtaç olmadığını söyler.³³ *Zur Verbstammbildungslehre der mongolischtürkischen Sprachen* adlı eserinde ise Moğolca *-gina-* ekinin (Kalm. *-ηn-*) benzeşmeyle *-ηna- < *-ηla-* şeklinden geldiğini söyler ve Türk Dillerinden Kırg., Alt. *-ηda- < *-ηla- taltan-da-* ‘salınarak yürümek’ örneğini verir.³⁴ Türkçe **-da- / *-du-* ekini anlattığı kısımda ise Alt., Tele. *añda-n-* ‘yuvarlanmak’, *añda-r-* ‘yuvarlamak’, Kırg., Kaz. *añda-r-* ‘devirmek’, *a<ta-r-ıl-* ‘dönmek’ örneklerinin *añ-* fiilinden geldiğini söyler. Çağ. *ağ-*, Kırg., Kaz. *au-* ‘düşmek, yere düşmek’, Kırg., Kaz. *au-na-* (<**ağ-m-*) örneklerini verir.³⁵

³¹ Wilhelm Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig: T. O. Weigel's Verlag 1882), s. 213.

³² Gustav John Ramstedt, *Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen* (Helsinki: Druckerei der Finnischen Litteraturgesellschaft 1902), s. 92.

³³ a.g.e., 117.

³⁴ Gustav John Ramstedt, *Zur Verbstammbildungslehre der mongolischtürkischen Sprachen* (Helsinki: Druckerei der Finnischen Litteraturgesellschaft 1912), s. 67.

³⁵ a.g.e., 48.

Martti Räsänen, *Materialen zur Lautgesichte der türkischen Sprachen* adlı eserinin “Nasale und Liquidae” başlığı altında /η/ sesinin iç seste ve son sesteki durumunu detaylı bir biçimde incelemiştir. Räsänen, son seste Ana Türkçe /η/ sesinin *η’ye, iç seste ise bundan başka *ηğ, *ηg ve birkaç örnekte de *ηk ve *ηk’ye geri gittiğini belirtir. Kazakçada ηğ ve ηg’ye sıklıkla, Kırgızcada ise ara sıra rastlanıldığını vurgular.

Räsänen, η > ğ, g değişmelerinin yanında, bu ses değişmesinin ileri safhalarında /η/ sesinin /w/ ve /y/ seslerine döndüğünü, ünlüleştiğini ve kaybolduğunu söyler. Bu ses değişmelerine tarihî ve modern Türk dillerinden örnekler verir.³⁶

N. P. Direnkova’nın *Grammatika Şorskogo Yazıka* adlı eserinde η ~ g ~ ∅ hadisesine örnek olarak saġa ~ saa ‘sana’, aġa ~ aa ‘ona’, poġa ~ poa ‘buna’ örneklerini verilmiştir.³⁷

Annemarie von Gabain *Alttürkische Grammatik* adlı eserinin *Wechsel η/g (gelegentlich)* başlığı altında eġim, egim ‘kısmılı’; eġin, egin ‘omuz ve eġir-, egir- ‘takip etmek, muhasara etmek’ örneklerini verir.³⁸

Talat Tekin, Orhon Türkçesinde /η/ ünsüzünün kimi durumlarda iç ses ve son seste g/ġ ünsüzlerine dönüşmesini η sesinin genizsizleşmesi olarak açıklar.³⁹ Yine Talat Tekin “Geniz ünsüzü /η/ söz içinde ve söz sonunda sık sık sızıcı /g/ ile nöbetleşir. Bu nöbetleşme tekil ve çoġul 2. kişi iyelik ekleri ile kişi eklerinde görülür” diyerek konuyu η ~ g Nöbetleşmesi başlığı altında inceler.⁴⁰

Marcel Erdal, eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde K yazımının sadece /k/ ve /g/ seslerini deġil, aynı zamanda /η/ sesini de gösterdiğini söyler. Volga Bulgarlarının da buna benzer şekilde kendi Arap alfabeleriyle /η/ sesine en yakın fonetik işareti seçmiş olabileceklerini belirtir. /η/ sesinin /g/ sesiyle artdamak ünsüzü ve ötümlü olmaları bakımından, /n/ ile ise genizsil olma ve boġumlanma yerinin dudak olmaması bakımından ortak olduklarını dile getirir.⁴¹ Erdal, Volga Burlgarcasında

³⁶ Martti Räsänen, a.g.e., 195-196.

³⁷ N. P. Direnkova, *Grammatika Şorskogo Yazıka* (Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR 1941), s. 45-46.

³⁸ Annemarie von Gabain, a.g.e., 53.

³⁹ Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic* (Bloomington: Indiana University 1968), s. 92-93.

⁴⁰ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* (Ankara: Sanat Kitabevi 2003), s. 70.

⁴¹ Marcel Erdal, *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993), s. 120.

patlamalı /k/, sürtünmeli /</ ve ötümlü-genizsil /ŋ/ olmak üzere üç artdamak sesi olduğunu belirtir.⁴²

Marcel Erdal, Orhon Türkçesinde görülen $\eta \sim g$ almasıının tamamiyle fonolojik bir hadise olmadığını söyler. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten öğrenilen bilgiler ışığında, Argu ağzında da görülen bir ağız özelliği olduğunu belirtir. Erdal'a göre bu alması hadisesi hem çokluk 2. şahıs eki ve ilgi hali ekinde hem de Orhon ve Uygur Türkçesinde eklerde gerçekleşmez. Erdal, /ŋ/ ünsüzünün arka arkaya gelen /n/ ve /g/'den ibaret olmadığını savunarak /n/ + /g/ seslerinin ne *ingäk* "inek" gibi köklerde ne de /n/ ile biten bir kök /g/ ile başlayan (yön gösterme hal eki gibi) bir ek ile başlayan bir kelime geldiği zaman /ŋ/'yi vermediğini vurgular. Ona göre ekin 2. ve 3. şahıs iyelik eklerinde +(X)ŋArU ve +(s)IŋArU şeklini vermesinin sebebi +gArU ekinin tarih öncesi zamanlarda kaynaşması olabilir.⁴³ Erdal, yine aynı eserinde "Orhon yazıtlarında 2. şahıslarda nazal ve ötümlü damaksıl dalgalanmalar görülür, bu bir sebebe bağlı değildir; hatta aynı kelime grubunda bile görülür." diyerek bununla ilgili örnekleri sıralar ve bu dalgalanmaların hem çağdaş Türk dillerinde hem de Anadolu ağızlarında da görüldüğünü söyler.⁴⁴

Mehmet Ölmez, "Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?" adlı makalesinin *g ~ ŋ harfleri ve transkripsiyona yansması* başlığı altında yalnızca 2. kişi ile sınırlı olduğunu, sözcük kök ve gövdeleri veya başka eklerle ilgili olmadığını söyler. Bu nöbetleşmenin genele yansımadığını vurgular ve 2. kişi ile ilgili söz konusu çekimlerin tümünde görülmediğini belirtir. Tun Yokuk Yazıtı'nda bu tür bir nöbetleşme ya da değişimin görülmemesinden hareketle /ŋ/ ünsüzünün /g/ ile karşılanmasının, bir ses değişikliğinden çok bir imlâ özelliği olduğunu dile getirir.⁴⁵

Peter Zieme, Manihaist metinlerdeki $\eta \sim g$ değişikliğini "ünsüz değişmesi" olarak açıklamıştır.⁴⁶ (Zieme 1969:177). Peter Zieme, "Gab es Entnasalisierung im Altuigurischen?" adlı makalesinde eski Uygur Türkçesi metinlerinde /ŋ/ sesinin *n+g* (nadiren *n+k*) kombinasyonu yerine, zaman zaman /g/ ile yazıldığı örnekleri yazım

⁴² a.g.e., 121.

⁴³ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* (Leiden: Brill 2004), s. 80.

⁴⁴ a.g.e., 161.

⁴⁵ Mehmet Ölmez, "Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?", *I. Uluslararası Uzak Doğudan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni* (Afyonkarahisar 2009), s. 211-219.

⁴⁶ Peter Zieme, a.g.t., 177.

yanlışı olarak nitelendirir. Bu yazımın metinlerde nadir olarak görüldüğünü söyler. Bu *n*'siz yazımların daha çok *+nIη* genitif çekiminde görüldüğünü ve bunun müstensihin hızlı yazımıyla açıklanabileceğini belirtir.⁴⁷

Klaus Röhrborn, MNB-Sengim'de bazı örneklerde /η/ ünsüzünün /K/ ile yazılmasını kusurlu yazım olarak (*defektive Schreibung*) olarak değerlendirir. MNB-Sengim'de aynı yazmada /η/ ünsüzünün *KWRWNK* 'görün!', *PYRYNK* 'verin!' gibi örneklerde /NK/ ile de yazıldığına dikkat çekerek bazı ağızlardaki *η > g* değişiminin bu kusurlu yazımlarda etkisi olduğunu belirtir.⁴⁸

Şinasi Tekin, bu durumu yazıma ilişkin bir hata olarak nitelendirir.⁴⁹ Metnin transliterasyonunu yaparken /η/ ünsüzünün /K/ ile yazıldığı kelimeleri /NK/ şeklinde düzeltmiştir.

Jens Peter Laut, MNB-Sengim'deki bu yazım şekline eserinin "*kusurlu yazım (defektive Schreibung)*" başlığı altında yer vermiş ve Şinasi Tekin'e katılarak bu örneklerin, fonolojik bir hadise yerine yazıma ait bir özellik olduğunu belirtir.⁵⁰

James Hamilton, Dun-Huang mağarasında bulunan Uygur harfli yazmalardan Hotanlılar tarafından yazılan iki tanesinde /η/ ünsüzünün /NK/ olarak yazılışında diğer yazmalardan farklı olarak /N/ harfinin sıklıkla yazılmadığına dikkat çeker. Bu durumu Hotan yazı sisteminden esinlenilen bir yanlışlık olarak değerlendirir.⁵¹

Willy Bang-Kaup, bu gibi ses değişimleri için "*ses karşılaması (lautsubstitution)*" terimini kullanmıştır. *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* adlı eserinin ikinci cildinde *η ~ g ~ k* değişimleri için *çııırık*, *çııırık*, Kkır. *çııır*- 'feryad etmek' örneklerini verir.⁵² Aynı eserde *η ~ g ~ v* değişimleri için ise EUyg. *müñüz* 'boynuz' > KaraL. *miviz*, KaraT. *müvüz* örneklerini verir.⁵³ *Monographien zur türkischen*

⁴⁷ Peter Zieme, a.g.m., 28-29.

⁴⁸ Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung I (Wiesbaden: Franz Steiner, 1977), s. 14.

⁴⁹ Şinasi Tekin, *Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule, 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen*, Berliner Turfantexte IX (Berlin: Akademie Verlag, 1980), s. 13.

⁵⁰ Jens Peter Laut, *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986), s. 71.

⁵¹ James Hamilton, "X. Yüzyıl Hotan Türkçesinde değişken genizliler", *Türk Dilleri Araştırmaları (Festschrift in Honor of Talat Tekin)*, çev. Sonel Bosnalı (İstanbul 2008), s. 473.

⁵² Willy Bang-Kaup, *Vom Köktürkischen zum Osmanischen, Vorarbeiten zu einer vergleichenden grammatik des Türkischen* (Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1919), s. 16-17.

⁵³ a.g.e., 23.

Sprachgeschichte adlı eserinde son seste $-k \sim -\eta \sim -n$ değişimlerine değinmiş ve $\text{ça}\eta < *çığan$ örneğini vererek bu değişimin fonolojik bir değişimden mi, yoksa morfolojik bir değişmeden mi kaynaklandığının şimdilik belirsiz olduğunu söylemiştir.⁵⁴

Saadet Çağatay, “*Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair*” adlı makalesinde “*/η/ sesinin, teşkili bakımından damak kapanma seslerinden /g/, /ğ/, /k/, /q/ sesleriyle pek yakın münasebette bulunduğundan, eski lehçelerimizde bile bazen yerini /g/ sesine terk ettiğini görüyoruz*” diyerek ünsüz değişiminden bahseder.⁵⁵

Çağatay, $\eta \sim g \sim y$ ses değişikliğinin eski devirlerde de yazıya kadar geçmiş bulunduğunu söyleyerek Uygurcadaki *müñüz, miñiz, müyüz* 'boynuz' kelimesinin hem η ile hem de y ile kayıtlı olduğunu vurgular. Kelimenin modern Türk dillerindeki şekillerine de yer vererek bu gibi kelimelerin eski eserlerde türlü ses değişimleriyle ortaya çıkmasından dolayı, bunların bir lehçe içinde ağız farkı olarak görülebileceğini belirtir.⁵⁶

Dankoff-Kelly, *Divanü Lugati't-Türk'te* eklerdeki $/g/$ 'li yazımları kelime kökündeki $/n/$ sesinin etkisiyle $/\eta/$ sesinin benzeşmezliğe uğrayarak $/g/$ sesine dönüşmesiyle açıklar.⁵⁷

Carl Brockelmann, $/\eta/$ sesinin Uygur harfli metinlerde olduğu gibi Arap harfli metinlerde de $/ng/$ şeklinde gösterildiğini söyler, art ünlülü kelimelerde $n\eta$ ve $n\eta k$ şekillerinde yazıldığı söyler. Ebu Hayyan'ın ise *nun*'un altına üç nokta koyarak $/\eta/$ sesini $/n/$ 'den ayırmaya çalıştığını belirtir.⁵⁸

Brockelmann, $\eta \sim g$ almasına örnek olarak *yañan > yayan* 'fil', *yalıñuz > yalyuz* 'tek, yalnız' örneklerini verir. Bu kelimelerin art ünlülü olduklarına dikkat çeker. *Eriñen* 'bekar' örneğinde ise $/n/$ sesinin önündeki $/\eta/$ sesinin benzeşmezlik ses hadisesine uğrayarak $/g/$ şekline değiştiğini ve kelimenin *ergen* şekline evrildiğini belirtir.⁵⁹

⁵⁴ Willy Bang-Kaup, *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1918), s. 40.

⁵⁵ Saadet Çağatay, “*Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair*”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (Ankara 1954), s. 15.

⁵⁶ a.g.m., 16-17.

⁵⁷ Robert Dankoff ve James Kelly, a.g.e., 67.

⁵⁸ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens* (Leiden: E. J. Brill, 1954), s.22.

⁵⁹ a.g.e., s. 38.

Omeljan Pritsak, *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da kaleme aldığı *Das Kiptschakische* adlı yazısında Kıpçakçada /η/ ünsüzünün imlasının çok çeşitli olduğunu söyler ve Kıpçakçada bu sesin eserlerdeki yazımı hakkında şu bilgileri verir.⁶⁰

“T’de dört şekilde yazılmıştır: *᠋n*, ayrıca *᠋nk*, veya *᠋g* (art damaksıllarda) ve *᠋* (ön damaksıllarda). AH bunun için *᠋* işaretini kullanır, yahut “nazal n” (an-nün at-*ḥaişūmiya*) diye yazarak gösterir. BM *᠋n* yahut üzerine *kāf* (ön damaksıllarda) konmuş *nün* ve üzerine *kāf* (art damaksıllarda) konmuş *nün*+*ğayın*’la yazar. TZ ve MS tamamıyla *᠋nk* ile yazar. Q da hece sonunda *᠋g*, kelime sonunda *᠋nk* ve kelime içinde *᠋nk* (ince ünlülerden sonra) ve *ng* (kalın ünlülerden sonra) ile yazılır: bazı kelimelerde *᠋* yerine *n* kullanılır.”⁶¹

Ali Fehmi Karamanlıoğlu da *Kıpçak Türkçesi Grameri* adlı eserinde Kıpçak Türkçesi metinlerinde /η/ sesinin gösteriminde düzensizlik olduğunu vurgular. Kıpçak Türkçesi eserlerinde /η/ sesinin gösterimine örnekler verir. Bazen aynı eserde dahi sesin farklı işaretlerle gösterildiğini ifade eder. Bu durumun yazımla mı ilgili olduğu, yoksa bir ses değişikliğinden mi ileri geldiğiyle ilgili ise herhangi bir görüş beyan etmemiştir.⁶²

András Róna-Tas, Türkçedeki -η- sesinin bazen Moğolca -g- ~ -γ- seslerine karşılık geldiğini söyleyerek Mo. *mögüresün* ‘kıkırdak’ ~ Tü. *münjüz*, Mo. *seger* ‘omurga, bel kemiği’ ~ Tü. *sējir*, Mo. *noγosun*, (n)*unγasun* ‘yün’ ~ Tü. *yün*, Mo. *sigira* ‘sinir’ ~ Tü. *siñir*, Mo. *mögere*- ‘böğürmek’ Tü. *münjre*- örneklerini verir.⁶³

Gerhard Doerfer ve Wolfram Hesse, *Südoghische Materialien aus Afghanistan und Iran* adlı eserlerinde Afşarcanın Horasan Türkçesi ve Türkmençeyle büyük benzerlikleri olduğunu, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle ise farklılıklar gösterdiğini vurgularlar. Buna örnek olarak Afşarcada -η- sesinin büyük ölçüde

⁶⁰ Omeljan Pritsak, “Das Kiptschakische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959), s. 77.

⁶¹ Pritsak’ın eserinde yer alan kısaltmalar: T: -Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, AH: Kitâbü’l-İdrâk li-Lisâni’l-Etrâk, BM: -Bülâgatü’l-Müşâk fi Lügati’t-Türk ve’l-Kıpçak, TZ: -Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye, MS: -Eş-Şuzuru ’z-Zehabiyye ve ’l-Kıta’l-Al-Ahmediyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye, Q:- El-Kavaniü’l-Küllîye Li-Zabtı’l-Lügati’t- Türkiyye.

⁶² Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 1994), s. 6-7.

⁶³ András Róna-Tas, “Did the Proto Altaic People Know the Stirrup?”, *Language and History: Contributions to Comparative Altaistics* (Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata 1986), s. 51.

korunduğunu, Azerbaycan Türkçesinde ise -n- olarak görüldüğünü ifade ederler.⁶⁴ Eski Türkçe -η- = Afşarca -η-, -n-, -γ -, -m-, -Ø-; Eski Türkçe -η = Afşarca -η, -ηG, -ηk, -g, -γ, -n denkliklerini vermişlerdir.⁶⁵

Nikolaus Poppe, Moğolcada ötümsüz halde bir /ηg/’nin ortaya çıktığını Mançucada -η- şeklinde olduğunu ve yazıda daima /ηg/ vasıtasıyla temsil edildiğini söyler. Bu sesin Tunguzca ve Türkçede karşılığının -η- olduğunu ve çeşitli Türk dillerinde γ (veya g), w vb. olduğunu belirtir.⁶⁶

Wolfgang E. Scharlipp, Memlük-Kıpçakçasında daha kesin fonetik belirlemeler amacıyla üst simgelerin kullanıldığını belirtir. örneğinde olduğu gibi *nun* harfinin üzerine *kef* harfinin eklenerek /η/ sesini gösterildiği örneklerle rastlanıldığını söyler.⁶⁷ Osmanlı Türkçesinde ise /η/ için en basit şekilde *kef* harfinin kullanıldığına dikkat çeker.⁶⁸

E. R. Tenişev sorumlu editörlüğünde hazırlanan *Sranitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov* adlı eserde Türkmencede *aŋla-* ‘anlamak’, *meŋiz* ‘beniz’ gibi örneklerde /η/ sesinin korunduğuna dikkat çekilirken bu sesin her pozisyonda korunmadığı dile getirilerek *buynuz*, *beyni*, *dırnak*, *süyek* örnekleri verilmiştir.⁶⁹

Csaba Göncöl, “*The Graphemes /š/ and /η/ in the Religious Texts of the Codex Cumanicus*” adlı makalesinde Codex Cumanicus’un Gotik harflerle kaleme alınan ve “*Almanlar Bölümü*” adı verilen ikinci defterinde /η/ sesinin imlası hakkında bilgiler vermektedir. Codex Cumanicus’ta bu sesin /η/ ve /ng/ şeklinde gösteriminin yanında üç farklı gösterimi daha olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, 61r 17 *tēgrga* ~ *teŋrigā*, *teŋri* ‘Gott’ (KW: 241); 62r 30 *cōguble* ~ *kōŋül bile*, *kōŋül* ‘Herz’ (KW 152); 70r 9 *tēgizīnā* ~ *teŋizīnā*, *teŋiz* ‘Meer’ (KW 241) örneklerinde gördüğümüz ünlünün üstüne (yani ē) yaklaşık işareti koyulmasıdır. İkinci gösterimi, 69v 6 *mēŋu* ~ *meŋü* ‘ewig’ (KW

⁶⁴ Gerhard Doerfer ve Wolfram Hesse, *Südghusische Materialien aus Afghanistan und Iran* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1989), s. 37.

⁶⁵ a.g.e., 36-37.

⁶⁶ Nikolaus Poppe, *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*, çev. Zeki Kaymaz (İstanbul: Fatih Ofset, 1994), s. 114.

⁶⁷ Wolfgang E. Scharlipp, *Türkische Sprache Arabische Schrift, Ein Beispiel schrifthistorischer Akkulturation* (Budapeşte: Akadémia Kiadó, 1995), s. 104.

⁶⁸ a.g.e., 113.

⁶⁹ Tenişev E. R., G. F. Blagova vd. *Sranitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Regional'nye Rekonstruktsii* (Moskva: Nauka, 2002), s. 62.

164); 72r 6 *tēḡrını* ~ *teḡri* örneklerinde gördüğümüz /ḡ/ sesinden önce yaklaşık işareti koyulmasıdır. Üçüncü gösterimi ise sadece /g/ ile gösterimdir. Göncöl, /n/ ve yaklaşık işaretinin olmama sebebinin net olmadığını; ancak bu yazımları müstensih hatası olarak görmenin daha olası olduğunu belirtir.⁷⁰

Ahmet Karadoğan, Eski Türkçedeki /ḡ/ sesini gösteren işaretin iki ayrı sesi gösterdiği görüşünün yanlış olduğunu söyler. Karadoğan, /ḡ/ sesinin iki farklı sesi gösterdiğini varsaymamız durumunda Türkçe *biḡ* ~ *miḡ* kelimesinin *bing* ~ *ming* şeklinde telaffuz edilmesi gerektiğini belirtir. Türkçede hece sonunda iki ötümlü ünsüzün yan yana gelmesinin mümkün olmayacağını ifade eder. Ayrıca Karadoğan, /ḡ/ sesinin bugün pek çok lehçede ve Anadolu'daki birçok ağızda hala yaşıyor olmasının, bu sesin iki ayrı sesin birleşmesinden oluşmadığının bir ispatı olduğunu vurgular.⁷¹

Starostin, Dybo ve Mudrak *An Etymological Dictionary of Altaic Languages* adlı eserlerinde Ana Altayca söz başı *0- ve *ḡ-’nin Halaççada 0- olduğunu söylerler ve PA *ḡ*äli* > PT **el* > Hal. *el* ‘el’ vb. örnekleri sıralamışlardır.⁷² Yine aynı eserlerinde Ana Altayca söz başı *ḡ- sesi için Türkçe *ḡ-, *0-, Moğolca **n*- *0- **y*- **g*-, Tunguzca *ḡ-, Korece *n*-, Japonca *0-, **m*-, **n*- denkliklerini, Ana Altayca /ḡ/ sesinin diğer pozisyonlardaki durumu için ise Türkçe *ḡ, Moğolca *ḡ, *h*, Tunguzca *ḡ, Korece *ḡ, 0, Japonca **n*, **m* denkliklerini vermişlerdir.⁷³

N. A. Baskakov, son sesteki art ünsüzlerin gelişimin birinci döneminde [*k*(~ *g* ~ *ḡ* ~ *γ* ~ « ~ *h*)] ve [*ḡ*] olmak üzere iki sesbirimden oluştuğunu söyler. Baskakov’a göre art ünsüzlerin gelişiminin ikinci döneminde [*γ*] sızıcısı da bağımsız bir sesbirim olarak görünür. Üçüncü dönemde ise [*h*] ayrı bir sesbirimi olarak ortaya çıkar. Dördüncü ve beşinci dönemlerde ise son sesteki bütün art ünsüzlerin alt sesleri fonem düzeyine yükselir. Böylece yedi ses birim ortaya çıkar. Baskakov, bu sesbirimleri [*k*], [*g*], [*ḡ*], [*γ*], [*h*], [*γ*] ve [*ḡ*] olarak gösterir.⁷⁴

⁷⁰ Csaba Göncöl, “The Graphemes /š/ and /ḡ/ in the Religious Texts of the Codex Cumanicus”, *Acta Orientalia Vilnensia* (Vilnius 2016), s. 40.

⁷¹ Ahmet Karadoğan, “Köktürkçedeki ḡ Sesi Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 139 (İstanbul 2000), s. 139.

⁷² S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages* (Leiden: Brill, 2003), s. 26.

⁷³ a.g.e., 73-74.

⁷⁴ N. A. Baskakov, *Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sesbilimi*, çev. Dr. Kenan Koç ve Dr. Oktay Selim Karaca (İstanbul: Multilingual, 2006), s. 112-113.

Marek Stachowski, “Some thoughts on the Proto-Turkic palato-velar nasal” adlı makalesinde ilk olarak Martti Räsänen’in *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen* adlı eserinde tanıttığı ve *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* adlı sözlük denemesinde sunulan bazı rekonstrüksiyonlarda kullanılan palato-velar nazal **ŋ* sesinin VEWT’de geçtiği örnekleri listeler. Ana-Türkçede **ŋ* sesinin varlığının gerçekçi olduğunu ve bunun *ŋ ~ n ~ g ~ j ~ ø* gibi tekrar eden refleks dizilerine en iyi çözüm gibi görüldüğünü belirtir. Ancak asıl sorunun, Türk fonoloji tarihindeki diğer durumlarda da olduğu gibi, farklı dillerden gelen verilerin birbirleriyle bağdaştırılması olduğunu söyler.⁷⁵

András Róna-Tas ve Árpád Berta, *Turkic Loanwords in Hungarian*⁷⁶ adlı eserlerinde /*ŋ*/ sesinin ön seste, ünlüler arasında, ünsüzden önce, ünsüzden sonra ve son sesteki durumunu ayrı ayrı incelemişlerdir. WOT, EOT, VBulg, Chuv, PUgr’da ön seste /*ŋ*/ sesinin bulunmadığını belirtirler. Ünlüler arasında ise /*ŋ*/ sesinin kimi zaman genizsizleşmeye uğradığını söyleyerek WOT, EOT, VBulg, Chuv, PUgr **sunog* < **sıñuk* < **siñek* > Chuv *şāna* örneklerini verirler. Róna-Tas ve Berta’ya göre WOT’de ünsüzden sonra /*ŋ*/ sesi bulunmaz. **İñgek* yerine *ingek* şeklinin bulunduğu PT’de /*ŋg*/ olup olmadığı belirsizdir. WOT, EOT, VBulg, Chuv, PUgr’da ünsüzden sonra da /*ŋ*/ sesi bulunmaz. WOT’de son seste /*ŋ*/ sesi /*ng*/ olarak korunur. Dudaksıl ünlülerin bulunduğu kelimelerde /*m*/’ye değişir, aksi takdirde son seste /*n*/ sesine değişir.⁷⁷

Ferruh Ağca, “Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler” adlı makalesinde /*ŋ*/ ~ /*g*/ Nöbetleşmesi başlığı altında Türk runik harfli yazıtlarda olduğu gibi bazı Manihaist ve Budist metinlerde de /*ŋ*/ ünsüzünün /*g*/ ile yazıldığını söyleyerek örnekler verir. Bu ünsüz nöbetleşmesinin görüldüğü metinlerin klasik öncesi ya da erken dönemde yazılmış olduğunu, klasik dönemde yazılmış metinlerde bu ünsüzün daima /*ng*/ ile yazıldığını belirtir. Dolayısıyla bu ünsüzün bazen /*g*/ ile yazıldığı metinlerin geç tarihli olamayacağını ve bu durumun Manihaist ve

⁷⁵ Marek Stachowski, “Some thoughts on the Proto-Turkic palato-velar nasal”, *Türk Dilleri Araştırmalar, Festschrift in Honor of Talat Tekin* (İstanbul 2007), s. 390.

⁷⁶ Róna-Tas ve Berta’nın eserinde kullanılan kısaltmalar: WOT: - West Old Turkic, EOT: - East Old Turkic, VBulg: - Volga Bulgarian, Chuv: - Chuvash, PUGr: - Proto-Ugric, PT: - Proto Turkic

⁷⁷ András Róna-Tas ve Árpád Berta, *West Old Turkic, Turkic Loanwords in Hungarian II* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011), s. 1085.

Budist Türkçe metinlerin tarihlendirilmesinde kullanılabilecek bir ölçüt olduğunu düşünür.⁷⁸

“Eski Türkçe Metinlerde /η/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine” adlı makalesinde ise bu değişkenliği “Türk Runik harfli külliyatta”, “Manihaist-Budist Türk çevresi metinlerinde” ve “ilk İslamî Türkçe metinlerde” olmak üzere üç başlıkta incelemiş ve bu değişiklere ait örnekler vermiştir. Ağca, /η/ ünsüzünün geç dönem Manihaist-Budist Türkçe metinlerde hiçbir örnekte /g/ ile değişkenlik göstermemesinin Köktürk yazıtları ile erken tarihli Manihaist-Budist metinleri birbirine yaklaştırdığını ifade eder. Ağca’ya göre /η/ ünsüzünün /g/ ile değişiklik göstermesinin sebebi, belirli bir boya ait ağız özelliğinin yazı diline sızmasıdır.⁷⁹

Ümit Özgür Demirci, “*g’li Damak /ŋ/’si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine*” adlı makalesinde /ŋ/ > /g/ ve /ŋ/ > /n/ dalgalanmalarını alt sesbirim (allofon) olarak açıklar. Eski Türkçedeki /ŋ/ sesinin modern Türk dillerinde /y/ sesine dönüşmesini ise fonolojik bir durum olduğu belirtir. Demirci’ye göre /ŋ/ sesinin /g/ sesi üzerinden /y/’ye dönmüş olabileceği gibi, bu durum /h/ sesine analogik benzeşmenin bir sonucu da olabilir.⁸⁰

Ali Gül, “*Damak n’sinin Yazımına İlişkin İlgi Çekici Bir Örnek: British Library OR9515’te Kayıtlı Satırarası Kur’an Tercümesi*” başlıklı makalesinde incelediği metinde /η/ sesinin ك , ق , ث , غ , ن , نك , نث , نث , نغ şekillerinde dokuz farklı yazımının olduğunu belirtir. Gül, söz konusu farklılığın bir ses değişikliğine işaret etmediğini, yazıma ilişkin bir karışıklık olduğunu kanaatindedir. Metinde aynı sözcük için farklı şekillerin kullanılmasının, bu kanaatini destekler nitelikte olduğunu belirtir. Eserin Anadolu sahasında okunmak üzere, Eski Anadolu Türkçesine hâkim, ama kendi coğrafyasının yazım alışkanlıklarını da terk etmemiş olan bir Kıpçak tarafından yapılmış olması ihtimalinin son derece yüksek olduğunu düşünür.⁸¹

⁷⁸ Ferruh Ağca, “Maniheizt ve Budist Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler”, *Türkbilgi* (Ankara 2006), s. 15.

⁷⁹ Ferruh Ağca, “Eski Türkçe Metinlerde /η/ ~ /g/ Değişkenliği. Üzerine”, 78-79.

⁸⁰ Ümit Özgür Demirci, “g’li Damak /ŋ/’si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine”, *Turkish Studies* (Ankara 2014), s. 284.

⁸¹ Ali Güler, “Damak n’sinin Yazımına İlişkin İlgi Çekici Bir Örnek: Birtish Library OR9515’te Kayıtlı Satırarası Kur’an Tercümesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (Niğde 2014), s. 182.

Ayşe Gül Sertkaya, “Köl Tigin, Bilge Kağan, Ongi, Taryat, Şine Usu, Gibi Göktürk Harfli Yazıtlarda Aykırı Genizleşme (Denazalizasyon) Örnekleri” başlıklı makalesinde Eski Türk alfabeli yazıtlardan başlayarak kelime bünyesinde /η/ yerine /g/ yazılmasının ağız özelliği olduğunu söyler. Bu ağız özelliğinin Oğuz Türkçesi özellikleri gösteren metinlerde baskın olmayıp tek tük geçen örnekler halinde olduğunu belirterek bu özelliğin daha sonra Kıpçak sahasının İdil-Ural lehçelerinin bazılarında genelleşmiş olup, konuşma ve yazı dilinde kullanılmaya başlandığını vurgular.⁸²

Ömer Yağmur, “Progression of Palatal /η/ and Some Remarks on Palatalization in the 18th Century Istanbul Turkish According to Viguer” adlı makalesinde Viguer’in *Éléments De La Langue Turque ou Tables Analytiques De La Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement* adlı 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi konuşma diline ait veriler sunan eserindeki /η/ ünsüzüne ait verileri incelemiştir. Yağmur, Viguer’in Osmanlı yazımında bulunmayan bazı diyalektik materyalleri kaydettiğini ve /η/ > /ğ, ğ/ ~ /y/ gelişiminin metindeki bazı kelimelerde tespit edildiğini belirtir. /η/ > /ğ, ğ/ başlığı altında “anlamak” (to understand) in dictionary: ağnatmak <specifier> ‘to specify’ p. 439 || temelinden ağnatmak <sous-entendre> ‘to imply’ p. 439 || ağnanmaz, ağnaşılmaz <incompréhensible, inintelligible> ‘incomprehensible, unintelligible’ p. 393 and 28 more examples.” örneklerini verir.⁸³ Sonuç kısmında ise 18. yüzyıl İstanbul Türkçesinde η > n değişiminin neredeyse tamamlanmış olduğunu, *benzemek* ~ *benzemek*, *doη* ~ *don* gibi çift telaffuzlu bazı istisnaların ise İstanbul’da Viguer tarafından duyulan Anadolu ağızlarına dayandığını ifade eder.”⁸⁴

Klára Agyagási, Türk dillerinde /η/ sesinin kelime içi ve kelime sonunda görüldüğünü, Eski Türkçe döneminde /η/ sesinin Eski batı Türkçesinin (Ogur dil grubu) bazı bölgelerinde kelime içi ve kelime sonunda değişmeden kaldığını söyler. Agyagási, bazı bölgelerde ise η > n, η > γ.ve η > n > m değişikliklerinin olduğunu belirtir.⁸⁵

⁸² Ayşe Gül Sertkaya, “Köl Tigin, Bilge Kağan, Ongi, Taryat, Şine Usu, Gibi Göktürk Harfli Yazıtlarda Aykırı Genizleşme (Denazalizasyon) Örnekleri”, *Gazi Türkiyat* (Ankara 2014), s. 10.

⁸³ Ömer Yağmur, “Progression of Palatal /η/ and Some Remarks on Palatalization in the 18th Century Istanbul Turkish According to Viguer”, *Rocznik Orientalistyczny* (Varşova: 2017), s. 43.

⁸⁴ a.g.m., 49.

⁸⁵ Klára Agyagási, *Chuvash Historical Phonetics, an Areal Linguistic Study, with an Appendix on the Role of ProtoMari in the History of Chuvash Vocalism* (Wiesbaden: Harrowitz Verlag, 2019), s. 81.

Agyagási ayrıca Volga Bulgarcasında $\eta > \gamma > 0$ değişiminin bölgesel olduğuna dikkat çekerek bu değişimin $g/\dot{g} > \gamma > 0$ değişimiyle eşzamanlı olarak meydana gelmiş olabileceğini düşünür.⁸⁶

1.2. $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

M. Alexander Castrén, $+dAn$ ayrılma hali ekinin Koybalcada $+dA\eta$ şeklimde art damak η 'li olduğunu belirtir.⁸⁷

Wilhelm Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* adlı eserinde “ötümlü ünsüzler arasındaki değişim” başlığı altında “*yeñil* ‘hafif’ = Tar. *yenik* = Abak. *nîk*” örneğini vermiştir.⁸⁸

Martti Räsänen, Osmanlı edebî dili ile Balkan ve Batı Anadolu ağızlarında $/\eta/$ sesinin kurallı olarak $/n/$ 'ye döndüğünü belirtir. Bu değişmeye Azerbaycan Türkçesinde de rastlanıldığını ekler. Ana Türkçe son sesteki $/\eta/$ sesinin genel olarak iyi korunduğunu, Çuvaşçada $/m/$ ve $/n/$ seslerine dönerken Osmanlı edebî dilinde ve kısmen Karaim Türkçesinde $/n/$ 'ye döndüğünü söyler. Türk dillerinde $/n/$ sesinin $/\eta/$ 'ye döndüğü örneklerle ise çok az rastlandığına dikkat çeker.⁸⁹

Carl Brockelmann, bazı örneklerde iç seste ve son seste hem $/\eta/$ hem de $/n/$ 'li şekillerin görüldüğünü belirtir. *Tapçaŋ* ~ *tapčan* ‘tekme’, *kalkaŋ* ~ *kalkan* ‘kalkan’, *yataŋ* ~ *yatan* ‘yay’, *uzuŋ* ~ *uzun* ‘uzun’ *kalıŋ* ~ *kalın* ‘kalın’ *eŋek* ~ *enek* ‘çene’ *eŋse* ~ *ense* ‘ense’ örneklerini verir.⁹⁰

Gustav John Ramstedt, $/\eta/$ sesinin Çuvaşçada $/n/$ ve $/m/$ seslerine evrildiğini, Osmanlı Türkçesinde ise $/\eta/$ sesinin yazıda gösterilmesine rağmen $/n/$ ya da $/m/$ (dudak ünlüleri komşuluğunda) şeklinde telaffuz edildiğini belirtir.⁹¹

⁸⁶ a.g.e., 84.

⁸⁷ M. Alexander Castrén, a.g.e., 14.

⁸⁸ Wilhelm Radloff, a.g.e., 214.

⁸⁹ Martti Räsänen, a.g.e., 195-199.

⁹⁰ Carl Brockelmann, a.g.e., 38.

⁹¹ Gustav John Ramstedt, *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft*, (Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1957), s. 118.

Poppe de Ramstedt gibi /ŋ/ sesinin Çuvaşçada /n/ ve /m/ seslerine evrildiğine dikkat çeker. Çuvaşça *m* = Genel Türkçe *ŋ* denkliğinin birincil bir **mg*'ye, Çuvaşça *n* = Genel Türkçe *ŋ* denkliğinin ise birincil bir **ng*'ye geri gittiğini söyler.⁹²

Milan Adamović, genel Türkçedeki /ŋ/ sesinin Çuvaşça kelimelerde /n/, /n̄/ ve /m/ ile görüldüğünü belirtir.⁹³

Marcel Erdal, Çuvaşçadaki /ŋ/ < /n/ değişimin çok eski olamayacağını, çünkü Permyakçadaki alıntı sözcüklerde hala korunduğunu belirtir.⁹⁴

András Róna-Tas ve Árpád Berta, Çuvaşçada ünlüler arası /ŋ/ sesinin dudak ünlüleri komşuluğunda /m/'ye diğer durumlarda /n/'ye döndüğünü, son seste ise dudak ünlüleri komşuluğunda /m/'ye döndüğünü söylerler.⁹⁵

Karl Menges, Türkçede özellikle isim çekim eklerinde benzeşme ve benzeşmezlik ses olaylarının sıklıkla görüldüğüne dikkat çeker. Buna sebep olarak da eklerin başındaki ünsüzlerin genellikle genizsil ve dişil ünsüzler olmasını gösterir. Oyrotçada isimlerin ayrılma hal eki olarak *+dAŋ* (< ETü. *+dIn*) eki kullanıldığını, ekteki art damak *ŋ*'sinin ilgi hal ekinden analogik benzeşme yoluyla oluştuğunu belirtir.⁹⁶

Mecdut Mansuroğlu, *ŋ* ~ *n* almasıının Karahanlıcada seyrek görüldüğünü söyleyerek *erŋek* 'parmak' ~ *ernek*, *otuŋ* 'odun' ~ *otun* örneklerini verir.⁹⁷

Annemarie von Gabain, Codex Cumanicus'ta *ŋ* ~ *n* almasıına iç ve son seste sıklıkla rastlandığını söyler ve *süŋü* 'mızrak' ~ *sünü* örneğini verir.⁹⁸

E. R. Tenişev sorumlu editörlüğünde hazırlanan *Sranitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov* adlı eserde *meŋ* 'cilt beni' *yaŋı* 'yeni' gibi kelimelerde ve ilgi durumu eki *“+nıŋ”* ile çokluk 2. çoğul şahıs iyelik eki *“+ıŋız”* eklerinde /ŋ/

⁹² Nicholas Poppe, “Die tschuwassischen Lautgesetze”, *Asia Major* (Leipzig 1924), s. 779.

⁹³ Milan Adamović, “Fragen der tschuwaschischen Lautgeschichte”, *Central Asiatic Journal*, Vol. 33 (Wiesbaden 1989), s. 184.

⁹⁴ Marcel Erdal, *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften*, 121.

⁹⁵ András Róna-Tas ve Árpád Berta, *West old Turkic, Turkic Loanwords in Hungarian II*, 1085.

⁹⁶ Karl Menges, *The Turkic Languages and Peoples*, An Introduction to Turkic Studies (Wiesbaden: Harrowitz, 1994), s. 104.

⁹⁷ Mecdut Mansuroğlu, “Das Karakhanidische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 93.

⁹⁸ Annemarie von Gabain, “Die Sprache des Codex Cumanicus”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 53.

sesinin korunduğu, *enih* ‘çene’, *senih* ‘kemik’ gibi örneklerde ise $\eta > n$ değişiminin gerçekleştiği vurgulanır..⁹⁹

Ahmet Caferoğlu, Anadolu ağızlarında $\eta \sim n$ alması nadiren rastlandığını söyler. *çünkü > çunğu*, *Ankaraya > Anğaraya*, *banka > paṅga* örneklerinin /k/, /k̄/, /g/ veya /ḡ/ damak seslerinin geriye doğru akan tepkisiyle oluştuğunu belirtir.¹⁰⁰

Hayati Develi, 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri olarak / η / sesinin özellikle eklerde /n/’ye dönüşmesini gösterir.¹⁰¹

Ömer Yağmur, kelime köklerinde $\eta > n$ değişiminin 18. yüzyılda İstanbul Türkçesinde neredeyse tamamlanmış olduğunu, tam tersi bir değişime ise bazı Anadolu ağızlarında özellikle alıntı kelimelerde (*banḡa > paṅga*) rastlanıldığını vurgular.¹⁰²

Halil Ersoylu, Anadolu ağızlarında az da olsa $n > \eta$ şeklindeki bir ses değişiminin tespit edilebilmiş örneklerinin olduğunu söyler. Bazı Anadolu ağızlarında görülen $n > \eta$ değişimine uğramış kelimelerin bir kısmının ortak ses özelliğinin, artdamak η ’si durumuna geçmeden önce, bunlardaki /n/ sesinin önünde /k/, /k̄/, /g/ veya /ḡ/ damak seslerinden birinin bulunması olduğunu belirtir. Ersoylu’ya göre bu çeşit bir ses rastlaşması, sıralanması sonucunda ortaya çıkan etkileme, /n/ sesinin, kendi boğumlanma noktasını geriye çekmesine ve bir birleşme sesi olarak da, /n/’nin / η /’ye dönüşmesine yol açmıştır.¹⁰³

Talat Tekin, “*Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine*” adlı makalesinde Türkçenin tarihinde $n > \eta$ ses değişimi için delillerin bulunduğunu; ancak tam tersi değişim örneklerinin (mesela -dAn > Kzk. -dAn) nadir görüldüğünü belirtir.¹⁰⁴ Tekin’e göre, Türkçe ilgi hâli ekinin aslen -{(I)n}’dır. Arkaik yönelme durumundaki şekiller *biziṅä* “bize” ve *siziṅä* “size”, **biziṅ-gä* ve **siziṅ-gä* biçimleri vasıtasıyla eski ve orijinal **bizin-kä* ve **sizin-kä* şekillerine dayanır ve bu gibi şekillerdeki n’nin

⁹⁹ Tenişev E. R., G. F. Blagova vd. a.g.e., 67.

¹⁰⁰ Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Ağızları Konson Değişimleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (Ankara 1963), s. 27.

¹⁰¹ Hayati Develi, “18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi* (Gazimağusa: 1998), s. 35.

¹⁰² Ömer Yağmur, a.g.m., 49.

¹⁰³ Halil Ersoylu, “Türkçenin Bazı Yabancı Kökenli Kelimelerinde Dudaksı Genizsileşme”, *İlmî Araştırmalar* (İstanbul 2000), s. 102.

¹⁰⁴ Talat Tekin, “Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, çev. Gökçen Bilgin, S. 13 (Ankara 2013), s. 158.

genizsileşmesinden sonra, kendinden önceki bağlayıcı ünlü ile birlikte ilgi ekinin yeni şekli bu tür şekillerden türeyerek $\{-I\eta\}$ olarak genelleştirilmiştir.¹⁰⁵

Klára Agyagási, Türk dillerinde $/\eta/$ sesinin kelime içi ve kelime sonunda görüldüğünü, Eski Türkçe döneminde $/\eta/$ sesinin eski batı Türkçesinin (Ogur dil grubu) bazı bölgelerinde kelime içi ve kelime sonunda değişmeden kalırken, bazı bölgelerde ise $\eta > n$ ve $\eta > \gamma$ değişikliklerinin olduğunu söyler.¹⁰⁶

Agyagási ayrıca Çuvaşçanın kelime hazinesindeki eski batı Türkçesi (Ogur dil grubu) unsurlarında $/\eta/$ sesinin devam etmediğini; ancak $\eta > n$ ve $\eta > n > m$ değişikliği örneklerine rastlandığını belirtir.¹⁰⁷

1.3. $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ DEĞİŞİMLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Wilhelm Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* adlı eserinde “ötümlü ünsüzler arasındaki değişim” başlığı altında “Alt. *toṇayak* ‘kar ayakkabısız’ = *tomul*; Kırğ. *koṇuz* ‘böcek’ = Tele. *koṇus* = Kzk. *kuṇız*; Tar. *tomuz*, Alt. *ḡomus*; Alt. *keṇirçek* ‘kıkırdak’ = Kaz. *kımrçak*; *toṇuz* ‘domuz’ = Osm. *tomuz*” örneklerini verir.¹⁰⁸

Gustav John Rastedt, çağdaş Türk dillerinde ‘unutmak’ anlamındaki kelimenin hem $/n/$ ’li hem de $/m/$ ’li şekillerinin olduğuna dikkat çekerek “Sag. *umdu-*, Kır. *umut-*, Alt. *untu-*, *uṇtu-*, Uyg. Osm., Çağ. *unut-*”¹⁰⁹ örneklerini verir. Bu kelimenin **um-ta-* kökünden gelmiş olabileceği ihtimali üzerinde durur.¹¹⁰

Martti Räsänen, Çuvaşçada dudak ünlülerinden sonra $\eta > m$, diğer pozisyonlarda ise $\eta > n$ değişikliğinin gerçekleştiğini belirtir. Çuvaşça haricindeki Türk dillerinde dudak ünlülerinden sonra $\eta > m$ değişikliğinin dağınık olarak görüldüğünü söyleyerek bu değişime diğer Türk dillerinden örnekler verir.¹¹¹

¹⁰⁵ a.g.m., 160.

¹⁰⁶ Klára Agyagási, a.g.e. 81.

¹⁰⁷ a.g.e., 83.

¹⁰⁸ Wilhelm Radloff, a.g.e., 214.

¹⁰⁹ Ramstedt’in eserindeki kısaltmalar: Sag.: -Sagay Türkçesi, Kır.: -Kırgızca, Alt.: -Altay Türkçesi, Uyg.: -Uygurca, Osm.: -Osmanlı Türkçesi, Çağ.: -Çağatay Türkçesi.

¹¹⁰ Gustav John Ramstedt, *Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen*, 47.

¹¹¹ Martti Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XV 1949), s. 195-196.

Räsänen, Çuvaşçadaki $-*n > -m$ değişimleriyle ilgili örnekleri sıralar. ‘Sayı’ anlamındaki *som*, *sum* örneğinin **sān* kelimesinden geldiğini belirtir. Bu kelimenin Macarcaya *szám* şeklinde geçmesinden hareketle, Çuvaşçadaki bu ses değişiminin çok eski bir değişim olduğunu vurgular.¹¹²

Carl Brockelmann, $\eta > m$ değişimine *iñir > imir* ‘alacakaranlık’, *a«suñ* ‘sarhoşken kavgacı (kimse)’ $> a«sumla-$ ‘kavga etmek’ örneklerini verir.¹¹³ *Söñük*, *söñek > sömük*, *sömek* ‘kemik’ örneğinde ise /k/ sesinin önündeki / η / sesinin benzeşmezlik ses hadisesine uğrayarak /m/’ye değiştiğini söyler.¹¹⁴

Ramstedt, Çuvaşçada / η / sesinin dudak ünlüleri komşuluğunda /m/’ye değiştiğini, Yakutçada da dudak ünlüleriyle bağlantılı olarak / η /’nin /m/’ye değiştiği örneklerin görüldüğünü belirtmiştir.¹¹⁵

Gerhard Doerfer, Çuvaşça -m, -n seslerinin orta Volga Bulgarçası döneminde düz ünlülerden sonra -n (**vān* ‘on’ $< \bar{o}n$, *kūen* ‘gün’ $< kün$), dudak ünlülerinden sonra -m (*«īr«ūm* ‘cariye’ $< kırk̄in$) olarak ikiye ayrıldığını ifade eder. Bu seslerin ikincil de olabileceği üzerinde durur. Bu savını Macarca *szám* örneğine dayandırır.¹¹⁶ Doerfer bir başka çalışmasında ise “PTu. $-m > \text{Early Bolg. } -m$, Ch. $-m = \text{Mo. } -m$, CTu. $-n$; PTu. $-ma > \text{Early Bolg. } -mA$, Ch. $-m = \text{Mo. } -mA$, Ctu. $-m$ ”¹¹⁷ denkliğini vererek bu varsayımının Moğolca, Volga Bulgarçası ve Macaristan’daki Bulgar-Türkçesi gibi eski materyallere dayandığını belirtir.¹¹⁸

Even Hovdhaugen, Doerfer’in bahsettiği durumlar haricinde komşu ünlülerin birinin yuvarlak, diğerinin düz olduğu durumlarda da $\eta > m$, n değişiminin görüldüğünü söyler (Örn. *şīmī-şīnī* ‘kemik’ $< siñük$).¹¹⁹

¹¹² Martti Räsänen, a.g.e., s. 205.

¹¹³ Carl Brockelmann, a.g.e., .28.

¹¹⁴ a.g.e., 38.

¹¹⁵ Gustav John Ramstedt, *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft*, 118.

¹¹⁶ Gerhard Doerfer, “Türkisch -n $>$ tschuwaschisch -m?”, *Ural-Altaische Jahrbücher*, 39, 1-2 (Wiesbaden 1967), s. 70.

¹¹⁷ Doerfer’in eserinde yer alan kısaltmalar: PTu.: -Ana Türkçe, Early Bolg.: -Erken dönem Bulgarca, Ch.: -Çuvaşça, Mo.:Moğolca, CTu.: -Genel Türkçe.

¹¹⁸ Gerhard Doerfer, “Proto-Turkic: Reconstruction Problems”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten* (Ankara: 1975-1976), s. 37.

¹¹⁹ Even Hovdhaugen, “Some Remarks on the Development of Nasal Phonemes in Chuvash”, *Ural-Altaische Jahrbücher*, 44 (Wiesbaden 1972), s. 208.

Emine Ceylan ise Hovdhaugen'in gösterdiği kanıtların ağızlarla ilgili olduğunu , son sesteki **n* foneminin durumu incelendiğinde Hovdhaugen'in tezinin doğru olmadığının görüleceğini belirtir. Ceylan'a göre sorun ünlülerle değil, ağız farklılıklarıyla ilgilidir.¹²⁰

Milan Adamović de genel Türkçe /*ɲ*/ sesinin dudak ünlüleri komşuluğunda Çuvaşçada /*m*/’ye döndüğünü söyler.¹²¹

Poppe ise Çuvaşça *m* = Genel Türkçe *ɲ* denkliğinin birincil bir **mg*’ye geri gittiğini söyler.¹²²

Johannes Benzing, **n* ve **ɲ*’nin Çuvaşçada aynı gelişmeyi gösterdiğini, özellikle dudak ünlüleriyle bağlandıklarında iç ve son seste hem /*n*/ hem de /*m*/ şeklinde bulunduklarını söyler.¹²³

Emine Ceylan ise Benzing’in bu görüşüne karşı çıkarak **ɲ > m* olayının Çuvaşçada hem çok geç hem de hem de komşu ünlülerin niteliğiyle ilgili bir olay olduğunu belirterek **-n- > -m-* olayının ise olmadığını, yalnız **-n > *-m* değişiminin olduğunu, bu değişimin komşu ünlülerin niteliğiyle ilgili olduğunu vurgular.¹²⁴ Ceylan, dudaksıllaşmanın eski Çuvaşçada diğer Türk dilleriyle aynı dönemde geliştiğini söyleyerek **ɲ > m* değişimi Çuvaşçada geç bir tarihte ortaya çıktığı için dudaksıllaşmanın bu dönemden önce gerçekleşmiş olabileceğini düşünür.¹²⁵

Mecdut Mansuroğlu, *ɲ ~ m* almasıının Karahanlıcada seyrek görüldüğünü söyleyerek *a«suɲ* ‘içkiliyken kavgacı’ ~ *a«sum*, *tırɲak* ‘tırnak’ ~ *tırmal-* ‘tırmalamak’ örneklerini verir.¹²⁶

Annemarie von Gabain, *ɲ ~ m* almasıının imlaya ait ve hatalı olduğunu söyler. Latince kelimelerde de görüldüğünü belirterek yerine *cingulun* ve *bellun* örneklerinde son seste *-m* yerine *-n* yazıldığı düşünür.¹²⁷

¹²⁰ Emine Ceylan, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997), s. 107.

¹²¹ Milan Adamović, a.g.m., 185.

¹²² Nicholas Poppe, a.g.m., 779.

¹²³ Johannes Benzing, “Das Tschuwaschische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959), s. 713.

¹²⁴ Emine Ceylan, a.g.e, s. 107.

¹²⁵ a.g.e., s.110.

¹²⁶ Mevdut Mansuroğlu, a.g.e., 92.

¹²⁷ Annemarie von Gabain, “Die Sprache des Codex Cumanicus”, 53.

Ahmet Caferoğlu ve Gerhard Doerfer, Azericede dudaksıllaşmaya nadir raslandığını söyleyerek yazı dilinde Osmanlıcada olduğu gibi *sümük* ‘kemik’ < *süyük* örneğine rastlandığını belirtirler.¹²⁸

Marcel Erdal, Eski Türkçe bazı kelimelerde / η / ve / n / seslerinin yuvarlak ünlülerin yanında / m /’ye döndüğünü söyler.¹²⁹ Erdal, *Old Turkic Word Formation* adlı çalışmasında ise IrkB. ve DLT’de geçen *boymul* ‘beyaz boyunlu hayvan’ kelimesine dikkat çeker. Bu keliminin *boyun* kelimesiyle ilişkisinin açık olduğunu söyleyerek *boyun* kelimesinin başlangıçta son seste / m / sesine sahip olma olasılığı üzerinde durur.¹³⁰ Yine aynı eserinde *kömüldürük* ‘eyer kayışı’ kelimesinin *köñül* kelimesiyle ilişkili olabileceğini belirterek *köñlek* kelimesindeki / η / sesinin de Türkiye Türkçesinde / m / (gömlek) olduğunu söyler.¹³¹

James Russel Hamilton, *köñül* ‘gönül, göğüs, duygu’ > *kömül*, *yürün* ‘süt beyazı’ > *yürüm* örneklerinin Türkçe biçimlerin Hotanca yazımındaki *dudaksıllaşma* örnekleri olduğunu belirtir.¹³²

Anton Antonov ve Guillaume Jacques, *kümüş* ‘gümüş’ kelimesinin **küñül* kelimesine geri gittiği ve art damak η ’sinin dudaksıllaşmasıyla oluşmuş olabileceği ihtimali üzerinde dururlar.¹³³

Klara Agyagási, Türk dillerinde / η / sesinin kelime içi ve kelime sonunda görüldüğünü, Eski Türkçe döneminde / η / sesinin eski batı Türkçesinin (Ogur dil grubu) bazı bölgelerinde kelime içi ve kelime sonunda değişmeden kaldığını söyler. Agyagási, bazı bölgelerde ise $\eta > n$ ve $\eta > \gamma$ değişikliklerinin olduğunu, $\eta > n$ değişikliğinin olduğu bölgede yeni ortaya çıkan / n /’yi içeren kelimelerde $n > m$ geçişi yaşanarak ikincil bir m ortaya çıktığını; ancak bu $\eta > n$ ’den / m /’ye geçişin tam olarak gerçekleşmediğini belirtir.¹³⁴

¹²⁸ Ahmet Caferoğlu ve Gerhard Doerfer, “Das Aserbeidschanische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner, Verlag 1959), s. 295.

¹²⁹ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* (Leiden: Brill, 2004), s. 117.

¹³⁰ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, c. I (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991), s. 99.

¹³¹ a.g.e., s. 104.

¹³² James Hamilton, a.g.m., 491.

¹³³ Anton Antonov ve Guillaume Jacques, “Turkic ‘silver’ and Lambdaism vs Sigmatism Debate”, *Turkic Languages*, Vol. 15 (Wiesbaden 2011), s. 165-166.

¹³⁴ Klara Agyagási, a.g.e., 81.

Agyagási Volga bölgesine gelen Ogur grupları arasında / η / sesini muhafaza edenler kadar $\eta > n$ ve $\eta > n > m$ değişiklikleriyle bu sesi / n / ve / m / şeklinde telaffuz eden konuşucuların da var olduğunu söyler.¹³⁵

¹³⁵ a.g.e., 82.

BÖLÜM II. TÜRK DİLLERİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.1. ESKİ TÜRKÇEDE $\eta \sim g$ ALMAŞMASI*

2.1.1. Eski Türk Yazıtları

2.1.1.1. Eklerde

Eski Türk yazıtlarında bazı eklerin hem η ile (H) hem de g (g) ve $\dot{g}$ (G) ile yazıldığı görülmektedir. Bu almasıma hadisesi, Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında görülürken Tun Yokuk yazıtında ise bu hadiseye rastlanmaz.

Almasımanın görüldüğü ekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1.1.1.1. İyelik Eki

Eski Türkçedeki iyelik ekleri Tablo 3'te gösterilmektedir.¹³⁶

Tablo 3. Eski Türkçedeki İyelik Ekleri

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	$+(X)m$	$+(X)mXz$
2. şahıs	$+(X)\eta \sim +(X)g$	$+(X)\eta Xz \sim +(X)gXz,$ $+(X)\eta XzlAr$
3. şahıs	$+(s)I(n+)$	$+(s)I(n+), +lArI(n+)$

* Tezimizde İngilizce *alternation* teriminin Türkçe karşılığı olarak *almasıma*, *denasalisation* teriminin karşılığı olarak ise *genizsizleşme* terimi kullanılmaktadır.

¹³⁶ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* (Leiden: Brill 2004), s. 160.

Teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik eklerinde $\eta \sim g$ alması görülmektedir. Eski Türk yazıtlarında iyelik eki almasılarına şu örnekleri verebiliriz:

süñüküḡ ‘kemiğin’ (BK / D 20) < *süñüküḡ* (KT / G 6, BK / K 5)

edgüḡ ‘kazancın’ (KT / D 24, BK / D 20) < **edgüḡ*

töröḡin ‘törelere’ (BK / D 19) < *töröḡin* (KT / D 22)

bunuḡ ‘sıkıntın’ (KT / G 8, BK / K6) < **bunuḡ*

2.1.1.1.2. İlgi Durumu Eki

Orhon Türkçesinde ismin ilgi durumu eki “+(n)X η , +(X)n ve +(X)g” olmak üzere 3 farklı şekildedir.¹³⁷ İlgi durumu ekindeki almalara şu örnekleri verebiliriz:

budunuḡ ‘halkın’ (KT / D 25, Ta. / K 5) < *bodunuḡ* (KT / D 1, BK / D 3)

ermeliḡ ‘ermeli’nin?’ (KÇ / D 9) < **ermeliḡ*

Karlukuḡ ‘Karluk’un’ (ŞU / G 5) < **Karlukuḡ*

2.1.1.1.3. Şahıs Eki

2.1.1.1.3.1. Geçmiş Zaman Ekinin Sonra

Eski Türkçede görülen geçmiş zaman ekinin şahıslara göre çekimi Tablo 4’te gösterilmektedir.¹³⁸

Tablo 4. Eski Türkçede Geçmiş Zaman Ekinin Şahıslara Göre Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-dXm	-dXmXz
2. şahıs	-dX η ~ -dXg	-dX η Xz ~ -dXgXz, - dX η XzlAr
3. şahıs	-dI	-dI(lAr)

¹³⁷ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, 106-107.

¹³⁸ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 238.

Orhon Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekinin teklik ikinci şahıs çekimlerinde ekin hem /η/’li hem de /g/’li şekillerine rastlanır. Çokluk ikinci şahıs çekiminin ise “-dXgXz” şeklinde /g/’li örnekleri vardır.

bardıġız ‘gittiniz’ (KT / GD) < *bardıηız* (O / 12)

ertigiz ‘idiniz’ (KT / K 9, 10; GD) < **ertiηiz*

alkıntıġ ‘mahvoldun’ (KT / G 9, BK / K 7) < **alkıntıη*

arılıġ ‘azaldın’ (KT / G 9) < **arılıη*

ertig ‘idin’ (KT / G 9, BK / K 7) < **ertiη*

kılıġ ‘kıldın’ (BK / D 20) < **kılıη*

kigürtüg ‘soktun’ (KT / D 23, BK / D 19) < **kigürtüη*

öltüg ‘öldün’ (BK / D 19, KT / G 6, 7) < **öltüη*

bardıġ ‘gittin’ (BK / D 19, 20, KT; G 9; D 24) < **bardıη*

körtüg ‘gördün’ (O / D 7) < **körtüη*

2.1.1.1.4. {-sIk} Ekli Eylem Adından Sonra

Orhon Türkçesinde “-sXk” gelecek zaman ekinin yüklem olarak da kullanıldığı görülür. Yalnızca 2. şahıs çekiminde kullanılan bu ekten sonra gelen şahıs ekinde de η ~ g almasına rastlanmaktadır.

ölsikig ‘öleceksin’ (KT / G 6, 7) < *ölsikiη* (BK / K 5)

2.1.1.1.5. {-DOK} Ekli Eylem Adından Sonra

Bilge Kağan yazıtında, tek örnekte -DOK ekli eylem adından sonra /η/ ünsüzü, /g/ ile değişkenlik göstermiştir.

bilmedöküġün ‘bilmediğini’ (BK / D 20) < **bilmedöküηün*

2.1.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

KT Kuzey 8. satırındaki :ZmTiK:UYLşBgb:ngtlÖk *kül t(è)g(i)n (e)b(i)g b(a)şl(a)yu (a)kıt(tı)m(i)z* okunan cümledeki gb imleriyle yazılan kelime araştırmacılar tarafından *b(e)g*, *(e)b(i)g*, *(e)v(i)g* şekillerinde farklı şekillerde okunmuştur. Osman Fikri Sertkaya'ya göre ise bu kelimedede $\eta > g$ ses değişmesi vardır ve kelimeyi *b(i)g* olarak ve *b(i)\eta* 1000 kelimesinin *genizsizleşmeye (denazalizasyon)* uğramış şekli olarak okumak gerekiyor.¹³⁹

Engin Çetin, KT Kuzey 9. Satırındaki *ögs(ü)z ak* tabirindeki ZsgÖ *ögs(ü)z* kelimesinin *öhs(ü)z* biçiminde olması gerekirken yanlışlıkla *ögs(ü)z* yazılan 'renksiz' anlamındaki sözcük olduğunu düşünmektedir.¹⁴⁰ Sertkaya ise kelimeyi aynı şekilde anlamlandırmakla birlikte kelimenin yanlış yazılmadığını söyleyerek kelimedeki /g/'li yazımı *genizsizleşme (denazalizasyon)* ses olayına bağlamaktadır.¹⁴¹

Ögsüz yazımına Uygur harfli metinlerden *Maitrisimit-Sengim*'de ve Mehmet Ölmez tarafından yayımlanan "*Süryani harfli eski Uygurca bir tıp metni*"nde de rastlamaktayız. Eski Türkçe metinlerde / η / ünsüzü, bazı kelime kök ve gövdelerinde ve bazı isim ve fiil çekimlerinde istikrarsız bir şekilde /g/ ile yazılmıştır. Hatta aynı kelimelerin bile hem / η / hem de /g/ ile yazıldığını görülmektedir.

Sertkaya, Yenisey 28'in 6. Satırındaki ngnI *ing(e)n* 'dişi deve' kelimesindeki gn (=ng) imlerinin H (=η) ile eşit olabileceğini düşünmüş ve Kalbak Taş XX'ta geçen gngI *ig(e)n(i)g* kelimesini $\eta > g$ genizsizleşme ses olayına bağlayarak kelimeyi *iηen > igen* 'dişi deve' şeklinde anlamlandırmayı teklif etmiştir.¹⁴²

KT ve BK'da geçen *egir*- 'etrafını sarmak, kuşatmak' fiilinde de $\eta > g$ genizsizleşme ses değişimi vardır. Kelimenin aslî şekli olan *eηir*- şekli Eski Uygur Türkçesinde TT I ve MNB-Sengim'de geçmektedir.

¹³⁹ Osman Fikri Sertkaya, "Bir kişi y(a)η(i)ls(a)r og(u)ş<ηa> bod(u)nı<ηa> (e)bi<ηe> (e)şükiηe t(e)gi (a)kıdm(a)z ermiş [KT G 6 = BK K 4]", *Dil Araştırmaları*, sayı: 14 (Ankara 2014), s. 15.

¹⁴⁰ Engin Çetin, "Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü Dokuzuncu Satırda Yer Alan öks(ü)z ak At Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, sayı: 19 (İstanbul 2004), s. 142.

¹⁴¹ Osman Fikri Sertkaya, a.g.m., 15.

¹⁴² Osman Fikri Sertkaya, "Altay, Yenisey ve Moğolistan Yazıtları Üzerine Notlar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı:3/3 (Ankara 2014), s. 2.

2.1.2. Eski Uygur Türkçesi

2.1.2.1. Eklerde

Eski Uygur Türkçesinde de Orhon Türkçesinde olduğu gibi /η/ ünsüzünün bazı eklerde /g/ ile yazıldığı görülür. Aynı ek, hem /η/ hem de /g/ ile yazılmış, istikrarsız bir durum sergilemiştir. Almaşma, teklik ve çokluk 2. Şahıs iyelik ekleri, ilgi durumu eki ve emir kipinin teklik ve çokluk 2. şahıs çekimlerinde görülür.

2.1.2.1.1. İyelik Eki

Teklik ve çokluk 2. Şahıs iyelik eklerindeki /η/ ünsüzünün /g/ ile yazıldığı örneklerle rastlanır.

kanıg ‘hükümdarın’ (MNB-Sengim 18 v 24) < *kanıη*

biligig ‘bilgin’ (MNB-Sengim 161 v 4) < *biligiη*

köngülüg ‘gönlün’ (MNB-Hami 11, 12a-14) < *köngülüη*

ogluguz ‘oğlunuz’ (MNB-Sengim 38 r 2) < *ogluηuz*

kutuηuz ‘kutunuz, saadetiniz’ (MNB-Sengim 143 r 6) < *kutuηuz*

sevdükügüzler ‘sevdikleriniz’ (MNB-Sengim 137 r 7) < *sevdüküηüzler*

ünügüzler ‘sesleriniz’ (MNB-Sengim 137 v 9) < *ünüηüzler*

esenigizlerni ‘esenlerinizi’ (HamTouHou 21, 4) < *esenıηizlerni*

2.1.2.1.2. İlgi Durumu Eki

maytrinig ‘Maytrinin’ (MNB-Sengim 11 v 9) < *maytriniη*

bay(a)gutnug ‘zengin’in’ (MNB-Sengim 92 v 5) < *bayagutnuη*

t(e)ngrinig ‘Tanrı’nın’ (MNB-Sengim 134 r 1) < *tengriniη*

tülnüg ‘rüyanın’ (MNB-Hami 11, 3a-4) < *tülnüη*

katunnug ‘kraliçenin’ (MNB-Hami 11, 8a-16) < *katunnuη*

tinlaglarnıg ‘canlıların’ (MNB-Hami 16, 6b-2) < *tinlıglarnıη*

minig ‘benim’ (HamTouHou 18, 6) < *meniŋ*

2.1.2.1.3. Emir Kipi

Eski Türkçede emir kipinin şahıslara göre çekimi Tablo 5’te gösterilmektedir:¹⁴³

Tablo 5. Eski Türkçede Emir Kipinin Şahıslara Göre Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-(A)yIn	-(A)lIm
2. şahıs	Ø, -(X)ŋ	-(X)ŋ, -(X)ŋlAr
3. şahıs	-zUn	-zUn, -zUnlAr

Emir kipinin 2. Şahıs çekimlerinde /ŋ/ ünsüzünün /g/ ile yazıldığı örneklerle rastlanır.

istegler ‘isteyiniz’ (HamTouHou 18, 6) < *isteŋler*

yükünügler ‘eğiliniz’ (M II 1) < *yükünüŋler*

körüg ‘görün’ (MNB-Sengim 18 v 24) < *körüŋ*

unutmag ‘unutmayın’ (MNB-Sengim 18 v 2) < *unutmaŋ*

inigler ‘ininiz’ (MNB-Sengim 137 v 6) < *iniŋler*

körügler ‘görünüz’ (MNB-Sengim 137 v 6) < *körüŋler*

kanturug ‘doyurun’ (MNB-Sengim 135 v 10) < *kanturuŋ*

ukuglar ‘anlayınız’ (MNB-Sengim 35 v 16) < *ukuŋlar*

2.1.2.1.4. Şahıs Ekleri

keltig ‘geldin’ (Pañc 192) < *keltiŋ*

boşguntug ‘öğrendin’ (MNB-Hami 15b-25) < *boşguntuŋ*

¹⁴³ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 235.

2.1.2.1.5. Geçmiş Zaman Partisip Eki

barmadukug ‘varmadığın’(TT VIII) < *barmadukuη*

2.1.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: İlk seste görülmez.

VηV:

- $\eta > g$

kêşlig ‘nasihatli’ (HamTouHou) < **kêşlig*, (DLT) *kêşlig* ‘nasihatli’

ögin ‘başka’ (BrahMau.) < **ögin*, (DLT, KB) *ögin* ‘başka, diğer’

egim ‘kısımlı’ (TT VIII) < **egim*, (U II, AY, MNB) *egim* ‘kısımlı’

sögöl ‘siğil’ (H I) < **siğil*

yagak ‘ceviz’ (IrkB.) < **yağak*, (DLT, AtH.) *yağak* ‘yanak; yan, taraf’

egin ‘sırt, omuz; çatı’ (IrkB., TT V) < **egin*, (U IV, MNB) *egin* ‘omuz’

yagıl- ‘yanılmak, hata yapmak’ (HamTouHou) < **yağıl-*, (KT, BK, T, O.) *yağıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

ηC:

- $\eta > g$

öglüg ‘renkli’ (MNB-Sengim) < **öglüg*, (AY, KP, TT IV, TT V, U III, H II, MauBrah.)

öglüg ‘renkli’

ögre ‘önde, doğuda’ (MNB-Sengim) < **ögre*, (KT, BK, T, O.) *ögre* ‘önde, doğuda’

ögdün ‘doğu, doğuda’ (KP) < **ögdün*, (T) *ögdün* ‘doğu, doğuda’

ögsüz ‘renksiz’ (MNB-Sengim) < **ögsüz*, (AY, M III) *ögsüz* ~ *ögsüz* ‘renksiz’

yigne ‘iğne’ (MNB-Sengim), *yigne* ~ *yiğne* ‘iğne’ (AY) < **yiğne*, (M II) *yiğne* ‘iğne’

Cη:

- $\eta > g \sim \acute{g}$

kazguk ‘kazık’ (TT I, TT IV, M II, U II, MNB) < **kazguk*, (DLT) *kazguk* ‘kazık’

-*ŋ*:

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek’ (U II, AY) < **eŋ*-, (TT V) *eŋ*- ‘eğmek’

neg ‘şey’ (MNB-Sengim) < **neŋ*, (KT, BK, T) *neŋ* ‘hiç, herhangi, her ne kadar’

yürüg ‘beyaz’ (HamTouHou) < **yürüŋ*, (AY, U IV, M III, H I, TT I, BrahMau.) *yürüŋ*
‘beyaz’

2.1.3. Karahanlı Türkçesi

2.1.3.1. Eklerde

İlk İslamî Türkçe metinlerden DLT’de ve Marcel Erdal tarafından neşredilen Yarkend dokümanlarında bazı eklerin hem /*ŋ*/ hem de /*g*/ ile yazıldığı görülmektedir. Dankoff-Kelly eklerdeki /*g*/’li yazımları kelime kökündeki /*n*/ sesinin etkisiyle /*ŋ*/ sesinin genizsizleşerek /*g*/ sesine dönüşmesiyle açıklar.¹⁴⁴

/*ŋ*/ sesinin /*g*/ ile yazılışı örnekler şunlardır:

2.1.3.1.1. İyelik Eki

DLT’de teklik 2. şahıs iyelik eki “+(X)*ŋ* ~ +(X)*g*” şekillerinde görülür.

/*g*/’li şekiller şunlardır:

kanıg ‘kanın’ (DLT 249:9 V) < *kanıŋ*

yëniŋ ‘vücudun’ (DLT 512:3) < *yëniŋ*

3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra gelen yönelme eki normalde “-*ıŋa*” şeklindedir.

DLT’de /*n*/ ile biten kelimelerden sonra “-*ıga*” şekli de görülür.

kanıga ‘kanına’ (DLT 563:11) < *kanıŋa*

¹⁴⁴ Robert Dankoff ve James Kelly, a.g.e., 67.

2.1.3.1.2. İlgi Durumu Eki

DLT’de “+nX η ” ilgi durumu ekindeki /n/ sesini takip eden / η / sesi genizsiliğini kaybetme eğilimindedir. Bu nedenle teklik şahıs zamirleri *ben*, *sen*, *ol* ilgi durumu çekiminde *meni η* , *seni η* , *anı η* şekillerinin yazında *menig*, *senig*, *anıg* şekillerinde de görülür. İslamî devre ait Uygur harfleriyle yazılmış Yarkend dokümanlarında da “+nX η ” ilgi durumu ekinin “+nXg” şeklinde yazıldığı örneklere rastlanmaktadır.

İlgi durumu ekinin “+nXg” şeklinde görüldüğü diğer örnekler şu şekildedir:

kimni η ‘kimin’ (DLT 182:14 V, 212: 12 V, 453:16, 550:8 V, 555:8 V) < *kimni η*

kūnü η (*kūnnü η* ?) (DLT 213:11 P) < *kūnü η*

hānnı η (DLT 215:3) < *hānnı η*

kuzgunnı η (DLT 221:6 P) < *kuzgunnı η*

ana η nı η (DLT 253:13 V) < *ana η nı η*

kölnı η (DLT 308:16 P) < *kölnı η*

yātnı η ‘yabancınnın’ (DLT 462:17 P) < *yātnı η*

özni η (DLT 462:17 P) < *özni η*

yagını η (DLT 463:12 P) < *yagını η*

keyikni η (DLT 509:15 P) < *keyikni η*

adınnı η (DLT 543:2 V) < *adınnı η*

künini η (DLT 549:12 P) < *künini η*

ernı η (DLT 574:10) < *ernı η*

yal η uknı η (DLT 612:7 P) < *yal η uknı η*

begni η ‘beyin’ (Yar. I 19) < *begni η*

bizi η ‘bizim’ (Yar.I 4) < *bizi η*

callabnı η ‘efendinin’ (Yar. I 26, 30, 31, IV 9) < *callabnı η*

yernı η ‘yerin’ (Yar. I 18, IV 8, 9) < *yernı η*

2.1.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: İlk seste görülmez.

$V\eta V$:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

sağun ‘doktor’ (DLT) < **saḡun*, (Yen.) *saḡun* ‘general’

yağan ‘fil’ (DLT, AtH.) < **yaḡan*, (DLT, KB) *yaḡan* ‘fil’

kelegü ‘Arap tavşanı’ (DLT) < **keleḡü*

sigil ~ *sögül* ~ *sengil* ~ *sepgil* ‘siğil’ (DLT) < **siḡil*

yagak ‘ceviz’ (DLT) < **yaḡak*, (DLT, AtH.) *yaḡak* ‘yanak; yan, taraf’

egil- ‘eğilmek’ (DLT, KB, AtH.) < **eḡil*-, (TT V) *eḡ*- ‘eğmek’

egin ‘omuz; Suvarlar tarafından ticarete kullanılan bir tür kumaş’ (DLT), *egin* ‘sırt’ (KB) < **eḡin*, (U IV, MNB) *eḡin* ‘omuz’

egir- ‘etrafını sarmak, kuşatmak, sarmak’ (DLT, AtH.) < **eḡir*-, (TT I, MNB) *eḡir*- ‘çevirmek, eğirmek’

egiş- ‘eğmek’ (DLT) < **iḡiṣ*-

ηC :

- $\eta > g \sim \dot{g}$

yigne ~ *yiḡne* ‘iğne’ (DLT) < **yiḡne*, (M II) *yiḡne* ‘iğne’

egtür- ‘eğdirmek’ (DLT) < **eḡtür*-, (TT V) *eḡ*- ‘eğmek’

$C\eta$:

- $\eta > g$

küzgü ‘ayna’ (AtH.) < **közḡü*, (Yen.) *közḡü* ‘ayna’

$-\eta$:

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek’ (DLT, KB, AtH.) < **eḡ*-, (TT V) *eḡ*- ‘eğmek’

neg ‘şey, mal’ (DLT) < **neḡ*, (KT, BK, T) *neḡ* ‘hiç, herhangi, her ne kadar’

Eski Türk alfabeli metinlerde /η/ yerine /g/ yazılması Talat Tekin tarafından “η sesinin denazalizasyonu”¹⁴⁵ ve “ünsüz nöbetleşmesi”¹⁴⁶, Marcel Erdal tarafından “Argu diyalektinde de görülen bir diyalekt özelliği”¹⁴⁷, Mehmet Ölmez tarafından “ımlâ özelliği” olarak açıklanmıştır.¹⁴⁸

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde /η/ yerine /g/ yazılması Peter Zieme tarafından “ünsüz değişmesi”¹⁴⁹ ve “yanlış yazım”¹⁵⁰, Klaus Röhrborn¹⁵¹ ve Jens Peter Laut¹⁵² tarafından “kusurlu yazım (defektive Schreibung)”, Şinasi Tekin tarafından “yazıma ilişkin hata”¹⁵³, James Hamilton tarafından “Hotencenin Türkçeye etkisi”¹⁵⁴ olarak değerlendirilmiştir.

Dankoff ve Kelly Divanü Lugati’t-Türk’t e eklerdeki /g/’li yazımları “ünsüz değişimi” ile açıklarlar.¹⁵⁵ Kelime kök ve gövdelerindeki yazımlarla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamışlardır.

Eski Türkçeye ilgili genel değerlendirmelerde bulunan Saadet Çağatay kelime kök ve gövdelerindeki $\eta \sim g$ almasıını “ünsüz değişimi”¹⁵⁶, Ferruh Ağca “ağız özelliğinin yazı diline sızması”¹⁵⁷, Ümit Özgür Demirci ise “alt sesbirim” olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁸

Taradığımız Eski Türkçe metinlerde /η/ ünsüzünün, hem bazı kelime kök ve gövdelerinde hem de bazı isim ve fiil çekim eklerinde istikrarsız bir şekilde /g/ ile yazıldığı görülmektedir. Hatta aynı metin içindeki aynı kelimeler bile hem /η/ hem de /g/ ile yazılmıştır. Yine eklerde de bu ikili yazım şekli görülmektedir. Bu $\eta \sim g$ almasıı BK ve KT’de görülürken T.’de görülmez. Eski Uygur Türkçesinde de yine aynı eklerde bu alması örneklerine rastlamaktayız. Kaşgarlı Mahmud, DLT’de

¹⁴⁵ Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, 92.

¹⁴⁶ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, 70.

¹⁴⁷ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 80.

¹⁴⁸ Mehmet Ölmez, a.g.m., 214.

¹⁴⁹ Peter Zieme, a.g.t., 177.

¹⁵⁰ Peter Zieme, a.g.m., 28.

¹⁵¹ Klaus Röhrborn, a.g.e., 14.

¹⁵² Jens Peter Laut, a.g.e., 71.

¹⁵³ Şinasi Tekin, a.g.e., 13.

¹⁵⁴ James Hamilton, a.g.m., 473.

¹⁵⁵ Robert Dankoff ve James Kelly, a.g.e., 67.

¹⁵⁶ Saadet Çağatay, “Türkçede $\eta \sim g$ Sesine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (Ankara 1954), s. 15.

¹⁵⁷ Ferruh Ağca, a.g.m., 79.

¹⁵⁸ Ümit Özgür Demirci, a.g.m., 287.

görülen bu almasıyı Argu diline ait bir özellik olarak görür; ancak elimizde bunu doğrulayacak başka kanıtlar bulunmamaktadır.

Eski Türkçedeki bu /g/’li yazımların nedeni, boğumlanma yerleri yakın olan /η/ ve /g/ seslerinin o dönemde *alt sesbirim (allophone)* olmasıdır. Bu dönemde henüz bir ses değişiminden bahsetmek zordur. Günümüz Kıpçak dillerinde ise bu değişim sistemli bir hale gelmiş, /g/ sesi üzerinden /y/’li biçimler de ortaya çıkmıştır (Örn.: Nog. *köylek* ‘gömlek’, KrçBalk. *teyri* ‘tanrı’). Karaimcenin Haliç ve Troki ağızlarında ise sık sık /ng/ şeklinde ayrışır (Örn.: KaraT. *donguz* ‘domuz’, KaraT. *teηgiz* ~ *t’en’giz* ‘deniz’). Bu durum Orta Kıpçakça eserlerde de görülür. Örneğin; CCI’da /η/ sesi için /ng/, CCG’de ise /η/ kullanılmıştır. Eski Türkçedeki örneklerde ise istikrarsızlık söz konusudur ve Kıpçakçada görülen değişimle bağdaştırmak mümkün değildir. Hakan Aydemir, Eski Türkçe döneminde /g/ sesinin /η/ sesinin *alt sesbirimi (allophone)* olarak önce son seste ortaya çıkıp daha sonra iç sese yayılmış olabileceğini tahmin etmektedir. Elimizdeki örneklerin sayısına bakarak bu alması hadisesinin muhtemelen yazıtlar döneminden hemen önce başladığını varsayabiliriz. 8-11. yüzyıllar arasında örneklerin giderek arttığını görmekteyiz. Bu ses olayı yaygınlaşmaya başlayarak Kıpçakçada sistemli bir hale gelmiştir.

2.2. ORTA TÜRKÇEDE η ~ g DEĞİŞİMİ

2.2.1. Harezmi Türkçesi

2.2.1.1. Eklerde

Harezmi Türkçesi devrine ait taranan eserlerde eklerde η ~ g alması tespiti edilmemiştir.

2.2.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

Harezmi Türkçesinde n ~ g değişiminin görüldüğü kelimeler aşağıda listelenmiştir. NF’de ‘yalnız’ anlamındaki kelime hem /ğ/ ile *yalğuz* şeklinde, hem de /η/ ile *yanlız* (göçüşme ses hadisesiyle η ve l sesleri yer değiştirmiştir) şeklinde görülmektedir.

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

ëgin ‘omuz’ (ME, MM, NF), *egin* ‘omuz’ (KE, HŞ) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* ‘omuz’

yağan ‘fil’ (KE, HŞ) < **yañan*, (DLT, KB) *yañan* ‘fil’

ηC: Örnek yok.

Cη:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

közgü ‘ayna’ (KE, MM, HŞ) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’

ergen ‘bekar, ergen’ (ME, NF) < **erñen*, (DLT) *erñen* ‘bekar’

yalğuz ‘yalnız, kimsesiz’ (ME, KE, MM, HŞ), *yalğuz*(~ *yañluz*) ‘yalnız, tek başına’ (NF) < **yalñus*, (Yen.) *yalñus* ‘yalnız’

igne ~ *yigne* ‘iğne’ (KE), *igne* ‘iğne’ (HŞ) < **yिñne*, (M II) *yिñne* ‘iğne’

-η:

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek, bükme’ (ME, KE, HŞ), *ég-* ‘eğmek’ (MM) < **eñ-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

Recep Toparlı¹⁵⁹, Necmettin Hacıeminoğlu¹⁶⁰ ve Aysu Ata,¹⁶¹ Harezmi Türkçesi üzerine yazdıkları eserlerinde Harezmi Türkçesinde $\eta \sim g$ alması yaygın olarak görülmediği için bu ses olayına değinmezler. Janos Eckmann, *Philologiae Turcicae Fundamenta*’daki “Das Chwarezmitürkische” başlıklı yazısında “Nasale” başlığı

¹⁵⁹ Recep Toparlı, *Harezmi Türkçesi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları 1992).

¹⁶⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, (Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1997).

¹⁶¹ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi 2016).

altında art damak genizsil / η / sesinin yalnızca *yalğuz* ‘yalnız’ kelimesinde / g /’ye döndüğünü söyler.¹⁶²

2.2.2. Kıpçak Türkçesi

2.2.2.1. Eklerde

Orta Kıpçakça dil yadigarları, dil özellikleri bakımından üç gruba ayrılmaktadır:

- Codex Cumanicus
- Memlûk Kıpçakçası
- Ermeni Kıpçakçası

Memlûk Kıpçakçası ve Ermeni Kıpçakçası dil yadigarlarında eklerde $\eta \sim g$ alması görülmezken Codex Cumanicus’ta görülmektedir. Eski Türkçede olduğu gibi Codex Cumanicus’ta da 2. Şahıs iyelik ve şahıs ekleri ve ilgi durumu ekinin hem / η / hem de / g / ile yazıldığı görülmektedir. Yani, Eski Türkçedeki bu durum CC’de de devam etmektedir.

2.2.2.1.1. İyelik Eki

Codex Cumanicus’taki iyelik çekimi şu şekildedir:¹⁶³

Tablo 6. Codex Cumanicus’ta İyelik Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	+(X)m	+(X)mXz
2. şahıs	+(X) $\eta \sim$ +(X)g	+(X) η Xz $\sim$ +(X)gXz
3. şahıs	+(s)I	+lArI

Tablo 6’dan da görebileceğimiz üzere teklik ve çokluk 2. Şahıs iyelik çekiminde $\eta \sim g$ alması görülmektedir.

köksüigde ‘göğsünde’ (CCG) < *köksüigde*

¹⁶² Janos Eckmann, “Das Chwarezmtürkische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 121.

¹⁶³ Annemarie von Gabain, “Die Sprache des Codex Cumanicus”, 61.

könlügden ‘gönlünden’ (CCG) < *könlüñden*

yazu«uguz ‘günahınız’ (CCG) < *yazu«uñuz*

2.2.2.1.2. İlgı Durumu Eki

kimniğ ‘kimin’ (CCI) < *kimniñ*

anığ ‘onun’ (CCI, CCG) < *anıñ*

alarnığ ‘onların’ (CCG) < *alarnıñ*

seniğ ‘senin’ (CCI, CCG) < *seniñ*

2.2.2.1.3. Şahıs Eki

Görülen geçmiş zaman ekinin ve şart kipinin 2. şahıs çekimlerinde $\eta \sim g$ *almaşması* görülmektedir.

bardığ (CCG) ‘gittin’ < *bardıñ*

aytmasağ (CCG) ‘söylemesen’ < *aytmasañ*

2.2.2.1.4. Emir Kipi

Codex Cumanicus’ta çokluk 2. şahıs emir çekimi “-(X) η (X)z, -(X)g(X)z, -(X) η lAr” ekleriyle yapılır. Emir kipinin 2. şahıs çekimlerinde / η / ünsüzünün /g/ ile yazıldığı örneklere rastlanır.

baruğız (CCG) ‘varınız’ < *baruñız*

körüğiz (CCG) ‘görünüz’ < *körüñiz*

2.2.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

megiz ‘beniz, yüz’ (Mec.) < **meñiz*, (AY, TT VI, M I, M III, U III, U IV, Huast.)

meñiz ‘beniz, yüz’

bıgar ‘kaynak, göze’ (Mec.) < **mıñar*, (DLT) *mıñar* ‘su kaynağı’

egin ‘sırt, arka’ (Mec.) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* ‘omuz’

yagıl- ‘yanılmak, hata yapmak’ (Tuh.) < **yañıl-*, (KT, BK, T, O.) *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

- $\eta > g > \check{g} > y$

meyiz ‘beniz, yüz’ (CCI) < **meñiz*, (AY, TT VI, M I, M III, U III, U IV, Huast.) *meñiz* ‘beniz, yüz’

egin (~ *eyin*) ‘kürek kemiğinin bulunduğu yer, insanın arka tarafı, sırt’ (İd.) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* ‘omuz’

- $\eta > g > w \sim v$

sövek ‘kemik’ (CCI), *süwek* ‘kemik’ (Tuh.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’

- $/\eta/ > \emptyset$

yaaḳ ~ *yaa* « ‘yanak, çene, çene kemiği’ (CCI, CCG) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

$/\eta/ > /ng/ \sim /n\dot{g}/ \sim /nk/ \sim /n\check{k}/$

kinkeş- ‘danışmak’ (Tuh.) < **kēñeş-*, (DLT) *kēñeş-* ‘müzakere etmek’

tonğuz ‘domuz’ (Mec., Bul.), *donğuz* ‘domuz’ (Kav.), *danğuz* ‘domuz’ (Tuh.) < **toñuz*, (Yen.) *toñuz* ‘domuz’

kongur ‘kırmızımsı’ (Mec.) < **koñur*, (DLT) *koñur* ‘kestane rengi’

ηC :

- $\eta > g \sim \dot{g} \sim k \sim \check{k}$

tagrı ‘Tanrı’ (Kav.) < **teñri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teñri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

mağla- ‘ezan okumak’ (Kav.) < **mañra-*, (M I, M III, MNB) *mañra-* ‘bağırarak’

- $\eta > g > w \sim v$

kövlek ‘gömlek’ (CCI) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

Cη:

- $\eta > g \sim \dot{g} \sim k \sim \kappa$

küzgü ‘ayna’ (CCI), *közgi* ‘ayna’ (Kav.), *közgü* ‘ayna’ (Mec., İM), *közgi* ~ *közgü* ‘ayna’ (Dür.) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’

ergen ‘bekar erkek’ (Mec., Tuh.) < **erñen*, (DLT) *erñen* ‘bekar’

yalğuz ~ *yalğız* ‘yalnız’ (CCI, CCG), *yalğuz* ‘yalnız’ (İM, Bul.), *yalıxız* ‘tek, yalnız’ (Mec.), *yalıgız* ‘yalnız’ (Tuh.) < **yalñus*, (Yen.) *yalñus* ‘yalnız’

koçkar ‘koç’ (CCI, CCG, İM, Kav., Dür.), *koç* ~ *koçkar* ‘koç’ (İd., Bul.) < **koçñar*, (DLT) *koçñar* ‘koç’

-η:

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek’ (İd., Mec.) < **eñ-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

Annemarie von Gabain, *Philologiae Turcicae Fundamenta*’daki “Die Sprache des Codex Cumanicus” başlıklı yazısında bu almaşma hadisesini “*artdamaksıl genizsil η*” başlığı altında inceleyerek /η/ sesinin nadiren /g, ğ/ olduğunu söyler. Ön seste bu sesin bulunmadığını belirtir.¹⁶⁴

2.2.3. Çağatay Türkçesi

2.2.3.1. Eklerde

2.2.3.1.1. İlgi Durumu Eki

Çağatay Türkçesinde ilgi durumu eki “+*nXη*” ekidir. Bazen bu ekin sonundaki art damak η’si kullanılmayarak ekin kısaltılmış şekli olan “+*nı* ~ +*nı*” ekinin kullanıldığı görülür.

¹⁶⁴ a.g.e., 55.

Efrâsiyâbnı oğlu (ML) ‘Efrasyap’ın oğlu’

Eckmann, bu kısaltılmış ilgi durumu ekinin şekil olarak “+*ni* ~ +*ni*” belirtme ekiyle aynı olması nedeniyle “+*ni* +*ni* ve +*n*” belirtme eklerinin bazen teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra ilgi durumu eki fonksiyonunda kullanıldığını belirtir.

ağaların katıda ‘ağalarının katında’ (*ağalarının* yerine)¹⁶⁵

2.2.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: İlk seste görülmez.

VηV:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

ögün ‘başka, diğer’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.) < **ögin*, (DLT, KB) *ögin* ‘başka, diğer’

égin ‘arka’ (ÇağAbuş.), *égin* ‘omuz’ (ÇağSeng.) < **eğin*, (U IV, MNB) *eğin* ‘omuz’

oğurga ‘omurga’ (ÇağSeng.) < **oğurka*, (KE) *oğurka* ~ *oğurtka* ‘omurga’

- $\eta > g > w \sim v$

siwel ‘sert yumru’ (ÇağSeng.) < **siñil*

/η/ > /ng/ ~ /nğ/ ~ /nk/ ~ /nķ/

kongur ‘rengi siyaha çalan at’ (ÇağSeng.) < **koñur*, (DLT) *koñur* ‘kestane rengi’

ηC:

- $\eta > g$

эгдүр- ‘eğdirmek’ (ÇağSeng.) < **eñtür-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

- /η/ > /ng/ ~ /nğ/ ~ /nk/ ~ /nķ/

kanklı (~ *kanlı*) ‘araba’ (ÇağSeng.) < **kanlı*, (U II, U III, TT V, AY, MNB) *kanlı* ‘at arabası’

¹⁶⁵ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları 1988), s. 57-58.

Cη:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

küzgü ‘ayna’ (ÇağAbuş.), *gözgü* ‘ayna’ (ÇağSeng.) < **közηü*, (Yen.) *közηü* ‘ayna’

yalğuz ‘yalnız’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.) < **yalηus*, (Yen.) *yalηus* ‘yalnız’

-η:

- $\eta > g$

ég- ‘eğmek’ (ÇağSeng.) < **eη-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

Orta Türkçe metinlerde $\eta \sim g$ değişimi, *eg-* ‘eğmek’ (< *eη-*) fiili haricinde son seste görülmemektedir. Tıpkı Eski Türkçe metinlerde olduğu gibi CC’de de teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik, şahıs eki ve emir kipi çekimleri ile isimlerin ilgi durumu çekiminde eklerin kimi zaman /η/ ile kimi zaman ise /g/ ile yazıldığı görülmektedir.

Harezm Türkçesi eserlerinden KE’de ‘diri, canlı’ manasındaki *tirig* kelimesi, metinde *tirig* (ترك) şeklinin yanında, aynı varakta 2 kere *tiriη* (ترينك) şeklinde geçmektedir. *Tirig* ‘diri, canlı’ kelimesinin kökü **tiri-* ‘canlandırmak, yaşamak’ fiilidir (EDPT 543b, VEWT 481a) ve -(X)g fiilden isim yapım ekiyle oluşmuştur. Bu kelimenin *tiriη* şekline tarihî ve modern Türk dillerindeki başka metinlerde rastlanmamıştır. Bu nedenle KE’deki *tiriη* yazımının müstensih hatası olması muhtemeldir.

Orta Kıpçakça metinlerde Harezm Türkçesindeki $\eta \sim g \sim \dot{g} \sim k \sim \dot{k}$ değişimlerinin yanında /g/ sesi üzerinden *meyiz* ‘beniz, yüz’ (CCI), *eyin* ‘kürek kemiğinin bulunduğu yer, insanın arka tarafı, sırt’ (İd.) örneklerinde olduğu gibi /y/’li ve *köwlek* ‘gömlek’ (CCI), *sövek* ‘kemik’ (CCI), *süwek* ‘kemik’ (Tuh.) örneklerinde olduğu gibi /v/’li ve /w/’li biçimler ortaya çıkmıştır. /η/ sesinin *tonguz* ‘domuz’ (Mec., Bul.), *ðonguz* ‘domuz’ (Kav.), *ðanguz* ‘domuz’ (Tuh.) ve *kinkeş-* ‘danışmak’ (Tuh.) örneklerinde /ng/ ~ /nġ/ ~ /nk/ şeklinde ayrıştığı görülmektedir. CC’deki *yaaḡ* ~ *yaa*« (CCI, CCG), *maa* ‘bana’ (CCG), *saa* ‘sana’ (CCG), *aar* ‘ona’ (CCG) örneklerinde ise /η/ sesi

büzülme sonucu kaybolmuştur. Saadet Çağatay, bu tek ünlüleşme (monophthongization) durumuna “*vokalleşme*” demektedir.¹⁶⁶

Çağatay Türkçesinde *siwel* ‘sert yumru’ (ÇağSeng.) örneğinde /w/’li biçim, *kanklı* ‘araba’ (ÇağSeng.) örneğinde ise /nk/ ayrışması görülmektedir.

2.3. BATI TÜRKÇESİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.3.1. Yeni Türkçe

2.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesi

η :- Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

- $\eta > g$

ögen ‘başka’ (YZ) < **öhin*, (DLT, KB) *öhin* ‘başka, diğer’

ëgin ~ *egin* ~ *egi* ~ *egin* ~ *ëgin* (YZ) ‘omuz’ < **ehin*, (U IV, MNB) *ehin* ‘omuz’

egil- ‘eğilmek’ (SN) < **ehil*-, (TT V) *eh*- ‘eğmek’

sigil ‘basur memesi’ (EATS) < **sihil*

ηC :

- $\eta > g$

deglüğeç ‘alıcısı bir kuş’ (SN) < **teñlegüç*, (DLT) *teñlegüç* ~ *teñlegün* ‘çaylak kuşu’

igne ‘iğne’ (SN, İN) < **yiñne*, (M II) *yiñne* ‘iğne’

- $\eta > g > ğ > y$

eydür- ‘meylettirmek, çevirmek, döndürmek’ (EATS) < **eñtür*-, (TT V) *eh*- ‘eğmek’

$C\eta$:

- $\eta > g \sim ğ$

gözgü ‘ayna’ (YED, SN, YZ) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’

¹⁶⁶ Saadet Çağatay, a.g.m., s. 17.

ergen ‘bekar’ (EATS) < **erɣen*, (DLT) *erɣen* ‘bekar’

yalɣuz ~ *yalğuz* ‘yalnız’ (YZ) < **yalɣus*, (Yen.) *yalɣus* ‘yalnız’

-ɣ:

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek’ (SN) < **eɣ-*, (TT V) *eɣ-* ‘eğmek’

2.3.1.2. Osmanlı Türkçesi

ɣ-: Söz başında görülmez.

VɣV:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

egin ‘sırt’ (LOsm.) < **eɣin*, (U IV, MNB) *eɣin* ‘omuz’

sigil ‘siğil’ (Leh., LOsm., Men.) < **siɣil*

egil- ‘eğilmek’ (Leh., LOsm., Men.) < **eɣil-*, (TT V) *eɣ-* ‘eğmek’

ɣC:

- $\eta > g$

igne ‘iğne’ (LOsm., Men.) < **yiɣne*, (M II) *yiɣne* ‘iğne’

egdür- ‘eğdirmek’ (LOsm., Men.) < **eɣtür-*, (TT V) *eɣ-* ‘eğmek’

Cɣ:

- $\eta > g$

gözgi ~ *gözgü* ‘ayna’ (Men.) < **közɣü*, (Yen.) *közɣü* ‘ayna’

ergen ‘evlenmemiş, bekar’ (Men.) < **erɣen*, (DLT) *erɣen* ‘bekar’

-ɣ:

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek’ (MU, LOsm., Leh., Men.) < **eɣ-*, (TT V) *eɣ-* ‘eğmek’

2.3.1.3. Türkiye Türkçesi

2.3.1.3.1. Türkiye Türkçesi Yazı Dili

η -: İlk seste görülmez.

$V\eta V$:

- $\eta > g > \check{g}$

eğin ‘arka, sırt; beden, vücut; boy bos, endam’ (TS) < **eğin*, (U IV, MNB) *eğin* ‘omuz’

siğil ‘deride, özellikle ellerde oluşan zararsız, pürtüklü küçük ur’ (TS) < **siğil*

eğil- ‘bir yana doğru eğik duruma gelmek; insan, bir işi yapmak için belini eğmek; mec. başkasının baskısını veya egemenliğini benimsemek, kabul etmek; mec. bir işi önemseyip ele almak’ (TS) < **eğil-*, (TT V) *eğ-* ‘eğmek’

ηC :

- $\eta > g > \check{g}$

iğne ‘dikiş dikmeye yarayan, ince, ucu sivri, bir ucunda iplik geçecek deliği bulunan çelik araç’ (TS) < **yiğne*, (M II) *yiğne* ‘iğne’

kağrı ‘iki veya dört tekerlekli, dingili tekerlekle birlikte dönen öküz arabası’ (TS) < **kağrı*, (U II, U III, TT V, AY, MNB) *kağrı* ‘at arabası’

$C\eta$:

- $\eta > g$

ergen ‘döl verebilecek duruma gelmiş olan, erin, yeni yetme, akıl baliğ, baliğ; henüz evlenmemiş, bekâr’ (TS) < **erğen*, (DLT) *erğen* ‘bekar’

$-\eta$:

- $\eta > g > \check{g}$

eğ- ‘düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek; sert bir cismi bükmek’ (TS) < **eğ-*, (TT V) *eğ-* ‘eğmek’

2.3.1.3.2. Anadolu ve Rumeli Ağızları

İstanbul Türkçesinde yerini /n/ sesine bırakan /η/ ünsüzü, bugün Batı Grubu ağızlarında korunurken Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında değişikliğe uğramış veya düşerek kaybolmuştur.¹⁶⁷ Rumeli ağızlarında ise Prizren ve Priştina Ağızları haricinde /η/ ünsüzü bulunmaz.¹⁶⁸ Ağızlarda ayrıca /η/ ünsüzünün $\eta > y$, $\eta > \check{g}$, $\eta > \emptyset$ değişmelerine uğradığı görülmektedir:

2.3.1.3.2.1. Eklerde

2.3.1.3.2.1.1. İyelik Eki

2. çokluk şahıs iyelik eki: Bu ek, $\eta > y$ değişmesiyle Urfa merkez ve Ceylanpınar Ağzı ile Tuzluca Azerileri Ağzında “+yız ~ +yiz” şeklindedir.

eviyiz ‘eviniz’, *eliyiz* ‘eliniz’

Hanak Türkmenleri ile Kağızman Türkmenleri Ağzında ise $\eta > \check{g}$ değişmesiyle bu ek, “+ğız ~ +ğiz” şeklinde kullanılmaktadır.

başığızı ‘başınızı’, *anağız* ‘ananız’

2.3.1.3.2.1.2. Şahıs Eki

1.tip şahıs (zamir kökenli) eklerin çokluk 2. şahıs çekimi: Bu ek, $\eta > y$, $\eta > \check{g}$ değişmeleriyle Bartın, Tirebolu (Giresun), Taşköprü (İzmit), Suşehri (Sivas) ağızlarında “-sıyız ~ -siyiz, -sığız ~ -siğiz” şekillerindedir.

gelirsüyüz ‘gelirsiniz’, *bulamassıyız* ‘bulamazsınız’, *geleceksiğiz* ‘geleceksiniz’

2. tip (iyelik kökenli) eklerin çokluk 2. şahıs çekimi: Bu ek, $\eta > y$ değişmesiyle Urfa merkez ve Ceylanpınar Ağzı ile Tuzluca Azerileri Ağzında “-yız ~ -yiz” şeklindedir.

kırdiyiz ‘kırdınız’, *durduyuz* ‘durdunuz’

¹⁶⁷ Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2017), s. 19.

¹⁶⁸ Tuncer Gülensoy, *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme, İnceleme-Bibliyografya-Metinler* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 1993), s. 117.

Hanak Türkmenleri ile Kağızman Türkmenleri Ağzında ise $\eta > \check{g}$ değişmesiyle bu ek, “-ğiz ~ -ğiz” şeklinde kullanılmaktadır.

yerseğiz ‘yerseniz’, *yapdığiz* ‘yaptınız’

Iğdır Azerileri Ağzında $\eta > \emptyset$ ile uzun ünlüler meydana gelmiştir.

bildiiz ‘bildiniz’, *dediiz* ‘dediniz’¹⁶⁹

2.3.1.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η :- Söz başında görülmez.

V η V:

- $\eta > g > \check{g}$

doğuz ‘domuz’ (DS) < **toğuz*, (Yen.) *toğuz* ‘domuz’

eğin (DS, SDD) < **eğin*, (U IV, MNB) *eğin* ‘omuz’

sığar ‘ayar, denk, eş, akran’ (DS, SDD) < **sıgar*, (E 41, BK, T) *sıgar* ‘etraf, taraf, cihet; yarım, yarı’

süğük (DS) < **süğük*, (KT, BK) *süğük* ‘kemik’

yağak ‘yanak’ (DS) < **yağak*, (DLT, AtH.) *yağak* ‘yanak; yan, taraf’

eğil- ‘eğilmek’ < **eğil-*, (TT V) *eğ-* ‘eğmek’

siğile- ‘hafif seyle inleyerek ağlamak’ (DS) < **siğile-*, (AY) *siğile-* ‘hıçkırı hıçkırı ağlamak, ağlayıp sızlamak’

yağal- ‘yanılmak, kandırılmak’ (DS) < **yağıl-*, (KT, BK, T, O.) *yağıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

- $\eta > /ng/ \sim /n\check{g}/ \sim /nk/$

gelengi ~ *gelengü* ~ *gelenkü* ‘tarla sığanı’ (SDD) < **keleñü*

gengeş- ‘danışmak’ (DS) < **kēgeş-*, (DLT) *kēgeş-* ‘müzakere etmek’

¹⁶⁹ Leyla Karahan, *a.g.e.*, s. 38-42.

sinğar ‘akraba, yakın; eşdeğer, denk; sıra, dizi’ (DS, SDD) < **sinğar*, (E 41, BK, T)
sinğar ‘etraf, taraf, cihet; yarım, yarı’

sinğil ‘el, ayak ve meme ucu gibi uzuvlarda çıkan sert kabarcık; ağaç yarmakta kullanılan kama; düşündüğünü gizleyen kimse’ (SDD) < **sinğil*

yangak ‘ceviz’ (DS, SDD) < **yaṇak*, (DLT, AtH.) *yaṇak* ‘yanak; yan, taraf’

- $\eta > g > \check{g} > y$

eyin ‘sırt, arka’ (DS) < **eṇin*, (U IV, MNB) *eṇin* ‘omuz’

ηC:

- $\eta > g > \check{g}$

yağışak ~ *yağşak* ‘geveze, densiz’ (SDD) < **yaṇşak*, (TT VIII) *yaṇşak* ‘geveze’

ağna- ‘anlamak, idrak etmek’ (DS) < **aṇla-*, (U I) *aṇla-* ‘anlamak’

beğille- ‘şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşırmak’ (DS, SDD) < **beliṇle-*, (M I, U II, U IV AY)

beliṇle- ‘korkudan şaşırmak’

- $\eta > /ng/ \sim /n\check{g}/ \sim /nk/$

bengilde- ‘ürkmek, korkmak, şaşırmak’ (SDD) < **beliṇle-*, (M I, U II, U IV AY)

beliṇle- ‘korkudan şaşırmak’

- $/\eta/ > \emptyset$

ine ‘iğne’ (DS) < **yiṇne*, (M II) *yiṇne* ‘iğne’

- $\eta > g > \check{g} > y$

göynek ‘gömlek’ (SDD) < **köṇlek*, (DLT, KB) *köṇlek* ‘gömlek’

bayna- ‘horoz ötmek; bağırarak, haykırmak; anırmak; şaşmak; sayıklamak; gizlenmesi gereken, söylenmeyecek şeyi söyleyivermek’ (DS) < **maṇra-*, (M I, M III, MNB)
maṇra- ‘bağırarak’

Cη:

- $\eta > g > \check{g}$

yalağuz (DS) ‘yalnız’ < **yalṇus*, (Yen.) *yalṇus* ‘yalnız’

-ŋ:

- $\eta > g > \check{g}$

iğ- (DS) < **eŋ-*, (TT V) *eŋ-* ‘eğmek’

- $\eta > g > \check{g} > y$

iy- ‘eğmek’ (DS) < **eŋ-*, (TT V) *eŋ-* ‘eğmek’

2.3.2. Gagauz Türkçesi

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

- $/\eta/ > \emptyset$

iil- ‘eğilmek’ (GagBask.) < **eŋil-*, (TT V) *eŋ-* ‘eğmek’

- $\eta > g > w \sim v$

sivil ‘siğil; sivilce’ (GagBask.) < **siŋil*

ŋC:

- $/\eta/ > \emptyset$

iine ‘iğne’ (GagBask.) < **yiŋne*, (M II) *yiŋne* ‘iğne’

Cŋ: Örnek yok.

-ŋ: Örnek yok.

2.3.3. Azerbaycan Türkçesi

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

eyin ‘insan vücudu, giysi’ (Aze.) < **eŋin*, (U IV, MNB) *eŋin* ‘omuz’

ziyil ‘siğil’ (Aze.) < **siŋil*

- $/\eta/ > /ng/ \sim /n\dot{g}/ \sim /nk/ \sim /n\dot{k}/$

yünkül ‘kolay, hafif’ < **yēñil*, *yēñil* ‘hafif’ (TT VII)

ηC:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyne ‘iğne’ (Aze.) < **yiñne*, (M II) *yiñne* ‘iğne’

köynek ‘gömlek’ (Aze.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

Cη:

- $\eta > g \sim \check{g}$

güzgü ‘ayna’ (Aze.) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’

yalgız (Aze.) < **yalñus*, (Yen.) *yalñus* ‘yalnız’

-η:

- $\eta > g > \check{g} > y$

ey- ‘eğmek’ (Aze.) < **eñ-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

2.3.4. Türkmençe

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g$

egin ‘sırt, arka; giysi, üstbaş’ (TkmBKH.) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* ‘omuz’

egil- ‘eğilmek’ (TkmBKH.) < **eñil-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

- $\eta > g > \check{g} > y$

süyek ‘kemik’ (TkmBKH.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’

- $\eta > g > w \sim v$

gövün ‘gönül’ (TkmBKH.) < **köñül*, (KT, T) *köñül* ‘gönül’

η C:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

egdir- ‘eğdirmek’ (TkmBKH.) < **eḡtūr*-, (TT V) *eḡ*- ‘eğmek’

$C\eta$:

- $\eta > g$

gözgi ‘ayna’ (TkmBKH.) < **közḡü*, (Yen.) *közḡü* ‘ayna’

- $\eta > g > \dot{g} > y$

*köyne*k ‘gömlek’ (TkmBKH.) < **köḡlek*, (DLT, KB) *köḡlek* ‘gömlek’

- η :

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek, bükme’ (TkmBKH.) < **eḡ*-, (TT V) *eḡ*- ‘eğmek’

Batı Türkçesinde Türkmence haricindeki Türk dillerinde / η / sesi bulunmaz. Türkmencede kelime iç ve son seste / η / sesi bulunmaktadır.

Farsça kelime sonunda -*ng* sesleri Türkmencede - η ile karşılanırken (Örn. Far. *deng* > (TkmBKH.) *deḡ* ‘denk, eşit, Far. *tüfeng* > (TkmBKH.) *tüpeḡ* ‘tüfek’) Rusça kelimelerin sonundaki -*ng*’ler ise korunmuştur (Rus. *rang* > (TkmBKH.) *rang* ‘derece, rütbe’, Rus. *ring* > (TkmBKH.) *ring* ‘ring’).¹⁷⁰

Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagauzcanın yazı dillerinde gerek teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ve şahıs ekleri ile ilgi durumu ekindeki gerekse kelime iç ve son sesindeki / η / ünsüzü, yerini /*n*/ ünsüzüne bırakmıştır. Türkmence de ise bugün hala bu eklerin Eski Türkçede olduğu gibi η ’li şekilleri kullanılmaktadır. Batı Türkçesi grubu Türk dillerinin hiçbirinin yazı dilinde eklerde $\eta \sim g$ değişimi görülmez.

Batı Türkçesinde $\eta > g \sim \dot{g} \sim k \sim \dot{k}$ değişimlerinin yanında Gagauzcada / η / ünsüzünün düşmesi sonucu ünlü uzunlukları meydana gelmiştir. Türkiye Türkçesinde / η /

¹⁷⁰ Mehmet Kara, “Türkmen Türkçesinde Ünsüzler”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Kırıkkale 1998), s. 382; Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri* (Ankara: Gazi Kitabevi 2005), s. 56.

ünsüzünün özellikle ünlüler arasında sızıcılaşarak /ğ/ şekline geldiği görülmektedir. Ağızlarda bu sızıcılaşmanın yanı sıra, /η/ ünsüzünün /ng/ ~ /nğ/ ~ /nk/ şeklinde ayrıştığı, düştüğü ya da Kıpçakçanın etkisiyle /y/ sesine değiştiği tespit edilmiştir. Eklerde yerini /n/ sesine bırakan /η/ ünsüzü, ağızlarda ise $\eta > \check{g}$, $\eta > y$, $\eta > \emptyset$ değişimlerine uğramıştır.

2.4. KUZEY TÜRKÇESİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.4.1. Tatarca

2.4.1.1. Eklerde

Tatarcada $\eta > g$ değişimi aşağıda verilen eklerde sistemli bir hale gelmiştir. Bugün bu eklerin /g/’li şekilleri kullanılmaktadır.

2.4.1.1.1. İyelik Eki

Çokluk 2. şahıs iyelik çekimi “+ğız ~ +gěz” ekleriyle yapılmaktadır.

nurığız ‘nurunuz’, *kěřėgěz* ‘çamaşırınız’

2.4.1.1.2. Şahıs Eki

İyelik kökenli şahıs eklerinin çokluk 2. şahıs çekimi “-ğız ~ gěz” ekleriyle yapılmaktadır.

söyledėğěz ‘söylediniz’, *oçırsağız* ‘uçursanız’

2.4.1.1.3. Emir Kipi

Emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-ğız ~ gěz” ekleriyle yapılmaktadır.

başlağız ‘başlayın’¹⁷¹

¹⁷¹ Mustafa Öner, “Tatar Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları 2007), s. 679-748.

2.4.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyek ‘çene (TatG.) < **eηek*, (TT II) *eηek* ‘yanak’

söyek ‘kemik’ (TatG.) < **süηük*, (KT, BK) *süηük* ‘kemik’

söyel ‘siğil’ (TatG.) < **siηil*

iyel- ‘eğilmek’ (TatG.) < **eηil-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

- $/\eta/ > /ηg/ \sim /η\check{g}/$

dīηgez ‘deniz’ (TatG.) < **teηiz*, (DLT, KB, AtH.) *teηiz* ‘deniz’

özeηge ‘üzengi’ (TatG.) < **üzeηü*, (KB) *üzeηü* ‘üzengi’

duηgız ‘domuz’ (TatG.) < **toηuz*, (Yen.) *toηuz* ‘domuz’

ηC:

- $/\eta/ > \emptyset$

ene ‘iğne’ (TatG.) < **yiηne*, (M II) *yiηne* ‘iğne’

Cη:

- $\eta > g \sim \check{g} \sim k$

közge ‘ayna’ (TatG.) < **közηü*, (Yen.) *közηü* ‘ayna’

kuçkar ‘koç’ (TatG.) < **koçηar*, (DLT) *koçηar* ‘koç’

yalgız ‘yalnız’ (TatG.) < **yalηus*, (Yen.) *yalηus* ‘yalnız’

-η:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iy- ‘eğmek’ (TatG.) < **eη-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

2.4.2. Başkurtça

2.4.2.1. Eklerde

Başkurtçada $\eta > g$ değişimi aşağıda verilen eklerde sistemli bir hale gelmiştir. Bugün bu eklerin /g/’li şekilleri kullanılmaktadır.

2.4.2.1.1. Yönelme Durumu Çekimi

Başkurtçada *bul* ‘bu’, *şul* ‘şu’, *ol* ‘o’ işaret zamirlerinin yönelme durumu çekimi *bıga* (< ETü. *muŋa* ~ *muŋar*), ‘buna’, *şuğa* ‘şuna’, *uğa* ‘ona’ (< ETü. *aŋa* ~ *aŋar*) şeklindedir.¹⁷²

2.4.2.1.2. İyelik Eki

2. çokluk şahıs iyelik çekimi “+(X)g(X)z” ekiyle yapılmaktadır.

atıǵız ‘atınız’, *dalaǵız* ‘bozkırınız’¹⁷³

2.4.2.1.3. Şahıs Eki

Zamir kökenli şahıs eklerinin çokluk 2. şahıs çekimi “-h(X)g(X)z” ekiyle yapılmaktadır.

yahayhıǵız ‘yaparsınız’, *kalahıǵız* ‘kalırsınız’

İyelik kökenli şahıs eklerinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(X)g(X)z” ekiyle yapılmaktadır.

yahanıǵız ‘yaptınız’, *yahamahaǵız* ‘yapmazsanız’

2.4.2.1.4. Emir Kipi

Emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(X)g(X)z” ekiyle yapılmaktadır.

¹⁷² Nicholas Poppe, *Bashkir Manual: Descriptive Grammar and Texts with a Bashkir-English Glossary* (Bloomington: Indiana University 1964), s. 43; Habibe Yazıcı Ersoy, *Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Başkurt Türkçesi Grameri* (Ankara: Gazi Kitabevi 2018), s. 263; İsmet Biner, *Başkurt Dili Grameri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları 2015), s. 129.

¹⁷³ Nicholas Poppe, a.g.e., 34; Habibe Yazıcı Ersoy, a.g.e., 184; İsmet Biner, a.g.e., 82.

kalmağız ‘kalmayın’¹⁷⁴

2.4.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

ëyek ‘çene’ (BşkUra.) < **eηek*, (TT II) *eηek* ‘yanak’

höyek ‘kemik; meyve çekirdeği’ (BşkUra.) < **süηük*, (KT, BK) *süηük* ‘kemik’

söyel ‘siğil; nasır’ (BşkUra.) < **siηil*

- $/\eta/ > /ηg/ \sim /η\check{g}/$

koηğor ‘kumral’ (BşkUra.) < **koηur*, (DLT) *koηur* ‘kestane rengi’

dinğez ‘deniz’ (BşkUra.) < **teηiz*, (DLT, KB, AtH.) *teηiz* ‘deniz’

özeηge ‘üzengi’ (BşkUra.) < **üzeηü*, (KB) *üzeηü* ‘üzengi’

ηC:

- $\eta > g > \check{g} > y$

eyzer- ‘eğdirmek, büktürmek, meyillendirmek’ (BşkUra.) < **eηdir-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

- $/\eta/ > \emptyset$

ene ‘dikiş iğnesi; bazı hayvanların sivri olan tüyleri’ (BşkUra., BşkÖz.) < **yιηne*, (M II) *yιηne* ‘iğne’

Cη:

- $\eta > g \sim \check{g} \sim k$

kuskar ‘koç’ (BşkUra.) < **koçnar*, (DLT) *koçnar* ‘koç’

közgö ‘ayna’ (BşkUra.) < **közηü*, (Yen.) *közηü* ‘ayna’

¹⁷⁴ Nicholas Poppe, a.g.e., 44-46; Habibe Yazıcı Ersoy, a.g.e., 271.

yalğız ‘yalnız, tek; bekar’ (BşkUra.) < **yalıus*, (Yen.) *yalıus* ‘yalnız’

-ŋ:

- $\eta > g > \check{g} > y$

ey- ‘eğmek, bükme, kıvrıma; yokuş ya da meyilli bir yerden aşağı inme; sukayarak yumuşatma’ (BşkUra., BşkÖz.) < **eŋ-*, (TT V) *eŋ-* ‘eğmek’

2.4.3. Kazakça

2.4.3.1. Eklerde

Kazakçada teklik şahıs zamirlerinin yönelme durumu çekimi *mağan* ‘bana’ (< ETü. *maŋa*) *sağan* ‘sana’ (< ETü. *saŋa*), *oğan* ‘ona’ (ETü. *aŋa*) şekillerindedir.¹⁷⁵

2.4.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

köylek ‘gömlek’ (KzkM.) < **köŋlek*, (DLT, KB) *köŋlek* ‘gömlek’

süyek ‘kemik’ (KzkM.) < **süŋük*, (KT, BK) *süŋük* ‘kemik’

süyel ‘siğil’ (KzkM.) < **siŋil*

- $/\eta/ > /ŋg/$

üŋgir ‘mağara’ (KzkM.) < **üŋür*, (TT III) *üŋür* ‘mağara’

üzenŋi ‘üzengi’ (KzkM.) < **üzenü*, (KB) *üzenü* ‘üzengi’

- $/\eta/ > \emptyset$

jak ‘yanak’ (KzkM.) < **yaŋak*, (DLT, AtH.) *yaŋak* ‘yanak; yan, taraf’

¹⁷⁵ S. Kenesbayev, A. İskakov, K. Ahanov, *Kazak Tili Grammatikası*, 1. Bölüm (Almaty : Kaşaktın Memlekettik Oku-Pedagogika Baspasy 1955), s. 28; Ferhat Tamir, “Kazak Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları 2007), s. 458; Nergis Biray, Ekrem Ayan ve Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, *Çağdaş Kazak Türkçesi, Ses-Şekil-Cümle Bilgisi-Metinler* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2015), s. 93.

iil- ‘eğilmek’ (KzkM.) < **eñil-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

ηC:

- /*η*/ > Ø

ine ‘iğne’ (KzkM.) < **yīñne*, (M II) *yīñne* ‘iğne’

idir- ‘eğdirmek’ (KzkM.) < **eñdir-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

Cñ:

- *η* > ğ ~ k

jalğız ‘yalnız’ (KzkM.) < **yalñus*, (Yen.) *yalñus* ‘yalnız’

koşkar ‘koç’ (KzkM.) < **koçñar*, (DLT) *koçñar* ‘koç’

-ñ:

- *η* > g > ğ > y

iy- ‘eğmek, bükme’ (KzkM.) < **eñ-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

2.4.4. Kırgızca

2.4.4.1. Eklerde

Kırgızcada teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme eki çekimi *maga* (< ETü. *maña*) ve *saga* (< ETü. *saña*) şekillerindedir.¹⁷⁶

2.4.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ñ-: Söz başında görülmez.

VñV:

- /*ñ*/ > Ø

ee ‘çene’ (KırgY.) < **eñek*, (TT II) *eñek* ‘yanak’

¹⁷⁶ J. H. Raymonda, N. Poppe, *Kirghiz Manual* (Bloomington: Indiana University 1963), s. 20; Hülya Kasapoğlu Çengel, “Kırgız Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları 2007), s. 512.

söök ‘kemik’ (KırgY.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’

köön ‘gönül’ (KırgY.) < **köñül*, (KT, T) *köñül* ‘gönül’

mee ‘beyin’ (KırgY.) < **beñi*

jaak ‘yanak; bazı nesnelerin yan yüzü’ (KırgY.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

sööl ‘siğil; nasır’ (KırgY.) < **siñil*

• $\eta > g > \check{g} > y$

iyin ‘omuz; elbise’ (KırgY.) < **egin*, (Yen.) *egin* ‘omuz’

müyüz ‘boynuz’ (KırgY.) < **büñüz*

iyil- ‘eğmek’ (KırgY.) < **eñil-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

• $/\eta/ > / \eta g/ \sim / \eta k/$

üñkür ‘mağara’ (KırgY.) < **üñür*, (TT III) *üñür* ‘mağara’

üzöñgü ‘üzengi’ (KırgY.) < **üzeñü*, (KB) *üzeñü* ‘üzengi’

ηC:

• $\eta > g \sim \check{g} \sim k \sim \check{k}$

küzgü ‘ayna’ (KırgY.) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’

• $\eta > g > \check{g} > y$

köynök ‘gömlek’ (KırgY.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

iyne ‘iğne’ (KırgY.) < **yiñne*, (M II) *yiñne* ‘iğne’

eñdir- ~ *iydir-* ‘eğdirmek’ (KırgY.) < **eñtür-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

Cη:

• $\eta > \check{g} \sim \check{k}$

jalgız ‘yalnız’ (KırgY.) < **yalñus*, (Yen.) *yalñus* ‘yalnız’

koçkor ‘koç’ (KırgY.) < **koçñar*, (DLT) *koçñar* ‘koç’

-*η*:

- $\eta > g > \check{g} > y$

eη- ~ *iy*- ‘eğmek’ (KırgY.) < **eη*-, (TT V) *eη*- ‘eğmek’

2.4.5. Karaçay-Balkarca

2.4.5.1. Eklerde

Karaçay-Balkaracada $\eta > g$ değişimi aşağıda verilen eklerde sistemli bir hale gelmiştir.

Bugün bu eklerin /g/’li şekilleri kullanılmaktadır.

2.4.5.1.1. İyelik Eki

Çokluk 2. şahıs iyelik çekimi “+*g(X)z*” ekiyle yapılmaktadır.

balağız ‘çocuğunuz’, *yüzüğüz* ‘yüzünüz’

2.4.5.1.2. Şahıs Eki

İyelik kökenli şahıs eklerinin çokluk 2. şahıs çekimi “-*g(X)z*” ekiyle yapılmaktadır.

cabdığız ‘örttünüz’, *körünmedigiz* ‘görünmediniz’, *aytsağız* ‘söyleseniz’

2.4.5.1.3. Emir Kipi

Emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(*X*)*g(X)z*” ekiyle yapılmaktadır.

ketigiz ‘gidin’, *bermegiz* ‘vermeyin’¹⁷⁷

2.4.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

***η*-:** Söz başında görülmez.

¹⁷⁷ Ufuk Tavkul, “Karaçay-Malkar Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları 2007), s.883-938.

VηV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

cayak ‘yanak’ (KbalkTav.) < **yaηak*, (DLT, AtH.) *yaηak* ‘yanak; yan, taraf’

süyek ‘kemik’ (KbalkTav.) < **süηük*, (KT, BK) *süηük* ‘kemik’

ηC:

- $/\eta/ > \emptyset$

kölek ‘gömlek’ (KbalkTav.) < **köηlek*, (DLT, KB) *köηlek* ‘gömlek’

- $\eta > g > \check{g} > y$

iηne ‘iğne’ (KbalkTav.) < **yιηne*, (M II) *yιηne* ‘iğne’

Cη:

- $\eta > g$

küzgü ‘ayna’ (KbalkTav.) < **közηü*, (Yen.) *közηü* ‘ayna’

- $\eta > k > h$

koçhar ‘koç’ (KbalkTav.) < **koçηar*, (DLT) *koçηar* ‘koç’

-η:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iy- ‘göndermek, bırakmak’ (KbalkTav.) < **eη-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

2.4.6. Nogayca

2.4.6.1. Eklerde

Baskakov, Nogaycanın ağızlarını Ak Nogayca, Kara Nogayca ve Asıl Nogayca olarak incelemiştir. Ak Nogayca ve Asıl Nogaycada teklik 1. şahıs zamirinin yönelme durumu çekimini *mağa*, Kara Nogaycada *mağar* (< ETü. *maηa*), teklik 2. şahıs zamirinin yönelme durumu çekimini Ak Nogayca ve Asıl Nogaycada *sağa*, Kara Nogaycada *sağar* (< ETü. *saηa*) şekillerinde göstermiştir.¹⁷⁸ Bu ‘bu’ işaret

¹⁷⁸ N. A. Baskakov, *Nogayskiy Yazık i Ego Dialektiy: Grammatika, Tekstiy i Slovar* (Moskva: Akademiy Nauk Soyuz SSR 1940), s. 74.

zamirlerinin yönelme durumu çekimi ise Ak Nogayca ve Asıl Nogaycada *buğa*, Kara Nogaycada *buğar* (< ETü. *muğa ~ muğar*), *sol* ‘şu’ işaret zamirinin çekimi Ak Nogayca ve Asıl Nogaycada *şuğa*, Kara Nogaycada *şuğar*, *ol* ‘o’ işaret zamirinin çekimi Ak Nogayca ve Asıl Nogaycada *oğa*, Kara Nogaycada *oğar* (< ETü. *ağa ~ ağar*) şeklindedir.¹⁷⁹

2.4.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyin ‘omuz’ (NogBask.) < **eğin*, (U IV, MNB) *eğin* ‘omuz’

iyil- ‘eğilmek’ (NogBask.) < **eğil-*, (TT V) *eğ-* ‘eğmek’

iyis- ‘eğmek, bükmek’ (NogBask.) < **iğış-*

- $/\eta/ > \emptyset$

süek ‘kemik’ (NogBask.) < **süyük*, (KT, BK) *süyük* ‘kemik’

yak ‘yanak; taraf; kenar’ (NogBask.) < **yanak*, (DLT, AtH.) *yanak* ‘yanak; yan, taraf’

şüel ‘siğil’ (NogBask.) < **siğil*

ηC:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iydir- ‘eğdirmek’ (NogBask.) < **eğdir-*, (TT V) *eğ-* ‘eğmek’

köylek ‘gömlek’ (NogBask.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

iyne ‘iğne’ (NogBask.) < **yiğne*, (M II) *yiğne* ‘iğne’

Cη:

- $\eta > g$

yalgız ‘yalnız’ (NogBask.) < **yalğus*, (Yen.) *yalğus* ‘yalnız’

¹⁷⁹ a.g.e., 77.

-ŋ:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iy- ‘eğmek’ (NogBask.) < *eŋ-, (TT V) eŋ- ‘eğmek’

2.4.7. Kırım Tatarcası

2.4.7.1. Eklerde

Kırım Tatarcasında teklik şahısların yönelme şekli *maŋa* ‘bana’ (< ETü. *maŋa*), *saŋa* ‘sana’ (< ETü. *saŋa*), *oŋa* ‘ona’ (ETü. *aŋa* ~ *aŋar*) şeklindeyken, sadece Feodosya şehrinde teklik 1. ve 2. Şahıs çekimi *mā*, *sā* (< *maġa*, *saġa*) şeklindedir.¹⁸⁰

2.4.7.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

- $\eta > g$

küzgü ‘ayna’ (KrmTatAGU.) < *közŋü, (Yen.) *közŋü* ‘ayna’

egil- ~ *eŋkey-* ‘eğilmek’ (KrmTatAGU.) < *eŋil-, (TT V) eŋ- ‘eğmek’

- $\eta > g > \check{g} > y$

süyek ‘kemik’ (KrmTatAGU.) < *süŋük, (KT, BK) *süŋük* ‘kemik’

süyel ‘siğil’ (KrmTatAGU.) < *siŋil

- /ŋ/ > /ng/

yengil ‘hafif’ (KrmTatAGU.) < *yèŋil, (TT VII) *yèŋil* ‘hafif’

ŋC:

- $\eta > g$

egdir- ‘eğdirmek’ (KrmTatAGU.) < *eŋdir-, (TT V) eŋ- ‘eğmek’

¹⁸⁰ Gerhard Doerfer, “Das Krimtatarische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 383.

- $/\eta/ > \emptyset$

ine ‘iğne’ (KrmTatAGU.) < **yigne*, (M II) *yigne* ‘iğne’

Cη:

- $\eta > g \sim \dot{g} \sim k \sim \dot{k}$

koçkar ‘koç’ (KrmTatAGU.) < **koçnar*, (DLT) *koçnar* ‘koç’

-η:

- $\eta > g$

eg- ‘eğmek’ (KrmTatAGU.) < **eη-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

2.4.8. Karaimce

2.4.8.1. Eklerde

Karaimcenin Troki Ağzında $\eta > y$ değişimi aşağıda verilen eklerde sistemli bir hale gelmiştir. Bugün bu eklerin /y/’li şekilleri kullanılmaktadır.

2.4.8.1.1. Yönelme Eki

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimi: KaraT. *maya* ‘bana’ (< ETü. *maŋa*), KaraT. *saya* ‘sana’ (< ETü. *saŋa*)¹⁸¹

2.4.8.1.2. İyelik Eki

Troki ağzında isimlerin teklik 2. şahıs iyelik çekimi “+ıy ~ +iy ~ +uy ~ +y” ekleriyle, çokluk 2. şahıs iyelik çekimi ise “+(X)yXz” ekiyle yapılmaktadır.

KaraT. *atay* ‘baban’ (< *atan*), KaraT. *koluyuz* ‘kolunuz’ (< *koluŋuz*)¹⁸²

¹⁸¹ Omeljan Pritsak, “Das Karaimische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 333; Selma Gülsevin, *Karay Türklerinin Dili, Troki Diyalekti* (Ankara: TDK Yayınları 2016), s. 71.

¹⁸² Omeljan Pritsak, a.g.e., 331, Selma Gülsevin, a.g.e., 49-51.

2.4.8.1.3. Şahıs Eki

Troki ağzında iyelik kökenli şahıs eklerinin teklik 2. Şahıs çekimi “-y” ekiyle, çokluk 2. şahıs çekimi ise “-yXz” ekiyle yapılmaktadır.

KaraT. *bardıy* ‘gittin’ (< *bardıñ*), KaraT. *barsayız* ‘gitseniz’ (< *barsañız*)¹⁸³

2.4.8.1.4. Emir Kipi

Troki ağzında emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(X)yXz” ekiyle yapılmaktadır.

KaraT. *barıyız* ‘gidin!’ (< *barıñız*)¹⁸⁴

2.4.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

suyak ‘kemik’ (KaraK.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’

yayak ‘yanak’ (KaraT, KaraH.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

iyil- ‘eğilmek’ (KaraT., KaraK.) < **eñil-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

muyay- ‘üzülmek, acı çekmek’ (KaraT.) < **buñad-*, (T) *buñad-* ‘bunalmak’

- $/\eta/ > /ng/ \sim /n\check{g}/$

t'en'giz ‘deniz’ (KaraT.) < **teñiz*, (DLT, KB, AtH.) *teñiz* ‘deniz’

özengi ‘üzengi’ (KaraK.) < **üzeñü*, (KB) *üzeñü* ‘üzengi’

yangıl- ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraT., KaraH.) ~ *yangılıs-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraH.) < **yañıl-*, (KT, BK, T, O.) *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

donguz ‘domuz’ (KaraT.) < **toñuz*, (Yen.) *toñuz* ‘domuz’

yengil ‘kolay, hafif’ (KaraT., KaraH.) < **yēñil*, (TT VII) *yēñil* ‘hafif’

¹⁸³ Omeljan Pritsak, a.g.e., 336, Selma Gülsevin, a.g.e., 89.

¹⁸⁴ Omeljan Pritsak, a.g.e., 336, Selma Gülsevin, a.g.e., 89.

- /η/ > /ηg/ ~ /ηğ/

teηgiz’ (KaraT.) < **teηiz*, (DLT, KB, AtH.) *teηiz* ‘deniz’

yanğıl- ‘yanılmak, hata yapmak’ ~ *yanğılış-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraT.) <

**yaηıl-*, (KT, BK, T, O.) *yaηıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

yēηgil ‘kolay, hafif’ (KaraT.) < **yēηil*, (TT VII) *yēηil* ‘hafif’

- /η/ > Ø

in ‘omuz’ (KaraT., KaraH.) < **eηin*, (U IV, MNB) *eηin* ‘omuz’

iil- ‘eğilmek’ (KaraT.) < **eηil-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

- η > g > v

süvek (~ *s’uv’ak*) ‘kemik’ (KaraK.) < **süηük*, (KT, BK) *süηük* ‘kemik’

süvel ‘sivilce’ (KaraK.) < **siηil*

ηC:

- /η/ > Ø

ine ‘iğne’ (KaraH.) < **yιηne*, (M II) *yιηne* ‘iğne’

Cη:

- η > g ~ ğ ~ k ~ k̇

kiz’gi ‘ayna’ (KaraH.) ~ *k’uz’g’u* ‘ayna’ (KaraT.) < **közηü*, (Yen.) *közηü* ‘ayna’

yalğız ‘yalnız’ (KaraT., KaraK., KaraH.) < **yalηus*, (Yen.) *yalηus* ‘yalnız’

koçkar ‘koç’ (KaraK.) < **koçηar*, (DLT) *koçηar* ‘koç’

- η > k > h

koçhar ‘koç’ (KaraT.) < **koçηar*, (DLT) *koçηar* ‘koç’

- η > g > ğ > y

inya ‘iğne’ (KaraT.) ~ *yine* ‘iğne’ (KaraH., KaraK.) < **yιηne*, (M II) *yιηne* ‘iğne’

-η: Örnek yok.

2.4.9. Kumukça

2.4.9.1. Eklerde

2.4.9.1.1. Yönelme Eki

Teklik 1. ve 2. Şahıs zamirleri ile işaret zamirlerinin yönelme eki çekimi: *mağa* ‘bana’ (< ETü. *maḡa*), *sağa* ‘sana’ (< ETü. *saḡa*), *buğar* ‘buna’ (< ETü. *muḡa* ~ *muḡar*), *şuğar* ‘şuna’, *oğar* ‘ona’ (< ETü. *aḡa* ~ *aḡar*)

2.4.9.1.2. İyelik Eki

Çokluk 2. şahıs iyelik çekimi “+(*I*)ğIz” ekiyle yapılmaktadır.

kasbuğuz ‘mesleğiniz’

2.4.9.1.3. Şahıs Eki

İyelik kökenli şahıs eklerinin çokluk 2. şahıs çekimi “-ğIz, -giz, -ğuz, -güz” ekleriyle yapılmaktadır.

işledigiz ‘çalıştınız’, *alsağiz* ‘alsanız’

Emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(*ı*)ğIz, -(*i*)giz, -(*u*)ğuz, -(*ü*)güz” ekleriyle yapılmaktadır.

görüğüz ‘görün’¹⁸⁵

2.4.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde:

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

süyek ‘kemik, kılmış; naaş, cenaze, ceset, ölü, kadavra’ (KmkB.) < **süñük*, (KT, BK)
süñük ‘kemik’

¹⁸⁵ Çetin Pekacar, “Kumuk Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları 2007), s.939-1008.

- / η / > /ng/

özengi ‘üzengi’ (KmkB.) < **üze η ü*, (KB) *üze η ü* ‘üzengi’

η C:

- / η / > $\emptyset$

gölek ‘gömlek’ (KmkB.) < **kö η lek*, (DLT, KB) *kö η lek* ‘gömlek’

ine ‘iğne’ (KmkB.) < **yi η ne*, (M II) *yi η ne* ‘iğne’

C η :

- η > $g \sim k$

koçkar ‘koç’ (KmkB.) < **koç η ar*, (DLT) *koç η ar* ‘koç’

güzgü ‘ayna’ (KmkB.) < **köz η ü*, (Yen.) *köz η ü* ‘ayna’

- η :

- η > k

ek- ‘eğmek’ (KmkB.) < **e η -*, (TT V) *e η -* ‘eğmek’

- η > $g > \check{g} > y$

iy- ‘eğmek; (süt için) akmak; bırakmak; vermek’ (KmkB.) < **e η -*, (TT V) *e η -* ‘eğmek’

Günümüz Kıpçak dillerinde $\eta \sim g$ değişiminin genelleşip sistemli bir hale geldiği görülmektedir. Tatarca, Başkurtça, Kumukça ve Karaçay-Balkar Türkçesinde iyelik eki , şahıs eki ve emir kipinin 2. şahıs çekimlerinde bugün bu eklerin / g /’li biçimleri kullanılmaktadır. Karaimcenin Troki Ağzında ise / g / üzerinden / y /’li biçimler ortaya çıkmış, bu eklerin / y /’li biçimleri kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu Ağızlarından Urfa merkez ve Ceylanpınar Ağzı ile Tuzluca Azerileri Ağızlarında da bu eklerin Karaimcenin Troki Ağzı ile aynı şekilde kullanılması dikkat çekicidir.

Kıpçak dillerinde bu / y /’li biçimler kelime kök ve gövdelerinde de sıklıkla görülmektedir (Örn. *söyek* ‘kemik’ (TatG.) < **sü η ük*, (KT, BK) *sü η ük* ‘kemik’, *yayak* ‘yanak’ (KaraT, KaraH.) < **ya η ak*, (DLT, AtH.) *ya η ak* ‘yanak; yan, taraf’, *köylek* ‘gömlek’ (KzkM.) < **kö η lek*, (DLT, KB) *kö η lek* ‘gömlek’ vb.). Kırgızcada bazı

kelimelerin hem /ɣ/’li hem de /y/’li şekilleri birlikte kullanılmaktadır (Örn. *eɣ-* ~ *iy-* ‘eğmek’ (KırgY.) < **eɣ-*, (TT V) *eɣ-* ‘eğmek’, *eɣdir-* ~ *iydir-* ‘eğdirmek’ (KırgY.) < **eɣdür-*, (TT V) *eɣ-* ‘eğmek’). Bunun yanında /g/ sesi üzerinden /v/’li biçimler de ortaya çıkmıştır (Örn. *süvek* (~ *su’v’ak*) ‘kemik’ (KaraK.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’, *süvel* ‘sivilce’ (KaraK.) < **siñil*).

Kıpçak dillerinde dikkat çeken bir başka özellik ise özellikle ünlüler arasındaki ya da bir ünlü ile /r/ ve /l/ akıcı ünsüzleri arasındaki /ɣ/ ünsüzünün düşerek tek bir ünlü haline gelmesidir (Örn. *gölek* ‘gömlek’ (KmkB.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’, *yak* ‘yanak; taraf; kenar’ (NogBask.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’).

Karaimcenin Haliç ve Troki Ağızlarında /ɣ/ sesinin sık sık /ng/ şeklinde iki ayrı ses olarak yazıldığı görülmektedir (Örn. *yanğıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraT., KaraH.) ~ < **yañıl-*, (KT, BK, T, O.) *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’, *donguz* ‘domuz’ (KaraT.) < **toñuz*, (Yen.) *toñuz* ‘domuz’).

Eski Türkçe ve Orta Türkçede ünlüler arasında /ɣ/ ünsüzü barındıran bazı kelimeler Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Kırgızca ve Karaimcenin Troki Ağzında /ɣg/ ~ /ɣğ/ ünsüz dizisine karşılık gelmektedir. Clauson bu durumu Moğolcanın tesiriyle açıklamıştır.¹⁸⁶

Türk dilinde ünlü uzunlukları aslî uzunluklar ve ikincil uzunluklar olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Birincil uzunluklar Türkmence, Yakutça, Gagauzca ve Özbekçenin Kara-Bulak ağzında korunmuştur. İkincil uzunluklar ise Kırgızca, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Şorca ve Gagauzcada yer almaktadır.¹⁸⁷ Kırgızcadaki *ee* ‘çene’ (KırgY.) < **eñek*, (TT II) *eñek* ‘yanak’, *söök* ‘kemik’ (KırgY.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’, *köön* ‘gönül’ (KırgY.) < **köñül*, (KT, T) *köñül* ‘gönül’ gibi örneklerde /ɣ/ sesinin düşmesi sonucu oluşan ikincil uzunluklar görülmektedir.

¹⁸⁶ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford: Oxford University Press, 1972), s. 165.

¹⁸⁷ S. Kudarbeyov, A. Tursunov, *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, Fonetika cana Morfolojiya* (Frunze: İlim Basması 1980), s. 18-19.

2.5. DOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.5.1. Yeni Uygurca

2.5.1.1. Eklerde

Yeni Uygurcada eklerde $\eta \sim g$ değişimi tespit edilememiştir.

2.5.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

- $\eta > g$

éğil- ‘eğilmek’ (YUygN.) < **eğil*-, (TT V) *eğ*- ‘eğmek’

éger- ‘eğirmek’ (YUygN.), *igir*- ‘eğirmek’ (UygJar.) < **eğir*-, (TT I, MNB) *eğir*- ‘çevirmek, eğirmek’

sögel ‘siğil’ (YUygN.) < **siğil*

- $/\eta/ > /\eta g/ \sim / \eta \dot{g}/$

inçek ‘yanak’ (UygJar.) < **eçek*, (TT II) *eçek* ‘yanak’

koğaz ‘böcek’ (UygJar.) < **koğuz*, (TT III, U II, U III, AY, MNB) *koğuz* ‘böcek’

süngeç ‘kemik’ (UygJar.) < **sünük*, (KT, BK) *sünük* ‘kemik’

teğiz ‘deniz’ (UygJar.) < **teğiz*, (DLT, KB, AtH.) *teğiz* ‘deniz’

toğuz ‘domuz’ (YUygN.) < **toğuz*, (Yen.) *toğuz* ‘domuz’

ünkür ‘mağara’ (YUygN.) < **ünür*, (TT III) *ünür* ‘mağara’

üzenge ‘üzengi’ (YUygN.), *üzöngü* ‘üzengi’ (UygLo.) < **üzenü*, (KB) *üzenü* ‘üzengi’

yanğak ‘ceviz’ (UygJar.) < **yanak*, (DLT, AtH.) *yanak* ‘yanak; yan, taraf’

ηC :

- $\eta > g$

yigne ‘iğne’ (YUygN., UygJar.) < **yigne*, (M II) *yigne* ‘iğne’

- $\eta > g > \check{g} > y$

köynek ‘gömlek’ (YUygN.) < **könlek*, (DLT, KB) *könlek* ‘gömlek’

C η :

- $\eta > \check{g} \sim k$

koçkar ‘koç’ (YUygN.) < **koçnar*, (DLT) *koçnar* ‘koç’

yalğuz ‘yalnız, tek’ (YUygN., UygJar.) < **yalhus*, (Yen.) *yalhus* ‘yalnız’

- **η** : Örnek yok.

2.5.2. Özbekçe

2.5.2.1. Eklerde

Özbekçede eklerde $\eta \sim g$ değişimi tespit edilememiştir.

2.5.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

V η V:

- $\eta > g$

egin ‘omuz’ (ÖzbBrov.) < **ejin*, (U IV, MNB) *ejin* ‘omuz’

sogal ‘siğil’ (ÖzbBrov.) < **sihil*

egil- ‘eğilmek’ (ÖzbBrov.) < **ejil*-, (TT V) *ej*- ‘eğmek’

yigir- ‘eğirmek’ (ÖzbBrov.) < **ejir*-, (TT I, MNB) *ejir*- ‘çevirmek, eğirmek’

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyak ‘çene’ (ÖzbBrov.) < **ejek*, (TT II) *ejek* ‘yanak’

suyak ‘kemik’ (ÖzbBrov.) < **sünük*, (KT, BK) *sünük* ‘kemik’

- $/\eta/ > /ng/ \sim /n\check{g}/$

kongiz ‘böcek’ (ÖzbBrov.) < **koñuz*, (TT III, U II, U III, AY, MNB) *koñuz* ‘böcek’

kengaş- ‘danışmak’ (ÖzbBrov.) < **kêṇeş-*, (DLT) *kêṇeş-* ‘müzakere etmek’

tongiz ‘domuz’ (ÖzbBrov.) < **toṇuz*, (Yen.) *toṇuz* ‘domuz’

uzangi ‘üzengi’ (ÖzbBrov.) < **üzeṇü*, (KB) *üzeṇü* ‘üzengi’

üñgür ‘mağara’ (ÖzbBrov.) < **üñür*, (TT III) *üñür* ‘mağara’

yengil ‘kolay, hafif’ (ÖzbBrov.) < **yêṇil*, (TT VII) *yêṇil* ‘hafif’

yongok ‘ceviz; koz’ (ÖzbBrov.) < **yaṇak*, (DLT, AtH.) *yaṇak* ‘yanak; yan, taraf’

yangila- ‘yenilemek’ (ÖzbBrov.) < **yaṇıla-*, (DLT) *yaṇıla-* ‘yenilemek’

ηC:

- $\eta > g$

igna ‘iğne’ (ÖzbBrov.) < **yiṇne*, (M II) *yiṇne* ‘iğne’

- $\eta > g > \check{g} > y$

koylak ‘gömlek’ (ÖzbBrov.) < **köṇlek*, (DLT, KB) *köṇlek* ‘gömlek’

- $/\eta/ > /ng/ \sim /n\check{g}/$

angla- ‘anlamak’ (ÖzbBrov.) < **aṇla-*, (U I) *aṇla-* ‘anlamak’

Cη:

- $\eta > g \sim \check{g} \sim k$

koçkor ‘koç’ (ÖzbBrov.) < **koçṇar*, (DLT) *koçṇar* ‘koç’

kozgu ‘ayna’ (ÖzbBrov.) < **közṇü*, (Yen.) *közṇü* ‘ayna’

yolğiz ‘yalnız’ (ÖzbBrov.) < **yalṇus*, (Yen.) *yalṇus* ‘yalnız’

-η:

- $/\eta/ > /ng/ \sim /n\check{g}/$

keng ‘geniş, uçsuz bucaksız’ (ÖzbBrov.) < **kêṇ*, (U III, U IV, TT V) *kêṇ* ‘geniş’

yiring ‘irin’ (ÖzbBrov.) < **yiriṇ*, (U II, TT VI) *yiriṇ* ‘iltihap’

song ‘son; sonuncu’ (ÖzbBrov.) < **soṇ*, (TT I, TT VII, AY) *soṇ* ‘son, sonra’

tong ‘tan, şafak’ (ÖzbBrov.) < **taṇ*, (T) *taṇ* ‘şafak’

yung ‘yün’ (ÖzbBrov.) < **yun*, (AY) *yun* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

sing- ‘emmek; sindirmek; nüfuz etmek’ (ÖzbBrov.) < **siη-*, (AY) *siη-* ‘kapılmak, kendine katmak; hazmolunmak, sindirmek’

tong- ‘donmak; buz tutmak; soğuktan sertleşme’ (ÖzbBrov.) < **toη-*, (IrkB.) *toη-* ‘donmak’

yeng- ‘yenmek, galip gelmek; tersini iddia etmek’ (ÖzbBrov.) < **yeη-*, (DLT) *yeη-* ‘yenmek, galip gelmek’

2.5.3. Sarı Uygurca

2.5.3.1. Eklerde

Sarı Uygurcada eklerde $\eta \sim g$ değişimi tespit edilememiştir.

2.5.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

- $/\eta/ > /ηg/ \sim /ηğ/$

siηgek ‘sinek’ (SUygMal.) < **siηek*, (U II) *siηek* ‘sinek’

ηC : Örnek yok.

$C\eta$:

- $\eta > ğ$

kojgar ~ *kujgar* ‘koç’ (SUygMal.) < **koçηar*, (DLT) *koçηar* ‘koç’

$-\eta$: Örnek yok.

2.5.4. Karakalpakça

2.5.4.1. Eklerde

Karakalpakçada teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme eki çekimi *mağan* (< ETü. *maḡa*) ve *sağan* (< ETü. *saḡa*) şekillerindedir.¹⁸⁸

2.5.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- /η/ > Ø

jak ‘yanak; çene’ (KklpBask.) < **yaḡak*, (DLT, AtH.) *yaḡak* ‘yanak; yan, taraf’

- η > g > ğ > y

iyek ‘çene’ (KklpBask.) < **eḡek*, (TT II) *eḡek* ‘yanak’

iyin ‘omuz’ (KklpBask.) < **eḡin*, (U IV, MNB) *eḡin* ‘omuz’

süyek ‘kemik’ (KklpBask.) < **süḡük*, (KT, BK) *süḡük* ‘kemik’

şüyel ‘sivil’ (KklpBask.) < **siḡil*

iyil- ‘eğilmek, bükülmek’ (KklpBask.) < **eḡil-*, (TT V) *eḡ-* ‘eğmek’

iyir- ‘eğirmek’ (KklpBask.) < **eḡir-*, (TT I, MNB) *eḡir-* ‘çevirmek, eğirmek’

- /η/ > /ηg/ ~ /ηğ/

üḡür ‘mağara’ (KklpBask.) < **üḡür*, (TT III) *üḡür* ‘mağara’

üzengi ‘üzengi’ (KklpBask.) < **üzeḡü*, (KB) *üzeḡü* ‘üzengi’

jaḡgak ‘ceviz, koz’ (KklpBask.) < **yaḡak*, (DLT, AtH.) *yaḡak* ‘yanak; yan, taraf’

ηC:

- η > g

megze- ‘benzemek, andırmak’ (KklpBask.) < **beḡze-*, (M I) *meḡze-* ‘benzemek’

¹⁸⁸ Ceyhun Vedat Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri* (İstanbul: Kriter Yayınları 2010), s. 155.

- $\eta > g > \check{g} > y$

köylek ‘gömlek’ (KklpBask.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

iyne ‘iğne’ (KklpBask.) < **yiñne*, (M II) *yiñne* ‘iğne’

iydir- ‘eğdirmek’ (KklpBask.) < **eñdir-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

Cη:

- $\eta > \dot{g} \sim k$

koşkar ‘koç’ (KklpBask.) < **koçnar*, (DLT) *koçnar* ‘koç’

yalgız ‘yalnız, tek’ (KklpBask.) < **yalñus*, (Yen.) *yalñus* ‘yalnız’

-η: Örnek yok.

Özbekçede eklerde bulunan /η/ sesi /ng/ şeklinde iki ayrı ses olarak yazılır. Örneğin; Eski Türkçede “+(n)Xη” şeklinde olan ilgi durumu eki, Özbekçede “+nXng” şeklindedir.¹⁸⁹ Eski Türkçede sırasıyla “+(X)η” ve “+(X)ηXz ~ +(X)ηXzlar” şekillerinde görülen teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri, Özbekçede “+(X)ng” ve “+(X)ngXz” şekillerinde görülür.¹⁹⁰ Eski Türkçede görülen geçmiş zaman ekinin teklik ve çokluk 2. Şahıs çekimleri sırasıyla “-dXη” ve “-dXηXz ~ -dXηXzlar” şeklindeki Özbekçede “-dXng” ve “-dXngXz” şeklindedir.¹⁹¹ Aynı durum kelime kök ve gövdeleri için de geçerlidir (Örn. *tongiz* ‘domuz’ (ÖzbBrov.) < **toñuz*, (Yen.) *toñuz* ‘domuz’, *angla-* ‘anlamak’ < **añla-*, (U I) *añla-* ‘anlamak’).

Bazı Kıpçak dillerinde olduğu gibi Yeni Uygurca ve Karakalpakçada da ünlüler arasında bazı /η/ sesleri /ηg/ ~ /ηğ/ ünsüz dizisine karşılık gelmektedir.

Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation* adlı eserinin “+gAk ve +Ak: Vücut Bölümlerinin Mecazî İsimleri” başlığı altında *erñek* (< *er+en*) ve *yanak* (< *yan*) kelimelerinin “+gAk” ekiyle yapıldığını ve yan yana gelen /n/ ve /g/ seslerinin tarih öncesi dönemde kaynaştığını söyler.¹⁹² Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde

¹⁸⁹ A. N. Kononov, *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıkı* (Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960), s. 92.

¹⁹⁰ a.g.e., 86.

¹⁹¹ a.g.e., 203

¹⁹² Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*, 75.

ise. 2. ve 3. şahıs iyelik ekine gelen “+gArU” yön gösterme ekindeki /n/ ve /g/ seslerinin tarih öncesi dönemde kaynaşmış olabileceğini söyler (Örn. +(X)ηaru, (s)Inharu). Yine 2. ve 3. şahıs iyelik ekine gelen yönelme ekinin de aynı sebeple “+(X)ηA” ve “+s(I)ηA” şekline geldiğini belirtir.¹⁹³

2.6. KUZEYDOĞU TÜRKÇESİNDE η ~ g DEĞİŞİMİ

2.6.1. Tofalarca

2.6.1.1. Eklerde

Tofalarcada teklik şahıs zamirlerinin yönelme eki çekiminde /η/ sesinin büzülerek kaybolduğu görülür.

meηee ~ mee ‘bana’ (< ETü. *maηa*), *seηee ~ see* ‘sana’ (< ETü. *saηa*), *aηaa ~ aa* (< ETü. *aηa ~ aηar*) ‘ona’¹⁹⁴

Eski Türkçede *bu* işaret zamirinin yönelme durumu çekimi *muηa* ‘buna’ şeklindeyken Tofalarcada şahıs zamirlerinde olduğu gibi /η/ sesi büzülerek kaybolmuş, kelime *maa* biçimine gelmiştir.¹⁹⁵

2.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- /η/ > Ø

seek ‘sinek’ (TofRas.) < **siηek*, (U II) *siηek* ‘sinek’

siir ‘sinir’ (TofRas.) < **siηir*, (M III, U III, H I) *siηir* ‘sinir’

söök ‘kemik’ (TofRas.) < **süηük*, (KT, BK) *süηük* ‘kemik’

¹⁹³ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 80.

¹⁹⁴ Karl Heinrich Menges, “Das Soyonsische und Karagassische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 660; Ali İlgin, a.g.e., 118.

¹⁹⁵ Ali İlgin, a.g.e., 120.

oorha ‘sırt, omurga’ (TofRas.) < **oŋurka*, (KE) *oŋurka* ~ *oŋurtka* ‘omurga’

hööl ‘arzu, niyet’ (TofRas.) < **köŋül*, (KT, T) *köŋül* ‘gönül’

eel- ‘eğilmek’ (TofRas.) < **eŋil-*, (TT V) *eŋ-* ‘eğmek’

- /*ŋ*/ > /*ŋg*/ ~ /*ŋğ*/

ezeŋgi ‘üzengi’ (TofRas.) < **üzeŋü*, (KB) *üzeŋü* ‘üzengi’

üŋgür ‘mağara’ (TofRaS.) < **üŋür*, (TT III) *üŋür* ‘mağara’

ŋC:

- *ŋ* > *g* > *ğ* > *y*

iyne (TofRas.) < **yıŋne*, (M II) *yıŋne* ‘iğne’

Cŋ:

- *ŋ* > *g* ~ *ğ*

dırğak ‘tırnak’ (TofRas.) < **tırŋak*, (İrkB., MNB, M I, TT VI) *tırŋak* ‘tırnak’

ergek ‘parmak’ (TofRas.) < **erŋek*, (Huast., M II, TT V, U II, MNB, BrahMau.)

erŋek ‘parmak’

-ŋ: Örnek yok.

2.6.2. Tuvaca

2.6.2.1. Eklerde

İşkakov ve Palmbah, Tuvaca üzerine yazdıkları gramerlerinde teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme durumu çekiminde /*ŋ*/ sesinin büzülerek kaybolduğu biçimleri göstermişlerdir.

meŋee ~ *mee* ‘bana’ (< ETü. *maŋa*), *seŋee* ~ *see* ‘sana’ (< ETü. *saŋa*)¹⁹⁶

¹⁹⁶ F. G. İshakov, A. A. Palmbah, *Grammatika Tuvinskogo Yazıkı, Fonetika i Morfologiya* (Moskva: İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı 1961), s. 216.

Ekrem Arıkoğlu¹⁹⁷ ve Vildan Koçoğlu Gündoğdu¹⁹⁸ ise teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme durumu çekimi için sadece *meñee* ‘bana’ ve *señee* ‘sana’ biçimlerini vermişlerdir.

2.6.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g$

egin ‘omuz’ (TuvTen.) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* ‘omuz’

- $/\eta/ > \emptyset$

eel- ‘eğilmek’ (TuvTen.) < **eñil-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

höön ‘gönül’ (TuvTen.) < **köñül*, (KT, T) *köñül* ‘gönül’

hoor ‘kahverengi’ (TuvTen.) < **koñur*, (DLT) *koñur* ‘kestane rengi’

oorga ‘sırt’ (TuvTen.) < **oñurka*, (KE) *oñurka* ~ *oñurtka* ‘omurga’

sööl ‘siğil’ (TuvTen.) < **siñil*

siir ‘sinir’ (TuvTen.) < **siñir*, (M III, U III, H I) *siñir* ‘sinir’

söök ‘kemik’ (TuvTen.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’

çaak ‘yanak; çene’ (TuvTen.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

çaan ‘fil’ (TuvTen.) < **yañan*, (DLT, KB) *yañan* ‘fil’

ine ‘iğne’ (TuvTen.) < **yiñne*, (M II) *yiñne* ‘iğne’

- $/\eta/ > /ηγ/ \sim /ηγ̃/$

ezeñgi ‘üzengi’ (TuvTen.) < **üzeñü*, (KB) *üzeñü* ‘üzengi’

üñgür ‘mağara’ (TuvTen.) < **üñür*, (TT III) *üñür* ‘mağara’

¹⁹⁷ Ekrem Arıkoğlu, “Tuva Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları 2007), s. 1182.

¹⁹⁸ Vildan Koçoğlu Gündoğdu, a.g.e., 117.

ηC:

- $/\eta/ > \emptyset$

deeldigen ‘çaylak kuşu’ (TuvTen.) < **tenlegün*, (DLT) *tenlegüç* ~ *tenlegün* ‘çaylak kuşu’

Cη:

- $\eta > g \sim k$

ergek ‘parmak’ (TuvTen.) < **erηek*, (Huast., M II, TT V, U II, MNB, BrahMau.)

erηek ‘parmak’

koşkar ‘koç’ (TuvTen.) < **koçηar*, (DLT) *koçηar* ‘koç’

- $/\eta/ > /ηg/ \sim /ηğ/$

çaηgıs ‘yalnız, tek’ (TuvTen.) < **yalηus*, (Yen.) *yalηus* ‘yalnız’

-η: Örnek yok.

2.6.3. Altayca

2.6.3.1. Eklerde

2.6.3.1.1. Yönelme Eki

Altaycada şahıs zamirlerinin yönelme eki çekiminde $/\eta/$ sesinin büzülerek kaybolduğu görülür.

mee ~ *mege* ‘bana’ (< ETü. *maηa*), *see* ~ *sege* ‘sana’ (< ETü. *saηa*), *ogo* ‘ona’ (< ETü. *aηa* ~ *aηar*)

2.6.3.1.2. Şahıs Eki

Eski Türkçede çokluk 2. şahıs çekiminde kullanılan “-*ηXz*” eki Altaycada “-(*i*)*gar*” şeklinde kullanılmaktadır.

alarıgar ‘gidersiniz’, *éazıgar* ‘yazınız’¹⁹⁹

¹⁹⁹ Nikolay Aleksandroviç Baskakov, *Altayskiy Yazık*. (Moskva: İANSSSR 1958), s. 50-51; Karl Heinrich Menges, “Das Soyonische und Karagassische”, 660.

2.6.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

VηV:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyin ‘omuz’ (AltBT.) < **eηin*, (U IV, MNB) *eηin* ‘omuz’

iyir- ‘eğirmek’ (AltBT.) < **eηir-*, (TT I, MNB) *eηir-* ‘çevirmek, eğirmek’

- $/\eta/ > \emptyset$

söök ‘kemik; tür, nesil; mezarlık’ (AltBT.) < **süηük*, (KT, BK) *süηük* ‘kemik’

caak ‘yanak; çene; eşik’ (AltBT.) < **yaηak*, (DLT, AtH.) *yaηak* ‘yanak; yan, taraf’

sööl ‘siğil; nasır’ (AltBT.) < **siηil*

ηC:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyne ‘iğne’ (AltBT.) < **yiηne*, (M II) *yiηne* ‘iğne’

Cη:

- $\eta > k$

küskü ‘ayna’ (AltBT.) < **közηü*, (Yen.) *közηü* ‘ayna’

koçkor ‘koç’ (AltBT.) < **koçηar*, (DLT) *koçηar* ‘koç’

-η: Örnek yok.

2.6.4. Şorca

2.6.4.1. Eklerde

Şorcada şahıs zamirlerinin ve “*bu*” işaret zaminin yönelme eki çekiminde */η/* sesinin büzülerek kaybolduğu görülür.

mağa ~ maa ‘bana’ (< ETü. *maña*), *sağa ~ saa* ‘sana’ (< ETü. *saña*), *ağa ~ aa* ‘ona’ (< ETü. *aña ~ añar*), *po ~ poğa* ‘buna’ (< ETü. *muña ~ muñar*)²⁰⁰

2.6.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

- /η/ > Ø

koor ‘yanık renkte, boz’ (ŞorKA.) < **koñur*, (DLT) *koñur* ‘kestane rengi’

oortka ‘omur; omurgalı’ (ŞorKA.) < **oñurka*, (KE) *oñurka ~ oñurtka* ‘omurga’

seek ‘sivrisinek’ (ŞorKA.) < **siñek*, (U II) *siñek* ‘sinek’

sööl ‘siğil’ (ŞorKA.) < **siñil*

söök ‘kemik; cenaze, naaş; boy, kabile’ (ŞorKA.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’

naak ‘yanak’ (ŞorKA.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

iir- ‘eğirmek’ (ŞorKA.) < **eñir-*, (TT I, MNB) *eñir-* ‘çevirmek, eğirmek’

naal- ‘yanılmak, hata yapmak’ (ŞorKA.) < **yañıl-*, (KT, BK, T, O.) *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

ηC:

- η > g

tegri ‘gök, gökyüzü’ (ŞorKA.) < **teñri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teñri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

teglegen ~ tegligen ‘çaylak kuşu’ (EDPT) < **teñlegün*, (DLT) *teñlegüç ~ teñlegün* ‘çaylak kuşu’

inge ‘iğne’ (ŞorKA.) < **yiñne*, (M II) *yiñne* ‘iğne’

egil- ‘eğilmek, bükülmek’ (ŞorKA.) < **eñil-*, (TT V) *eñ-* ‘eğmek’

²⁰⁰ Nadejda Petrovna Drenkova, *Grammatika Şorskogo Yazıka* (Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR 1941), s. 82.

C η :

- $\eta > g \sim \acute{g}$

ergek ‘baş parmak, el ve ayak baş parmağı; erkek; tüfek horozu’ (ŞorKA.) < **er η ek*, (Huast., M II, TT V, U II, MNB, BrahMau.) *er η ek* ‘parmak’

çağıs ‘yalnız’ (ŞorKA.) < **yal η us*, (Yen.) *yal η us* ‘yalnız’

- η :

- $\eta > g \sim \acute{g} \sim k \sim \acute{k}$

neg- ‘yenmek, kazanmak, galip gelmek’ (ŞorKA.) < **ye η -*, (DLT) *ye η -* ‘yenmek, galip gelmek’

2.6.5. Hakasça

2.6.5.1. Eklerde

Hakasçada şahıs zamirlerinin ve “*bu*” işaret zaminin yönelme eki çekiminde / η / sesinin büzülerek kaybolduğu görülür.

mağaa ‘bana’ (< ETü. *ma η a*), *sağaa* ‘sana’ (< ETü. *sa η a*), *ağa* ‘ona’ (< ETü. *a η a* ~ *a η ar*),²⁰¹ *puga* ‘buna’ (< ETü. *mu η a* ~ *mu η ar*)²⁰²

2.6.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: İlk seste görülmez.

***V η V*:**

- $\eta > g$

egil- (Sagay ağzı) ‘eğilmek, bükülmek’ (HakArık.) < **e η il-*, (TT V) *e η -* ‘eğmek’

- / η / > $\emptyset$

een ‘omuz’ (HakBask.) < **e η in*, (U IV, MNB) *e η in* ‘omuz’

²⁰¹ N. A. Baskakov (Red.), *Grammatika Hakasskogo Yazıka* (Moskva: Akademii Nauk SSSR 1975), s.146.

²⁰² a.g.e., 150.

hoor ‘açık doru (at)’ (HakBask.) < **koḡur*, (DLT) *koḡur* ‘kestane rengi’

hoos ‘böcek’ (HakBask.) < **koḡuz*, (TT III, U II, U III, AY, MNB) *koḡuz* ‘böcek’

seek ‘sinek’ (HakBask.) < **siṇek*, (U II) *siṇek* ‘sinek’

sööl ‘siğil’ (HakBask.) < **siṇil*

siir ‘sinir, damar’ (HakBask.) < **siṇir*, (M III, U III, H I) *siṇir* ‘sinir’

söök ‘kemik; naaş, cenaze; soy, kabile’ (HakBask.) < **süṇük*, (KT, BK) *süṇük* ‘kemik’

naah ‘yanak; bir şeyin yan tarafı’ (HakBask.) < **yaṇak*, (DLT, AtH.) *yaṇak* ‘yanak; yan, taraf’

īṇe ‘iğne’ (HakBask.) < **yiṇne*, (M II) *yiṇne* ‘iğne’

eel- ‘eğilmek, bükülmek’ (HakArık.) < **eṇil-*, (TT V) *eṇ-* ‘eğmek’

iir- ~ *ir-* ‘eğirmek, bükmek’ (HakBask.) < **eṇir-*, (TT I, MNB) *eṇir-* ‘çevirmek, eğirmek’

ηC:

- $\eta > g$

kögenek ‘giysi, giyim, elbise, gömlek’ (HakBask.) < **köṇlek*, (DLT, KB) *köṇlek* ‘gömlek’

tigīr ‘gök; hava, iklim’ (HakBask.) < **teṇri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teṇri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

Cη:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

tırḡah ‘tırnak’ (HakBask.) < **tırṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

irgek ‘baş parmak’ (HakBask.) < **erṇek*, (Huast., M II, TT V, U II, MNB, BrahMau.) *erṇek* ‘parmak’

çalḡıs ‘yalnız, tek’ (HakBask.) < **yalḡus*, (Yen.) *yalḡus* ‘yalnız’

-η: Örnek yok.

2.6.6. Teleütçe

2.6.6.1. Eklerde

Teleütçede şahıs zamirlerinin yönelme eki çekiminde / η / sesinin büzülerek kaybolduğu görülür.

maa ~ *menge* ‘bana’ (< ETü. *maŋa*), *saa* ~ *senge* ‘sana’ (< ETü. *saŋa*), *aa* ~ *olgo* ‘ona’ (< ETü. *aŋa* ~ *aŋar*)²⁰³

2.6.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyin ‘omuz’ (TeleRus.) < **eŋin*, (U IV, MNB) *eŋin* ‘omuz’

- $/\eta/ > \emptyset$

sööl ‘siğil’ (TeleRus.) < **siŋil*

söök ‘kemik; cenaze; mezarlık’ (TeleRus.) < **süŋük*, (KT, BK) *süŋük* ‘kemik’

d’aak ‘yanak; çenek’ (TeleRus.) < **yaŋak*, (DLT, AtH.) *yaŋak* ‘yanak; yan, taraf’

iir- ‘eğirmek, bükme’ (TeleRus.) < **eŋir-*, (TT I, MNB) *eŋir-* ‘çevirmek, eğirmek’

ηC :

- $\eta > g$

telgen ‘çaylak kuşu’ (TeleRus.) < **teŋlegün*, (DLT) *teŋlegüç* ~ *teŋlegün* ‘çaylak kuşu’

- $\eta > g > \check{g} > y$

iyne ‘iğne’ (TeleRus.) < *yiŋne*, (M II) *yiŋne* ‘iğne’

$C\eta$:

- $\eta > g \sim k \sim \check{k}$

²⁰³ Nikolay Aleksandroviç Baskakov, *Altayskiy Yazık*, 51.

ergek ‘başparmak’ (TeleRus.) < **ernek*, (Huast., M II, TT V, U II, MNB, BrahMau.)
ernek ‘parmak’

koçkor ‘yabanî koç’ (TeleRus.) < **koçnar*, (DLT) *koçnar* ‘koç’

küskü ‘ayna’ (TeleRus.) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’

-ŋ: Örnek yok.

Kuzeydoğu Türkçesi Türk dillerinde /ŋ/ sesinin düşmesi sonucu uzun ünlüler oluşmuştur (Örn. *söök* ‘kemik; naaş, cenaze; soy, kabile’ (HakBask.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’, *caak* ‘yanak; çene; eşik’ (AltBT.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’). Bu durum kuzeydoğu grubu Türk dillerinde zamirlerin yönelme eki çekiminde de karşımıza çıkmaktadır (Örn. Tele. *maa* ~ *menge* ‘bana’, *saa* ~ *senge* ‘sana’, *aa* ~ *olgo* ‘ona’).

İlk olarak DLT’de *teñlegüç* ~ *teñlegün* ‘çaylak kuşu’ şeklinde tanıklanan kelime, kuzeydoğu grubu Türk dillerinde *deeldigen* ‘çaylak kuşu’ (TuvTen.), *teglegen* ~ *tegligen* ‘çaylak kuşu’ (EDPT) ve *telgen* ‘çaylak kuşu’ (TeleRus.) şekillerinde *ŋ* > *g* ve *ŋ* > *Ø* ses değişiklikleriyle karşımıza çıkar. Ramstedt, kelimenin Moğolca *degelei* ‘bir kuş türü’ kelimesinden alıntılama olduğunu söyler (KWb. 85a).

Şorcada *çağıs* ‘yalnız’ (Şor) < *yalñus* örneğinde *ŋ* > *g* değişiminin yanında ünsüz önündeki /l/ sesinin düştüğü görülmektedir. Menges de Kuzeydoğu grubu Türk dillerinde bu ses hadisesine zaman zaman rastlanıldığını belirtir.²⁰⁴ Altaycada da kelime *cañıs* ‘yalnız’ şeklinde görülmektedir.

Şorcadaki *inge* ‘iğne’ (ŞorKA.) < **yiñne*, (M II) *yiñne* ‘iğne’ örneğinde ise *yiñne* > *igne* değişiminden sonra yer değiştirme (metatez) ses hadisesiyle kelime *inge* şekline gelmiştir.

²⁰⁴ Karl Heinrich Menges, “Die Türkischen Sprachen Süd-Sibirien, III: Tuba (Sojoñ und Karayas), 1: Zur Charakteristik Einer Einzelnen Sibirisch-Türkischen Gruppe”, *Central Asiatic Journal*, Vol. 4, No. 2 (Wiesbaden 1959), s. 115.

2.7. SALARCADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.7.1. Eklerde

2.7.1.1. İlgi Durumu Eki

Tenişev, Salarcadaki ilgi durumu eklerini “+nıgı ~ +nigi” (< ETü. “(n)X η ”) olarak göstermiştir.²⁰⁵ Gülsün Mert, “+nıgı ~ +nigi”, ekinin ilgi ve aitlik ekinin kaynaşmasından oluştuğunu söyler (+nigi < +ning-ki). Ekin bünyesindeki /ng/ unsurunun zamanla düştüğünü belirtir.

salarnigi oğuli ‘Salarların oğlu’²⁰⁶

2.7.2. Fiil Kök ve Gövdelerinde

η :- İlk seste görülmez.

$V\eta V$:

- / η / > $\emptyset$

süle ‘siğil’ (SalTen.) < **siñil*

ηC :

- $\eta > g$

yigine ‘iğne’ (SalTen.) < **yinne*, (M II) *yinne* ‘iğne’

$C\eta$:

- $\eta > g \sim \dot{g}$

kozgo ‘ayna’ (SalTen.) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’

yalğus ‘yalnız’ (SalTen.) < **yalñus*, (Yen.) *yalñus* ‘yalnız’

$-\eta$: Örnek yok.

²⁰⁵ E. R. Tenişev, *Stroy Salarского Yazıkı* (Moskva: İzdatel'stvo Nauka, 1976), s. 105; E. R. Tenişev, *Salar'skiy Yazık* (Moskva: İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturı 1963), s. 20.

²⁰⁶ Gülsün Mehmet, *Salar Türkçesinin Çekim Morfolojisi* (Ankara: TDK Yayınları 2014), s. 84.

2.8. HALAÇÇADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.8.1. Eklerde

Halaçça edebî bir yazı diline sahip olmadığından isim ve fiil çekim eklerinde birlik yoktur. Konuşulduğu bölgelere göre eklerde bazı ses değişiklikleri olduğu görülmektedir. Aşağıda sıralanan eklerdeki $/y/$ 'li biçimler $/\eta/$ 'li biçimlere geri gitmektedir. Teklik 2. şahsın iyelik çekiminde $/g/$ 'li şekil de bulunmaktadır.

2.8.1.1. Yönelme Eki

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme eki çekiminde *mene*, *sene* ve *meye*, *seye* (< ETü. *maŋa*, *saŋa*) şekilleri bulunmaktadır.²⁰⁷

2.8.1.2. İlgî Durumu Eki

Halaççada isimlerin ilgi eki çekimi, “ $+ \bar{u}n \sim + \bar{u}y \sim + \bar{i} \sim + \bar{i}n$ ” (< ETü. $+(n)X\eta$) ekleriyle yapılmaktadır.

neneyüy oglı ‘anneninin oğlu’²⁰⁸

2.8.1.3. İyelik Eki

Teklik 2. şahıs çekiminde “ $+ \bar{i}g \sim + \bar{u}n \sim + \bar{u}y \sim + \bar{i} \sim + \bar{i}y \sim + \bar{i}n$ ” (< ETü. $+(X)\eta$) ekleri kullanılmaktadır.

elîg ~ elün ~ elüy ~ elî ~ elîy ~ elîn ‘elin’

Çokluk 2. şahıs çekiminde “ $+ \bar{u}yiz \sim + \bar{i}yiz \sim + \bar{u}niz \sim + \bar{i}niz \sim + \bar{i}z$ ” (< ETü. $+(X)\eta Xz$) ekleri kullanılmaktadır.

elüyiz ~ eliyiz ~ elüniz ~ eliniz ~ elîz ‘eliniz’²⁰⁹

²⁰⁷ Gerhard Doerfer, *Grammatik des Chaladsch* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1988), s.105.

²⁰⁸ a.g.e., 79.

²⁰⁹ a.g.e., 71-75.

2.8.1.4. Şahıs Eki

Görülen Geçmiş Zaman Ekinden Sonra Gelen Şahıs Ekleri:

Teklik 2. şahıs çekiminde “-*dî ~ -dîn ~ -düy*” (< ETü. -*dXη*)ekleri kullanılmaktadır.

keldî ~ keldîn ~ keldüy ‘geldin’

Çokluk 2. şahıs çekiminde “-*dîz ~ -diyiz ~ -düy*”(< ETü. -*dXηXz*) ekleri kullanılmaktadır.

keldîz ~ keldiyiz ~ keldüy ‘geldiniz’²¹⁰

2.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η:- Söz başında görülmez.

VηV:

- */η/ > /ηg/ ~ /ηġ/*

eηgür ‘dün’ (Hal., HalLex.) < **iηir*, (TT V) *iηir* ‘alaca karanlık’

doηguz ‘domuz’ (HalDT.), *doηguz ~ toηguz* ‘domuz’ (HalLex.) < **toηuz*, (Yen.)
toηuz ‘domuz’

iηgil ‘hafif, kolay’ (HalLex.) ~ *yīηgil* ‘hafif, kolay’ (HalDT.) < **yēηil*, (TT VII) *yēηil* ‘hafif’

yeηgile- ‘yenilemek’ (HalDT.) < **yaηıla-*, (DLT) *yaηıla-* ‘yenilemek’

- *η > g*

hegür- ‘eğirmek’ (HalLex.) < **eηir-*, (TT I, MNB) *eηir-* ‘çevirmek, eğirmek’

- *η > g > ġ > y*

siyil ‘siğil’ (HalDT.) < **siηil*

heyir- ‘eğirmek’ (HalDT.) < **eηir-*, (TT I, MNB) *eηir-* ‘çevirmek, eğirmek’

²¹⁰ a.g.e., 171.

ηC :

- $/\eta/ > \emptyset$

ĩne ‘iğne’ (HalDT., HalLex.) < **yiĩne*, (M II) *yiĩne* ‘iğne’

$C\eta$:

- $\eta > ğ$

yağluz ‘yalnız’ (HalLex.) < **yalħus*, (Yen.) *yalħus* ‘yalnız’

$-\eta$:

- $/\eta/ > /ηg/ \sim /ηġ/$

miĩg ‘bin’ (HalDT.) < **biĩη*, (Yen., BK, T) *biĩη* ‘bin’

yalĩηg ‘çıplak’ (HalDT.) < **yalĩη*, (TT I; TT VI) *yalĩη* ‘çıplak’

- $\eta > g > ġ > y$

soy ‘son’ (HalDT.) < **soĩη*, (TT I, TT VII, AY) *soĩη* ‘son, sonra’

ey- ‘eğmek’ (HalDT.) < **eĩη-*, (TT V) *eĩη-* ‘eğmek’

2.9. ÇUVAŞÇADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.9.1. Eklerde

Çuvaşçada eklerde $\eta \sim g$ değişimi tespit edilemiştir.

2.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -:Söz başında görülmez.

$V\eta V$: Örnek yok.

ηC :

- $\eta > \emptyset$

turi ‘Tanrı’ (ÇuvSkvort.) < **teĩri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teĩri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

şıl (ÇuvSkvort.) < **siñil*

Cη: Örnek yok.

-η:

- $\eta > g > w \sim v$

av- ‘eğmek, bükme’ (ÇuvSkvort.) < **eη-*, (TT V) *eη-* ‘eğmek’

- $\eta > \emptyset$

vutī ‘odun’ (ÇuvSkvort.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’

2.10. YAKUTÇADA $\eta \sim g$ DEĞİŞİMİ

2.10.1. Eklerde

Yakutçada eklerde $\eta \sim g$ değişimi tespit edilemiştir.

2.10.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

- $\eta > g$

«*oñor* ~ «*oğor* ‘boz; kahverengi’ (YakPek.) < **koñur*, (DLT) *koñur* ‘kestane rengi’

- $/\eta/ > \emptyset$

ien ‘sırtın alt kısmı; bel kemiği’ (YakSlept.) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* ‘omuz’

Eski Türkçede *eη-* ve *eg-* biçimlerinde geçen ‘eğmek’ anlamındaki kelime, Yakutçada *ie«-* ‘eğmek, bükme’ biçimindedir. Nicholas Poppe, bazı ses gruplarının Yakutçadaki aslî uzun ünlülerin yanında, ikincil uzun ünlülere ve diftonglara sebebiyet verdiği belirtir. **eg* ses grubunun Yakutçada *ie*’ye gitiğini söyleyerek **eg-* > Yak. *ie«-* ‘eğmek’ (*eg-e-k*) örneğini verir.²¹¹ Marek Stachowski ise Ana Türkçe **egik-* (< *eg-* ~

²¹¹ Nicholas Poppe, “Das Jakutische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 675.

eŋ-) > Yak. *ie*«- ‘eğmek’ denkliği verir. “- *k*” ekinin fiillere eklenen kuvvetlendirme eki olduğunu belirtir.²¹²

‘Omurga, bel kemiği’ anlamındaki kelime Yakutçada *uorğa* şeklindedir. Yakutçada *uo* diftongu, *oğ* ses grubuna geri gider. Bu da bizi *oğurğa* kelimesine götürmektedir. Bu kelimenin *oğurğa* (ÇağSeng.) şekline ilk kez Çağatay Türkçesinde rastlamaktayız. Harezmi Türkçesinde ise kelime, *oñurқа* ~ *oñurtқа* ‘omurga’ (KE), *oñurқа* ‘omurga’ (NF) şekillerinde geçer. Kelime *oñurқа* şeklinden genizsizleşmeyle *oğurğa* şekline gelmiş, Yakutçada da *uorğa* biçimini almış olmalıdır. Marek Stachowski de bu kelimede **uo-* ‘nun **oñu-* şekline geri gittiğini belirtir.²¹³

Eski Türkçedeki *yalıuz* ‘yalnız’ kelimesi Yakutçada *soğoto*« (YakPek.) şeklindedir. Ramstedt, Moğolca *dan* ‘yalnız, tek’ ~ Türkçe *yanuz* denkliğini düşünmüştür (KWb. 76a). Räsänen, Ramstedt’in bu görüşünün doğru olması durumunda kelimenin *l*’li şekillerinin *yalan* ‘çıplak, yalın’ kelimesinin etkisiyle oluştuğunu belirtir (VEWT 182a). Marek Stachowski, kelimenin Ana Türkçe rekonstrüksiyonunu **yalıñōzak* şeklinde gösterir. **yalıñōz* > *yalğīz* > **ya(l)gosok* > Eski Yakutça **sagosok* > Yakutça *soğoto*« gelişimini gösterir.²¹⁴ Rassadin de kelimenin Türk dillerindeki şekillerini gösterirken Yakutçadaki *soğoto*« şeklini de göstermiştir.²¹⁵ *Soğoto*« kelimesindeki *ğ* sesi, *ŋ* > *g*, *ğ* değişmesiyle oluşmuştur.

²¹² Marek Stachowski, *Geschichte des Jakutischen Vokalismus* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1993), s. 61.

²¹³ a.g.e., s. 30.

²¹⁴ a.g.e., s.83.

²¹⁵ V. I. Rassadin, *Fonetika i Leksika Tofalarskogo Yazıka* (Ulan-Ude : Burjatskoe Kniznoe Izdat. 1971), s.210.

BÖLÜM III. TÜRK DİLLERİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ

3.1. ESKİ TÜRKÇEDE $\eta \sim n$ ALMAŞMASI

3.1.1. Eski Türk Yazıtları

Eski Türk Yazıtlarında $\eta \sim n$ *almaşması* tespit edilememiştir.

3.1.2. Eski Uygur Türkçesi

yenge ‘yenge’ (U III) $\sim$ *yenge* ‘yenge’ (TT I)

ingek ‘inek’ (AY, H I, H II) $\sim$ *ihek* ‘inek’ (IrkB., MNB)

könek $\sim$ *köhek* ‘kova’ (IrkB)

ingar ‘-dan sonra’ (ŞU) $\sim$ *mar* ‘ileri’ (M II, UI, U II, U III, U IV, AY)

- Orhon Türkçesinde tanıklanamayan ‘yenge’ anlamındaki kelime Uygur Türkçesinde *yenge* ve *yenge* şekillerinde geçmektedir. Tarihî ve çağdaş Türk dillerinde kelime hem / η /’li hem de / n /’li biçimlerde kullanılmaktadır.

Ahmet Caferoğlu²¹⁶ ve Halil Ersoylu²¹⁷, Anadolu ağızlarındaki bu tip örneklerden yola çıkarak / k /, / g / gibi artdamak sesleri önündeki / n / sesinin / η / olmasını, / n / sesinin boğumlanma yerinin bu seslerin etkisiyle geriye, art damağa çekilmesine bağlamışlardır. Leyla Karahan ise damak sesleri önündeki / n /’lerin bir birleşme sesi olarak / η /’ye döndüğünü söyler.²¹⁸

Mutsumi Sugahara, art damak ünsüzlerinden (k , g) önce $\eta > n$ ses değişimi ihtimal dışı olduğunu belirtir. Sugahara’ya göre bu kelimelerdeki *kef* sesinin düşmesi muhtemelen imlaya ait bir sorundur. *Kaf* ve *gayın*’dan önce gelen / n / sesi muhtemelen art damak

²¹⁶ Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Ağızları Konson Değişimleri”, 27.

²¹⁷ Halil Ersoylu, a.g.m., 102.

²¹⁸ Leyla Karahan, a.g.e., 20.

η'sini temsil etmektedir. Sugahara, bu durumu art damak ünsüzlerinden önce gelen /n/ sesinin /η/ sesinin altsesbirimi olduğu Farsça imlanın etkisine bağlamaktadır.²¹⁹

- IrkB'de kgnI şeklinde yazılan kelimeyi Talat Tekin ilk olarak *ingek* 'inek'²²⁰ şeklinde okumuş, eserinin yeni yayımında ise aynı kelimeyi *i+ek* 'inek' şeklinde okuyarak gn = H denkliliğini düşünmüştür.²²¹

MNB'de 'ynk'kl'r²²² şeklinde tranlitrasyonu yapılan kelime ise Şinasi Tekin tarafından *inçekler* şeklinde transkripsiyonlanmıştır.²²³ Şinasi Tekin'in kelimeyi *inçek* şeklinde okumasının sebebi Uygur alfabesinde /η/ sesinin /nk/ şeklinde gösterilmesidir.

Kelime, hem IrkB'de hem de MNB'de *ingek* şeklinde okunmalıdır. Kelimenin *inçek* şekline tarihî ve çağdaş Türk dillerinde rastlanamamıştır. Clauson ve Räsänen'e göre *ingek* kelimesi < *in-gek şeklinde oluşmuştur (EDPT 184a, VEWT 172a). Sonraki dönemlerde ise hece başındaki *g* sesinin düşerek kelime *inek* şekline gelmiş olmalıdır.

- IrkB'de *könek* ~ *könek* 'kova' şeklinde geçen hem /n/ hem de /η/ ile geçen kelime tarihî ve çağdaş Türk dillerinde /n/ ile *könek* ya da *könök* şekillerindedir. Ağızlarda ise *kölek* 'yağmur sularının toplandığı küçük çukur' şekli yaşamaktadır (DS). IrkB'teki bu ikili şekil, fonolojik bir hadiseden çok yazımla alakalı bir durumdur.
- Uygur Türkçesinde *ingaru* '-dan sonra' (ŞU), *inaru* 'ileri' (M II, U II, U III, U IV, AY) şekillerinde görülen kelime Clauson tarafından Tun Yokuk abidesinde geçen *anaru* 'ona' (< ol '3. Teklik şahıs zamiri + *garu* 'yön eki') ile aynı madde başında verilmiştir (EDPT 190a).

Jean Deny, UI'deki *inaru* okunuşunun yanlış olduğunu düşünerek kelimenin *anaru* şeklinde okunması gerektiğini söyler. Doğu Türkçesinde kelimenin *narı* ve *arı* olduğunu belirtir.²²⁴

²¹⁹ Mutsumi Sugahara, "Off-Glide Denasalization of /η/ in Middle Turkic", *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya: Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*. (Konya: Kömen Yayınları, 2014), s. 185.

²²⁰ Talat Tekin, *Irak Bitig, The Book of Omens* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993), s. 55

²²¹ Talat Tekin, *Irak Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı* (Ankara Türk Dil Kurumu 2013), s. 54.

²²² Şinasi Tekin, a.g.e., 107.

²²³ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1976), s.397.

²²⁴ Jean Deny, *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi*, çev. Ali Ulvi Elöve (Ankara: Maarif Vekaleti, 1941), s. 591.

Marcel Erdal, Clauson'un *aṇaru* (an 'ol' + direktif) ile *ınaru*'yu karıştırdığını ve ikisinin örneklerini de aynı başlıkta verdiğini söyler. Erdal'a göre *ın* ayrı bir zamirsel köktür ve *ıngaru* ile *ınaru* kelimeleri birbiriyle bağlantılıdır. Zamir *n*'sinden sonra gelen yönelme hali eki ve yön ekinin /*ŋ*/ şeklinde olmamasının arkaik bir form olabileceğini düşünür.²²⁵

Talat Tekin, *ınaru* 'bu yana, bu yöne doğru' manasında Uygurcada sıklıkla görüldüğünü ifa ederek kelimeyi *ın+a+ru* şeklinde analiz eder. Kelimenin kökünü **ın* olarak gösterir. Bu kökün Uygurcadaki *ıntın*, *ındın* kelimelerinde de görüldüğünü belirtir.²²⁶

Özlem Ayazlı, *ıṇaru* sözcüğünün *aṇaru* 'ona' sözcüğünün varyantı olduğunu düşünerek Sarı Uygurcada bu kelimenin *arı* 'uzak, öteki' şeklinde görüldüğünü belirtir.²²⁷

Tun Yokuk abidesinde *aṇaru* 'ona' şeklinde geçen kelime ile ilk örneklerini Uygurcada gördüğümüz *ıngaru* ~ *ınaru* kelimeleri Erdal'ın da dediği gibi farklı köklerden gelmektedir. 'Ona' anlamındaki *aṇaru* kelimesi teklik 3. şahıs zamirine yön bildirme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (*ıngaru* < **ın+garu*; *aṇaru* < **an+garu*).

Harezmi Türkçesinde *aṇaru* 'oraya' (ME), Orta Kıpçakçada *aṅaru* 'öte' (Bul) şekillerinde görülmektedir. Bul.'da /*ŋ*/ sesi ayrışarak /*ng*/ şekline gelmiştir. Bu durum, Orta Kıpçakça ve Çağdaş Kıpçakça eserlerinde sıklıkla görülen bir durumdur. Bu kelime, Kuzeydoğu grubuna giren Türk dillerinde *anaar* ~ *anar* 'oraya' (AltBT.), *aara* 'oraya, o yere, öteye' (ŞorKA.), *aar* 'oraya, öteye' (HakBask.), *anaarı* 'oraya, öteye' (TeleRus.); Sarı Uygurcada *aṇa* 'oraya' (SUygMal.); Salar Türkçesinde *aṇa* 'oraya' (SalTen.) şeklinde görülmektedir. Kelimenin zamanla 'öte, öteye' anlamları *ınaru* ~ *naru* kelimesinden analogi sonucunda kazanılmış olabilir.

²²⁵ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 206.

²²⁶ Talat Tekin, "Eski Türkçede Datif-Lokatif {+A} Üzerine", çev. Ümit Özgür Demirci, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10 (Manisa 2012) s. 52.

²²⁷ Özlem Ayazlı, "Eski Türk Yazıtlarında Geçen Yer-Yön Adlarının Sarı Uygurcadaki Durumu", *International Journal of Uyghur Studies*, 1/2 (Nevşehir 2019), s.215.

Eski Uygurcada *ıngaru* ~ *ınaru* şekillerinde görülen kelime ise Erdal'ın da belirttiği gibi **ın* kelime kökünden gelmektedir.²²⁸ DLT ve KB'de *narı*, kuzey grubu Türk dillerinde *arı* şeklinde görülmektedir.

Bu kelimenin *oŋ* 'sağ' kelimesine yön eki eklenmesiyle oluşan *oŋaru* (EDPT 190b) kelimesiyle de karıştırılmaması gerekir. N. K. Antonov, Yakutçadaki *uŋuor* 'diğer tarafa, öteye' (YakPek.) kelimesini bir çalışmasında *narı*, *naru* ile ilişkilendirmiş²²⁹, bir başka çalışmasında ise *ol* + **ener* şeklinde açıklamaya çalışmıştır.²³⁰ Marek Stachowski ise Antonov'u eleştirerek kelimenin Ana Türkçe **oŋaru* şekline geri gittiğini belirtir.²³¹

3.1.3. Karahanlı Türkçesi

sengeç (~ *seŋgeç*) 'bir elma türü' (DLT)

sınuk (~ *sıŋuk*) 'kırık' (DLT)

ernek (~ *erŋek*) 'parmak' (DLT)

tapçan (~ *tapçaŋ*) 'üzüm toplamak için kullanılan üç ayaklı tabure' (DLT)

tulun (~ *tuluŋ*) 'şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka' (DLT)

kalkan (~ *kalkaŋ*) 'kalkan' (DLT)

yatan (~ *yataŋ*) 'tahta yay; hallaç yayı' (DLT)

DLT'de yukarıdaki örneklerde aynı kelimenin hem /ŋ/-li hem de /n/-li şekilleri görüşmektedir. *Sıŋuk* (~ *sınuk*) 'kırık' örneğinde kelime *sın-* fiil köküne *-guk* fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Hece birleşmesiyle kelime *sıŋuk* şeklini almıştır.

²²⁸ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 206.

²²⁹ N. K. Antonov, *Materyalı po İstoriçeskoj Leksike Yakutskogo Yazıka* (Yakutsk: Yakutsk Üniversitesi Yayınları, 1971), s. 15.

²³⁰ N. K. Antonov, "O Sločnıh Slovah v Yakutskom Yazıke", *İssledovaniya po Grammatike Yakutskogo Yazıka* (Yakutsk: Akademiya Nauk SSR, 1983), s. 20.

²³¹ Marek Stachowski, a.g.e., 61.

Orhon Türkçesinde ve Eski Uygur yazıtlarında $\eta \sim n$ alması görölmezken Manihaist ve Budist Uygur metinlerinde yavaş yavaş karşımıza çıkmaya başlar. /n/ sesi / η / sesinin alt sesbirimi olarak ortaya çıkmış, Eski Türkçe döneminde /n/’li ve / η /’li örneklere rastlanmaya başlanmıştır. Zamanla /n/’li örnekler çoğalmıştır. Nitekim 11. Yüzyılda yazılan DLT’de alması örneklerinin daha arttığını görüyoruz.

3.2. ORTA TÜRKÇEDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ

3.2.1.Harezmi Türkçesi

3.2.1.1. Eklerde

Harezmi Türkçesinde eklerde $\eta \sim n$ alması tespit edilememiştir.

3.2.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görölmez.

$V\eta V$: Örnek yok.

ηC :

tansuk $\sim$ *tansu* « ‘nefis, harika, şaşılası, nadir’ (KE) < **taṇsuk*, (Yen.) *taṇsuk* ‘şaşıllacak, acayip’

$C\eta$:

tırnak ‘tırnak’ (ME, KE, HŞ, NF) < **tırṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

ernek ‘parmak’ (ME, KE) < **erṇek*, (Huast., M II, TT V, U II, MNB, BrahMau.) *erṇek* ‘parmak’

$-\eta$:

otuṇ ‘odun’ (NF) < **otuṇ*, (U II, MNB) *otuṇ* ‘odun’

nC :

koṇşı ‘komşu’ (ME, KE), *koṇşı* $\sim$ *koṇşı* ‘komşu’ (NF) < **koṇşı*, (TT I) *koṇşı* ‘komşu’

-n:

tın- ~ *tiğ-* ‘dinmek, kesilmek, durmak’ (MM), *tiğ-* ‘dinmek, durmak, kesilmek’ (NF) < **tın-*, (U I, U III, U IV, TT III, AY) *tın-* ‘hafiflemek, yatıştırmak; dinlenmek’

kalıñ ‘kalın, çok, kalabalık’ (HŞ, NF) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

kolañ ‘kolan’ (KE) < **kolan*, (DLT) *kolan* ‘eyer kayışı’

yalıñ ‘alev’ (ME) < **yalın*, (U I, U II, U IV, TT I, TT V, AY, MNB) *yalın* ‘alev’

3.2.2. Kıpçak Türkçesi

3.2.2.1. Eklerde

CC’de ilgi hâl ekleri “+*nİñ*, +*nUñ*, +*İñ*, +*Im*”²³² şeklindedir. Ancak 2. ve 3. teklik şahıs zamirlerinin ilgi eki çekiminde bu eklerin /n/’li biçimlerine de rastlanır.

senin ~ *seniñ* ‘senin’ (CCI), *anın* ~ *anıñ* ‘onun’ (CCI)

3.2.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ñ-: Söz başında görülmez.

VñV:

enek ‘çene’ (İd.) < **eñek*, (TT II) *eñek* ‘yanak’

könül ‘gönül; hafıza, akıl’ (İd.) < **köñül*, (KT, T) *köñül* ‘gönül’

konuz ‘böcek’ (Bul.) < **koñuz*, (TT III, U II, U III, AY, MNB) *koñuz* ‘böcek’

mınar ‘su kaynağı’ (İd.) < **mıñar*, (DLT) *mıñar* ‘su kaynağı’

senek ‘küp, damacana’ (Dür.) < **señek*, (DLT) *señek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

sinek ‘sinek’ (Dür.) < **siñek*, (U II) *siñek* ‘sinek’

teniz ‘deniz’ (İd.) < **teñiz*, (DLT, KB, AtH.) *teñiz* ‘deniz’

keniş- ~ *kinkeş-* ‘danışmak’ (Tuh.) < **kêñeş-*, (DLT) *kêñeş-* ‘müzakere etmek’

²³² Mustafa Argunşah ve Galip Güner, *Codex Cumanicus* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), s. 94.

ηC:

enlik ‘allık’ (İd.) < **eṇlik*, (DLT) *eṇlik* ‘allık’

kanlı ‘öküz arabası’ (İd.) < **kaṇlı*, (U II, U III, TT V, AY, MNB) *kaṇlı* ‘at arabası’

sunkur ‘aksungur’ (İd., Mec., Tuh., Bul., Kav., Dür.) < **siṇkur*, (Yen.) *siṇkur* ‘şahin’

tansık ‘acayip; nadide’ (Tuh.) < **taṇsuk*, (Yen.) *taṇsuk* ‘şaşılabak, acayip’

ansızın ‘aniden’ (CCG), *ansız* ‘aniden, habersizce’ (İd.) < **aṇsız*, (AY, MNB) *aṇsız* ‘pek, ziyadesiyle; istisnasız; hep, bütün’

tünlük ‘baca, pencere’ (İd., İM), *tünlük* ~ *tüṇlük* ‘baca’ (Tuh.) < **tüṇlük*, (DLT) *tüṇlük* ‘baca, pencere’

yanşak ~ *yanşık* ‘gürültücü’ (Tuh.) < **yaṇşak*, (TT VIII) *yaṇşak* ‘geveze’

yengeç ‘yengeç’ (Mec., Dür.) *yenkeş* ‘yengeç’ (Tuh.) < **yeṇgeç*, (DLT) *yeṇgeç* ‘yengeç’

andı- ‘pusuya yatmak (CCG) < **aṇdı-*, (DLT) *aṇdı-* ‘tuzakla yakalamak, tuzağa düşürmek’

benze- ‘benzemek’ (CCI) < **beṇze-*, (M I) *meṇze-* ‘benzemek’

çınra- ‘çalmak, çınlamak’ (İd.) < **çiṇra-*, (DLT) *çiṇra-* ‘(zil, çingirak vb.) çalmak, şingirdamak’

banla- ‘ezan okumak’ (Bul.) < **maṇra-*, (M I, M III, MNB) *maṇra-* ‘bağırarak’

taṇla- ~ *tanla-* ‘şaşırmak, hayret etmek’ (CCI, CCG), *tanla-* ‘şaşırmak, hayret etmek’ (Mec.) < **taṇla-*, (U III, AY) *taṇla-* ‘merak etmek, şaşırmak’

Cη:

köznü ‘ayna’ (İd.) < **köṇzü*, (Yen.) *köṇzü* ‘ayna’

tırnak (Mec., İd., Tuh., İM., Kav., Dür.) < **tırṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

-η:

min ‘bin’ (İd., Kav.), *bin* ‘bin’ (Bul.) < **biṇ*, (Yen., BK, T) *biṇ* ‘bin’

bun ‘cahil, aptal’ (İd.) < **buṇ*, (Yen., KT, BK, T.) *buṇ* ‘keder, tasa’

ken ‘geniş’ (İd.) < **kēn*, (U III, U IV, TT V) *kēn* ‘geniş’

son ‘son’ (İd., Tuh., Bul.) < **soŋ*, (TT I, TT VII, AY) *soŋ* ‘son, sonra’

tan ‘sabah’ (Kav., Tuh.) < **taŋ*, (T) *taŋ* ‘şafak’

yun ‘tüy’ (CCI) < **yun*, (AY) *yun* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

yeŋ- ~ *yen-* ‘yenmek, galip gelmek’ (CCI, CCG), *yen-* ‘yenmek, galip gelmek’ (Bul.) < **yeŋ-*, (DLT) *yeŋ-* ‘yenmek, galip gelmek’

irin ‘iltihap, cerahat’ (İd., Tuh., Kav.) < **yiriŋ*, (U II, TT VI) *yiriŋ* ‘iltihap’

kayın ‘kayın ağacı’ (Mec., Dür.) < **kadıŋ*, (H I) *kadıŋ* ‘huş ağacı’

terin ‘derin’ (Tuh.), *teren* ‘derin’ (Tuh.) < **teriŋ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriŋ* ‘derin’

teyin ‘sincap’ (CCI, Mec., İM) < **teyeŋ*, (BK) *teyeŋ* ‘sincap’

tulun ‘şakak’ (Tuh., Mec.) < **tuluŋ*, (DLT) *tuluŋ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

otun ‘odun’ (İM, İd., Bul., Tuh.) < **otuŋ*, (U II, MNB) *otuŋ* ‘odun’

yalın ‘yalın, çıplak’ (İd.), *yalanaş* ‘yalın, çıplak’ (Tuh.) < **yalıŋ*, (TT I; TT VI) *yalıŋ* ‘çıplak’

-nC:

koŋşı ‘komşu’ (İM) < **koŋşı*, (TT I) *koŋşı* ‘komşu’

-n:

tıŋ- ‘istirahat etmek, dinlenmek’ (İd.) < **tın-*, (U I, U III, U IV, TT III, AY) *tın-* ‘hafiflemek, yatıştırmak; dinlenmek’

üŋ- ‘doğrulamak’ (Tuh.) < **ün-*, (Yen, KÇ) *ün-* ‘çıkarmak’

kalıŋ ‘kalın, yoğun’ (CCG, İM) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

3.2.3. Çağatay Türkçesi

3.2.3.1. Eklerde

Çağatay Türkçesinde eklerde $\eta \sim n$ alması tespit edilememiştir.

3.2.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

mêniz ‘beniz, yüz’ (ÇağAbuş.) < **beñiz*, (Yen.) *beñiz* ‘beniz, yüz’

yanag ~ *yanak* ‘yanak, yüz’ (ÇağSeng.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

ηC :

anduz ‘andız otu’ (ÇağSeng.) < **añduz*, (DLT) *añduz* ‘andız otu’

tañsuğ ~ *tansuk* ‘acayip; nadide’ (ÇağSeng.) < **tañsuk*, (Yen.) *tañsuk* ‘şaşılabak, acayip’

yanku ‘yankı’ (ÇağSeng.) < **yañku*, (AY, TT I, U IV) *yañku* ‘yankı’

lengeç ‘yengeç’ (ÇağSeng.) < **yeñgeç*, (DLT) *yeñgeç* ‘yengeç’

añdı- ~ *andı-* ‘arayıp sormak, pusuya yatmak’ (ÇağAbuş.) < **añdı-*, (DLT) *añdı-* ‘tuzakla yakalamak, tuzağa düşürmek’

tañla- ~ *tanla-* ‘şaşırmak, hayret etmek’ (ÇağSeng.) < **tañla-*, (U III, AY) *tañla-* ‘merak etmek, şaşırmak’

$C\eta$:

tırnağ ‘tırnak’ (ÇağAbuş.), *tırnağ* ~ *tırnak* ‘pençe’ (ÇağSeng.) < **tırñak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırñak* ‘tırnak’

$-\eta$:

téyin ‘sincap’ (ÇağSeng.) < **teyey*, (BK) *teyey* ‘sincap’

otun ‘odun’ (ÇağAbuş.) < **otuñ*, (U II, MNB) *otuñ* ‘odun’

nC:

konşı ‘komşu’ (ÇağSeng.) < **konşı*, (TT I) *konşı* ‘komşu’

-n:

maŋ ‘üç yaşında koyun’ (ÇağSeng.) < **man*, (DLT) *man* ‘dört yaşını geçmiş koyun’

kolan ~ *kolaŋ* ‘kolan’ (ÇağSeng.) < **kolan*, (DLT) *kolan* ‘eyer kayışı’

Omeljan Pritsak, Orta Kıpçakçada -*ŋ* > -*n* değişiminin olup olmadığının net olmadığını söyler. “Das Kipstchakische” adlı yazısında ن ~ ك harflerini /*ŋ*/ olarak yorumladığını belirtir.²³³ Annemarie von Gabain, CC’de /*n*/ sesinin iç ve son seste sık sık /*ŋ*/ ile yer değiştirdiğini söyler.²³⁴ Mustafa Argunşah ve Galip Güner de CC’de /*ŋ*/ ve /*m*/ ünsüzlerini karşılamak için de /*n*/ ünsüzünden yararlanıldığına dikkat çekerler.²³⁵ Art damak *ŋ*’si, CCI’de /*ng*/ çift ünsüzüyle, CCG’de ise /*ŋ*/ şeklinde özel bir işaretle gösterilmiştir. CC’deki bazı örneklerde aynı kelimenin hem *ŋ*’li hem de *n*’li yazımı dikkat çekicidir Örn. *yeŋ*- ~ *yen*- *yenmek*, *galip gelmek*’ (CCI, CCG), *taŋla*- ~ *tanla*- ‘şaşırmak, hayret etmek’ (CCI, CCG).

Orta Kıpçakça eserlerinden sadece Tuh. ve Mec.’de /*ŋ*/ sesini göstermek için özel bir işaret bulunmaktadır.²³⁶ Orta Kıpçakça eserlerde bu sesin gösteriminde birlik olmaması ve çoğu zaman sadece *nun* ile gösterilmesi /*ŋ*/ sesinin /*n*/ sesi ile karıştırılmasına yol açmıştır. Taranılan kelimelerdeki çok çeşitlilik de bu durumu gözler önüne sermektedir. Tuh.’de /*ŋ*/ sesinin sistemli bir şekilde *nun* + *kef* şeklinde gösterilmesi, bu eseri Orta Kıpçakça eserlerde /*ŋ*/ sesinin durumuyla ilgili en güvenilir kaynak yapmaktadır.

Orta Türkçede sınırlı birkaç örnekte *n* > *ŋ* değişimi görülür. Bu değişim, *konşı* > *konşı* örneği haricinde son seste gözlemlenmektedir: Örn. *üŋ*- ‘doğrulmak’ (Tuh.) < **ün*-,

²³³ Omeljan Pritsak, “Das Kiptschakische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959), s. 78.

²³⁴ Annemarie von Gabain, “Die Sprache des Codex Cumanicus”, 53.

²³⁵ Mustafa Argunşah ve Galip Güner, a.g.e., 53.

²³⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, a.g.e., 6-7; Ayşe Melek Özyetgin, *Ebu Hayyan Kitabul- İdrak li Lisani’l-Etrak Fiil: Tarihi- Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi* (Ankara: Köksav, 2001), s. 74.

(Yen, KÇ) *ün-* ‘çıkmaq’, *kalıŋ* ‘kalın, çok, kalabalık’ (HŞ, NF) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’.

Eski Türkçede *konşı* ‘komşu’ (TT I); *konşı* ~ *koşnı* ‘komşu’ (DLT), *koşnı* ‘komşu’ (KB) şekillerinde geçen kelime *konus-* ‘birlikte oturmak’ kelimesinden gelmektedir (EDPT 640b, VEWT 279b). Carl Brockelmann da *konşı* ‘komşu’ kelimesinin *konus-* ‘birlikte oturmak’ kelimesinden geldiğini ve *ş* sürtünmeli ünsüzün etkisiyle *ŋ* olduğunu söyler.²³⁷ Kelime, Orta Türkçede bazı eserlerde *n*’li (Örn. *konşı* ‘komşu’ (HŞ)), bazı eserlerde *ŋ*’li şekilde görülmektedir (Örn. *konşı* ‘komşu’ (İM)) NF’de ise *konşı* ~ *konşı* ‘komşu’ şeklinde hem *n*’li hem de *ŋ*’li görülür.

Eski Türkçede *on-* ‘iyileşmek, başarılı olmak, zenginleşmek’ kelimesi *on-* ‘(iş için) düzelmek, şifa bulmak’ (M I, U II) ve *on-* ‘zenginleşmek, başarılı olmak’ (KB) şekillerinde /n/ ile geçmektedir. DLT’de *oŋ-* ‘solmak’, *ün-* ‘çıkmaq, yükselmek’ ve *üŋ-* ‘çukur açmak’ kelimeleri geçerken bu kelime bulunmaz. Kelime, Kıpçak Türkçesinde *oŋ-* ‘(iş için) düzelmek, felah bulmak’ (İd., Tuh.) şeklinde art damak *ŋ*’si ile geçmektedir. Çağdaş Türk dillerinde de genellikle *oŋ-* şekline rastlanır (Örneğin; *oŋ-* ‘refaha ermek, mutlu olmak, başarı kazanmak, başarılı olmak’ (KbalkTav.), *oŋ-* ‘muvaffak olmak, başarıyla sonuç vermek’ (KırgY.). Clauson, kelimeyi *on-* şeklinde madde başı almış ve kelimenin art damak *ŋ*’li şekillerinin *oŋ* ‘sağ; doğru’ kelimesinden yanlış analogi yoluyla oluştuğunu belirtmiştir (EDPT 168b). Kelimenin aslî biçiminin *oŋ-* olması ve metinlere daha geç bir tarihte girmiş olması da muhtemeldir.

Taradığımız Orta Türkçe metinlerinde hem iç seste hem de son seste kelimelerin hem /ŋ/ hem de /n/ ile yazıldığı görülmektedir. Bu yazımlar sistemli değildir. Aynı eserde, aynı anlamdaki kelime dahi zaman zaman /ŋ/ zaman zaman /n/ ile yazılmıştır. Bu farklı yazımların bir ses değişimden çok müstensihlerin ağız farklarının imlaya yansması olması muhtemeldir.

²³⁷ Carl Brockelmann, a.g.e., 38.

3.3. BATI TÜRKÇESİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ

3.3.1. Yeni Türkçe

3.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden aşağıdaki örneklerde Eski Türkçede bünyesinde art damak η 'si bulunduran kelimelerin *nun*'la yazıldığı görülmektedir:

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

bunar 'pınar, kaynak' (YED) < **mınar*, (DLT) *mınar* 'su kaynağı'

enek 'eklem; oynak yeri' (YZ) < **eηek*, (TT II) *eηek* 'yanak'

ηC :

sunkur 'akdoğan, yırtıcı bir kuş' (SN) < **sıηkur*, (Yen.) *sıηkur* 'şahin'

dansu « 'harikulade, değerli' (DK) < **taηsuk*, (Yen.) *taηsuk* 'şaşılabak, acayip'

dünlük 'baca, pencere' (DK) < **tünlük*, (DLT) *tünlük* 'baca, pencere'

yanku 'yankı' (YED) < **yaηku*, (AY, TT I, U IV) *yaηku* 'yankı'

yengeç 'yengeç' (İN) < **yeηgeç*, (DLT) *yeηgeç* 'yengeç'

$C\eta$:

tırnak 'tırnak' (YZ) < **tırnak*, (İrkB., MNB, M I, TT VI) *tırnak* 'tırnak'

$-\eta$:

tan 'sabah, güneş doğmadan az önceki zaman' (YED, SN) < **taη*, (T) *taη* 'şafak'

ton ~ *don* 'don' (YZ) < **toη*, (DLT) *toη* 'don, buz'

kayın 'kayın ağacı' (SN) < **kaçın*, (H I) *kaçın* 'huş ağacı'

derin ~ *diren* 'derin' (YZ) < **teriη*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriη* 'derin'

teyin 'sincap' (SN) < **teyeη*, (BK) *teyeη* 'sincap'

yalın ~ *yalıη* 'çıplak' (SN) < **yalıη*, (TT I; TT VI) *yalıη* 'çıplak'

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Eski Anadolu Türkçesi döneminde dağınık birkaç örnekte / η / yerine / n / yazılmıştır. Bu eserlerle aynı yüzyılda yazılan eserlere baktığımızda ise kelimelerin *kef* ile yazılmaya devam ettiği görülmektedir. Henüz Eski Anadolu Türkçesi döneminde $\eta > n$ değişiminin başladığı anlaşılmaktadır.

3.3.1.2. Osmanlı Türkçesi

Arap harfli metinlerden hareketle $\eta > n$ değişiminin tam olarak ne zaman gerçekleştiğini belirlemek zordur. Bunun en önemli nedeni, Osmanlı Türkçesinde imlanın son derece muhafazakar olması ve Eski Anadolu Türkçesi döneminden miras kalan imlaya bağlı kalınmasıdır. Bu durumu hem *deniz* (د كيز), *beniz* (ب كز) gibi yalın haldeki kelimelerde hem de *bana* (ب ك), *sana* (س ك) örneklerinde olduğu gibi zamirlerin hal çekiminde de görmekteyiz. Eski Anadolu Türkçesinde başlayan bu $\eta > n$ değişimi süreci, Osmanlı Türkçesinde de devam etmiş olmalıdır.

İmlanın muhafazakarlığı sebebiyle Arap harfli metinlerde bu ses değişiminin tespiti zorluğundan dolayı 16-19. yüzyıllar arasında Latin harfleriyle yazılmış eserlere baktığımızda bu eserlerdeki / η / sesinin durumunu şu şekilde özetleyebiliriz:²³⁸

Bartholomeo Georgieviz tarafından yazılan ve 1553 yılında basılan *De Turcarum Moribus Epitome* adlı eserin dili Latince'dir. Bu eserde *gunlumî* 'gönlümü' kelimesi *ng* ile geçmektedir.²³⁹

Hieronymo Megiser tarafından yazılan ve 1612 yılında basılan *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor* adlı Latince kaleme alınan Türkçe dilbilgisi kitabında çağdaş Türkiye Türkçesinde / n / ile görülen ilgi durumu eki, 2. şahıs iyelik eki, 2. şahıs ekleri ile zamirlerin yönelme durumu çekiminin *ng* ile gösterildiği görülmektedir (Örn: *sultanlarung* 'sultanların', *sevdung* 'sevdin', *sanga* 'sana').

Gulielmo Seaman tarafından yazılan ve 1670 yılında Latince olarak basılan *Grammatica Linguae Turcicae In Quinque Partes Distributa* adlı Türkçe dilbilgisi kitabında / η / sesiyle ilgili şu bilgiye verilmiştir:

²³⁸ Eserlerin yazar ve basım yılı bilgileri Ömer Yağmur'un "Latin Harfli Çeviri Yazılı Metinlerde Türkçe Sözdizimi (16-19. Yüzyıllar)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013) adlı tezinden alınmıştır.

²³⁹ Bartholomeo Georgieviz, *De Turcarum Moribus Epitome* (Londra 1567), s. 27.

“Noktasız olan كـ, *Caf Arabicum* [= *kef-i arabi*] olarak adlandırılır; üç noktalı olan كـ ise *Caf Persicum* [= *kef-i acemi*] diye adlandırılır ve [ses] değeri sondan bir önceki hecede [= yani iç seste] veya son hecede *ng*’dir. Eğer başta [= yani söz başında] kullanılırsa, o zaman *k^h* veya *g^h* olarak sesletilir.”²⁴⁰

Eserde örnekler Arap harfli olarak verildiği için bu eserden /*η*/ sesinin durumuyla ilgili net bilgi edinmek zordur. Yalnızca isim çekim ekleriyle ilgili kısımdaki örnekler Latin harfleriyle verilmiştir. Buradaki bilgilerden hareketle ilgi durumu çekiminde *ng* sesinin kullanıldığını görmekteyiz. (Örn: *ademlerung* ‘insanların’).²⁴¹

Jakab Harsányi-Nagy’ın 1672 yılında basılan *Colloquia Familiaria Turcico-Latina Seu Status Turcicus Loquens* adlı konuşma kılavuzunda Eski Türkçede art damak *η*’si ile gösterilen ilgi durumu eki, 2. şahıs iyelik ve şahıs eklerini /*n*/ ile gösterdiği görülmektedir (Örn: *alemün* ‘alemin’, *kulunuz* ‘(sizin) kulunuz’, *ettinüz* ‘ettiniz’). Kelime köklerinde ise Eski Türkçedeki bünyesinde art damak *η*’si barından *tanrı*, *anla*-vb. bazı kelimeler *tangrı*, *angla*- şekillerinde yine art damak *η*’li gösterilirken bazı kelimeler ise dişyuvasıl *n* ile gösterilmiştir (Örn. *sonra* < **soŋra*, *bin* < **biŋ*). Nagy’ın eseri, eserdeki metinlerin günlük konuşma dilini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Hazai, bu eseri yeni Türk yazı ve konuşma dilinin temeli olan İstanbul ağzının dil yadigarı olarak nitelendirmiştir.²⁴²

Franciscus à Mesgnien Meninski tarafından yazılan *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae* adlı sözlüğünün ilk baskısı 1680 yılında yapılmıştır. Eserin dili Latince’dir. Sözlük, Türkçe kelimelerin 17. yüzyıldaki telaffuz biçimlerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Meninski, eserinde /*η*/ sesini göstermek için “-n-” şeklinde özel bir işaret kullanmıştır. Sözlükte *η* ~ *n* almasımlarının görüldüğü örneklere rastlanmaktadır. Bu almasıma hadisesine *bunıl*- ~ *bunal*- ‘bunalmak’, *konşu* ~ *konşu* ‘komşu’, *yalın* ~ *yalın* ‘çıplak’ örneklerinde rastlanmaktadır. Bu örneklerdeki kelimeler hem *nun* hem de *kef* ile

²⁴⁰ Gulielmo Seaman, *Grammatica Linguae Turcicae In Quinque Partes Distributa* (Oxford 1670), s. 4.

²⁴¹ a.g.e., 18.

²⁴² György Hazai, “Jakab Harsanyi-Nagy’ın Latin Harfleriyle Yazılmış Türkçe Metinleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (Ankara 1971), s. 59.

yazılmıştır. Bu durum, $\eta > n$ değişiminin bu dönemde hala devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Thomas Vaughan tarafından yazılan *A Grammar of the Turkish Language* adlı Türkçe dilbilgisi kitabı 1709 yılında basılmıştır. Eserin dili İngilizcedir. Eserde Eski Türkçede η 'li olan eklerin *ng* ile gösterildiği görülmektedir (Örn.: *fakiring* 'fakirin', *sevingiz* 'seviniz'). Eski Türkçede bünyesinde / η / sesi bulunduran yalın haldeki kelimelerin gösterimi de *ng* ile yapılmıştır (Örn. *bing* 'bin', *angla-* 'anlamak', *tangrı* 'tanrı'). Bu bilgilerden hareketle 18. Yüzyıl başında $\eta > n$ değişiminin henüz tamamlanmamış olduğunu düşünebiliriz.

Pierre-François Viguier tarafından yazılan *Éléments De La Langue Turque ou Tables Analytiques De La Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement* adlı Türkçe dilbilgisi kitabı 1790 yılında basılmıştır. Eserin dili, Fransızcadır. Viguier eserinin "consonnes (ünsüzler)" kısmında art damak η 'sine de yer verir ve bu sesi italik *n* (*n*) ile gösterir. Bu sesin artık çok az kullanıldığını belirten Viguier, *sohra* kelimesini örnek gösterir. *Başa*, *saşa* kelimelerinin ise artık *bana*, *sana* şeklinde söylenildiğini ifade eder. Eserde Eski Türkçede η 'li olan bütün eklerin *n*'ye döndüğü görülmektedir (Örn. *dilin* 'dilin', *oghlounouz* '(sizin) oğlunuz', *agzen* '(senin) ağzın' vb.).

Viguier'in dilbilgisi kitabının sonundaki sözlükte tespit ettiğimiz art damak η 'si ile gösterilen kelimeler şunlardır: "*ahenk* 'ahenk', *anırmak* 'anırmak', *canbaz* ~ *canbaz* ~ *cambaz* 'cambaz', *çingirak* 'çingirak', *dehsiz* 'densiz', *dingil* ~ *dingil* 'dingil', *franşa* ~ *fransa* 'Fransa', *ingiliz* 'İngiliz', *inle-* 'inlemek', *kanbur* ~ *kanbur* 'kanbur', *karanfil* ~ *karanfil* 'karanfil' (Ar.), *konşu* ~ *konşu* ~ *komşu* 'komşu', *kundak* 'kundak', *mangır* 'mangır, para', *meşsub* 'mensup', *menzil* ~ *menzil* 'menzil', *palanga* 'palanga' (İt.), *pezevenk* 'pezevenk' (Erm.), *renk* 'hile, oyun' (< Far. *reng*), *saşsar* 'sansar', *sohra* 'sonra', *yonga* 'yonga', *yanıl-* ~ *yanıl-* 'yangın', *yanlış* 'yanlış', *yangın* 'yangın', *yanşak* 'geveze.'"

Anadolu ağızlarında /*k*/ ve /*g*/ gibi artdamak sesleri önündeki /*n*/ sesinin yarı benzeşmeyle artdamaksillaşarak / η / olması yaygın görülen bir özelliktir. Viguier'in eserinde de bu duruma örnek oluşturabilecek kelimeler bulunmaktadır (Örn: *ahenk* 'ahenk', *çingirak* 'çingirak'). Ayrıca yabancı dillerden Türkçeye giren kelimelerde de bu durum görülmektedir. (Örn: Far. *reng* > *renk* 'oyun, hile', İt. *Inglese* > *İngiliz*).

Türkçe veya alıntı kelimelerde boğumlanma benzeşmeleriyle karşımıza çıkan /ŋ/ sesinin, bazı Türkçe kelimelerde ise aslî değerini koruduğu görülmektedir. Viguier, her ne kadar İstanbul'da konuşulan Türkçeyi eserine yansıtırsa da bu örneklerin Anadolu'nun değişik yerlerinden İstanbul'a gelen kişilerin ağız özelliklerini yansıttığı olması muhtemeldir.

Ayrıca Eski Türkçede /ŋ/ sesi barındıran bazı kelimeler, Viguier'in eserinde de yine /ŋ/ sesini korumuştur (Örn: *yanşak* 'geveze, *yanlış* 'yanlış').

Bu kelimelerin yanında Eski Türkçede bünyesinde art damak ŋ'si barındıran şu kelimeler ise Viguier'in sözlüğünde dişyuvasıl *n* ile karşımıza çıkmaktadır: “ *déniz* 'deniz' (< **teŋiz*), *irin* 'irin, cerahat' (< **iriŋ*), *odun* 'odun' (< **otuŋ*), *yanak* 'yanak' (< **yaŋak*), *yanıl-* 'yanılmak' (< **yaŋıl-*), *yèni* 'yeni' (**yaŋı*), *yènil* 'kolay, hafif' (**yènil*), *yènile-* 'yenilemek' (**yaŋıla-*), *yenil-* 'yenilmek' (< **yeŋil-*)”

Cosimo Comidas de Carbognano tarafından yazılan ve 1794 yılında basılan *Primi Principi Della Gramatica Turca Ad Uso Dei Missionari Apostolici di Constantinopoli* adlı Türkçe dilbilgisi kitabı ile James W. Redhouse tarafından yazılıp 1884 yılında basılan *A Simplified Grammar of the Turkish Language* adlı dilbilgisi kitabında ise ekler art damak ŋ'si ile gösterilmiştir. Bu eserlerde örneklerin önce Arap harfli, ardından Latin harfli olarak verilmesinden de hareketle yazarların eserlerini kaleme alırken telaffuzu değil, imlayı göz önünde bulundurdıklarını tahmin edebiliriz. Carbognano ve Redhouse hala *kef* ile yazılmaya devam eden ekleri eserlerinde art damak ŋ'si ile göstermişlerdir.

Musa Duman, /ŋ/ sesinin 16. yüzyıldan sonra yerini /n/ sesine bırakma temayülünde olduğunu belirterek bu gelişmenin 17. yüzyılda konuşma diline yerleşerek yazıya geçirilmeye başlandığını belirtir.²⁴³ Hayati Develi, 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde art damak ŋ'sinin özellikle eklerde yerini /n/ sesine bıraktığını belirtir.²⁴⁴ Mertol Tulum, 17. yüzyılda İstanbul'da /ŋ/ sesinin kullanımının çok daraldığını ifade eder. Eyyubî Garip adlı bir meddahın 1732 tarihinde yazıya geçirdiği “Beyrek Hikayesi”nde kelime

²⁴³ Musa Duman, “Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişimleri” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993), s.134

²⁴⁴ Hayati Develi, a.g.m., 35.

kök ve gövdeleri ile eklerde bu sesin *kef* yerine *nun* ile yazıldığını tespit etmiştir.²⁴⁵ Ahmet Şefik Şenlik, (٢), (٣) karışıklığının 15. yüzyıldan itibaren görüldüğünü söyler. Şenlik, bu karışıklığın sadece fonolojik sebeplere bağlı olduğu fikrine temkinli yaklaşarak bu durumun müstensihlerin sahip oldukları ağız özellikleriyle bağlantılı olma ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir.²⁴⁶

Eski Anadolu Türkçesi devrine ait taradığımız eserlerde bu devre ait eserlerde dahi *kef* yerine *nun* ile yazılmaların olduğu görülmektedir (Örn: *derin* ~ *diren* ‘derin’ (YZ) < **teriη*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriη* ‘derin’). Osmanlı Türkçesinde imlânın muhafazakar olması ve Eski Anadolu Türkçesi döneminden miras kalan imlaya bağlı kalınması, $\eta > n$ ses değişikliğinin tarihinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, 16 - 19. Yüzyıllar arasında Latin harfleriyle kaleme alınmış olan eserlerin incelenmesini zorunlu kılmıştır.

Nagy’ın konuşma kılavuzundan ve Viguer’in dilbilgisi kitabından hareketle 18. yüzyıl sonunda en azından eklerde $\eta > n$ değişiminin tamamlandığı kanısına varmaktayız. Kelime köklerine baktığımızda ise pek çok örnekte $\eta > n$ değişiminin tamamlandığını söyleyebiliriz (Örn: *yanıl-* ‘yanılmak’ (< **yaηıl-*, (KT, BK, T, O.) *yaηıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’), *yēni* ‘yeni’ (< **yaηı*, **yaηı*, (ŞU) *yaηı* ‘ayın ilk on gününden biri’). Hâlâ / η / ile gösterilen kelimelerin ise imlânın muhafazakarlığı nedeniyle böyle yazılmaya devam ediyor olması muhtemeldir.

3.3.1.3. Türkiye Türkçesi

3.3.1.3.1. Türkiye Türkçesi Yazı Dili

3.3.1.3.1.1. Eklerde

Türkiye Türkçesi yazı dilinin temelini oluşturan İstanbul Türkçesinde / η / sesi, yerini /*n*/ sesine bırakmıştır. Ağızlarda ise bu ses günümüzde hala yaşamaktadır.

Eski Türkçedeki / η / sesi barındıran ekler, Türkiye Türkçesinde /*n*/ sesine dönmüştür.

²⁴⁵ Mertol Tulum, “17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkler*, c. 11, s. 945.

²⁴⁶ Ahmet Şefik Şenlik, *Tiryâkî Hasan Paşa Gazâvâtname'si ve Bazı Filolojik Notlar*, (Ankara: Türk İslam Bilim Kültür Mirası Dizisi, 2017), s. 33.

3.3.1.3.1.1.1. İlgi Durumu Eki

İlgi durumu eki, Eski Anadolu Türkçesinde sadece yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde ekin vokali uyuma girmiştir. Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde ise /η/ sesi, yerini /n/ sesine bırakmıştır.

Eski Türkçede “+(n)Xη” şeklinde görülen ek, Türkiye Türkçesinde “+(n)Xn” şeklindedir.²⁴⁷

evinin (bahçesi), Ali'nin (kitabı)

3.3.1.3.1.1.2. Yönelme Durumu Çekimi

Teklik şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimi *bana* (< ETü. *maηa*), *sana* (< ETü. *saηa*), *ona* (< ETü. *aηa ~ aηar*)²⁴⁸ ve *bu, şu, o* işaret zamirlerinin yönelme hali çekimi ise *buna* (< ETü. *muηa ~ muηar*), *şuna, ona* (< ETü. *aηa~aηar*) şeklinde /n/ ile görülmektedir.²⁴⁹

3.3.1.3.1.1.3. İyelik Eki

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde, Eski Türkçede olduğu gibi art damak η'si ile görülen teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri, Eski Anadolu Türkçesinde sadece yuvarlak ünlülerle kullanılmış, Osmanlı Türkçesinde dudak uyumuna girmiştir. Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde ise /η/ sesi, yerini /n/ sesine bırakmıştır.

Türkiye Türkçesinde teklik 2. şahıs iyelik çekimi “+(X)n” (< ETü. “+(X)η”) ekiyle yapılmaktadır.

mektubun

²⁴⁷ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1974), s. 328; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2009), s. 229-231; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları, 2009), s. 268-270.

²⁴⁸ Tahsin Banguoğlu, a.g.e. 357; Muharrem Ergin, a.g.e., 269; Zeynep Korkmaz, a.g.e., 411; Haydar Ediskun, *Türk Dil Bilgisi, Ses Bilgisi- Biçim Bilgisi-Cümle Bilgisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), s. 158.

²⁴⁹ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., 360; Muharrem Ergin, a.g.e., 274; Zeynep Korkmaz, a.g.e., 425; Haydar Ediskun, a.g.e., 161-164.

Türkiye Türkçesinde çokluk 2. şahıs iyelik çekimi “+(X)nXz” (< ETü. “+(X)ηXz”) ekiyle yapılmaktadır.²⁵⁰

anneniz, hafızanız

3.3.1.3.1.4. Şahıs Eki

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Türkiye Türkçesinde iyelik kökenli şahıs eklerinin teklik 2. şahıs çekiminde “-n” (ETü. “-η”) eki, çokluk 2. Şahıs çekiminde ise “-nXz” (ETü. “-ηXz”) eki kullanılmaktadır.²⁵¹ Çokluk ikinci şahıs eki, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinin ilk dönemlerinde sadece yuvarlak ünlülüydü. Aynı zamanda ikinci şahıs ekleri, art damak η’si ile görülmekteydi. Bu ekler, sonradan dudak uyumuna bağlanmış ve eklerin bünyesindeki /η/ sesi, yerini /n/ sesine bırakmıştır.

bilsen, bilseniz

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Eski Türkçede görülen geçmiş zaman ve emir dışındaki bütün çekimler şahıs zamirleri ile yapılmaktaydı. Eski Anadolu Türkçesinde teklik 2. şahıs eki “-sIn”, çokluk 2. şahıs eki “-sIz” şeklinde düz vokallerle görülmekteydi. Osmanlı Türkçesinde ise bu eklerin bünyesindeki /n/ sesi yerini /η/ sesine bırakmıştır. Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde ise /η/ sesi tekrar /n/’ye değişmiştir.

Türkiye Türkçesinde teklik 2. şahıs çekiminde “-sXn”, çokluk 2. şahıs çekiminde “-sXnXz” ekleri kullanılmaktadır.²⁵²

²⁵⁰ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., 362; Muharrem Ergin, a.g.e., 222; Zeynep Korkmaz, a.g.e., 260; Haydar Ediskun, a.g.e., 167-169.

²⁵¹ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., 446-448; Muharrem Ergin, a.g.e., 286; Zeynep Korkmaz, a.g.e., 571; Haydar Ediskun, a.g.e., 173.

²⁵² Muharrem Ergin, a.g.e., 283; Zeynep Korkmaz, a.g.e., 571; Haydar Ediskun, a.g.e., 172.

3.3.1.3.1.1.5. Emir Kipi

Türkiye Türkçesinde emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(X)n, -(X)nXz ” (< ETü. “-(X)η, -(X)ηlAr”) ekleriyle yapılmaktadır.²⁵³ Muharrem Ergin, Eski Türkçedeki -(X)ηlAr biçimindeki “-lAr” ekinin çokluk ifadesini kullanmak için getirildiğini belirtir. Ergin, Batı Türkçesinde bu “-lAr”ın yerini öteki kiplerin ikinci şahıslarındaki gibi “-z” çokluk belirtisinin tuttuğunu, böylelikle Eski Anadolu Türkçesinde çokluk ikinci şahıs emir ekinin “-(X)η ~ (X)ηXz” olarak kullanılmaya başlandığını söyler.²⁵⁴

alın, gidiniz

3.3.1.3.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

senek ‘çam ağacından yapılmış su testisi’ (TS) < **seηek*, (DLT) *seηek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

beniz ‘yüz; yüz rengi’ (TS) < **beηiz*, (Yen.) *beηiz* ‘beniz, yüz’

gönül ‘sevgi, istek, düşünüş, anma, hatırlama vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı; istek, arzu’ (TS) < **köηül*, (KT, T) *köηül* ‘gönül’

konur ‘esmer, açık kestane renginde olan’ (TS) < **koηur*, (DLT) *koηur* ‘kestane rengi’

sinek ‘çift kanatlılardan, birtakım uçucu böceklerin genel adı’ (TS) < **siηek*, (U II) *siηek* ‘sinek’

sinir ‘duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet (TS) < **siηir*, (M III, U III, H I) *siηir* ‘sinir’

pınar ‘yerden kaynayarak çıkan su, kaynak; bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba; çeşme’ (TS) < **mıηar*, (DLT) *mıηar* ‘su kaynağı’

²⁵³ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., 473; Muharrem Ergin, a.g.e., 304-309; Zeynep Korkmaz, a.g.e., 572; Haydar Ediskun, a.g.e., 185-187.

²⁵⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., 307.

deniz ‘yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi; bu su kütlesinin belirli bir parçası; aydaki düzlükler; *mec.* geniş alan; *mec.* çokluk yoğunluk’ (TS) < **teñiz*, (DLT, KB, AtH.) *teñiz* ‘deniz’

yanak ‘yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü; lastik tekerlekli taşıtlarda lastiğin jant ile yere temas eden bölümü arasında kalan yan yüzeyi’ (TS) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

sinile- ‘hafif seyle inleyerek ağlamak’ (DS), *sinile-* ~ *sinle-* ‘hafif sesle acıklı acıklı ağlamak; acı duyan köpek kesik kesik bağlamak’ (SDD) < **siñile-*, (AY) *siñile-* ‘hıçkırma hıçkırma ağlamak, ağlayıp sızlamak’

yenile- ‘bir kimse veya bir şeyin yerine yenisini koymak; hastalık tekrarlamak’ (TS) < **yañıla-*, (DLT) *yañıla-* ‘yenilemek’

yanıl- ‘tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak; sonucunu düşünmeden veya bilmeden uygunsuz bir davranışta bulunmak’ (TS) < **yañıl-*, (KT, BK, T, O.) *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

ηC:

andız ‘yaprakları dikenli olan bir tür ardıç; servi; kırlarda yetişen yabani bir otun kökü’ (TS) < **añduz*, (DLT) *añduz* ‘andız otu’

ansız ‘anlayışsız, akılsız; ansızın’ (TS) < **añsız*, (AY, MNB) *añsız* ‘pek, ziyadesiyle; istisnasız; hep, bütün’

sungur ‘doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş’ (TS) < **siñkur*, (Yen.) *siñkur* ‘şahin’

tansık ‘insan aklının alamayacağı, şaşırtıcı, olağanüstü olay, mucize’ (TS) < **tañsık*, (Yen.) *tañsuk* ‘şaşılacak, acayip’

tanrı ‘kâinata var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Yaradan, Allah, Rab, İlah, Mevla, Halik, Hüda, Hu, Oğan’ (TS) < **teñri*, *teñri* (Yen., O, HT, KT, BK, T) ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

yankı ‘sesin bir yere çarpıp geri dönmesiyle duyulan ikinci ses, aksiseda, inikâs, akis, eko; *mec.* bir olgunun çevrede uyandırdığı duygu, düşünce veya tepki, akis, inikâs’ (TS) < **yañku*, (AY, TT I, U IV) *yañku* ‘yankı’

yanşak ‘yersiz ve çok konuşan, geveze’ (TS) < **yañşak*, (TT VIII) *yañşak* ‘geveze’

yengeç ‘eklem bacaklılardan, kabuklu, birinci ayak çifti iki kısaç olarak gelişmiş, eti için avlanan, suda yaşayan bir böcek’ (TS) < **yengeç*, (DLT) *yengeç* ‘yengeç’

anla- ‘bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak’ (TS) < **aŋla-*, (U I) *aŋla-* ‘anlamak’

belinle- ‘birden uyanarak çevresine korku ile şaşkın şaşkın bakmak, irkilmek’ (TS) < **beliŋle-*, (M I, U II, U IV AY) *beliŋle-* ‘korkudan şaşırmaq’

benze- ‘İki kişi veya nesne arasında birbirini andıracak kadar ortak nitelikler bulunmak, andırmak; sanısını uyandırmak, gibi görünmek’ (TS) < **beŋze-*, (M I) *meŋze-* ‘benzemek’

banla- ‘horoz ötmek; bağırmaq’ (TS) < **maŋra-*, (M I, M III, MNB) *maŋra-* ‘bağırmaq’

tanla- ‘şaşmaq, şaşırmak’ (TS) < **taŋla-*, (U III, AY) *taŋla-* ‘merak etmek, şaşırmak’

yankıla- ‘sesi geri çevirmek, yankı durumunda geri döndürmek, inikâs etmek’ (TS) < **yaŋkula-*, (DLT, KB) *yaŋkula-* ‘yankılamak’

bunsuz ‘sıkıntısız’ (TS) < **buŋsuz*, (Yen., BK) *buŋsuz* ~ *buŋusuz* ‘sıkıntısız’

Cŋ:

tırnak ‘tırnak; tırnak işareti’ (TS) < **tırŋak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırŋak* ‘tırnak’

yalnız ‘yanında başkaları bulunmayan; toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi’ (TS) < **yalŋus*, (Yen.) *yalŋus* ‘yalnız’

-ŋ:

bin ‘dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı; bu sayıyı gösteren 1000 ve M rakamlarının adı; on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan bir artı; *mec.* pek çok, çok sayıda’ (TS) < **biŋ*, (Yen., BK, T) *biŋ* ‘bin’

bun ‘sıkıntı’ (TS) < **buŋ*, (Yen., KT, BK, T.) *buŋ* ‘keder, tasa’

gen ~ *geniş* ‘eni çok olan, enli, vâsi; alanı büyük olan, makro, dar karşıtı; bol (elbise); kapsamı büyük, dar sınırlar içinde kalmayan, yaygın, makro; *mec.* kolay kolay tasalanmayan, hoşgörölü, rahat; *mec.* çok’ (TS) < **kêŋ*, (U III, U IV, TT V) *kêŋ* ‘geniş’

son ‘şimdiki zamana en yakın zamandan beri olan veya bu zamanda yapılmış, olmuş olan, ilk karşıtı; en akrada bulunan;. artık ondan ötesi ve başkası olmayan; uç, sınır; olanca; bir şeyin en arkadan gelen bölümü, bitimi, nihayet, akıbet; *mec.* ölüm; döl eşi’ (TS) < **soŋ*, (TT I, TT VII, AY) *soŋ* ‘son, sonra’

tan ‘güneş doğmadan önceki alaca karanlık, fecir’ (TS) < **taŋ*, (T) *taŋ* ‘şafak’

don ‘hava sıcaklığının sıfırdan aşağı düşmesiyle suların buz tutması’ (TS) < **toŋ*, (DLT) *toŋ* ‘don, buz’

yün ‘koyun tüyü; bu tüyden yapılmış’ (TS) < **yuŋ*, (AY) *yuŋ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

sin- ‘kendini göstermemek için büzülmek, saklanmak, pusmak; korku, yılgınlık vb. sebeplerle konuşmamak, hareket etmemek veya tepki göstermemek; hiç çıkmayacak veya güç çıkacak biçimde işlemek, nüfuz etmek; huy, alışkanlık vb. iyice yerleşmek’ (TS) < **siŋ-*, (AY) *siŋ-* ‘kapılmak, kendine katmak; hazmolunmak, sindirmek’

don- ‘sıvı, soğğun etkisiyle katı duruma gelmek, buz tutmak; yaşamını yitirmek, soğuktan ölmek; çok üşümek; bitki soğuktan zarar görmek, yararlanılmaz duruma gelmek; kimyasal bir etki ile katılaşmak; eriyik durumda bulunan bir metal katı duruma geçmek; beklenmedik bir durum karşısında birden hareketsiz kalmak; gelişmemek, yeniliklere açık olmamak (TS) < **toŋ*, (DLT) *toŋ* ‘don, buz’

yen- ‘savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak, üstün gelmek; kazanmak, ütmek; *mec.* tutmak, bastırmak’ (TS) < **yeŋ-*, (DLT) *yeŋ-* ‘yenmek, galip gelmek’

alan ‘düz, açık ve geniş yer, meydan, saha;. orman içinde düz ve ağaçsız yer, düzlük, kayran; yüz ölçümü; eski Roma’da açık hava gösterisi yapılan geniş yer; *mec.* bir çalışma çevresi; İçinde birtakım kuvvet çizgilerinin yayılmış bulunduğu varsayılan uzay parçası; bir alıcı merceğinin net bir görüntü sağlayabildiği derinlik ve genişliğin bütünü; yarışmaların, karşılaşmaların ve oyunların yapıldığı yer, saha’ (TS) < **alaŋ*, (DLT) *alaŋ* ‘düz arazi’

irin ‘organizmanın herhangi bir yerinde iltihaplanma sonunda ölmüş hücre artıklarından ve bozulmuş akyuvarlardan oluşan, mikroplu veya mikropsuz, genellikle sarımtırak renkte koyuca sıvı, cerahat.’ (TS) < **yiriŋ*, (U II, TT VI) *yiriŋ* ‘iltihap’

kayın ‘kayingillerin örnek bitkisi olan, 30-40 metre boyunda, 2 metre çapında, kışın yapraklarını döken, kerestesi beyaz ve değerli olan bir orman ağacı (*Fagus orientalis*); bu ağaçtan yapılmış’ (TS) < **kadıṇ*, (H I) *kadıṇ* ‘huş ağacı’

derin ‘dibi yüzeyinden veya ağzından uzak olan;.yüzeyden içeri inen; kendi türünde çok gelişmiş, en ileri durumda olan; yoğun; uzun süren; *mec.* ayrıntılı; *mec.* içten gelen; dip’ (TS) < **teriṇ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriṇ* ‘derin’

odun ‘yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç; *mec.* anlayışsız ve kaba (kimse)’ (TS) < **otuṇ*, (U II, MNB) *otuṇ* ‘odun’

yalın ‘gösterişsiz, süssüz, sade (söz, yazı); çıplak, kınından çıkmış’ (TS) < **yalıṇ*, (TT I; TT VI) *yalıṇ* ‘çıplak’

3.3.1.3.2. Anadolu ve Rumeli Ağızları

ṇ-: Söz başında görülmez.

VṇV:

be’ne ‘beniz’ (SDD) < **beṇiz*, (Yen.) *beṇiz* ‘beniz, yüz’

bunar ~ *bınar* ~ *munar* ~ *punar* ‘çeşme, pınar; kuyu; akarsu; su arkı’ (DS) < **mıṇar*, (DLT) *mıṇar* ‘su kaynağı’

enek ‘alt çenenin oynak yeri; insan ya da hayvanlarda gerdan’ (DS) < **eṇek*, (TT II) *eṇek* ‘yanak’

sınar ‘akraba, yakın; eşdeğer, denk; sıra, dizi’ (DS) < **sıṇar*, (E 41, BK, T) *sıṇar* ‘etraf, taraf, cihet; yarım, yarı’

sinek ‘sinek’ (DS) < **siṇek*, (U II) *siṇek* ‘sinek’

senek ~ *senik* ~ *sinek* ~ ‘çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi’ (DS) < **seṇek*, (DLT) *seṇek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

sinil ‘siğil, deride sert kabarcıklar’ (DS) < **siṇil*

ṇC:

andız ~ *anduz* ‘yaprakları dikenli bir çeşit ardıç’ (DS) < **aṇduz*, (DLT) *aṇduz* ‘andız otu’

ansız ‘anlayışsız, akılsız’ (DS) < **aṇsız*, (AY, MNB) *aṇsız* ‘pek, ziyadesiyle; istisnasız; hep, bütün’

enlik ‘yüze sürülen kırmızı boya’ (DS), *ennük* ‘allık’ (SDD) < **eṇlik*, (DLT) *eṇlik* ‘allık’

sungur ‘doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş’ (DS) < **sıṇkur*, (Yen.) *sıṇkur* ‘şahin’

yangı ~ *yangu* ~ *yanku* ‘yankı’ (DS) < **yaṇku*, (AY, TT I, U IV) *yaṇku* ‘yankı’

yanşak ‘geveze, densiz, yersiz konuşan’ (DS, SDD) < **yaṇşak*, (TT VIII) *yaṇşak* ‘geveze’

anla- ~ *anna-* ‘anlamak, idrak etmek’ (DS) < **aṇla-*, (U I) *aṇla-* ‘anlamak’

belinle- ‘şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşırarak’ (DS) < **beliṇle-*, (M I, U II, U IV AY) *beliṇle-* ‘korkudan şaşırarak’

benze- ‘ağsamak’ (SDD) < **beṇze-*, (M I) *meṇze-* ‘benzemek’

çınla- ‘çın diye ses çıkarmak; yankı vermek’ (TS) < **çıṇra-*, (DLT) *çıṇra-* ‘(zil, çingirak vb.) çalmak, şingirdamak’

engeç ‘yengeç’ (SDD) < **yeṇgeç*, (DLT) *yeṇgeç* ‘yengeç’

geneş- ‘danışmak’ (DS), *kenneş-* ‘danışmak’ (SDD) < **kēṇeş-*, (DLT) *kēṇeş-* ‘müzakere etmek’

banla- ‘horoz ötmek; bağırarak’ (SDD), *banla-* ~ *banna-* ‘horoz ötmek; bağırarak, haykırmak; anırmak; şaşmak; sayıklamak; gizlenmesi gereken, söylenmeyecek şeyi söyleyivermek’ (DS) < **maṇra-*, (M I, M III, MNB) *maṇra-* ‘bağırarak’

tanla- ‘şaşmak, şaşırmak’ (DS), *danla-* ‘şaşmak’ (SDD) < **taṇla-*, (U III, AY) *taṇla-* ‘merak etmek, şaşırmak’

öndin ‘önce, ilk önce’ (DS, SDD) < **öṇdün*, (T) *öṇdün* ‘doğu, doğuda’

Cı:

dırnak ~ *dınna* ~ *dınnak* ~ *dırna* ~ *dıyak* ‘tırnak’ (DS), *cınak* ~ *cırnak* ~ *cıynak* ~ *çaynak* ~ *çınak* ~ *çıynak* ‘tırnak, pençe’ (SDD) < **tırṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

yalınız ‘yalnız’ (DS) < **yalḡus*, (Yen.) *yalḡus* ‘yalnız’

-ḡ:

bin ~ *biḡ* ‘bin’ (DS) < **biḡ*, (Yen., BK, T) *biḡ* ‘bin’

bun ‘sıkıntı’ (DS, SDD) < **buḡ*, (Yen., KT, BK, T.) *buḡ* ‘keder, tasa’

gen ‘geniş’ (DS, SDD) < **kēḡ*, (U III, U IV, TT V) *kēḡ* ‘geniş’

son ‘son’ (DS) < **soḡ*, (TT I, TT VII, AY) *soḡ* ‘son, sonra’

dan ~ *daḡ* ‘sabah vakti, tan’ (DS) < **taḡ*, (T) *taḡ* ‘şafak’

yün ~ *yüḡ* ‘yün’ (DS) < **yuḡ*, (AY) *yuḡ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

sin- ‘sinmek, içine çekmek, saklanmak, hazmolunmak’ (DS) < **siḡ-*, (AY) *siḡ-* ‘kapılmak, kendine katmak; hazmolunmak, sindirmek’

don- ~ *ton-* ‘donmak, üşümek, katılaşmak’ (DS) < **toḡ*, (DLT) *toḡ* ‘don, buz’

yen- ~ *yeng-* ~ *yenk-* ‘kazanmak, yenmek’ (DS) < **yeḡ-*, (DLT) *yeḡ-* ‘yenmek, galip gelmek’

alan ~ *alanḡ* ‘saha, düzlük, açık yer; orman içindeki düz ve ağaçsız yer; dışarı ova; çayır, çayırılık; tepecik; ufuk; değirmende zahirenin döküldüğü yer’ (SDD) < **alaḡ*, (DLT) *alaḡ* ‘düz arazi’

yirin ‘irin’ (DS) < **yiriḡ*, (U II, TT VI) *yiriḡ* ‘iltihap’

kayın ‘kayın ağacı’ (DS) < **kaḡıḡ*, (H I) *kaḡıḡ* ‘huş ağacı’

teren ‘derin’ (DS) < **teriḡ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriḡ* ‘derin’

deḡin ~ *teyin* ~ *tehin* ‘sincap’ (DS), *tayin* ~ *teḡin* ~ *tehin* ~ *tein* ~ *teyin* ~ *teyun* ~ *tim* ~ *tiyin* ‘sincap’ (SDD) < **teyeḡ*, (BK) *teyeḡ* ‘sincap’

dulun ~ *tulun* ~ *tulum* ‘şakak’ (DS), *tulun* ‘bütün; şakak’ (SDD) < **tuluḡ*, (DLT) *tuluḡ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

odun ~ *otun* ‘odun’ (DS) < **otuḡ*, (U II, MNB) *otuḡ* ‘odun’

yalın ‘çıplak’ (DS), *yalın* ~ *yalıncak* ‘çıplak’ (SDD) < **yalıḡ*, (TT I; TT VI) *yalıḡ* ‘çıplak’

3.3.2. Gagauz Türkçesi

3.3.2.1. Eklerde

3.3.2.1.1. İlgı Durumu Eki

Gagauz Türkçesinde isimlerin ilgi durumu çekimi “+(n)Xn” ve “+An” (< ETü. “+(n)Xn”) ekleriyle yapılmaktadır.

adamın kızı ‘adamın kızı’, *uşaan imesi* ‘çocuğun yemeği’²⁵⁵

3.3.2.1.2. Yönelme Durumu Çekimi

Teklik şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimi *bana* (< ETü. *maña*), *sana* (< ETü. *saña*), *ona* (< ETü. *aña ~ añar*)²⁵⁶ ve *bu*, *şu* işaret zamirlerinin yönelme hali çekimi ise *buna* (< ETü. *muña ~ muñar*), *şuna*²⁵⁷ şeklinde /n/ ile görülmektedir.

3.3.2.1.3. İyelik Eki

Gagauz Türkçesinde teklik 2. şahıs iyelik çekimi “+(X)n ~ +An” (< ETü. “+(X)η”) ekleriyle, çokluk ikinci şahıs çekimi ise “+(X)nXz” (ETü. “+(X)ηXz”) ekiyle yapılmaktadır.

koyunun ‘(senin) koyunun’, *bobanız* ‘(sizin) babanız’²⁵⁸

3.3.2.1.4. Şahıs Eki

Gagauz Türkçesinde iyelik ve zamir kökenli şahıs ekleri Türkiye Türkçesiyle aynıdır.

Gagauz Türkçesinde iyelik kökenli şahıs eklerinin teklik 2. şahıs çekimi “-n” (< ETü. “-η”) ekiyle, çokluk 2. şahıs iyelik çekimi ise “-nXz” (< ETü. “-ηXz”) ekiyle yapılmaktadır.

büüttünüz ‘büyüttünüz’, *annatsanız* ‘anlatsanız’

²⁵⁵ L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya* (Moskva: İzdatelstvo Nauka 1966), s.114; Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş, Şekil Bilgisi, Ses Bilgisi, Cümle, Sözlük, Metin Örnekleri* (Ankara: TDK Yayınları 1996), s. 121-122.

²⁵⁶ L. A. Pokrovskaya, a.g.e., 127; Nevzat Özkan, a.g.e., 138.

²⁵⁷ L. A. Pokrovskaya, a.g.e., 135; Nevzat Özkan, a.g.e., 140.

²⁵⁸ L. A. Pokrovskaya, a.g.e., 110; Nevzat Özkan, a.g.e., 129.

Zamir kökenli şahıs eklerinin teklik 2. şahıs çekiminde “-sXn”, çokluk 2. şahıs çekiminde “-sXnXz” ekleri kullanılmaktadır.

gellersin ‘gelirsin’, *vereceniz* ‘vereceksiniz’²⁵⁹

3.3.2.1.5. Emir Kipi

Gagauz Türkçesinde emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(X)n, -(X)nXz ” (< ETü. “-(X)η, -(X)ηlAr”) ekleriyle yapılmaktadır.

başlayın ‘başlayın’, *alınız* ‘alınız’²⁶⁰

3.3.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

beniz ‘beniz’ (GagBask.) < **beηiz*, (Yen.) *beηiz* ‘beniz, yüz’

pınar ‘pınar’ (GagBask.) < **mıηar*, (DLT) *mıηar* ‘su kaynağı’

sinek ‘sinek’ (GagBask.) < **siηek*, (U II) *siηek* ‘sinek’

sinir ‘sinir’ (GagBask.) < **siηir*, (M III, U III, H I) *siηir* ‘sinir’

deniz ‘deniz’ (GagBask.) < **teηiz*, (DLT, KB, AtH.) *teηiz* ‘deniz’

yanak ‘yanak’ (GagBask.) < **yaηak*, (DLT, AtH.) *yaηak* ‘yanak; yan, taraf’

yenile- ‘yenilemek’ (GagBask.) < **yaηıla-*, (DLT) *yaηıla-* ‘yenilemek’

yanıl- ‘yanılmak, hata etmek’ (GagBask.) < **yaηıl-*, (KT, BK, T, O.) *yaηıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

ηC:

andız ‘fundalık’ (GagBask.) < **aηduz*, (DLT) *aηduz* ‘andız otu’

²⁵⁹ L. A. Pokrovskaya, a.g.e., 178; Nevzat Özkan, a.g.e., 144.

²⁶⁰ L. A. Pokrovskaya, a.g.e., 204; Nevzat Özkan, a.g.e., 154-155.

ansız~ansızdan ‘ansızın’ (GagBask.) < **aṇsız*, (AY, MNB) *aṇsız* ‘pek, ziyadesiyle; istisnasız; hep, bütün’

benze- ~ bendze- ‘benzemek’ (GagBask.) < **beṇze-*, (M I) *meṇze-* ‘benzemek’

Cη:

tırnak ‘tırnak’ (GagBask.) < **tırṇak*, (İrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

yalnız ‘yalnız’ (GagBask.) < **yalṇus*, (Yen.) *yalṇus* ‘yalnız’

-η:

bin ‘bin’ (GagBask.) < **biṇ*, (Yen., BK, T) *biṇ* ‘bin’

geniş ‘geniş, geniş yürekli’ (GagBask.) < **kēṇ*, (U III, U IV, TT V) *kēṇ* ‘geniş’

sonu ‘son, bitiş; sonuncu, uçtaki’ (GagBask.) < **soṇ*, (TT I, TT VII, AY) *soṇ* ‘son, sonra’

dan ‘tan’ (GagBask.) < **taṇ*, (T) *taṇ* ‘şafak’

don ‘don, buz’ (GagBask.) < **toṇ*, (DLT) *toṇ* ‘don, buz’

ün ‘yün’ (GagBask.) < **yūṇ*, (AY) *yūṇ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

sin- ‘sinmek, gizlenmek’ (GagBask.) < **siṇ-*, (AY) *siṇ-* ‘kapılmak, kendine katmak; hazmolunmak, sindirmek’

don- ‘donmak; mec. donakalmak’ (GagBask.) < **toṇ*, (DLT) *toṇ* ‘don, buz’

en- ‘yenmek’ (GagBask.) < **yeṇ-*, (DLT) *yeṇ-* ‘yenmek, galip gelmek’

irin ‘irin’ (GagBask.) < **yiriṇ*, (U II, TT VI) *yiriṇ* ‘iltihap’

kayın ‘kayın ağacı’ (GagBask.) < **kaḍiṇ*, (H I) *kaḍiṇ* ‘huş ağacı’

derin ‘derin’ (GagBask.) < **teriṇ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriṇ* ‘derin’

odun ‘odun’ (GagBask.) < **otuṇ*, (U II, MNB) *otuṇ* ‘odun’

yalın ‘yalın (yalın ayak)’ (GagBask.) < **yalıṇ*, (TT I; TT VI) *yalıṇ* ‘çıplak’

3.3.3. Azerbaycan Türkçesi

3.3.3.1. Eklerde

3.3.3.1.1. İlgi Durumu Eki

Azerbaycan Türkçesinde isimlerin ilgi durumu çekimi “+(n)Xn” (< ETü. “+(n)Xη”) ekiyle yapılmaktadır.

pencerenin gabağı ‘pencerenin önü’, *ağacın yarpağı* ‘ağacın yaprağı’²⁶¹

3.3.3.1.2. Yönelme Durumu Çekimi

Teklik şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimi *mene* (< ETü. *maηa*), *sene* (< ETü. *saηa*), *ona* (< ETü. *aηa ~ aηar*)²⁶² ve *bu* işaret zamirinin yönelme hali çekimi ise *buna* (< ETü. *muηa ~ muηar*)²⁶³ şeklinde /n/ ile görülmektedir.

3.3.3.1.3. İyelik Eki

Azerbaycan Türkçesinde teklik 2. şahıs iyelik çekimi “+(X)n” (< ETü. “+(X)η”) ekiyle, çokluk ikinci şahıs çekimi ise “+(X)nXz” (ETü. “+(X)ηXz”) ekiyle yapılmaktadır.

sözün ‘(senin) sözün’, *geleminiz* ‘(sizin) kaleminiz’²⁶⁴

3.3.3.1.4. Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde iyelik kökenli şahıs eklerinin teklik 2. şahıs çekimi “-n” (< ETü. “-η”) ekiyle, çokluk 2. şahıs iyelik çekimi ise “+nXz” (< ETü. “-ηXz”) ekiyle yapılmaktadır.

²⁶¹ M. Ş. Şiraliyeva ve E. V. Sevortyan, *Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka, Fonetika, Morfologiya i Sintaksis* (Baku: Akademiya Nauk, 1971), s. 44; Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım, “Azerbaycan Türkçesi.” Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), s. 194-195; Süleyman Kaan Yalçın, *Azerbaycan Türkçesi Grameri* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2018), s. 219-221.

²⁶² M. Ş. Şiraliyeva ve E. V. Sevortyan, a.g.e., 80; Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım, a.g.e., 200; Süleyman Kaan Yalçın, a.g.e., 261.

²⁶³ M. Ş. Şiraliyeva ve E. V. Sevortyan, a.g.e., 83; Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım, a.g.e., 201; Süleyman Kaan Yalçın, a.g.e., 262.

²⁶⁴ M. Ş. Şiraliyeva ve E. V. Sevortyan, a.g.e., 49; Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım, a.g.e., 194; Süleyman Kaan Yalçın, a.g.e., 216.

o«udun ‘okudun’, *getseniz* ‘gitseniz’

Zamir kökenli şahıs eklerinin teklik 2. şahıs çekiminde “-sAn”, çokluk 2. şahıs çekiminde “-sXnXz” ekleri kullanılmaktadır.

işleyirsen ‘çalışıyorsun’, *gellersiniz* ‘gelirsiniz’

3.3.3.1.5. Emir Kipi

Azerbaycan Türkçesinde emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi “-(X)n” (< ETü. “-(X)η, -(X)ηlAr”) ekiyle yapılmaktadır.

alın ‘alın’, *gelin* ‘gelin’²⁶⁵

3.3.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η:- Söz başında görülmez.

VηV:

beniz ‘beniz, yüz’ (Aze.) < **beηiz*, (Yen.) *beηiz* ‘beniz, yüz’

könül ‘gönül’ (Aze.) < **köηül*, (KT, T) *köηül* ‘gönül’

senek ‘büyük bakır kap’ (Az., AzDia.) < **seηek*, (DLT) *seηek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

sinek ‘sinek’ (Aze.) < **siηek*, (U II) *siηek* ‘sinek’

deniz ‘deniz’ (Aze.) < **teηiz*, (DLT, KB, AtH.) *teηiz* ‘deniz’

yanag ‘yanak’ (Aze.) < **yaηak*, (DLT, AtH.) *yaηak* ‘yanak; yan, taraf’

geneş- ‘danışmak’ (Aze.) < **kēηeş*-, (DLT) *kēηeş*- ‘müzakere etmek’

yènile- ‘yenilemek, canlandırmak, tazelemek’ (Aze.) < **yaηıla*-, (DLT) *yaηıla*- ‘yenilemek’

onurğa ‘omurga’ (Aze.) < **oηurka*, (KE) *oηurka* ~ *oηurtka* ‘omurga’

yanıl- ‘yanılmak’ (Aze.) < **yaηıl*-, (KT, BK, T, O.) *yaηıl*- ‘yanılmak, hata yapmak’

²⁶⁵ M. Ş. Şiraliyeva ve E. V. Sevortyan, a.g.e., 110-111; Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım, a.g.e., 194; Süleyman Kaan Yalçın, a.g.e., 270-272.

ηC:

andız ‘andız otu’ (AzRus.) < **aηduz*, (DLT) *aηduz* ‘andız otu’

ansız ~ *ansızın* ‘ansızın’ (AzRus.) < **aηsız*, (AY, MNB) *aηsız* ‘pek, ziyadesiyle; istisnasız; hep, bütün’

könlek ‘gömlek’ (DS) < **köηlek*, (DLT, KB) *köηlek* ‘gömlek’

şungar ‘sungur kuşu’ (Aze.) < **sıηkur*, (Yen.) *sıηkur* ‘şahin’

tanrı ‘Tanrı’ (Aze.) < **teηri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teηri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

yanşag ‘zevzek, geveze’ (Aze.) < **yaηşak*, (TT VIII) *yaηşak* ‘geveze’

yènkeç ‘yengeç’ (Aze.) < **yeηgeç*, (DLT) *yeηgeç* ‘yengeç’

anla- ‘anlamak’ (Aze.) < **aηla-*, (U I) *aηla-* ‘anlamak’

benze- ‘benzemek’ (Aze.) < **beηze-*, (M I) *meηze-* ‘benzemek’

banla- ‘ötmek’ (Az., AzRus.) < **maηra-*, (M I, M III, MNB) *maηra-* ‘bağırmaq’

Cη:

dırnag ‘tırnak’ (Aze.) < **tırηak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırηak* ‘tırnak’

yalgız ~ *yalnız* ‘yalnız’ (Aze.) < **yalηus*, (Yen.) *yalηus* ‘yalnız’

-η:

min ‘bin’ (Aze.) < **biη*, (Yen., BK, T) *biη* ‘bin’

gen ~ *geniş* ‘geniş’ (AzRus.) < **kèη*, (U III, U IV, TT V) *kèη* ‘geniş’

son ‘son’ (Aze.) < **soη*, (TT I, TT VII, AY) *soη* ‘son, sonra’

dan ‘tan’ (Aze.) < **taη*, (T) *taη* ‘şafak’

don ‘don, buz’ (Aze.) < **toη*, (DLT) *toη* ‘don, buz’

yun ‘yün’ (Aze.) < **yuη*, (AY) *yuη* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

sin- ‘sinmek, gizlenmek’ (Aze.) < **siη-*, (AY) *siη-* ‘kapılmak, kendine katmak; hazmolunmak, sindirmek’

don- ‘donmak; mec. donakalmak’ (Aze.) < **toη-*, (IrkB.) *toη-* ‘donmak’

yən- ‘yənme’ (Aze.) < **yeŋ-*, (DLT) *yeŋ-* ‘yənme, galip gelme’

irin ‘irin’ (Aze.) < **yiriŋ*, (U II, TT VI) *yiriŋ* ‘iltihap’

derin ‘derin’ (Aze.) < **teriŋ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriŋ* ‘derin’

tulun ‘şakak’ (AzDia.) < **tuluŋ*, (DLT) *tuluŋ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

odun ‘odun’ (Aze.) < **otuŋ*, (U II, MNB) *otuŋ* ‘odun’

yalın ‘yalın, çıplak’ (Aze.) < **yalıŋ*, (TT I; TT VI) *yalıŋ* ‘çıplak’

3.3.4. Türkmece

3.3.4.1. Eklerde

Diğer Batı grubu Türk dillerinde /n/ ile görülen ekler Türkmencede /ŋ/ ile görülmektedir.

3.3.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

yanak ‘yanak’ (TkmBKH.) < **yaŋak*, (DLT, AtH.) *yaŋak* ‘yanak; yan, taraf’

yanlış- ‘yanılmak’ (TkmBKH.) < **yaŋıl-*, (KT, BK, T, O.) *yaŋıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

ŋC:

andız ‘andız otu’ (TkmBKH.) < **aŋduz*, (DLT) *aŋduz* ‘andız otu’

Cŋ:

dırnak ‘tırnak’ (TkmBKH.) < **tırŋak*, (İrkB., MNB, M I, TT VI) *tırŋak* ‘tırnak’

-ŋ:

gayın ‘kayın ağacı’ (TkmBKH.) < **kađıŋ*, (H I) *kađıŋ* ‘huş ağacı’

ōdun ‘odun’ (TkmBKH.) < **otuŋ*, (U II, MNB) *otuŋ* ‘odun’

Türkmencede / η / sesi eklerde diğer Batı grubu Türk dillerinin aksine korunmuştur. Kelime köklerinde de genellikle korunan bu ses, birkaç kelimedede ise dağınık ses değişimleriyle $\eta > n$ değişimine uğramıştır.

goňşy ‘komşu’ (TkmBKH.) < **konşy*, (TT I) *konşy* ‘komşu’ ve *golaň* ‘halat, kolan’ (TkmBKH.) < ETü. *kolan*, (DLT) *kolan* ‘eyer kayışı’ örneklerinde ise $n > \eta$ değişimi görülmektedir. Mehmet Kara, Türkmencede $n > \eta$ değişmesine örnek olarak *goňşy* ‘komşu’ (TkmBKH.) < ETü. *konşy* örneğinin yanında (TkmBKH.) *kişne-* < DLT *kişne-* örneğini de vermiştir.²⁶⁶

3.4. KUZEY TÜRKÇESİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ

3.4.1. Tatarca

3.4.1.1. Eklerde

Tatarcada eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.4.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

senek ‘yaba’ (TatG.) < **seňek*, (DLT) *seňek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

sinir ‘sinir’ (TatG.) < **siňir*, (M III, U III, H I) *siňir* ‘sinir’

ηC :

andız ‘andız otu’ (TatG.) < **aňduz*, (DLT) *aňduz* ‘andız otu’

tansık ‘nazir, nadide, arzu edilen’ (TatG.) < **taňsuk*, (Yen.) *taňsuk* ‘şaşılabak, acayip’

$C\eta$:

tırnak ‘tırnak’ (TatG.) < **tırňak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırňak* ‘tırnak’

²⁶⁶ Mehmet Kara, a.g.e., 55.

-ŋ:

alan ‘açıklık alan’ (TatG.) < **alaŋ*, (DLT) *alaŋ* ‘düz arazi’

eren ‘irin’ (TatG.) < **yiriŋ*, (U II, TT VI) *yiriŋ* ‘iltihap’

kayın ‘kayın ağacı’ (TatG.) < **kadıŋ*, (H I) *kadıŋ* ‘huş ağacı’

utin ‘odun’ (TatG.) < **otuŋ*, (U II, MNB) *otuŋ* ‘odun’

tiren ‘derin’ (TatG.) < **teriŋ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriŋ* ‘derin’

tien ‘sincap’ (TatG.) < **teyeŋ*, (BK) *teyeŋ* ‘sincap’

yon ‘yün’ (TatG.) < **yunŋ*, (AY) *yunŋ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

ton- ‘donmak; çökmek; kulak sağırlaşmak; göz görmez olmak’ (TatG.) < **toŋ-*, (IrkB.)

toŋ- ‘donmak’

3.4.2. Başkurtça

3.4.2.1. Eklerde

Başkurtçada eklerde *ŋ* ~ *n* değişimi tespit edilememiştir.

3.4.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

henek ‘yaba’ (BşkUra.) < **seŋek*, (DLT) *seŋek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

ener ‘grup vakti, gün batımındaki alaca karanlık zaman’ (BşkUra., BşkÖz.) < **iŋir*, (TT V) *iŋir* ‘alaca karanlık’

ŋC:

andız ‘yaprakları dikenli bir çeşit ardıç’ (BşkUra.) < **aŋduz*, (DLT) *aŋduz* ‘andız otu’

tanhık ‘az rastlanır nadir; ilginç, değişik’ (BşkUra.) < **taŋsuk*, (Yen.) *taŋsuk* ‘şaşılabak, acayip’

yanşak ‘mızıkçı, en ufak şeyden söylenip duran, mızıkçılık yapan; sırnaşık, yapışık’ (BşkÖz.) < **yanşak*, (TT VIII) *yanşak* ‘geveze’

Cη:

tırnak ‘tırnak’ (BşkUra.) < **tırnak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırnak* ‘tırnak’

-η:

alan ‘açıklık, meydan’ (BşkUra.) < **alaη*, (DLT) *alaη* ‘düz arazi’

eren ‘irin’ (BşkUra.) < **yirin*, (U II, TT VI) *yirin* ‘iltihap’

kayın ‘kayın ağacı’ (BşkUra.) < **kadıη*, (H I) *kadıη* ‘huş ağacı’

utın ‘yakacak odun’ (BşkUra.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’

teren ‘derin’ (BşkUra.) < **teriη*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriη* ‘derin’

teyen ‘sincap’ (BşkUra.) < **teyeη*, (BK) *teyeη* ‘sincap’

yön ‘yün’ (BşkUra.) < **yuη*, (AY) *yuη* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

ton- ‘mat olmak, sönük olmak, bulanık olmak’ (BşkUra.) < **toη-*, (IrkB.) *toη-* ‘donmak’

3.4.3. Kazakça

3.4.3.1. Eklerde

Kazakçada eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.4.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

munay- ‘üzülmek, kaygılanmak’ (KzkM.) < **buηad-*, (T) *buηad-* ‘bunalmak’

ηC:

andız ‘andız otu’ (KzkM.) < **aηduz*, (DLT) *aηduz* ‘andız otu’

tündik ‘keçeden çadırın en üstünde, duman çıkacak yerinde bulunan ve rüzgara göre dumanı ayarlayan keçe parçası’’ (KzkM.) < **tünlük*, (DLT) *tünlük* ‘baca, pencere’

Cη:

tırnak ‘tırnak’ (KzkM.) < **tırnak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırnak* ‘tırnak’

-η:

otin ‘odun’ (KzkM.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’

tiin ‘sincap’ (KzkM.) < **teyeη*, (BK) *teyeη* ‘sincap’

jün ‘yün’ (KzkM.) < **yuη*, (AY) *yuη* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

nC:

konşı ‘komşu’ (KzkM.) < **konşı*, (TT I) *konşı* ‘komşu’

-n:

kalıη ‘kalın, çok, büyük’ (KzkM.) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

saraη ‘cimri’ (KzkM.) < **saran*, (TT III, AY) *saran* ‘pinti, cimri’

3.4.4. Kırgızca

3.4.4.1. Eklerde

3.4.4.1.1. İlgi Durumu Eki

Kırgızcada isimlerin ilgi durumu çekimi “+*nIn*, +*nUn*, +*dIn*, +*dUn*” (ETü. “+(*n*)*Xη*”) ekleriyle yapılmaktadır. Ekin sonundaki /*η*/ sesinin Kırgızcada /*n*/’ye döndüğü görülmektedir.

cılkınn (*eesi*) ‘atın sahibi’, *ayıldın* (*içi*) ‘köyün içi’²⁶⁷

Kırgızcada zamirlerin ilgi durumu çekiminde de *η* > *n* değişimi görülmektedir.

²⁶⁷ Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), s. 166.

menin ‘benim’, *senin* ‘senin’²⁶⁸

3.4.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV:

senek ‘sert, kaba; (mec.) nezaketsiz; iki parmaklı ahşap çatal’ (KırgY.) < **seηek*, (DLT) *seηek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

ηC:

tansık ‘nadir, eşsiz; arzu edilen, aranan’ (KırgY.) < **taηsuk*, (Yen.) *taηsuk* ‘şaşılacak, acayip’

tündük ‘çadırın üst uçlarını tutanyukarıdaki ahşap dairesi’ (KırgY.) < **tüηlük*, (DLT) *tüηlük* ‘baca, pencere’

Cη: Örnek yok.

-η:

otun ‘odun; yakıt, yakacak’ (KırgY.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’

tıyın ‘sincap’ (KırgY.) < **teyeη*, (BK) *teyeη* ‘sincap’

jün ‘yün’ (KırgY.) < **yuη*, (AY) *yuη* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

nC:

koηşu ‘komşu’ (KırgY.) < **koηşı*, (TT I) *koηşı* ‘komşu’

-n:

kalıη ‘kalın, sık’ (KırgY.) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

saraη ‘cimri’ (KırgY.) < **saran*, (TT III, AY) *saran* ‘pinti, cimri’

²⁶⁸ Karl Heinrich Menges, “Die aralo-kaspische Gruppe”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959), s. 463.

3.4.5. Karaçay-Balkarca

3.4.5.1. Eklerde

Karaçay-Balkarcada eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.4.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

senek ‘dirgen’ (KbalkTav.) < **seηek*, (DLT) *seηek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

ηC :

andız ‘iri yapraklı, kökünden hayvanların kaşıntı hastalığına ilaç yapılan bir bitki’ (KbalkTav.) < **aηduz*, (DLT) *aηduz* ‘andız otu’

tansık ‘özlem’ (KbalkTav.) < **taηsuk*, (Yen.) *taηsuk* ‘şaşılacak, acayip’

canşak ‘geveze, palavracı’ (KbalkTav.) < **yaηşak*, (TT VIII) *yaηşak* ‘geveze’

$C\eta$:

tırnak ‘tırnak, pençe’ (KbalkTav.) < **tırηak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırηak* ‘tırnak’

$-\eta$:

irin ‘irin, cerahat, apse’ (KbalkTav.) < **yiriη*, (U II, TT VI) *yiriη* ‘iltihap’

kayın ‘kayın ağacı’ (KbalkTav.) < **kađiη*, (H I) *kađiη* ‘huş ağacı’

otun ‘odun’ (KbalkTav.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’

teren ‘derin’ (KbalkTav.) < **teriη*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriη* ‘derin’

tıyın ‘sincap; sincap kürkü; kürk’ (KbalkTav.) < **teyeη*, (BK) *teyeη* ‘sincap’

calan ‘çıplak, yalın’ (KbalkTav.) < **alaη*, (DLT) *alaη* ‘düz arazi’

cün ‘yün’ (KbalkTav.) < **yuη*, (AY) *yuη* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

3.4.6. Nogayca

3.4.6.1. Eklerde

3.4.6.1.1. İlgi Durumu Eki

Nogay Türkçesinde ünlülerden ve *n*, *η*, *m* haricindeki ötümlü ünsüzlerden sonra ilgi durumu eki “+*dIn*” şeklindedir. Ak Nogayca ağzında ise bu ek “+*dIn*” şeklinde görülür. *n*, *η*, *m* ünsüzlerinden sonra bu ek Ak Nogaycada “+*nIn*”, diğer ağızlarda “+*nIn*”, ötümsüz ünsüzlerden sonra Ak Nogaycada “+*tIn*”, diğer ağızlarda “+*tIn*” şeklindedir.²⁶⁹

koydın ‘koyunun’ (Ak Nogayca) ~ *koydın* ‘koyunun’ (Kara Nogayca, Asıl Nogayca)²⁷⁰

3.4.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η:- Söz başında görülmez.

VηV:

munay- ‘üzülmek, kaygılanmak’ (NogBask.) < **buηad*-, (T) *buηad*- ‘bunalmak’

senek ‘yaba; çanta’ (NogBask.) < **seηek*, (DLT) *seηek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

ηC:

andız ‘andız otu’ (NogBask.) < **aηduz*, (DLT) *aηduz* ‘andız otu’

Cη:

tırnak ‘tırnak’ (NogBask.) < **tırηak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırηak* ‘tırnak’

-η:

otın ‘yakacak odun’ (NogBask.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’

teren ‘derin’ (NogBask.) < **teriη*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriη* ‘derin’

yun ‘yün; tüy’ (NogBask.) < **yunη*, (AY) *yunη* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

²⁶⁹ N. A. Baskakov, *Nogayskiy Yazık i Ego Dialektiy: Grammatika, Tekstiy i Slovar*, 65.

²⁷⁰ a.g.e., s. 66.

-n:

koşı ‘komşu’ (NogBask.) < **koşı*, (TT I) *koşı* ‘komşu’

3.4.7. Kırım Tatarcası

3.4.7.1. Eklerde

Kırım Tatarcasında eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.4.7.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

senek ‘çatal, dirgen, yaba’ (KrmTatAGU.) < **seηek*, (DLT) *seηek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

yanak ‘yanak’ (KrmTatAGU.) < **yaηak*, (DLT, AtH.) *yaηak* ‘yanak; yan, taraf’

ηC :

yankı ‘yankı’ (KrmTatAGU.) < **yaηku*, (AY, TT I, U IV) *yaηku* ‘yankı’

yengeç ‘yengeç’ (KrmTatAGU.) < **yeηgeç*, (DLT) *yeηgeç* ‘yengeç’

tansık ‘nadir, seyrek, az bulunur; istenilen, arzu edilen, aranan’ (KrmTatAGU.) < **taηsuk*, (Yen.) *taηsuk* ‘şaşılacak, acayip’

$C\eta$:

tırnak ‘tırnak’ (KrmTatAGU.) < **tırηak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırηak* ‘tırnak’

- η :

alan ‘çayır, mera’ (KrmTatAGU.) < **alaη*, (DLT) *alaη* ‘düz arazi’

irin ‘irin’ (KrmTatAGU.) < **yiriη*, (U II, TT VI) *yiriη* ‘iltihap’

odun ‘odun’ (KrmTatAGU.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’

teren ‘derin’ (KrmTatAGU.) < **teriη*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriη* ‘derin’

3.4.8. Karaimce

3.4.8.1. Eklerde

Eski Türkçede /ŋ/ sesini barındıran ekler Karaimcenin Troki ağzında /y/’li, Haliç ağzında ise /n/’li biçimlerde görülmektedir. Kırım ağzında ise arkaik şekillerin genel olarak korunduğu görülmektedir.

3.4.8.1.1. Yönelme Eki

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimi: Karaimcenin Kırım ağzında *maŋa* ‘bana’ (< ETü. *maŋa*) ve *saŋa* ‘sana’ (< ETü. *saŋa*) şekillerinde görülürken, Karaimcenin Haliç ağzında ise *mana* ~ *ma* (< ETü. *maŋa*) ve *sana* ~ *sa* (< ETü. *saŋa*) şekillerinde görülmektedir.²⁷¹

3.4.8.1.2. İlgi Durumu Eki

Karaimcenin Kırım ağzında “+*nXŋ*”, Karaimcenin Troki ve Haliç ağzında “+*nXn*” ekiyle yapılmaktadır.

KaraK. *ağaçlarınŋ* ‘ağaçların’ ~ KaraT., KaraH. *ağaçlarının*²⁷²

3.4.8.1.3. İyelik Eki

Karaimcenin Haliç ağzında teklik 2. şahıs iyelik çekimi “+(*X*)*n*”, çokluk 2. Şahıs iyelik çekimi ise “+(*X*)*nXz*” ekleriyle yapılmaktadır.

ataŋ ‘babam’ > KaraH. *atan*, *koluŋuz* ‘kolunuz’ > KaraH. *kolunuz*²⁷³

²⁷¹ Omeljan Pritsak, “Das Karaimische”, 333.

²⁷² Omeljan Pritsak, “Das Karaimische”, 331; Selma Gülsevin, *Karay Türklerinin Dili, Troki Diyalekti* (Ankara: TDK Yayınları, 2016), s. 51-52.

²⁷³ Omeljan Pritsak, “Das Karaimische”, 331.

3.4.8.1.4. Şahıs Eki

İyelik kökenli şahıs eklerinin teklik ve çokluk 2. şahıs çekimi: *bardıñ* ‘gittin’ > KaraH. *bardıñ*, *barsañız* ‘gitseniz’ > KaraH. *barsaңыз*²⁷⁴

3.4.8.1.5. Emir Kipi

Emir kipinin çokluk 2. şahıs çekimi: *barıñız* ‘gidin!’ > KaraH. *barınız*²⁷⁵

3.4.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η:- Söz başında görülmez.

VηV:

keneşlen- ~ *k'en'aş'lan-* ‘danışmak, müzakere etmek’ (KaraT.) < **kêñeş-*, (DLT) *kêñeş-* ‘müzakere etmek’

gonil ~ *k'ön'ul* ‘gönül’ (KaraK.) < **köñül*, (KT, T) *köñül* ‘gönül’

sinağ ~ *sinek* ‘sinek’ (KaraK.) < **siñek*, (U II) *siñek* ‘sinek’

sinir ~ *sıñır* ‘sinir’ (KaraK.) < **siñir*, (M III, U III, H I) *siñir* ‘sinir’

t'en'giz ‘deniz’ (KaraT.) < **teñiz*, (DLT, KB, AtH.) *teñiz* ‘deniz’

yanak ‘yanak; çene’ (KaraK.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’

yenil ‘hafif, kolay’ (KaraK.) < **yèñil*, (TT VII) *yèñil* ‘hafif’

munay- ‘acı çekmek, üzülmek’ (KaraT., KaraH., KaraK.) < **buñad-*, (T) *buñad-* ‘bunalmak’

yanıl- ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraK.) < **yañıl-*, (KT, BK, T, O.) *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’

ηC:

andı- ‘gözlemek, gözetlemek, pusuda beklemek; kuşatmak’ (KaraT., KaraH., KaraK.) < **añdı-*, (DLT) *añdı-* ‘tuzakla yakalamak, tuzağa düşürmek’

²⁷⁴ Omeljan Pritsak, “Das Karaimische”, 334.

²⁷⁵ Omeljan Pritsak, “Das Karaimische”, 336.

anla- ‘anlamak’ (KaraT., KaraH.) ~ *aŋla-* ‘anlamak’ (KaraT., KaraH.) < **aŋla-*, (U I)
) *aŋla-* ‘anlamak’

ansız ~ *ansızın* ‘aniden, birden bire’ (KaraK.) < **aŋsız*, (AY, MNB) *aŋsız* ‘pek,
ziyadesiyle; istisnasız; hep, bütün’

tenri ‘tanrı’ (KaraH.) ~ *tanrı* ‘tanrı’ (KaraK.) < **teŋri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teŋri*
‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

Cŋ:

tırnah ‘tırnak’ (KaraT.) < **tırŋak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırŋak* ‘tırnak’

-ŋ:

min ‘bin’ (KaraH., KaraK.) < **biŋ*, (Yen., BK, T) *biŋ* ‘bin’

kayın ‘kayın ağacı’ (KaraT.) < **kađıŋ*, (H I) *kađıŋ* ‘huş ağacı’

ken ‘geniş’ (KaraH.) < **kêŋ*, (U III, U IV, TT V) *kêŋ* ‘geniş’

otun ‘odun’ (KaraT., KaraH., KaraK.) < **otuŋ*, (U II, MNB) *otuŋ* ‘odun’

son ‘son; sonra’ (KaraT., KaraH., KaraK.) < **soŋ*, (TT I, TT VII, AY) *soŋ* ‘son, sonra’

tan ‘tan, şafak’ (KaraT., KaraH., KaraK.) < **taŋ*, (T) *taŋ* ‘şafak’

teran ‘derin’ (Kara.) < **teriŋ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriŋ* ‘derin’

yalan ‘çıplak’ (KaraT., KaraH., KaraK.) < **yalanŋ*, (Yen., KT, BK) *yalanŋ* ‘yalın,
çıplak’

yün (KaraT., KaraH., KaraK.) < **yunŋ*, (AY) *yunŋ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

sin- ‘emmek; işgal etmek’ (KaraH., KaraT.) < **siŋ-*, (AY) *siŋ-* ‘kapılmak, kendine
katmak; hazmolunmak, sindirmek’

ton- ‘donmak, buz tutmak’ (KaraK.) < **toŋ*, (DLT) *toŋ* ‘don, buz’

yen- ‘yenmek’ (Kara.) < **yeŋ-*, (DLT) *yeŋ-* ‘yenmek, galip gelmek’

3.4.9. Kumukça

3.4.9.1. Eklerde

Kumukçada eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.4.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

senek ‘yaba’ (KmkB.) < **seṇek*, (DLT) *seṇek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

munay- ‘kederlenmek, mahzun olmak, efkarlanmak, üzölmek’ (KmkB.) < **buṇad-*, (T) *buṇad-* ‘bunalmak’

ηC :

ṣunḡar ‘doğan cinsinden yırtıcı bir kuş’ (KmkB.) < **ṣunḡur*, (Yen.) *ṣunḡur* ‘şahin’

$C\eta$:

tırnaḡ ‘tırnak’ (KmkB.) < **tırṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

$-\eta$:

irin ‘irin, cerahat’ (KmkB.) < **yiriṇ*, (U II, TT VI) *yiriṇ* ‘iltihap’

kayın ‘kayın ağacı’ (KmkB.) < **kadıṇ*, (H I) *kadıṇ* ‘huş ağacı’

teren ‘derin’ (KmkB.) < **teriṇ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriṇ* ‘derin’

yalan ‘çıplak’ (KmkB.) < **yalaṇ*, (Yen., KT, BK) *yalaṇ* ‘yalın, çıplak’

yün ‘yün’ (KmkB.) < **yunṇ*, (AY) *yunṇ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

Johannes Benzing, Başkurtçada *g*, *ḡ*, *k*, *ḡ* önündeki *n* sesinin η ’ye döndüğünü; ancak bunun yazıya yansımadığını belirterek “*ḡunḡan* > *ḡunḡan* ‘kırılmış, kırık’, *un ḡıḡ* > *un ḡıḡ* ‘on kız’, *ḡin ḡēm* > *ḡiṇ ḡēm* ‘kimsin?’” örneklerini vermiştir.²⁷⁶

²⁷⁶ Johannes Benzing, “Das Baschkirische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959), s. 427.

3.5. DOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ

3.5.1. Yeni Uygurca

3.5.1.1. Eklerde

Yeni Uygurcada eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.5.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$: Örnek yok.

ηC :

tansiḳ ‘az, seyrek, özlenilen, özlemi duyulan’ (YUygN.) < **taṇsuk*, (Yen.) *taṇsuk*
‘şaşılacak, acayip’

ṣunḳar ~ *ṣuṇḳar* ‘sungur kuşu’ (UygJar.) < **sıṇkur*, (Yen.) *sıṇkur* ‘şahin’

$C\eta$:

tirnaḳ ~ *tirmaḳ* ‘tırnak’ (UygJar.) < **tırṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

$-\eta$:

ḳēyin ‘kayın ağacı’ (YUygN.) < **kaḍıṇ*, (H I) *kaḍıṇ* ‘huş ağacı’

otun ‘odun’ (YUygN., UygLo.), *otan* ~ *otun* ‘odun’ (UygJar.) < **otuṇ*, (U II, MNB)
otuṇ ‘odun’

tiyin ‘sincap’ (YUygN.) < **teyeṇ*, (BK) *teyeṇ* ‘sincap’

yun ~ *yuṇ* ‘yün’ (UygLo.) < **yuṇ*, (AY) *yuṇ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

$-n$:

saraṇ ‘deli, akılsız’ (YUygN.) < **saran*, (TT III, AY) *saran* ‘pinti, cimri’

3.5.2. Özbekçe

3.5.2.1. Eklerde

Özbekçede eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.5.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$:

yonok ‘yanak; elmacık kemiği’ (ÖzbBrov.) < **yaṇak*, (DLT, AtH.) *yaṇak* ‘yanak; yan, taraf’

ηC :

şunkor ‘sungur’ (ÖzbBrov.) < **siṇkur*, (Yen.) *siṇkur* ‘şahin’

tansık ‘nadir, eşsiz’ (ÖzbBrov.) < **taṇsuk*, (Yen.) *taṇsuk* ‘şaşılabak, acayip’

$C\eta$:

tırnok ‘tırnak’ (ÖzbBrov.) < **tırṇak*, (İrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

$-\eta$:

otin ‘odun’ (ÖzbBrov.) < **otuṇ*, (U II, MNB) *otuṇ* ‘odun’

teran ‘derin’ (ÖzbBrov.) < **teriṇ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriṇ* ‘derin’

kayın ‘kayın ağacı’ (ÖzbBrov.) < **kadıṇ*, (H I) *kadıṇ* ‘huş ağacı’

3.5.3. Sarı Uygurca

3.5.3.1. Eklerde

Sarı Uygurcada eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.5.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

VηV:

yinak ~ *yınak* ‘yanak’ (SUygMal.) < **yaṇak*, (DLT, AtH.) *yaṇak* ‘yanak; yan, taraf’

jiṇer ~ *yeṇir* ~ *yiṇer* ~ *yiṇır* ~ *yınır* ‘akşam’ (SUygMal.) < **iṇir*, (TT V) *iṇir* ‘alaca karanlık’

ηC:

tün ‘baca’ (SUygMal.) < **tüṇlük*, (DLT) *tüṇlük* ‘baca, pencere’

Cη: Örnek yok.

-η:

meṇ ~ *mın* ‘bin’ (SUygMal.) < **biṇ*, (Yen., BK, T) *biṇ* ‘bin’

ken ‘geniş’ (SUygMal.) < **kēṇ*, (U III, U IV, TT V) *kēṇ* ‘geniş’

otun ‘odun’ (SUygMal.) < **otuṇ*, (U II, MNB) *otuṇ* ‘odun’

yun ‘yün’ (SUygMal.) < **yun*, (AY) *yun* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

3.5.4. Karakalpakça

3.5.4.1. Eklerde

Karakalpakçada eklerde *η* ~ *n* değişimi tespit edilememiştir.

3.5.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV: Örnek yok.

ηC:

tırnak ‘tırnak’ (KklpBask.) < **tırṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırṇak* ‘tırnak’

Cη: -

-η:

otın ‘odun, yakıt’ (KklpBask.) < **otuṇ*, (U II, MNB) *otuṇ* ‘odun’

tıyın ‘sincap’ (KklpBask.) < **teyēṇ*, (BK) *teyēṇ* ‘sincap’

jalanaş ‘yalın, çıplak’ (KklpBask.) < **yalaŋ*, (Yen., KT, BK) *yalaŋ* ‘yalın, çıplak’

jün ‘yün’ (KklpBask.) < **yuŋ*, (AY) *yuŋ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

nC:

koŋsı ‘komşu’ (KklpBask.) < **koŋsı*, (TT I) *koŋsı* ‘komşu’

-n:

kalıŋ ‘kalabalık, kalın, yoğun’ (KklpBask.) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

saraŋ ‘pinti, cimri, açgözlü’ (KklpBask.) < **saran*, (TT III, AY) *saran* ‘pinti, cimri’

3.6. KUZEYDOĞU TÜRKÇESİNDE *ŋ* ~ *n* DEĞİŞİMİ

3.6.1. Tofalarca

3.6.1.1. Eklerde

Tofalarcada eklerde *ŋ* ~ *n* değişimi tespit edilememiştir.

3.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV: Örnek yok.

ŋC:

inne ‘iğne’ (TofRas.) < **yiiŋne*, (M II) *yiiŋne* ‘iğne’

Cŋ: Örnek yok.

-ŋ: Örnek yok.

-n:

saraŋ ‘pinti, cimri’ (TofRas.) < **saran*, (TT III, AY) *saran* ‘pinti, cimri’

3.6.2. Tuvaca

3.6.2.1. Eklerde

Tuvacada eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.6.2.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

Tuvacada kelime kök ve gövdelerinde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.6.3. Altayca

3.6.3.1. Eklerde

3.6.3.1.1. Ayrılma Durumu Eki

Altaycada ayrılma eki, eklendiği kelimenin son sesine göre farklılık gösterir. Ayrıca ekin son ünsüzü art damak η 'sidir (ETÜ. “+dIn”). Ünlülerle ve /r/, /l/ ve /y/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle biten kelimelere “+dA η ”, /o/, /ö/ ünlüleriyle biten ya da /r/, /l/ ve /y/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle bitip son hecesinde /o/ veya /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere “+dO η ”, ötümsüz ünlülerle biten kelimelere “+tA η ”, ötümsüz ünsüzlerle bitip son hecesinde /o/ veya /ö/ ünlülerinden biriyle biten kelimelere “+tO η ”, /m/, /n/ ve /ŋ/ geniz ünsüzleriyle biten kelimelere “+nA η ”, /o/ veya /ö/ ünlülerinden biriyle biten veya /m/, /n/ ve /ŋ/ geniz ünsüzleriyle bitip son hecesinde /o/ veya /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere “+nO η ” eki eklenir.

enede η ‘anneden’, *töönö η* ‘deveden’, *söstö η* ‘sözden’²⁷⁷

3.6.3.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$: Örnek yok.

ηC : Örnek yok.

²⁷⁷ *Grammatika Altayskogo Yazıka*, (Altay Misyonu üyeleri tarafından hazırlanmıştır), Kazan-Tataristan: Üniversite Yayınevi, 1969, s. 157-167; Figen Güner Dilek, *Güney Sibirya Altay Türkçesi Ağızları, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), s. 151; Abdullah Elcan, “Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi” (Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi, 2016), s. 117.

C η : Örnek yok.

- η :

odin ‘odun’ (AltBT.) < **otu η* , (U II, MNB) *otu η* ‘odun’

-n:

kalı η ‘gür, sık, yoğun; kalın;derin’ (AltBT.) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

kolo η ‘hayvan sevmerini ya da eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer, bağ’ (AltGND.) < **kolan*, (DLT) *kolan* ‘eyer kayışı’

3.6.4. Şorca

3.6.4.1. Eklerde

3.6.4.1.1. Ayrılma Durumu Eki

Şorcada ayrılma eki, eklendiği kelimenin son sesine göre farklılık gösterir. Ayrıca ekin son ünsüzü art damak η ’sidir (ETü. “+*dIn*”). Ünlüler ve tonlu ünsüzlerle biten kelimelere “+*dA η* ”, /m/, /n/ ve / η / geniz ünsüzleriyle biten kelimelere “+*nA η* ”, tonsuz ünsüzlerle biten kelimelere ise “+*mA η* ” eki eklenir.

sösme η ‘sözden’, *kölde η* ‘gölden’, *ünne η* ‘sesten’²⁷⁸

3.6.4.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

V η V: Örnek yok.

η C: Örnek yok.

C η : Örnek yok.

²⁷⁸ Nadejda Petrovna Direnkova, a.g.e., 44-45; Omeļjan Pritsak, “Das Abakan und Čulymtürkische und das Schorische”, Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959), s. 634.

-ŋ:

soon ‘arka’ (ŞorKA.) < **soŋ*, (TT I, TT VII, AY) *soŋ* ‘son, sonra’

3.6.5. Hakasça

3.6.5.1. Eklerde

3.6.5.1.1. Ayrılma Durumu Eki

Hakasçada ayrılma eki, eklendiği kelimenin son sesine göre farklılık gösterir. Ayrıca ekin son ünzüsü art damak *ŋ*’sidir (ETü. “+*dIn*”). Ünlüler ve tonlu ünsüzlerle biten kelimelere “+*dAŋ*”, /m/, /n/ ve /ŋ/ geniz ünsüzleriyle biten kelimelere “+*nAŋ*”, tonsuz ünsüzlerle biten kelimelere ise “+*tAŋ*” eki eklenir.

tastaŋ ‘taştan’, *suumnaŋ* ‘suyumdan’, *suriğdaŋ* ‘sorudan’²⁷⁹

3.6.5.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

senek ‘içki mayalamak için kullanılan akağaç kabuğundan kap’ (HakBask.) < **seŋek*, (DLT) *seŋek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

ŋC: Örnek yok.

Cŋ: Örnek yok.

-ŋ:

kin ‘geniş, enli’ (HakBask.) < **kêŋ*, (U III, U IV, TT V) *kêŋ* ‘geniş’

tiin ‘sincap’ (HakBask.) < **teyey*, (BK) *teyey* ‘sincap’

²⁷⁹ N. A. Baskakov, *Grammatika Hakasskogo Yazıka*, 72; Ekrem Arıkoğlu, *Hakas Türkçesi Grameri* (Ankara: Bengü Yayınları, 2011), s. 53.

-n:

saraŋ ‘güçsüz, kuvvetsiz, zayıf, çabuk yorulan’ (HakBask.) < **saran*, (TT III, AY)

saran ‘pinti, cimri’

3.6.6. Teleütçe

3.6.6.1. Eklerde

Teleütçede eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.6.6.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η -: Söz başında görülmez.

$V\eta V$: Örnek yok.

ηC : Örnek yok.

$C\eta$: Örnek yok.

- η :

odın ‘odun’ (TeleRus.) < **otuŋ*, (U II, MNB) *otuŋ* ‘odun’

tulun ‘kadın saç örgüsü’ (TeleRus.) < **tuluŋ*, (DLT) *tuluŋ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

-n:

kalıŋ ‘kalın’ (TeleRus.) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

koloŋd’ı ‘eyer kolanı’ (TeleRus.) < **kolan*, (DLT) *kolan* ‘eyer kayışı’

3.7. SALARCADA $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ

3.7.1. Eklerde

Eklerde $\eta \sim n$ değişimi tespit edilememiştir.

3.7.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ŋ-: Söz başında görülmez.

VŋV:

menzi ‘beniz, yüz’ (SalTen.) < **beŋiz*, (Yen.) *beŋiz* ‘beniz, yüz’

enih ‘çene’ (SalTen.) < **eŋek*, (TT II) *eŋek* ‘yanak’

senih ~ *sineh* ~ *sēnih* ‘kemik’ (SalTen.) < **sūŋük*, (KT, BK) *sūŋük* ‘kemik’

ŋC:

tanru ‘Tanrı’ (SalTen.) < **teŋri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teŋri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’

Cŋ:

tırnah ‘tırnak’ (SalTen.) < **tırŋak*, (İrkB., MNB, M I, TT VI) *tırŋak* ‘tırnak’

-ŋ:

osun ‘odun’ (SalTen.) < **otuŋ*, (U II, MNB) *otuŋ* ‘odun’

3.8. HALAÇÇADA ŋ ~ n DEĞİŞİMİ

3.8.1. Eklerde

3.8.1.1. Yönelme Eki

Halaçça konuşulan bazı bölgelerde teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme eki çekimi *mene*, *sene* (< ETü. *maŋa*, *saŋa*) şekilleri de görülmektedir.²⁸⁰

3.8.1.2. İlgî Durumu Eki

Halaççada isimlerin ilgi eki çekiminde kullanılan ekler ağızlara göre çeşitlilik göstermekle birlikte, “+ün ~ +ın” (< ETü. +(n)Xŋ) eklerinde ŋ > n değişimi görülmektedir.

²⁸⁰ Gerhard Doerfer, *Grammatik des Chaladsch*, 105.

elünün ‘(senin) elinin’, *özünün* ‘kendimin’²⁸¹

3.8.1.3. İyelik Eki

Halaççada isimlerin ilgi eki çekiminde kullanılan ekler ağızlara göre çeşitlilik gösterir.

Teklik 2. şahıs çekiminde “+ün ~ +ın” (< ETü. +(X)η) ekleri de kullanılmaktadır.

Çokluk 2. şahıs çekiminde “+ünüz ~ +ınız” (< ETü. +(X)ηXz) ekleri de kullanılmaktadır.

elün ~ *elın* ‘elin’, *elünüz* ~ *eliniz* ‘eliniz’²⁸²

3.8.1.4. Şahıs Eki

Görülen Geçmiş Zaman Ekinden Sonra Gelen Şahıs Eki:

Halaççada fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri ağızlara göre çeşitlilik gösterir

Teklik 2. şahıs çekiminde “-dın” (< ETü. -dXη) eki de kullanılmaktadır.

keldın ‘geldin’, *vardın* ‘vardın, ulaştın’²⁸³

3.8.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η-: Söz başında görülmez.

VηV: Örnek yok.

ηC: Örnek yok.

Cη:

tirnaḵ ‘tırnak’ (HalDT., HalLex.) < **tırḡak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırḡak* ‘tırnak’

-η:

hotun ‘odun’ (HalDT.) < **otuḡ*, (U II, MNB) *otuḡ* ‘odun’

²⁸¹ a.g.e., 80.

²⁸² a.g.e., 71-75.

²⁸³ a.g.e., 171.

hürün ‘beyaz’ (HalDT., HalLex.) < **ürün*, (BK, T) *ürün* ‘beyaz’

sin- ‘kaçmak, gizlenmek’ (HalDT.) < **siη-*, (AY) *siη-* ‘kapılmak, kendine katmak; hazmolunmak, sindirmek’

Doerfer, Eski Türkçede hece sonunda /*η*/ bulunan birden fazla heceli kelimelerin ve /*r*/ sesinden sonra gelen /*η*/’nin Halaççada /*n*/ olduğunu belirtir.²⁸⁴ Taranılan kelimelerden *tirnak* ‘tırnak’ (HalDT., HalLex.) < **tırnak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırnak* ‘tırnak’, örneğinde /*r*/ sesinden sonra gelen /*η*/’nin /*n*/’ye döndüğünü görmekteyiz. Ana Türkçe söz başı /*h*/ sesinin sistemli olarak korunduğu Halaççada, son seste /*η*/ sesinin /*n*/ olduğu birkaç örneğe de rastlanılmaktadır (Örn. *hotun* ‘odun’ (HalDT.) < **otuη*, (U II, MNB) *otuη* ‘odun’, *hürün* ‘beyaz’ (HalDT., HalLex.) < **ürün*, (BK, T) *ürün* ‘beyaz’).

3.9. ÇUVAŞÇADA *η* ~ *n* DEĞİŞİMİ

3.9.1. Eklerde

3.9.1.1. İlgili Durumu Eki

Çuvaşçada isimlerin ilgi durumu çekimi “+*n*, +*ın*, +*ın*” (ETü. “+(*n*)*Xη*”)ekleriyle yapılmaktadır.

şıpırın (*kaşni vulli*) ‘süpürgenin (her dalı)’, *patşan* (*pattır arışlanı*) ‘padişahın (batur) aslanı’²⁸⁵

Teklik şahıs zamirlerinin ilgi durumu çekiminde de *η* > *n* değişimi görülmektedir.

manın ‘benim’ (< ETü. *beniη* ~ *meniη*), *sanın* ‘senin’ (< ETü. *seniη*), *unın* ‘onun’ (ETü. *anıη*)²⁸⁶

²⁸⁴ a.g.e., 54.

²⁸⁵ İ. M. Matveyev, *Grammatika Çuvaşskogo Yazıkı* (Simbirsk: Tipo-Litografiya Gubsovnarhoza, 1919), s. 25; Johannes Benzing, “Das Tschuwsachische”, 723; J. R. Krueger, *Chuvash Manual, Introduction, Grammar, Reader and Vocabulary* (Bloomington: Indiana University Publications, 1961), s. 98-99; Feyzi Ersoy, “Çuvaş Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), s. 1304; Feyzi Ersoy, *Çuvaş Türkçesi Grameri* (Ankara: TDK Yayınları 2017), s. 110.

²⁸⁶ İ. M. Matveyev, a.g.e., 56; Johannes Benzing, “Das Tschuwsachische”, 735; J. R. Krueger, a.g.e., 133; Feyzi Ersoy, a.g.e., 1312; Feyzi Ersoy, a.g.e., 276.

3.9.1.2. Yönelme Durumu Çekimi

Teklik şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimi *mana* (< ETü. *maṇa*), *sana* (< ETü. *saṇa*), *ina* (< ETü. *aṇa* ~ *aṇar*) şeklinde /n/ ile görülmektedir.²⁸⁷

3.9.1.3. Şahıs Eki

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Çuvaşçada iyelik kökenli şahıs eklerinin teklik 2. şahıs çekiminde “-n” (ETü. “-ṇ”) eki kullanılmaktadır.

kurtīn ‘gördün’, *laratīn* ‘oturuyorsun’, *kayīn* ‘gideceksin’²⁸⁸

3.9.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

ṇ:- Söz başında görülmez.

VṇV:

īner ‘dün’ (ÇuvSkvort.) < **iṇir*, (TT V) *iṇir* ‘alaca karanlık’

kanaṣla- ‘görüşmek, müzakere etmek’ (ÇuvSkvort.) < **kēṇeṣ-*, (DLT) *kēṇeṣ-* ‘müzakere etmek’

senik ‘yaba’ (ÇuvSkvort.) < **seṇek*, (DLT) *seṇek* ‘çömlek, kulplu sürahi’

ṣīna ‘sinek’ (ÇuvSkvort.) < **siṇek*, (U II) *siṇek* ‘sinek’

ṣīnīr ‘sinir, damar, kırış’ (ÇuvSkvort.) < **siṇir*, (M III, U III, H I) *siṇir* ‘sinir’

tinīs ‘deniz’ (ÇuvSkvort.) < **teṇiz*, (DLT, KB, AtH.) *teṇiz* ‘deniz’

yīrana ‘üzengi’ (ÇuvBay.) < **üzeṇü*, (KB) *üzeṇü* ‘üzengi’

yanah ‘çene’ (ÇuvSkvort.) < **yaṇak*, (DLT, AtH.) *yaṇak* ‘yanak; yan, taraf’

śīni ‘yeni’ (ÇuvSkvort.) < **yaṇi*, *yaṇi* ‘ayın ilk on gününden biri’ (ŞU)

śīnel- ‘yenilemek’ (ÇuvSkvort.) < **yaṇıla-*, (DLT) *yaṇıla-* ‘yenilemek’

²⁸⁷ İ. M. Matveyev, a.g.e., 56; Johannes Benzing, “Das Tschuwsachische”, 735; J. R. Krueger, a.g.e., 133; Feyzi Ersoy, a.g.e., 1312; Feyzi Ersoy, a.g.e., 276.

²⁸⁸ İ. M. Matveyev, a.g.e., 89; Johannes Benzing, “Das Tschuwsachische”, 739. Feyzi Ersoy, a.g.e., 1315; Feyzi Ersoy, a.g.e., 328.

ηC:

anīs ~ antīs ‘andız otu’ (ÇuvYeg.) < **aṇduz*, (DLT) *aṇduz* ‘andız otu’

yan ‘yankı’ (ÇuvYeg.) < **yaṇku*, (AY, TT I, U IV) *yaṇku* ‘yankı’

anta- ‘nişan almak, çizmek, göstermek, tayin etmek, yolunu beklemek, izlemek, takip etmek’ (ÇuvYeg.) < **aṇdı-*, (DLT) *aṇdı-* ‘tuzakla yakalamak, tuzağa düşürmek’

īnla- ‘anlamak, idrak etmek’ (ÇuvYeg.) < **aṇla-*, (U I) *aṇla-* ‘anlamak’

Cη:

çirne ‘tırnak’ (ÇuvSkvort.) < **turṇak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *turṇak* ‘tırnak’

-η:

pin ‘bin’ (ÇuvSkvort.) < **biṇ*, (Yen., BK, T) *biṇ* ‘bin’

hurīn ‘kayın ağacı’ (ÇuvSkvort.) < **kaḍiṇ*, (H I) *kaḍiṇ* ‘huş ağacı’

tarīn ‘derin’ (ÇuvSkvort.) < **teriṇ*, (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.) *teriṇ* ‘derin’

şīn- ‘donmak’ (ÇuvSkvort.) < **toṇ*, (DLT) *toṇ* ‘don, buz’

śīn- ‘yenmek, kazanmak, alt etmek’ (ÇuvSkvort.) < **yeṇ-*, (DLT) *yeṇ-* ‘yenmek, galip gelmek’

Zoltán Gombocz, Türkçe *üzengi* ‘üzengi’ kelimesinin, Moğolca *dürüge* ‘üzengi’ ve Çuvaşça *yırana* ‘üzengi’ kelimelerine denk olduğunu düşünmüştür.²⁸⁹ Ramstedt de Gombocz’un denkliğini kabul ederek kelimenin Ana Türkçe rekonstrüksiyonunu **yüzeṇü* şeklinde verir.²⁹⁰ Kalmukisches Wörterbuch adlı eserinde ise bu denkliğe Tunguzca *dureṇke* kelimesini ekler (KWb. 99b). Räsänen de bu denklikleri kabul

²⁸⁹ Zoltán Gombocz, “Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen”, *Keleti Szemle*, c XIII (Budapeşte : Otto Harrassowitz 1912-1913), s. 5.

²⁹⁰ G. J. Ramstedt, “Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte III”, *Keleti Szemle*, c XVI (Budapeşte : Otto Harrassowitz, 1915-1916), s. 74.

eder.²⁹¹ Doerfer²⁹² ve Róna-Tas²⁹³ ise Çuvaşça denklilikleri kabul etmekle birlikte Moğolca denkliğini kabul etmezler. Emine Ceylan ise Çuvaşçada $\eta > n$ değişiminin düz ünlüler yanında gerçekleşmesinden hareketle kelimenin Çuvaşça biçimine bakarak dudak ünlüsü bulunduran biçimlerin ikincil olduğunu tahmin etmektedir.²⁹⁴

Çuvaşçada *hulīm* ‘gelinin babasına ödenen para’ (< **kalıη*) ve *šimil* ‘kolay, hafif’ (< **yēñil*) kelimelerinin Eski Türkçe biçimi düz ünlü barındırmasına rağmen $\eta > n$ değişimi yerine $\eta > m$ değişimi gerçekleşmiştir. *Kalıη* kelimesinin Türk dillerindeki -*m*’li biçimlerinden hareketle Doerfer ve Ceylan *hulīm* kelimesini Tatarcadan eski bir alıntılama olarak düşünürler.²⁹⁵

Räsänen VEWT’de Çuvaşça *šimil* ‘kolay, hafif’ kelimesini ise Çuvaşça *šim* ‘yün’ kelimesinden örneksemeyle açıklamıştır (VEWT 198a). Doerfer de Räsänen’e katılmaktadır.²⁹⁶

3.10. YAKUTÇADA $\eta \sim n$ DEĞİŞİMİ

3.10.1. Eklerde

Yakut Türkçesinde ekler, eklendikleri kelimenin son sesine göre çeşitlilik gösterir. Geniz sesleri olan η , n ve m sesleriyle biten bir kelimeye eklenen ekin ünsüzü n ya da m olur.²⁹⁷

3.10.2. Kelime Kök ve Gövdelerinde

η :- Söz başında görülmez.

²⁹¹ Martti Räsänen, *Materialen zur Lautgesichte der türkischen Sprachen* (Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XV, 1949), s. 63.

²⁹² Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen II* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1965), s. 148-149.

²⁹³ András Róna-Tas, “Did the Proto Altaic People Know the Stirrup?”, 50-53.

²⁹⁴ Emine Ceylan, a.g.e., 109.

²⁹⁵ Gerhard Doerfer, “Tschuwaschisch -m < urtürkisch *-m (< gemeintürkisch -n)”, *Ural-altaische Jahrbücher* (Wiesbaden 1973), s. 173; Emine Ceylan, a.g.e., 110.

²⁹⁶ Gerhard Doerfer, a.g.m., 175.

²⁹⁷ Nicholas Poppe, a.g.e., 679.

V η V:

sinaah ‘yanak’ (YakSlept.) < **ya η ak*, (DLT, AtH.) *ya η ak* ‘yanak; yan, taraf’

η C:

inne ‘iğne’ (YakSlept., YakDolg.) < **yi η ne*, (M II) *yi η ne* ‘iğne’

tünnük ~ *tü η nük* ‘erkek şapkalarının arkasındaki pencere şeklindeki süs’ (YakDolg.) < **tü η lük*, (DLT) *tü η lük* ‘baca, pencere’

C η : Örnek yok.

- η :

küön ‘gönül, göğüs’ (YakPek.) < **kō η*

-n:

«*alın* ‘kalın; kalabalık’ (YakSlept.) < **kalın*, (Yen., BK, T) *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’

Şçerbak, Türkçe tek heceli kelimelerin rekonstrüksiyonu yaptığı eserinde **kō η* ‘göğüs’ kelimesine de yer vermiştir.²⁹⁸ Stachowski ise kelimenin gelişimini Ana Türkçe **kō η il* < **kō η* > Yakutça *küön* şeklinde gösterir.²⁹⁹ İlk hecede Ana Türkçe *ō* > Yakutça *üö* denkliği bilinmektedir.³⁰⁰ Buna göre, bu kelime Yakutçada hece sonunda *η* > *n* değişimine uğramıştır.

²⁹⁸ A. M. Şçerbak, *Sravnitel'naya Fonetika Tyurkskih Yazykov* (Leningrad: Izdatel'stvo Nauka Leningradskoe Otdelenie, 1970), s. 195.

²⁹⁹ Marek Stachowski, a.g.e., 110.

³⁰⁰ M. Fatih Kirişcioğlu, “Saha Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), s. 1233.

BÖLÜM IV. TÜRKÇEDE $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ DEĞİŞİMİ

4.1. ESKİ TÜRKÇEDE $\eta \sim m, n \sim m$ ALMAŞMASI

4.1.1. Eski Türk Yazıtları

Eski Türk Yazıtlarında $\eta \sim m, n \sim m$ alması tespit edilememiştir.

4.1.2. Eski Uygur Türkçesi

Eski Uygur Türkçesinde $\eta \sim m, n \sim m$ alması tespit edilememiştir

4.1.3. Karahanlı Türkçesi

- $\eta \sim m$

$V\eta V$:

iñir ‘alaca karanlık’ $\sim$ *imir* ‘kasvet, sis’ (DLT)

köñül ‘gönül’ $\sim$ *kömlüdürük* ‘at göğüslü’ (DLT)

$-\eta$:

a«suñ $\sim$ *a«sum* ‘sarhoşken kavgacı’ (DLT), *a«sum* (KB)

- $n \sim m$

$-n$:

bogın $\sim$ *bogım* ‘boğum’ (DLT)

yıgın $\sim$ *yıgım* ‘yığılmış, yığın’ (DLT)

Şart cümlelerinin başına gelerek ‘şimdi, eğer, şayet’ anlamlarında kullanılan *apam* ~ *apaŋ* edatı, Uygur Türkçesinde *apam* (TT I, TT III, AY), Karahanlı Türkçesinde *apaŋ* (DLT, KB) şekillerinde görülmüştür. Räsänen, kelimenin *am-tı* kelimesinin de kökü olan **am* kelimesinden türediğini belirtir (VEWT 18b). Marcel Erdal da *apam* kelimesinin *ap+am* < **am* ‘şimdi’ şeklinde olmuş olabileceğini söyler.³⁰¹ Necmettin Hacıeminoğlu³⁰², Ahmet Temir³⁰³ ve Kemal Eraslan³⁰⁴ ise kelimenin kökeniyle alakalı bir yorumda bulunmamışlardır. Uygur Türkçesi eserlerinde son seste /m/ ile görülen bu edat, Karahanlı Türkçesinde /ŋ/ ile görülmüş, tarihî ve çağdaş Türk dillerinin sonraki dönemlerinde ise tanıklanamamıştır.

Marcel Erdal, IrkB ve DLT’de geçen *boymul* ‘beyaz boyunlu hayvan’ kelimesine dikkat çekerek kelimenin *boyun* kelimesiyle bağlantısı üzerinde durur. *Boyun* kelimesinin orijinalinde son seste /m/ sesi barındırıyor olabileceğini düşünür.³⁰⁵ Erdal, aynı şekilde DLT’de geçen *kömüldürük* ‘eyer kayışı’ kelimesiyle *köŋül* ‘gönül’ kelimesi arasındaki bağlantıya temas eder.³⁰⁶ Hamilton da *köŋül* ‘gönül’ kelimesiyle *kömüldürük* ‘eyer kayışı’ kelimelerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu düşünür.³⁰⁷

Eski Türkçe döneminin *ŋ* ~ *g* ve *ŋ* ~ *n* almasılarında olduğu gibi *ŋ* ~ *m* alması için de bir geçiş dönemi olduğu görülmektedir.

4.2. ORTA TÜRKÇEDE *ŋ* ~ *m*, *n* ~ *m* DEĞİŞİMİ

4.2.1. Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesinde *ŋ* ~ *m*, *n* ~ *m* alması tespit edilememiştir.

³⁰¹ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 496.

³⁰² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1984), s.114.

³⁰³ Ahmet Temir, “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alttürkischen 1: Deskriptiver Teil”, *Oriens*, Vol. 9 (Leiden 1956), s. 71.

³⁰⁴ Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012), s. 288.

³⁰⁵ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, 99.

³⁰⁶ a.g.e., 104.

³⁰⁷ James Hamilton, a.g.m., 477.

4.2.2. Kıpçak Türkçesi

- $\eta \sim m$

ηC :

kömlek ‘gömlek’ (Tuh., Kav., Dür.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

$-\eta \sim -m$

eñ ‘yanak’ ~ *em* ‘yüz rengi’ (İd.) < **eñ*, (DLT, KB, AtH.) *eñ* ‘yüz, yanak, damak’

$-\eta > -m$

tulum ‘saç örgüsü’ (CCG, Dür.) < **tuluñ*, (DLT) *tuluñ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $n \sim m$

mC :

emder- ~ *ender-* ‘çevirmek, aktarmak, döndürmek, alt üst etmek’ (İd.) < **emter-*, (TT II) *emter-* ‘odaklanmak’

turuntay ‘alıcı kuş’ (Bul.) < **turumtay*, (DLT) *turumtay* ‘alıcı kuş’

Cm :

tırna- ~ *tırma-* ‘kaşımak’ (Tuh.) < **tarma-*, (DLT) *tarma-* ‘kaşımak’

4.2.3. Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesinde $\eta \sim m$, $n \sim m$ alması tespit edilememiştir.

4.3. BATI TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m$, $n \sim m$ DEĞİŞİMİ

3.3.1. Yeni Türkçe

3.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesi

- $\eta \sim m$

ηC :

göñlek ~ *gömlek* ~ *gölek* ‘gömlek’ (SN) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

- $n \sim m$

mC:

imdi ~ *indi* ‘şimdi, hemen, derhal’ (SN) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

Eski Türkçede *amul* ~ *amal* ~ *amul* ‘sakin’ biçimlerinde geçen kelime SN’de *aḡul* ~ *aḡıl* ‘yavaş, sakın’ biçiminde geçmektedir. Kelimenin art damak η ’li biçimine Tarama Sözlüğünde de rastlanmaktadır. Tarama Sözlüğündeki örnekler 14 ve 15. yüzyıllarda yazılmış eserlerden alınmıştır. Eski Türkçedeki *amra-* (TT III), **amur* biçimlerinin varlığı nedeniyle m ’li biçimler birincil görünmektedir. Ayrıca **amur* kökünden türeyen *amrıl-* ~ *amrul-* fiili de Eski Türkçede (U III, U IV, DLT, KB) mevcuttur. Hakasça ve Tuvacada ise *amır* ‘rahat, huzurlu, sakın’ (HakBask., TuvTen.) kelimesi bulunmaktadır. 14-15. yy Batı Türkçesinde tek örnekte karşımıza $m > \eta$ değişimini dağınık ses değişimi olarak nitelendirebiliriz.

4.3.1.2. Osmanlı Türkçesi

$\eta \sim m$

V η V:

süḡük ~ *sümük* ‘kemik’ (Men.) < **süḡük*, (KT, BK) *süḡük* ‘kemik’

η C:

gömlek ~ *göḡlek* ‘gömlek’ (Men.) < **köḡlek*, (DLT, KB) *köḡlek* ‘gömlek’

4.3.1.3. Türkiye Türkçesi

4.3.1.3.1. Türkiye Türkçesi Yazı Dili

- $\eta > m$

V η V:

omurga ‘sırt boyunca uzanarak vücuda destek sağlayan, kemikten, kıkırdaktan veya her ikisinden oluşan, içinde omuriliği barındıran kemik yapı’ (TS) < **o η urka*, (KE) *o η urka* ~ *o η urtka* ‘omurga’

domuz ‘çift parmaklılardan, eti, yağı, derisi veya kılı için beslenen, evcil hayvan (*Susacrofa domestica*); *mec.* hain, aksi, ters, inatçı, hınzır kimse’ (TS) < **to η uz*, (Yen.) *to η uz* ‘domuz’

η C:

gömlek ‘vücudun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi’ (TS) < **kö η lek*, (DLT, KB) *kö η lek* ‘gömlek’

- $n > m$

nC:

komşu ‘konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad; sınır ortaklığı bulunan, mücavir’ (TS) < **konşu*, (TT I) *konşu* ‘komşu’

4.3.1.3.2. Anadolu ve Rumeli Ağzları

- $\eta \sim m$

V η V:

sümüh ~ *sümük* ~ *süğük* ~ *sümüyh* ‘kemik’ (DS) < **sü η ük*, (KT, BK) *sü η ük* ‘kemik’

η C:

kömlek ~ *könlek* ~ *gönek* ~ *könek* ‘gömlek’ (DS) < **kö η lek*, (DLT, KB) *kö η lek* ‘gömlek’

- η

tulum ‘şakak’ (DS) < **tulu η* , (DLT) *tulu η* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $n \sim m$

-n:

yalın ~ *yalım* ‘alev’ (DS, SDD) < **yalın*, (U I, U II, U IV, TT I, TT V, AY, MNB) *yalın* ‘alev’

4.3.2. Gagauz Türkçesi

- $\eta > m$

VηV:

domuz ‘domuz’ (GagBask.) < **toηuz*, (Yen.) *toηuz* ‘domuz’

ηC:

gölmek ‘gömlek’ (GagBask.) < **köηlek*, (DLT, KB) *köηlek* ‘gömlek’

-η:

tulum ‘hayvan derisi’ (GagBask.) < **tulun*, (DLT) *tulun* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $n > m$

nC:

komşu ‘komşu’ (GagBask.) < **konşı*, (TT I) *konşı* ‘komşu’

- $m > n$

mC:

şindi ‘şimdi’ (GagBask.) < **amti*, (KT, BK, O) *amti* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi* adlı eserinde $n > m$ değişimine örnek olarak *kalın* > *kalım*, *karınca* > *karımca*, *kurşun* > *kurşum*, *tavşan* > *tavşam*, *turuncu* > *turumcu*, *saksağan* > *saksaam* örneklerini, $m > n$ değişimine ise *yalım* > *yalın*, *balgam* > *balgan*, *kıvılcım* > *kıvılcın*, *bürümcük* > *bürüncük*, *şimdi* > *şindi* kelimelerini örnek vermiştir.³⁰⁸

³⁰⁸ Nevzat Özkan, a.g.e., 77.

4.3.3. Azerbaycan Türkçesi

- $\eta > m$

V η V:

sümük ‘kemik’ (Aze.) < **süyük*, (KT, BK) *süyük* ‘kemik’

- $m > n$

indi ‘şimdi’ (Aze.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.3.4. Türkmece

- $\eta > m$

V η V:

ümür ‘sisli, puslu hava’ (TkmBKH.) < **iğir*, (TT V) *iğir* ‘alaca karanlık’

- η

tulum ‘deri kap, tulum’ (TkmBKH.) < **tuluğ*, (DLT) *tuluğ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $m > n$

indi ~ *şindi* ‘şimdi, bugüne kadar’ (TkmBKH.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri* adlı eserinde $n > m$ değişimine örnek olarak ETü. *tün* ‘gece; karanlık’ > (TkmBKH.) *tüm* ‘karanlık’ örneğini vermiştir.³⁰⁹

³⁰⁹ Mehmet Kara, a.g.e., 55.

4.4. KUZHEY TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m, n \sim m$ DEĞİŞİMİ

4.4.1. Tatarca

- $\eta > m$

$V\eta V$:

umırtkalık ‘omurga’ (TatG.) < **oñurka*, (KE) *oñurka* ~ *oñurtka* ‘omurga’

ηC :

külmek ‘gömlek’ (TatG.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

4.4.2. Başkurtça

- $\eta > m$

$V\eta V$:

umırtkalık ‘bel kemiği, omurga’ (BşkUra.) < **oñurka*, (KE) *oñurka* ~ *oñurtka* ‘omurga’

ηC :

küldek ~ *külmek* ‘gömlek’ (BşkUra.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’

4.4.3. Kazakça

- $\eta > m$

$V\eta V$:

omırtka ‘omurga’ (KzkM.) < **oñurka*, (KE) *oñurka* ~ *oñurtka* ‘omurga’

ımırt ‘alaca karanlık’ (KzkM.) < **iñir*, (TT V) *iñir* ‘alaca karanlık’

$-\eta$

tulım ‘saç örgüsü’ (KzkM.) < **tuluñ*, (DLT) *tuluñ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $n > m$

VnV:

umit- ‘unutmak’ (KzkM.) < **unit-*, (Huast., TT III, U II, AY, MNB, KİP) *unit-* ‘unutmak’

- $m > n$

mC:

endi ‘şimdi’ (KzkM.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.4.4. Kırgızca

- $\eta > m$

V η V:

omurtka ‘omurga’ (KırgY.) < **o η urka*, (KE) *o η urka* ~ *o η urtka* ‘omurga’

η C:

şumkar ‘sungur kuşu’ (KırgY.) < **sı η kur*, (Yen.) *sı η kur* ‘şahin’

- η

tulum ‘saç örgüsü’ (KırgY.) < **tulu η* , (DLT) *tulu η* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

4.4.5. Karaçay-Balkarca

- $\eta > m$

V η V:

omuravla ‘omurga’ (KbalkTav.) < **o η urka*, (KE) *o η urka* ~ *o η urtka* ‘omurga’

- $m > n$

mC:

endi ‘şimdi, artık’ (KbalkTav.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.4.6. Nogayca

- $\eta > m$

$V\eta V$:

omurtka ‘omurga’ (NogBask.) < **oŋurka*, (KE) *oŋurka* ~ *oŋurtka* ‘omurga’

$-\eta$

tulm ‘saç örgüsü’ (NogBask.) < **tuluŋ*, (DLT) *tuluŋ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $n > m$

VnV :

umit- ‘unutmak’ (NogBask.) < **unit-*, (Huast., TT III, U II, AY, MNB, KİP) *unit-* ‘unutmak’

- $m > n$

mC :

endi ‘şimdi’ (NogBask.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.4.7. Kırım Tatarcası

- $\eta > m$

ηC :

kölmek ‘gömlek’ (KrmTatAGU.) < **köŋlek*, (DLT, KB) *köŋlek* ‘gömlek’

- $m > n$

mC :

endi ‘artık, şimdi’ (KrmTatAGU.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.4.8. Karaimce

- $\eta > m$

$V\eta V$:

komuz ‘böcek, haşerat’ (KaraT., KaraH.) < **koηuz*, (TT III, U II, U III, AY, MNB)
koηuz ‘böcek’

sümük ‘kemik’ (KaraK.) < **süηük*, (KT, BK) *süηük* ‘kemik’

domuz ‘domuz’ (KaraH, KaraK.) ~ *domız* ‘domuz’ (KaraK.) < **toηuz*, (Yen.) *toηuz*
‘domuz’

ηC :

k’elm’ak ~ *k’olm’ak* ‘gömlek’ (KaraT.) < **köηlek*, (DLT, KB) *köηlek* ‘gömlek’

$-\eta$

tulum ‘keçi potu’ (KaraK.) < **tuluη*, (DLT) *tuluη* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $m > n$

endi ‘şimdi’ (KaraH., KaraK.) ~ *en’di* ‘şimdi’ (KaraT.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı*
‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.4.9. Kumukça

- $m > n$

mC :

endi ~ *enni* ‘şimdi, halihazırda; bugün’ (KmkB.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.5. DOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m, n \sim m$ DEĞİŞİMİ

4.5.1. Yeni Uygurca

- $\eta > m$

C η :

tirmak ‘tırnak’ (YUygN., UygJar.) < **tırnak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırnak* ‘tırnak’

- η :

tulum ‘deri kürk’ (UygLob.) < **tuluη*, (DLT) *tuluη* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

4.5.2. Özbekçe

- $-\eta > -m$

tolim ‘saç örgüsü’ (ÖzbBrov.) < **tuluη*, (DLT) *tuluη* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- $m > n$

mC:

endi ‘şimdi, şuan’ (ÖzbBrov.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.5.3. Sarı Uygurca

- $\eta > m$

V η V:

sımık ‘kemik’ (SUygMal.) < **sünük*, (KT, BK) *sünük* ‘kemik’

C η :

tarmak ‘tırnak’ (SUygMal.) < **tırnak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırnak* ‘tırnak’

-ŋ:

tulum ‘deri kürk’ (SUygMal.) < **tuluŋ*, (DLT) *tuluŋ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

4.5.4. Karakalpakça

- **-ŋ > -m**

tulım ‘saç örgüsü’ (KklpBask.) < **tuluŋ*, (DLT) *tuluŋ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

- **m > ŋ**

mC:

eŋbek ‘emek; iş, görev’ (KklpBask.) < **emgek*, (IrkB.) *emgek* ‘acı, ıstırap’

taŋba ~ *tamga* ‘damga, işaret’ (KklpBask.) < **tamga*, (TT I, TT III, TT V) *tamga* ‘damga’

- **n > m**

VnV:

umit- ‘unutmak’ (KklpBask.) < **unit-*, (Huast., TT III, U II, AY, MNB, KİP) *unit-* ‘unutmak’

- **m > n**

mC:

endi ‘şimdi; sonra’ (KklpBask.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.6. KUZEYDOĞU TÜRKÇESİNDE $\eta \sim m$, $n \sim m$ DEĞİŞİMİ

4.6.1. Tofalarca

- $\eta > m$

$V\eta V$:

imir ‘alaca karanlık’ (TofRas.) < **iηir*, (TT V) *iηir* ‘alaca karanlık’

4.6.2. Tuvaca

- $\eta > m$

$V\eta V$:

imir ‘alaca karanlık’ (TuvTen.) < **iηir*, (TT V) *iηir* ‘alaca karanlık’

4.6.3. Altayca

- $\eta > m$

$V\eta V$:

omurtka ‘omurga’ (AltBT.) < **oηurka*, (KE) *oηurka* ~ *oηurtka* ‘omurga’

$C\eta$:

tırmak ‘tırnak’ (AltBT.) < **tırηak*, (İrkB., MNB, M I, TT VI) *tırηak* ‘tırnak’

- $-n > -m$

saram ‘cimri’ (AltBT.) < **saran*, (TT III, AY) *saran* ‘pinti, cimri’

4.6.4. Şorca

Şorcada η , $n \sim m$ değişimi tespit edilememiştir.

4.6.5. Hakasça

- $\eta > m$

V η V:

omurha ~ *orha* (hlk.) ~ *omirtha* (hlk.) ‘omur, omurga’ (HakBask.) < **o η urka*, (KE)

o η urka ~ *o η urtka* ‘omurga’

4.6.6. Teleütçe

- $\eta > m$

V η V:

omurtka ‘omurga’ (TeleRus.) < **o η urka*, (KE) *o η urka* ~ *o η urtka* ‘omurga’

C η :

tırmak ‘tırnak’ (TeleRus.) < **tır η ak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tır η ak* ‘tırnak’

4.7. SALARCADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ

- $m > n$

inci ‘şimdi’ (SalTen.) < **amtı*, (KT, BK, O) *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.8. HALAÇÇADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ

- $\eta > m$

V η V:

simik ‘kemik’ (HalDT.) < **sü η ük*, (KT, BK) *sü η ük* ‘kemik’

4.9. ÇUVAŞÇADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ

- $\eta \sim m$

$V\eta V$:

hĩmĩr ‘boz; dumanlı; kahverengi’ (ÇuvFed.) < **koŋur*, (DLT) *koŋur* ‘kestane rengi’

kĩmĩl ‘gönül; hal, moral’ (ÇuvSkvort.) < **kõŋũl*, (KT, T) *kõŋũl* ‘gönül’

şĩmĩ ‘kemik’ (ÇuvSkvort.) < **sũŋũk*, (KT, BK) *sũŋũk* ‘kemik’

şĩmĩl ‘kolay, hafif’ (ÇuvSkvort.) < **yẽŋil*, (TT VII) *yẽŋil* ‘hafif’

$-\eta$:

tĩm ‘don’ (ÇuvSkvort.) < **toŋ*, (DLT) *toŋ* ‘don, buz’

tĩlĩm ‘şakaktaki saç’ (ÇuvFed.) < **tuluŋ*, (DLT) *tuluŋ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’

şĩm ‘yün’ (ÇuvYeg.) < **yuŋ*, (AY) *yuŋ* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’

- $-n > -m$

şũlĩm ‘alev’ (ÇuvSkvort.) < **yalĩn*, (U I, U II, U IV, TT I, TT V, AY, MNB) *yalĩn* ‘alev’

çĩm ‘soluk, nefes, hayat’ (ÇuvBay.) < **tin*, (U III, AY, H I, MNB, BrahMau.) *tin* ‘nefes, can, ruh’

hĩrĩm ‘mide, karın, göbek’ (ÇuvBay.) < **karĩn*, (IrkB.) *karĩn* ‘karın’

tum ‘giyim kuşam, kıyafet’ (ÇuvBay.) < **ton*, (M I) *ton* ‘giyim’

- $m > n$

ĩntĩ ‘şimdi’ (ÇuvYeg.) < **amtĩ*, (KT, BK, O) *amtĩ* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

4.10. YAKUTÇADA $\eta \sim m$ DEĞİŞİMİ

- $\eta > m$

V η V:

im ‘alaca karanlık’ (YakSlept.) < **i η ir*, (TT V) *i η ir* ‘alaca karanlık’

- η :

i η ~ *im* ‘yanak, elmacık kemiği’ (YakPek.) < **e η* , (DLT, KB, AtH.) *e η* ‘yüz, yanak, damak’

BÖLÜM V. TARANILAN SÖZCÜKLER

5.1.İSİMLER

a«sum

a«sum (EDPT 95a); *aksum* ~ *a«sum* (VEWT 13b); *a«sun* ~ *a«suñ* ~ *a«sum* (DTS 71b)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *a«suñ* ~ *a«sum* (DLT), *a«sum* (KB); **OTü.:** Har. - , Kıp. - , Çağ. *a«sum* (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *a«sım* ‘(atlar için) vahşi, coşkun’ (YakPek.).

alañ

alañ ‘açıklık yer, orman içindeki açık yer’ (EDPT 147a); *alañ* ‘düz arazi’ (DTS 33b); *alañ* ‘yüksek arazi, engebeli arazi’ (UW 87); *alan* ‘alan’ (< **āl* ‘uzaklık, genişlik’ ~ **āl*- ‘uzak olmak’) (KEWT58a); *alan* ‘alan, düz, geniş yer’ (TKBS 63a); *alan* ~ *alañ* ‘açık yer, vadi’ (< **āl* ‘uzaklık, genişlik’ ~ **āl*- ‘uzak olmak’), (ESTYa I 135)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *alañ* ~ *añıl* ‘düz arazi’ (DLT); **OTü.:** Har. - , Kıp. - , Çağ. *alañ* ‘düz arazi’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *alañ* ‘düz açıklık’ (DK), (Osm.) *alan* ‘orman içindeki açıklık’ (LOsm.), (TTü.) *alan* ‘düz, açık ve geniş yer, meydan, saha; orman içinde düz ve ağaçsız yer, düzlük, kayran; yüz ölçümü; eski Roma’da açık hava gösterisi yapılan geniş yer; *mec.* bir çalışma çevresi; İçinde birtakım kuvvet çizgilerinin yayılmış bulunduğu varsayılan uzay parçası; bir alıcı merceğinin net bir görüntü sağlayabildiği derinlik ve genişliğin bütünü; yarışmaların, karşılaşmaların ve oyunların yapıldığı yer, saha’ (TS, TarSöz., DS), *alan* ~ *alañ* ‘saha, düzlük, açık yer; orman içindeki düz ve ağaçsız yer; dışarı ova; çayır, çayırılık; tepelik; ufuk; değirmende zahirenin döküldüğü yer’ (SDD); Gag. - , Az. - , Tkm. *alañ* ‘tepe, tümsek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *alan* ‘açıklık alan’ (TatG.), Bşk. *alan* ‘açıklık, meydan’ (BşkUra.), Kzk. *alañ* ‘açıklık, meydan’ (KzkM.), Kırg. *ayant* ‘alan’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *alañ* ‘açık arazi’ (NogBask.), KrmTat. *alan* ‘çayır, mera’

(KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. - , Kklp. *alañ* ‘çayır, mera’; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *ayañ* ‘çayır; orman açıklığı’ (TuvTen.), Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

amti

amti ‘şimdi’ (< *am) (EDPT 156b); *emdi* (< em (am)) (VEWT 41b); *emti* ~ *emdi* ‘şimdi’ (DTS 173b); *amti* ‘şimdi’ (< *am ‘şimdi’ zarf yapan ek +*ti*), (UW 136); *imdi* ‘şimdi’ (< *am ~ ?*em), (KEWT 184b); *imdi* ‘şimdi’ (TKBS 433a); *indi* ‘şimdi, şuan’ (ESTYa I 357)

ETü.: Orh. *amti* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’ (KT, BK, O), EUyg. *amti* ‘şimdi’ (IrkB., U IV, Huast., TT I, TT II, TT IV, TT V, AY, MNB, KİP), Kar. *amdı* ~ *imdi* ‘şimdi’ (DLT), *emdi* ‘şimdi’ (KB), *emdi* ~ *imdi* ‘şimdi’ (AtH.); **OTü.:** Har. *imdi* ‘şimdi’ (KE, HŞ), *emdi* ‘şimdi’ (MM, NF), Kıp. *emdi* ~ *imdi* ‘şimdi, hemen’ (CCI, CCG), *emdi* ‘şimdi’ (İd., Tuh.), *imdi* ‘şimdi’ (Mec., İM), Çağ. *emdi* ‘şimdi’ (ÇağAbu., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *imdi* ~ *indi* ‘şimdi, hemen, derhal’ (SN), *emdi* ‘şimdi’ (YZ), (Osm.) *imdi* ‘bu nedenle, şimdi’ (Men.), (TTü.) *imdi* ‘buna göre, şu halde, artık; şimdi’ (TS, TarSöz., DS); Gag. *şindi* ‘şimdi’ (GagBask.); Az. *indi* ‘şimdi’ (Aze.), Tkm. *indi* ~ *şindi* ‘şimdi, bugüne kadar’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. *endi* ‘şimdi’ (KzkM.), Kırg. *emi* ‘şimdi, şuan’ (KırgY.), KrçBlk. *endi* ‘şimdi, artık’ (KbalkTav.), Nog. *endi* ‘şimdi’ (NogBask.), KrmTat. *endi* ‘artık, şimdi’ (KrmTatAGU.), Kara. *endi* ‘şimdi’ (KaraH., KaraK.) ~ *en’di* ‘şimdi’ (KaraT.), Kmk. *endi* ~ *enni* ‘şimdi, halihazırda; bugün’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *emdi* ‘şimdi’ (YUygN.), *emde* ~ *emdi* ‘şimdi’ (UygLo.), Özb. *endi* ‘şimdi, şu an’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *endi* ‘şimdi; sonra’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *am* ~ *amdı* ‘şimdi’ (TofRas.), Tuv. *am* ‘şimdi, hemen’ (TuvTen.), Alt. *em* ~ *emdi* ‘şimdi, bundan sonra’ (AltBT.), AltTel.: *emdi* ‘şimdi, şuada’ (TeleRus.), Şor *am* ~ *amdı* ‘şimdi, şuada’ (ŞorKA.), Hak. *am* ~ *amdı* ‘şimdi, hemen, şuada’ (HakBask.); **Sal.:** *inci* ‘şimdi’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** *inti* ‘şimdi’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** - .

amul (?amul)

amul (?amul) ‘sakin, yavaş’ EDPT 160b; *amul ~ amul ~ alam* ‘sessiz, sakın’ VEWT 19a; *amul ~ amul* ‘sessiz, sakın’ DTS 41b; *amul* ‘sessiz sakın’ (**amı-* + *-(X)l*), (UW 126);

ETü.: Orh. - ; EUyg. *amul ~ amal ~ amul* ‘sakin’ (TT I, TT II, TT IV, TT V), *amul* ‘sakin’ (AY), *amal* ‘sakin’ (M III, MNB); Kar. *amul* ‘sakin, yavaş’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *amul* ‘sakin’ (KE); **Kıp. - ; Çağ. - ; YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *añul ~ añıl* ‘yavaş, sakın’ (SN), (Osm.) - , (TTü.) *añul ~ añıl* ‘yavaş, sakın, hafif’ (TarSöz.), *ımıl ımıl ~ umul umul* ‘yavaş yavaş, sakın sakın’ (SDD); Gag. - ; Az. - , Tkm - ; KTü.: - ; DTü.: - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTel. *amır* ‘barış, sükunet; sakın’ (TeleRus.); Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** *havul* ‘iyi’ (HalDT., HalLex.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

añar / inar

añar / inar / inar ‘o tarafa, oraya; öte’ (< **an* ‘o’ + yön eki), (EDPT 190a); *arı* ‘-dan beri, -in ötesinde, oraya’ (*a(n) ~ o(l) + ri* yön eki), (VEWT 25b); *inar* ‘oraya; öteye; öte’ (DTS 219a); *añar* (ol ‘o’ + yön eki), (UW 201); *añar* ‘oraya, öteye’ (< **an* + *karu* > **angaru* > **añar* > *añar* > *ār*), (ESTYa I 157)

ETü.: Orh. *añar* ‘ona’ (T), EUyg. *ingar* ‘-dan sonra’ (ŞU), *inar* ‘ileri’ (M II, U II, U III, U IV, AY), Kar. *nar* ‘böylelikle, bir yana, sonra, başka’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *añar* ‘oraya’ (ME), *nar* ~ *nari* ‘-a doğru, öte taraf, öte yüz’ (KE); Kıp. *arı* ‘ileri, -e doğru’ (CCI, CCG, Tuh.), *angar* ‘öte’ (Bul); Çağ. *nari* ‘öte’ (ÇağAbuş, ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) - , (TTü.) *ār* ‘-dan tarafa, -den doğru’ (DS); **Gag. - , Az. - , Tkm. añar** ‘geri, arka taraf; öte’ (TkmBKH.); KTü.: Tat. *arı* ‘öte, uzak’ (TatG.), Bşk. *arı* ‘belirli bir denkliği geçerek; belirli bir andan sonra; daha; fazla; öte’ (BşkUra., BşkÖz.), Kzk. - ; fakat *arı-beri* ‘öteye beriye, oraya buraya’ (KzkM.), Kırg. *arı* ‘ötede, öte yanda’ (KırgY.), KrçBalk. *arı* ‘oraya, o tarafa’ (KbalkTav.), Nog. *arı* ‘uzak, öte’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. *arı* ‘öbür tarafa, geriye’ (KaraK., KaraT., KaraH.), Kmk. *arı* ‘daha uzak, öte; uzak’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *nəri* ‘öte’ (YUygN.), *nəri ~ nari* ‘öte’ (UygJar.), Özb. *nari* ‘öte’ (ÖzbBrov.), SUyg. *aņa* ‘oraya’

(SUygMal.), Kklp. *arı* ‘öte, diğer taraf’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *inaar* ‘oraya, öteye’ (TofRas.), Tuv. *inaar* ‘oraya, öteye’ (TuvTen.), Alt. *anaar* ~ *anar* ‘oraya’ (AltBT.), AltTel. *anaarı* ‘oraya, öteye’ (TeleRus.), Şor *aara* ‘oraya, o yere, öteye’ (ŞorKA), Hak. *aar* ‘oraya, öteye’ (HakBask.); **Sal.:** *aṇa* ‘oraya’ (SalTen.); **Hal.:** *ere* ‘oraya, ötesine’ (HalDT.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** *onno* ‘oraya, o tarafa; o zaman’ (YakSlept.) ~ *onuga* ‘oraya; şimdiye kadar’ (YakDolg.).

aṇduz

aṇduz ‘andız otu’ EDPT 178b; *aṇduz* ‘at ve koyun hastalıkları için bir çare olarak kullanılan bitki’ VEWT 21a; *aṇduz* ‘andız otu’ DTS 47a; *andız* ‘selvi’ (TKBS 70a); *aṇduz* ‘andız otu’ (< **aṇ* (**aṇg*) ~ **an* ~ **en*), (ESTYa I 150)

ETü. Orh. - , EUyg. - , Kar. *aṇduz* ‘andız otu’ (DLT); **OTü.** Har. - ; Kıp. - ; Çağ. *anduz* ‘andız otu’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *aṇduz* ‘andız otu’ (EATS), (Osm.) *andız* ‘andız otu’ (LOsm., Leh.), (TTü.) *andız* ‘yaprakları dikenli olan bir tür ardıç; servi; kırlarda yetişen yabani bir otun kökü’ (TS), *andız* ~ *anduz* ‘yaprakları dikenli bir çeşit ardıç’ (DS, TarSöz.), *endürüz* ‘mahlep, andız otu’ (SDD); Gag. *andız* ‘fundalık’ (GagBask.), Az. *andız* ‘andız otu’ (AzRus.), Tkm. *andız* ‘andız otu’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat *andız* ‘andız otu’ (TatG.), Bşk. *andız* ‘yaprakları dikenli bir çeşit ardıç’ (BşkUra.), Kzk. *andız* ‘andız otu’ (KzkM.), Kırg. - , KrçBalk. *andız* ‘iri yapraklı, kökünden hayvanların kaşıntı hastalığına ilaç yapılan bir bitki’ (KbalkTav.), Nog. *andız* ‘andız otu’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *anīs* ~ *antīs* ‘andız otu’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** - .

aṇsız

aṇsız ‘anlamadan; ansızın, düşünmeden’ (< *aṇ* ‘anlayış, akıl’) (EDPT 190b); - (VEWT); *aṇsız* ‘anlamadan; ansızın’ (DTS 47a); *aṇsız* (< **aṇ* ‘anlayış, idrak’) (UW 204); *ansız* ‘ani; birden bire’ (KEWT 62a)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *aṇsız* ‘pek, ziyadesiyle; istisnasız; hep, bütün’ (AY, MNB); Kar. - ; **OTü.** Har. *aṇsız* ~ *aṇsuz* ‘ansız, birden bire’ (HŞ), *aṇsızın* ‘ansızın, birden bire’ (KE); Kıp. *ansızın* ‘aniden’ (CCG), *ansız* ‘aniden, habersizce’ (İd.); Çağ. *aṇsız* ~

añsızın ‘aniden, habersizce’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *añsız ~ aňsuz* ‘ansızın, birden bire’ (YZ), *aňsuzda* ‘ansızın, birden bire’ (SN), (Osm.) *añsız* ‘aniden, birden bire’ (Men.), *ansız* ‘aniden’ (Leh.), (TTü.) *ansız* ‘anlayışsız, akılsız; ansızın’ (TS, DS) *añsız ~ aňsuz* ‘ansızın, birden bire, nagehan’ (TarSöz.); Gag. *ansız ~ ansızdan* ‘ansızın’ (GagBask.), Az. *ansız~ansızın* ‘ansızın’ (AzRus.), Tkm. - ; **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. *añsız* ‘aptal, cahil; şuursuz, bilinçsiz’ (KzkM.), Kırg. *añsız* ‘aptal, cahil; şuursuz, bilinçsiz’. (KırgY.), KrçBalk. *añsız* ‘zeki olmayan; şuursuz, bilinçsiz’ (KbalkTav.), Nog. *añsız* ‘aptal, cahil; şuursuz, bilinçsiz’ (NogBask.), KrmTat. *añsız* ‘aptal, cahil; şuursuz, bilinçsiz’. (KrmTatAGU.), Kara. *ansız~ansızın* ‘aniden, birden bire’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *añsızda* ‘ansızın, birden bire’ (YUygN.), Özb. - , SUyg. - , Kklp. - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

apam ~ apaŋ

apam ~ apaŋ ‘eğer’ (EDPT 11b); *apam ~ abam* ‘şimdi, hemen şuan’ (VEWT 18b); *abam ~ abaŋ ~ apam ~ apaŋ* ‘eğer’ (DTS 1b); *apam* ‘eğer’ (UW 209)

ETü. Orh. - , Uyg. *apam* ‘eğer’ (TT I, TT III, AY), Kar. *apaŋ* ‘eğer’ (DLT, KB); **OTü.** - ; **YTü.: BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

beŋ

beŋ ‘yüzdeki benek’ (EDPT 346b); **meŋ* ‘cit beni’ (VEWT 334b); *meŋ* ‘cilt beni’ (DTS 341a); *ben* ‘cilt beni’ (KEWT 84a); *ben* ‘tende bulunan ufak, koyu renkli leke ve kabartı’ (TDES 47b); *meŋ* ‘cilt beni’ (ESTYa VII 55)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *meŋ* ‘cilt beni’ (DLT, AtH.); **OTü.:** Har. *meŋ* ‘ben, yüzdeki ben’ (KE); Kıp. *meŋ* ‘cilt beni’ (İd., Tuh.); Çağ. - ; **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *beŋ* ‘ben, vücutta bulunan leke’ (SN), (Osm.) *beŋ* ‘cilt beni’ (Men.), *ben* ‘cilt beni’ (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *ben* ‘çoğu doğuştan, tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı’ (TS), Gag. *ben* ‘insan vücudundaki ben’ (GagBask.), Az. - , Tkm. *meŋ* ‘insan vücudundaki ben’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *miŋ* ‘cilt beni’ (TatG.), Bşk. *miŋ* ‘cilt beni’ (BşkUra.), Kzk. *meŋ* ‘cilt beni’ (KzkM.), Kırg. *meŋ* ‘cilt beni’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *meŋ* ‘cilt beni’ (NogBask.), KrmTat. *beŋ* ‘insan vücudundaki ben’

(KrmTatAGU.), Kara. *beñ* ‘insan vücudundaki ben’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *meñ* ‘cilt beni’ (YUygN.), Özb. - , SUyg. - , Kklp. *meñ* ‘cilt beni’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *meñ* ‘cilt beni’ (TuvTen.), Alt. *meñ* ‘cilt beni, doğum lekesi; siğil’ (AltBT.), AltTel. *meñ* ‘ben, yüzdeki ve ciltteki siyah nokta’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *meñ* (Sagay, Kaçın, Koybal Ağızları) ~ *miñ* ‘ben, benek’ (HakArık.); **Sal.:** *meñ* ‘cilt beni’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

bēni

bēni ‘beyin’ (EDPT 348b); **beñi* ‘beyin’ (VEWT 70a); *meñe* ~ *meñi* ~ *meñi* ‘beyin’ (DTS 341b), *beyin* ‘beyin’ (KEWT 86a); *beyin* ‘dimağ’ (TDES 49a); *beyin* ‘kafa tasının içindeki organ; muhakeme, usa vurma’ (TKBS 136a); *beyin* ‘beyin’ (ESTYa II 106)

ETü. Orh. - ; EUyg. *mēyi* ‘beyin’ (H I); Kar. *meñi* ‘beyin’ (DLT), *meñe* ‘beyin’ (KB); **OTü.** Har. - ; Kıp. *meñ* ‘beyin’ (CCI), *beyni* ‘beyin’ (İd., Dür., Tuh.), *beyin* ‘beyin’ (Mec.); Çağ. *meyn* ~ *meyin* ~ *mēyē* ‘beyin’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *beyn* ‘beyin’ (SN), (Osm.) *beyni* ‘beyin’ (LOsm., Men.), (TTü.) *beyin* ‘kafatasının içinde beyin zarları ile örtülü, iki yarım küre biçiminde sinir kütlelerinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, ensefal, dimağ; muhakeme, usa vurma; *mec.* bir şeyi yönetmede önemli görevi olan kimse; *mec.* akıl, anlayış; *mec.* bilgisi, eğitimi, düşüncesi yüksek düzeyde olan kimse’ (TS), Gag. - , Az. *bēyin* ‘beyin’ (Aze.), Tkm. *beyni* ‘beyin’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *miy* ‘beyin’ (TatG.), Bşk. *meye* ‘beyin; akıl, zeka’ (BşkUra.), Kzk. *mıy* ‘beyin’ (KzkM.), Kırg. *mee* ‘beyin’ (KırgY.), KrçBalk. *mıyı* ~ *miyis* ‘beyin; akıl, zeka’ (KbalkTav.), Nog. *mıy* ‘beyin’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. *miy* ‘beyin’ (KaraK., KaraT., KaraH.), Kmk. *miy* ‘beyin; tepe’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *mēye* ~ *miñe* ‘beyin’ (YUygN.), *mēge* ‘beyin’ (UygLo.), *menge* ~ *miñe* ~ *miñi* ~ *miñ* ‘beyin’ (UygJar.), Özb. *miya* ‘beyin’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *miy* ‘beyin, kafa’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *mee* ‘beyin’ (TofRas.), Tuv. *mee* ‘beyin’ (TuvTen.), Alt. *mee* ‘beyin’ (AltBT.), AltTel. *mee* ‘beyin’ (TeleRus.), Şor *miis* ‘beyin’ (ŞorKA.), Hak. *mii* ‘beyin’ (HakBask.); **Sal.:** *menze* ~ *meñes* ‘beyin’ (SalTen.); **Hal.:** *mein* ‘beyin’ (HalDT.); **Çuv.:** *mime* ‘beyin’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *meyii* ‘beyin’ (YakSlept.)

beñiz

beñiz ‘beniz, ten rengi’ (EDPT 352a); *beñiz* ‘yüz, yüz rengi’ (< **beñ* ‘yanak’) (VEWT 70a), *meñis* ~ *meñiz* ~ *meñgiz* ‘beniz’ (DTS 342b); *beniz* ‘yüz rengi’ (KEWT 84b); *beniz* ‘beniz’ (TKBS 132b); *meñiz* ‘yüz, surat; yüz rengi’ (< **meñ* + *iz*), (ESTYa VII 58)

ETü.: Orh. *beñiz* ‘beniz, yüz’ (Yen.); EUyg. *meñiz* ‘beniz, yüz’ (AY, TT VI, M I, M III, U III, U IV, Huast.), Kar. *meñiz* ‘beniz, yüz’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *meñiz* ‘beniz, yüz’ (KE, HŞ), *mēñiz* ‘beniz, yüz; gibi’ (MM); Kıp. *meñiz* ‘beniz, yüz’ (CCI), *megiz* ‘beniz, yüz’ (Mec.); Çağ. *mēñiz* ‘beniz, yüz’ (ÇağAbuş.), *beñiz* ~ *mēñiz* ‘beniz, yüz’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** **TTü.** (EAT) *beñ(i)z* ~ *meñ(i)z* ‘beniz’ (SN, YZ), (Osm.) *beñiz* ‘yüz, yüz rengi’ (Men.), (TTü.) *beniz* ‘yüz; yüz rengi’ (TS), *beñiz* ‘çehre, yüz, yüz rengi’ (TarSöz, DS), *be’ne* ‘beniz’ (SDD); Gag. *beniz* ‘beniz’ (GagBask.), Az. *beniz* ‘beniz, yüz’ (Aze.), Tkm. *meñiz* ‘beniz, yüz’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. *ben’iz* ‘beniz, yüz’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** *menzi* ‘beniz, yüz’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

beñgü

beñgü (? *beñgö*) ‘sonsuz, ebedî’ (EDPT 350b); *māñkü* ~ *bāñgü* ‘ebedî, sonsuz’ (Çince *man* ‘bin’ + *ko* ‘eski’ > Korece *manko* ‘sonsuz’), (VEWT 334b); *beñgü* ~ *beñkü* ~ *beñü* ~ *meñgü* ~ *meñi* ~ *meñkü* ~ *meñü* ‘sonsuz; abide’ (DTS 91b); *bengi* ‘sonsuz, ebedî’ (< Moğolca **meñkü*), (KEWT 84b); *bengi* ~ *bengü* ‘ebedî’ (**meñ* + -*gü*), (TKBS 132a); *bengi* ‘sonsuz, ebedî’ (< *meñ* + -*ki*) (ESTYa II 113)

ETü.: Orh. *beñü* ~ *beñgü* ~ *beñkü* ~ *meñgü* ~ *meñkü* ‘ebedî (taş)’ (Yen.), *beñgü* ‘sonsuz, ebedî; yazıt taşı’ (BK, KT, O.); EUyg. *meñü* ‘ebedî’ (M I, U IV), *meñigü* ‘ebedî’ (Huast.), *meñü* ~ *meñgü* ‘ebedî’ (AY); Kar. *meñgü* ‘ebedî’ (DLT), *meñü* ‘ebedî’ (KB); **OTü.:** Har. *meñü* ‘ebedî’ (ME), *meñgü* ‘ebedî’ (KE, HŞ), *meñ* ‘ebedî, sürekli’ (MM), *meñgü* ‘ebedî’ (NF), Kıp. *meñü* ~ *meñi* ‘ebedî’ (CCG), *meñgü* ‘ebedî’ (İd.), *meñgü* ‘ebedî’ (İM); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** **TTü.** (EAT) *beñgü* ‘ebedî, sonsuz’ (SN),

(Osm.) *bengi* ‘ebedî, sonsuz’ (Men.), (TTü.) *bengi* ‘sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedî’ (TS); Gag. - ; Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. *meñge* ‘sonsuz, ebedî’ (BşkUra.), Kzk. *meñgi* ‘sonsuz’ (KzkM.), Kırg. *mañgi* ~ *möñgi* ‘sonsuz’ (KırgY.), KrçBalk. *miñi* ‘sonsuz’ (KbalkTav.), Nog. *meñü* ‘ebedî’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *meñgü* ‘bedî, sonsuz’ (YUygN.), Özb. *mangu* ‘ebedî, sonsuz’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *meñgi* ‘ebedî, sonsuz’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *meñgi* ‘ebedî, sonsuz’ (TofRas.), Tuv. *meñgi* ‘ebedî, sonsuz’ (TuvTen.), Alt. *möñkü* ‘ebedî, sonsuz’ (AltBT.), AltTel. *möñkü* ‘ebedî, sonsuz’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *möge* ~ *mögü* (Kaçın Agzı) ~ *mökö* (Sagay, Koybal Ağızları) ~ *möñi* ~ *mügü* ~ (Sagay Ağzı) ~ *mükü* (hlk.) ‘ebedî, sonsuz’ (HakArık.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

bıñar

bıñar (*p-*) ‘kaynak suyu’ (EDPT 351b); *pıñar* ~ *mıñar* ‘kaynak suyu’ (VEWT 384b); *mıñar* ~ *mıñar* ‘memba, kaynak, pınar’ (DTS 346a); *pınar* ‘kaynak’ (< Persçe **bungār* < Pehlevi *bun«ān*), (KEWT 280b); *pınar* ‘yerden kaynayarak çıkan su, kaynak’ (TDES 332a); *pınar* ‘yerden kaynayarak çıkan su’ (< **buñ* ‘yansıma’ + *ar*), (TKBS 694a)

ETü.: Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *mıñar* ‘su kaynağı’ (DLT); **OTü.:** Har. - ; Kıp. *biñar* ‘kaynak, göze’ (Mec.), *mınar* ‘su kaynağı’ (İd.), *bıñar* ‘su kaynağı’ (Bul.), Çağ. *puñar* ‘su kaynağı’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü. TTü. (EAT)** *bunar* ‘pınar, kaynak’ (YED), *bıñar* ~ *buñar* ‘pınar’ (SN), *binar* ~ *bıñar* ‘pınar’ (EATS), **(Osm.)** *bıñar* ~ *puñar* ‘kaynak’ (Men.); **(TTü.)** *pınar* ‘yerden kaynayarak çıkan su, kaynak; bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba; çeşme’ (TS), *pınar* ‘akar, arduç, balak, bingıldayık, böngüldek, buğlek, bulak, büngüldek, caykara, cunut, çağlı pınar, çaybeyi, çaykara, çayrak, çayraz, çirik, çiringil, çokrak, çortle, çörtle, çöylen, eşme, hotulcuk, gözen, gözlük, kaynaca, kaynar, öşmek, pahar, piyar, pöre puğar, sazrak, şipildim, taşgan, teşme, zahaf, zahov’ (SDD), *bunar* ~ *buñar* ~ *binar* ~ *bıñar* ~ *buğar* ~ *buvar* ~ *mıñar* ~ *munar* ~ *mağar* ~ *moğar* ~ *muar* ~ *muğar* ~ *muhar* ~ *pahar* ~ *pohar* ~ *povar* ~ *puar* ~ *puğar* ~ *puhar* ~ *punar* ~ *pungar* ~ *pura* ~ *puvar* ‘çeşme, pınar; kuyu; akarsu; su arkı’ (DS), *pahar* ~ *piyar* ~ *puğar* ‘pınar’ (SDD); Gag. *pınar* ‘pınar’ (GagBask.), Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

buḡ ~ biḡ

buḡ ‘bin’ (EDPT 346b); *biḡ* ‘bin’ (VEWT 76a); *biḡ ~ buḡ ~ minḡ ~ miḡ ~ miḡḡ* ‘bin’ (DTS 101a); *bin* ‘bin’ (KEWT 88b); *bin* ‘on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayı’ (TDES 54a); *bin* ‘sayıda bin, 1000’ (TKBS 147b); *miḡ* ‘bin’ (ESTYa VII 72)

ETü.: Orh. *buḡ* ‘bin’ (Yen., KT, T.), *biḡ* ‘bin’ (Yen., BK, T), EUyg. *buḡ* (ŞU) *miḡ* ‘bin’ (IrkB., TT II), *miḡ* ‘bin’ (MNB-Hamî), Kar. *miḡ* ‘bin’ (DLT, KB, AtH.); OTü.: Har. *miḡ* ‘bin’ (HŞ); Kıp. *miḡ* ‘bin’ (CCG, Kav.), *min* ‘bin’ (İd., Kav.), *bin* ‘bin’ (Bul.); Çağ. *miḡ ~ mēḡ* ‘bin’ (ÇağAbuş.), *miḡ* ‘bin’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *biḡ* ‘bin; binlerce pek çok’ (SN), *biḡ ~ miḡ* ‘bin’ (YZ), (Osm.) *biḡ* ‘bin’ (Men.), *bin* ‘bin’ (Leh.), (TTü.) *bin* ‘dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı; bu sayıyı gösteren 1000 ve M rakamlarının adı; on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan bir artık; mec. pek çok, çok sayıda’ (TS), *bin ~ biḡ* ‘bin’ (DS), Gag. *bin* ‘bin’ (GagBask.), Az. *min* ‘bin’ (Aze.), Tkm. *müḡ* ‘bin’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *meḡ* ‘bin’ (TatG.), Bşk. *meḡ* ‘bin’ (BşkUra.), Kzk. *muḡ* ‘bin’ (KzkM.), Kırğ. *miḡ* ‘bin’ (KırğY.), KrçBalk. *miḡ* ‘bin’ (KbalkTav.), Nog. *muḡ* ‘bin’ (NogBask.), KrmTat. *biḡ* ‘bin’ (KrmTat., KrmTatMuz.), Kara. *min* ‘bin’ (KaraH., KaraK.), Kmk. *miḡ* ‘bin’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *miḡ* ‘bin’ (YUygN., UygLo., UygJar.), Özb. *ming* ‘bin’ (ÖzbBrov.), SUyg. *meḡ ~ min* ‘bin’ (SUygMal.), Kklp.: *muḡ* ‘bin’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - ; Tuv. *muḡ* ‘bin’ (TuvTen.), Alt. *muḡ* ‘bin’ (AltBT.), AltTel. *muḡ* ‘bin’ (TeleRus.), Şor *muḡ* ‘bin’ (ŞorKA.), Hak. *muḡ* ‘bin’ (HakBask.); **Sal.:** *meḡ ~ muḡ* ‘bin’ (SalTen.); **Hal.:** *miḡḡ* ‘bin’ (HalDT.); **Çuv.:** *pin* ‘bin’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

buḡ

buḡ ‘keder, tasa, hüzn’ (EDPT 347a); **muḡ ~ *buḡ* ‘keder tasa’ (VEWT 344b); *buḡ ~ miḡ ~ muḡ* ‘keder, tasa’ (DTS 124b); *bun* ‘keder, tasa’ (KEWT 95a); *bun* ‘sıkıntı’ (< **muḡ* ‘sıkıntı, ıstırap, mihnet’), (TDES 182b); *muḡ* ‘sıkıntı, keder’ (ESTYa VII 89)

ETü.: Orh. *buḡ* ‘keder, tasa’ (Yen., KT, BK, T.), *buḡu* ‘sıkıntı, tasa’ (E 6, E 7, E 98), EUyg. *muḡ* ‘keder, tasa’ (Huast., U IV, MNB, KİP), *mug* ‘keder, sıkıntı’

(HamTouHou), Kar. *muŋ* ‘yirmilik diş; zorluk’ (DLT, KB, AtH); **OTü.:** Har. *muŋ* ‘sıkıntı’ (HŞ); Kıp. *bun* ‘cahil, aptal’ (İd.), *muŋ* ‘ihtiyaç, sıkıntı’ (İd.), *muŋ* ‘aptal, ahmak’ (Tuh.), Çağ. *muŋ* ‘keder, tasa’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *buŋ* ‘bela, sıkıntı’ (DK, SN),(Osm.) - , (TTü.) *bun* ‘sıkıntı’ (TS, DS, SDD), *buŋ* ‘zaruret, felaket, sıkıntı, gam, kasavet, şiddetli ihtiyaç’ (TarSöz.); Gag. - , Az. - , Tkm. *muŋ* ‘keder, sıkıntı, gam’ (TDS); **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. *muŋ* ‘kaygı, keder’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *muŋ* ‘keder, tasa’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. *muŋ* ‘keder, elem, hüzn’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *muŋ* ‘üzüntü, kaygı, keder’ (YUygN., UygLo.), Özb. *mung* ‘üzüntü, keder’ (ÖzbBrov.), SUyg.: - , Kklp. *muŋ* ‘üzüntü, kaygı, keder, tasa’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - ; Tuv. *muŋ* ‘aptal, gerizekalı’ (TuvTen.) Alt. *muŋ* ‘üzüntü, keder’ (AltBT.), AltTel. - , Şor - , Hak. *muŋ* ‘üzüntü, kaygı, keder, tasa’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *muŋ* ‘keder, elem, gam’ (YakSlept.), *muŋ ~ muŋu* ‘üzüntü, keder’ (YakDolg.).

buŋsız

buŋsız ‘sıkıntısız, dertsiz, tasasız’ (< *buŋ* ‘sıkıntı, keder, tasa’) (EDPT 351b); *buŋsuz* ~ *buŋusuz* ‘sıkıntısız, dikkatsiz’ (DTS 124b)

ETü.: Orh. *buŋsuz ~ buŋusuz* ‘sıkıntısız’ (Yen., BK); EUyg. *muŋsuz* ‘sıkıntısız’ (M III, TT VI), *mugsuz* ‘sıkıntısız’ (HamTouHou); Kar. *muŋsuz* ‘sıkıntısız’ (KB); **OTü.:** Har. *muŋsuz* ‘sıkıntısız’ (ME, NF); Kıp. - ; Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) - , (TTü.) *bunsuz* ‘sıkıntısız’ (TS); Gag. - ; Az. - , Tkm - ; **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. *muŋsuz* ‘dertsiz, üzüntüsüz’ (KzkM.), Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. *muŋsuz* ‘varlıklı, refah içinde yaşayan’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

büñüz

büñüz ‘boynuz’ (EDPT 352a); **müñüz* ‘boynuz’ (VEWT 347b); *miñiz ~ mügüz ~ müñüz ~ müyüz* ‘boynuz’ (DTS 345a); *boynuz* ‘boynuz’ (< **bōñuz ~ *bōñüz*), (KEWT 91b); *boynuz* ‘bazı hayvanların başında bulunan, tırnaksı bir maddeden, uzun, kıvrık veya çatallı korunma organı’ (TDES 59b); *boynuz* ‘bazı hayvanların başında bulunan,

tırnaksı bir maddeden, uzun, kıvrık veya çatallı korunma organı' (TKBS 164a); *müñüz* 'boynuz' (< **bōṇ* ~ **mōṇ*), (ESTYa II 243)

ETü.: Orh. - , EUyg. *müyüz* 'boynuz' (M I, U II, TT I, AY), *muyuz* 'boynuz' (BrahMau.), *miñiz* ~ *müñüz* 'boynuz' (H I), Kar. *müñüz* 'boynuz' (DLT); **OTü.:** Har. *muynuz* ~ *müñüz* 'boynuz' (KE), Kıp. *müz* 'boynuz' (CCG), *boynuz* 'boynuz' (İd., Mec., Bul., Dür., Tuh.), *muñuz* 'boynuz' (İM), *muyuz* 'boynuz' (Tuh.), Çağ. *müñüz* 'boynuz' (ÇağAbuş.), *boynuz* ~ *müñüz* 'boynuz' (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *boynuz* 'boynuz' (SN, İN), (Osm.) *boynuz* 'boynuz' (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *boynuz* 'bazı hayvanların başında bulunan, tırnaksı bir maddeden, uzun, kıvrık veya çatallı korunma organı; Bu organdan yapılmış; kurşun borudan kol alma işleminde kullanılan demirden yapılmış alet' (TS), Gag. *boynuz* ~ *buynuz* 'boynuz' (GagBask.); Az. *buynuz* 'boynuz' (Aze.), Tkm. *buynuz* 'boynuz' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *mögez* 'boynuz' (TatG.), Bşk. *mögöz* 'boynuz' (BşkUra.), Kzk. *müyüz* 'boynuz' (KzkM.), Kırg. *müyüz* 'boynuz' (KırgY.), KrçBalk. *müyüz* 'boynuz' (KbalkTav.), Nog. *müyüz* 'boynuz' (NogBask.), KrmTat. *boynuz* 'boynuz' 'boynuz' (KrmTatAGU.), Kara. *muñuz* ~ *müñüz* 'boynuz' (KaraK.), Kmk. *müyüz* 'boynuz' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *müñüz* 'boynuz' (YUygN.), *mügüs* ~ *mügis* 'boynuz' (UygLo.), Özb. *mügüz* 'boynuz' (ÖzbBrov.), SUyg. *moñus* 'boynuz' (SUygMal.), Kklp. *müyüz* 'boynuz' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *miis* 'boynuz' (TofRas.), Tuv. *mıyıs* 'boynuz' (TuvTen.), Alt. *müüs* 'boynuz' (AltBT.), AltTel. *müüs* 'boynuz' (TeleRus.), Şor *müüs* 'boynuz' (ŞorKA.), Hak. *müüs* 'boynuz' (HakBask.); **Sal.:** - , **Hal.:** - ; **Çuv.:** *mıyraka* 'boynuz' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *muos* 'boynuz' (Yak.,YakDolg.).

egim

egim 'tek kat' (< *eg*- 'eğmek, bükme') EDPT 108a; *eñim* 'bölüm, kısım' DTS 175a

ETü. Orh. - ; EUyg. *egim* 'kısmımlı' (TT VIII), *eñim* 'kısmımlı' (U II, AY, MNB); Kar. - ; **OTü.** Har. - ; Kıp. - ; Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) - , (TTü.) *eğim* 'istidat; ağabey' ~ *iğim* 'ince' (SDD), Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

egin

egin ‘omuz’ (< *eg-* ‘eğmek, bükme’) (EDPT 109a), *egin* ~ *eğin* ‘omuz’ (VEWT 37a), *egin* ~ *egnin* ~ *eğin* ‘omuz’ (DTS 166a); *eğin* ‘sırtın üst kısmı’ (< **eğ-*), (KEWT 140a); *eğin* ‘arka, sırt’ (TDES 130b); *egin* ‘omuz’ (< *eğ-* ~ *eg-* ‘eğmek, bükme’), (ESTYa I 225)

ETü.: Orh. *egin* ‘omuz’ (Yen.), EUyg. *egin* ‘sırt, omuz; çatı’ (IrkB., TT V), *egin* ~ *egnin* ~ *eğin* ‘omuz’ (AY, BrahMau.), *eğin* ‘omuz’ (U IV, MNB), Kar. *egin* ‘omuz; Suvarlar tarafından ticarete kullanılan bir tür kumaş’ (DLT), *egin* ‘sırt’ (KB); **OTü.:** Har. *eğin* ‘omuz’ (ME, MM, NF), *egin* ‘omuz’ (KE, HŞ), Kıp. *egin* ~ *eyin* ‘kürek kemiğinin bulunduğu yer, insanın arka tarafı, sırt’ (İd.), *egin* ‘sırt, arka’ (Mec.), Çağ. *eğin* ‘arka’ (ÇağAbuş.), *eğin* ‘omuz’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *eğin* ~ *egin* ~ *egi* ~ *egin* ~ *eğin* ‘omuz’ (YZ), (Osm.) *egin* ‘sırt’ (LOsm.), (TTü.) *eğin* ‘arka, sırt; beden, vücut; boy bos, endam’ (TS, SDD), *eğin* ~ *eyin* ‘sırt, arka’ (TarSöz., DS); Gag. - ; Az. *eyin* ‘insan vücudu, giysi’ (Aze.); Tkm. *egin* ‘sırt, arka; giysi, üstbaş’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. *iğ* ‘omuz, ense; en, genişlik’ (BşkUra.), Kzk. *iik* ‘omuz’ (KzkM.), Kırg. *iyin* ‘omuz; elbise’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *iyin* ‘omuz’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. *in* ‘omuz’ (KaraT., KaraH.) ~ *in* ‘omuz’ (KaraT.), Kmk. - ; **DTü.:** **YUyg.-** , **Özb.:** *egin* ‘omuz’ (ÖzbBrov.), **SUyg.:** *cigin* ‘omuz’ (SUygMal.), **Kklp.:** *iyin* ‘omuz’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *öhün* ‘omuz’ (TofRas.), Tuv. *egin* ‘omuz’ (TuvTen.), Alt. *iyin* ‘omuz’ (AltBT.), AltTel. *iyin* ‘omuz’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *een* ‘omuz’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *ien* ‘sırtın alt kısmı; bel kemiği’ (YakSlept.).

emder- (? emter-)

emder- (? *emter-*) ‘çevirmek, döndürmek’ (EDPT 157b); - (VEWT); *emter-* ‘çevirmek, döndürmek’ (< *emit-* ‘eğmek, bükme’?) (DTS 173b)

ETü. Orh. - , EUyg. *emter-* ‘odaklanmak’(TT II), Kar. - ; **OTü.** Har. - ; Kıp. *emder-* ~ *ender-* ‘çevirmek, aktarmak, döndürmek, alt üst etmek’ (İd.); Çağ. - ; **YTü.: BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

eη

eη ‘beniz, yanak’ (EDPT 166a); *eη* ‘yüz, sima’ (VEWT 45a); *eη* ‘yüz; yanak’ (DTS 174b); *eη* ‘yanak’ (ESTYa I 277)

ETü. Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *eη* ‘yüz, yanak, damak’ (DLT, KB, AtH.); OTü. Har. *eη* ‘yanak’ (KE), *èη* ‘yanak’ (HŞ), Kıp. *eη* ‘*yanak*’ ~ *em* ‘yüz rengi’ (İd.), Çağ. *eη* ~ *èη* ‘yanak’ (ÇağAbuş.), *èη* ‘yanak’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *eη* ‘eklem birleşme yeri; yüz, beniz rengi’ (SN), (Osm.) *en* ‘yüz rengi, beniz’ (LOsm.), (TTü.) *eη* ‘renk, yüzrengi’ (TarSöz.); Gag. - , Az. - ; Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. *öη* ‘beniz, yüz’ (KzkM.), Kırg. *öη* ‘yüz, çehre, beniz’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. *eη* ‘yanak’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb.: - , SUyg.: - , Kklp. *öη* ‘beniz, yüz’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTel. *öη* ‘görünüş, çehre; renk’ (TeleRus.), Şor - , Hak. - ; **Sal.:** *eη* ‘yüz’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *iη* ~ *im* ‘yanak, elmacık kemiği’ (YakPek.).

eηek

eηek ‘alt çene, çene kemiği, çene’ (< *eη* ‘yanak; ten rengi’), (EDPT 183b); **eη* ‘yanak’ (VEWT 45b); *eηek* ‘yanak’ (DTS 174b); *enek* ‘çene’ (< **eη-*), (KEWT 143a); *enek* ‘çene’ (< *eη* ‘yanak’ + küçültme eki (*e*)*k*), (TDES 135a); *enek* ‘çene’ (< *eη* ‘yanak’ + (*e*)*k*), (TKBS 333b); *eηek* ‘çene’ (ESTYa I 284)

ETü. Orh. - , EUyg. *eηek* ‘yanak’ (TT II), Kar. *eηek* ‘yanak; peçe sicimi’ (DLT), *eη* ‘yanak, yüz’ (KB, AtH.); **OTü.** Har. *eη* ‘yanak’ (KE), *èηek* ‘yanak’ (HŞ), *eηek* ‘yanak’ (NF), Kıp. *enek* ‘çene’ (İd.), *eηek* ‘damak’ (Kav.), Çağ. *eηek* ‘çene’ (ÇağAbuş.), *èηek* ‘çene’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *enek* ‘eklem; oynak yeri’ (YZ), *eηek* ‘çene, çene kemiği’ (SN), (Osm.) *enek* ‘yanağın alt yanı, çene’ (LOsm., Leh.), (TTü.) *egek* ‘çene’ ~ *eğek* ‘alt çene kemiği’ ~ *enek* ‘alt çenenin oynak yeri; insan ya da hayvanlarda gerdan’ (DS), *eηek* ‘çene, çene kemiği; gerdan’ (TarSöz.), *eğek* ‘çene’

(SDD); Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat *iyek* ‘çene’ (TatG.), Bşk. *ëyek* ‘çene’ (BşkUra.), Kzk. *iek* ‘çene’ (KzkM.), Kırg. *eek* ‘çene’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *yak* ‘yanak; کنار’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. *eng* ‘yanak’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *ınek* ‘yanak’ (YUygN.), *ınekek* ~ *ingek* ‘yanak’ (UygJar.), Özb.: *iyak* ‘çene; (ÖzbBrov.), SUyg.: *ınek* ‘çene’ (SUygMal.), Kklp.: *iyek* ‘çene’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof.. - , Tuv. - , Alt.: - , AltTel. - , Şor *eek* ‘çene’ (ŞorKA.), Hak. *ek* ‘çene’ (HakBask.); **Sal.:** *enih* ‘çene’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

enlik

enlik ‘renkli kozmetik, allık’ (< *eη* ‘yanak; ten rengi’), (EDPT 185a); *enlik* ‘allık’ (< *eη* ‘yüz, çehre’), (VEWT 45a); *enlik* ‘allık’ (DTS 175a); *enlik* ‘boyacılıkta kullanılan bir çeşit ot; yüze sürülen kırmızı boya’ (< *eng* + *lik*), (TKBS 335b), *enlik* ‘allık’ (< *eη* + *lik*), (ESTYa I 535)

ETü. Orh. - , EUyg. - , Kar. *enlik* ‘allık’ (DLT); **OTü.** Har. - , Kıp. *enlik* ‘allık’ (İd.), *enlik* ‘allık’ (Mec.), Çağ. *enlik* ‘allık’ (ÇağAbuş.), *enlik* ‘allık’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - (Osm.) - , (TTü.) *enlik* ‘yüze sürülen kırmızı boya’ (DS), *ennük* ‘allık’ (SDD); Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. *ıjıllık* ~ *ıjılık* ‘allık’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; DTü.: YUyg. *enlik* ‘allık’ (YUygN., UygLo., UygJar.), Özb.: - , SUyg. - , Kklp.: - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

ernek

ernek ‘parmak’ (EDPT 234b); *erengek* ~ *erekek* ~ *ernek* ~ *errek* ‘parmak’ (VEWT 47a); *ernek* ~ *ernek* ‘parmak’ (DTS 181a); *ernek* ‘kenar, hat, sınır’ (< **erin* + *-gek*), (ESTYa I 301)

ETü. Orh. - , EUyg. *ernek* ‘parmak’ (Huast., M II, TT V, U II, MNB, BrahMau.), Kar. *ernek* ~ *ernek* ‘parmak’ (DLT); **OTü.** Har. *ernek* ‘parmak’ (ME, KE); Kıp. - ; Çağ. *ernek* ‘parmak’ (ÇağSeng.), *erekek* ‘parmak ucu’ (Muh.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) - , (TTü.) - ; Gag. - ; Az. - ; Tkm. - ; fakat *ergenek* ‘parmaklık, çit’ (TkmTek.); **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** Tof. *erkek* ‘parmak’ (TofRas.), Tuv. *erkek* ‘parmak’

(TuvTen.), Alt. - , AltTel. *ergek* ‘başparmak’ (TeleRus.), Şor: *ergek* ‘baş parmak, el ve ayak baş parmağı; erkek; tüfek horozu’ (ŞorKA.), Hak. *irgek* ‘baş parmak’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *erbe* « ‘başparmak’ (YakSlept.) ~ *erbek* ‘başparmak’ (YakDolg.).

erñen

erñen ‘bekar’ (EDPT 235a); **erken* ‘bekar’ (< *er* ‘erkek’) (VEWT 48b); *erñen* ‘bekar’ (DTS 181a)

ETü. Orh. - , EUyg. - , Kar. *erñen* ‘bekar’ (DLT); **OTü.** Har. *ergen* ‘bekar, ergen’ (ME, NF), Kıp. *ergen* ‘bekar erkek’ (Mec., Tuh.), Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *ergen* ‘bekar’ (EATS), (Osm.) *ergen* ‘evlenmemiş, bekar’ (Men.), (TTü.) *ergen* ‘döl verebilecek duruma gelmiş olan, erin, yeni yetme, akil baliğ, baliğ; henüz evlenmemiş, bekâr’ (TS, TarSöz.); Gag. *ergen* ‘bekar, ergen’ (GagBask.); Az. - ; Tkm. - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

imir

imir ‘kasvet; alaca karanlık’ (EDPT 162b); *iñir* ‘alaca karanlık’ (VEWT 172b); *imir* ~ *iñir* ‘şafak; alaca karanlık’ (DTS 209a); *ingir* ‘alaca karanlık; akşam’ (< **in* ~ **ın* + -*gi*- ~ -*gı*- + -*p*), (ESTYa I 354); *eñer* ‘alaca karanlık’ (< *eñ*- + -*er* ?), (OSTN I 711)

ETü. Orh. - , EUyg. *iñir* ‘alaca karanlık’ (TT V), Kar. *iñir* ‘alaca karanlık’ ~ *imir* ‘kasvet, sis’ (DLT); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) - , (TTü.) *eñir* ‘pek erken, şafak sökerken’ (DS); Gag. - ; Az. - , Tkm. *ümür* ‘sisli, puslu hava’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. *ener* ‘grup vakti, gün batımındaki alaca karanlık zaman’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *ımirt* ‘alaca karanlık’ (KzkM.), Kırg. *iñir* ‘alaca karanlık’, KrçBalk. *iñir* ‘akşam’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. *ın’g’ır* ‘akşam’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. *jiñer* ~ *yeñir* ~ *yiñer* ~ *yıñır* ~ *yınır* ‘akşam’ (SUygMal.), Kklp. *iñir* ‘alaca karanlık, akşam’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *imir* ‘alaca karanlık’ (TofRas.), Tuv. *imir* ‘alaca karanlık’ (TuvTen.), Alt. *eñir* ‘akşam’ (AltBT.), AltTel. - , Şor *iir* ‘akşam, akşam vakti’ (ŞorKA.), Hak.: *iir* ‘akşam’ (HakBask.); **Sal.:**

- ; **Hal.:** *eṅgür* ‘dün’ (Hal., HalLex.); **Çuv.:** *iner* ‘dün’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *im* ‘alaca karanlık’ (YakSlept.).

ingek

ingek ‘inek’ (< *in) (EDPT 184a); *inek* ‘inek’ (< *in-gek) (VEWT 172a); *iṅek* ‘inek’ (DTS 211a); *inek* ‘inek’ (KEWT 185b); *inek* ‘dişi sığır’ (TDES 191b); *inek* ‘inek’ (< *iṅ ~ iṇ ‘dişilik’ + (e)k), (TKBS 436b); *inek* ‘inek’ (< *in-gek), (ESTYa I 358)

ETü.: Orh. *ingek* ‘inek’ (T), EUyg. *ingek* ‘inek’ (AY, H I, H II), *iṅek* ‘inek’ (IrkB., MNB), Kar. *ingek* ‘inek; dişi kaplumbağa’ (DLT), *ingek* ‘inek’ (KB); **OTü.:** Har. *inek* ‘inek’ (KE, HŞ, NF); Kıp. *inek* ‘inek’ (CCI, İd., Mec., Tuh., Bul., Kav., Dür.); Çağ. *inek* ‘inek’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) *inek* ‘inek’ (LOsm.), (TTü.) *inek* ‘dişi sığır; mec. çok çalışan öğrenci’ (TS); Gag. *inek* ‘inek’ (GagBask.), Az. *inek* ‘inek’ (Aze.), Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. *inek* ‘inek’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *inek* ‘inek’ (Uyg., UygLo., UygJar.), Özb. - , SUyg. *enek* ~ *inek* ‘inek’ (SUygMal.), Kklp. - ; **KDTü.:** Tof. *inek* ‘inek’ (TofRas.), Tuv. *inek* ‘inek’ (TuvTen.), Alt. - , AltTel. - , Şor *inek* ~ *nek* ‘inek’ (ŞorKA.), Hak. *inek* ‘inek, sığır’ (HakBask.); **Sal.:** *enehor* ~ *ineh* ~ *inih* ‘inek’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** *ine* ‘inek’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** *ina*« ‘inek’ (YakSlept.) ~ *unak* ‘inek’ (YakDolg.).

iriṇ

iriṇ ‘irin, cerahat’ (< *iri-* ‘çürümek, bozulmak, cerahat toplamak’) (EDPT 233a); *eriṇ* ‘irin’ (< *eri-* ‘erimek’ (VEWT 48a); *iriṇ* ~ *yiriṇ* ‘irin’ (DTS 212a); *irin* ‘irin, cerahat’ (< *irī-), (KEWT 186b); *irin* ‘irin, cerahat’ (TKBS 439a); *iriṇ* ‘irin’ (< *iri-* ‘çürümek’), (ESTYa I 373)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *yiriṇ* ‘iltihap’ (U II, TT VI), Kar. *iriṇ* ‘iltihap, cerahat’ (DLT) ; **OTü.:** Har. *iriṇ* ‘iltihap, cerahat’ (MM, NF); Kıp. *iriṇ* ‘iltihap, cerahat’ (İM), *irin*

‘iltihap, cerahat’ (İd., Tuh., Kav.); Çağ. - ; **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) *irin* ‘irin, cerahat’ (Men.), (TTü.) *irin* ‘organizmanın herhangi bir yerinde iltihaplanma sonunda ölmüş hücre artıklarından ve bozulmuş akyuvarlardan oluşan, mikroplu veya mikropsuz, genellikle sarımtırak renkte koyuca sıvı, cerahat.’ (TS), *yirin* ‘irin’ (DS); Gag. *irin* ‘irin’ (GagBask.), Az. *irin* ‘irin’ (Aze.), Tkm. *irin* ‘irin’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *eren* ‘irin’ (TatG.), Bşk. *eren* ‘irin’ (BşkUra.), Kzk. *irin* ‘irin’, Kırg. *irin* ‘irin’, KrçBalk. *irin* ‘irin, cerahat, apse’ (KbalkTav.), Nog. *irin* ‘irin’, KrmTat. *irin* ‘irin’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. *irin* ‘irin, cerahat’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yirin* ‘irin’ (YUygN.), Özb. *yiring* ‘irin’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *irin* ‘irin’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - Tuv. *irin* ‘irin’ (TuvTen.), Alt. *irin* ‘irin’ (AltBT.), AltTel. *irin* ‘irin’ (TeleRus.), Şor *irin* ‘irin’ (ŞorKA.), Hak. *irñ* ‘irin, cerahat, iltihap; sümük’ (HakBask.); **Sal.:** *yireñ* ‘irin’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *iriñe* ‘irin, cerahat’ (Yak., YakDolg.).

kaœin

kaœin ‘huş ağacı; huş ağacı kabuğundan yapılmış gemi’ EDPT 602b, **kaçın* ‘huş ağacı’ VEWT 218b; *kaçın* ~ *kayın* ‘huş ağacı’ DTS 404b; *kayın* ‘kayın ağacı’ (KEWT 212a); *kayın* ‘geniş yapraklı bir orman ağacı’ (TDES 222a); *kayın* ‘kayın ağacı’ (TKBS 484a); *kayın* ‘huş ağacı’ (ESTYa V 213)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *kaçın* ‘huş ağacı’ (H I); Kar. *kaœin* ~ *kayın* ‘huş ağacı’ (DLT); **OTü.:** Har. - ; Kıp. *kaçın* ‘çam ağacı’ (CCG), *kaçın* ‘kayın ağacı’ (Mec., Dür.); Çağ. - ; **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *kayın* ‘kayın ağacı’ (SN), (Osm.) *kayın* ‘kayın ağacı’ (Leh.), (TTü.) *kayın* ‘kayingillerin örnek bitkisi olan, 30-40 metre boyunda, 2 metre çapında, kışın yapraklarını döken, kerestesi beyaz ve değerli olan bir orman ağacı (Fagus orientalis); bu ağaçtan yapılmış’ (TS, DS); Gag. *kayın* ‘kayın ağacı’ (GagBask.), Az. - , Tkm. *gayın* ‘kayın ağacı’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *kayın* ‘kayın ağacı’ (TatG.), Bşk. *kayın* ‘kayın ağacı’ (BşkUra.), Kzk. *kayın* ‘kayın ağacı’ (KzkM.), Kırg. *kayın* ‘huş ağacı’ (KırgY.), KrçBalk. *kayın* ‘kayın ağacı’ (KbalkTav.), Nog. *kayın* ‘huş ağacı’, KrmTat. - , Kara. *kayın* ‘kayın ağacı’ (KaraT.), Kmk. *kayın* ‘kayın ağacı’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *kéyin* ‘kayın ağacı’ (YUygN.), SUyg. - , Özb. *kayın* ‘kayın ağacı’ (ÖzbBrov.), Kklp. - ; **KDTü.:** Tof. - Tuv. *hadın* ‘kayın ağacı’ (TuvTen.

), Alt. *kayın* ‘huş ağacı’ (AltBT.), AltTel. *kayın* ‘huş ağacı’ (TeleRus.); Şor *kazın* ‘kayın ağacı’ (ŞorKA.), Hak. *hazın* ‘kayın ağacı’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *hurin* ‘kayın ağacı’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

kalın

kalın ‘büyük; yoğun’ (EDPT 622a); *kalın* ‘kalın, gür’ (VEWT 226b); *kalın* ‘kalabalık; çok, gür; kalın’ (DTS 411b); *kalın* ‘kalın’ (< ? **kala*- ‘yığmak, biriktirmek’), (KEWT 199a); *kalın* ‘ince karşıtı’ (TKBS 455a); *kalın* ‘kalın, yoğun’ (ESTYa V 238)

ETü.: Orh. *kalın* ‘güçlü, kuvvetli, yoğun, pek fazla’ (Yen., BK, T); EUyg. *kalın* ‘pek, kalabalık, büyük’ (U II, U III, AY, MNB, KİP); Kar. *kalın* ‘kalın, yoğun, kalabalık’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *kalın* ‘kalın, çok, kalabalık’ (HŞ, NF); Kıp. *kalın* ‘kalın, yoğun’ (CCG, İM), *kalın* ‘kalın’ (Mec., Dür.), *kalın* ‘kalın, yoğun’ (Tuh.); Çağ. *kalın* ‘çok’ (ÇağAbuş.), *kalın* ‘kalın, yoğun, çok’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *kalın* ‘yüksek, zengin; pek çok, kalabalık’ (DK), *kalın* ‘kalın’ (SN), (Osm.) *kalın* ‘kalın, yoğun’ (LOsm.), *kalın* ~ *kalın* ‘kalın, iri, yoğun’ (Men.), (TTü.) *kalın* ‘cisimlerde uzunluk ve genişlik dışında üçüncü boyutu çok olan (cisim), ince karşıtı; enli ve gür (kaş); yoğun, akıcılığı az olan; etli, dolgun; pes (ses)’ (TS, TarSöz., DS); Gag. *kalın* ‘kaba, kalın; gece’ (GagBask.) ; Az. *galın* ‘kalın; gür; kaba; katı’ (Aze.); Tkm. *galın* ‘kalın, bol’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *kalın* ‘kalın’ (TatG.), Bşk. *kalın* ‘kalın, yoğun, koyu, yok (ses için) (Bşk.), Kzk. *kalın* ‘kalın, çok, büyük’ (KzkM.), Kırg. *kalın* ‘kalın, sık’ (KırgY.), KrçBalk. *kalın* ‘şişman, semiz; koyu; buruk, ekşi, kekremisi’ (KbalkTav.), Nog. *kalın* ‘kalın, yoğun’ (NogBask.), KrmTat. *kalın* ‘kalın’ (KrmTatAGU.), Kara. *kalın* ‘kalın; koyu, yoğun’ (KaraT., KaraH.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *kəlin* ‘kalın’ (Uyg., UygJar.), Özb. *kalın* ‘kalın; yoğun’ (ÖzbBrov.), SUyg. *kalın* ‘kalın; yoğun’ (SUygMal.), Kklp. *kalın* ‘kalabalık, kalın, yoğun’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *hılın* ‘kalın, yoğun’ (TofRas.), Tuv. - , Alt. *kalın* ‘gür, sık, yoğun; kalın;derin’ (AltBT.), AltTel. *kalın* ‘kalın’ (TeleRus.), Şor *kalın* ‘kalın’ (ŞorKA.), Hak. *halın* ‘sık, gür, koyu; kalın; hacimli, geniş; yüksek (kar), derin (uyku)’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *hulın* ‘kalın’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** «*alın* ‘kalın; kalabalık’ (YakSlept.).

kalkan

kalkan ‘kalkan’ (EDPT 621a); *kalkan* ‘kalkan’ (Moğolca *kalka* ‘Kalka Moğolları; sığınak’ (VEWT 227a), *kalkan* ~ *kalkan* ‘kalkan’ (DTS 413b); *kalkan* ‘kalkan’ (< Moğolca *kalka*), (KEWT 199a); *kalkan* ‘oktan veya kılıktan korunmak için savaşçıların kullandığı korumalık’ (< Moğolca *kalka*), (TKBS 456a); *kalkan* ‘kalkan’ (< Moğolca *kalka*), (ESTYa V 233)

ETü.: Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *kalkan* ~ *kalkan* ‘kalkan’ (DLT), *kalқан* ‘kalkan’ (KB); **OTü.:** Har. *kalқан* ‘kalkan’ (ME, KE, HŞ, NF); Kıp. *kalқан* ‘kalkan’ (CCG, İd., Mec., İM, Tuh., Kav., Dür.); Çağ. *kalkan* ‘kalkan’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *kalkan* ‘kalkan’ (İN), (Osm.) *kalқан* ‘kalkan, siper’ (LOsm., Men.), (TTü.) *kalkan* ‘ok, kılıç vb.nden korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık; toplum olaylarında güvenlik görevlilerinin çeşitli saldırı araçlarından kendilerini ve başkalarını korumak için kullandıkları, özel olarak yapılmış korumalık; koruyucu’ (TS), Gag. *kalkan* ‘kalkan; manivela; kalkan balığı’ (GagBask.); Az. - , Tkm. *galkan* ‘kalkan’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *kalkan* ‘kalkan’ (TatG.), Bşk. *kalқан* ‘kalkan’ (BşkUra.), Kzk. *kalkan* ‘kalkan’ (KzkM.), Kırg. *kalkan* ‘kalkan’ (KırgY.), KrçBalk. *kalkan* ‘miğfer, başlık; kalkan’ ‘kalkan’ (KaraT., KaraH.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *kalқан* ‘kalkan’ (Uyg., UygJar.), *kamkam* ‘kalkan’ (UygLo.), Özb. *kalқon* ‘kalkan’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *kalқан* ‘kalkan’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *hulkan* ‘kalkan’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** «a««a ‘siper; kalkan’ (YakSlept.).

kañlı

kañlı ‘yük arabası, at arabası, binek arabası’ (EDPT 638a); *kañ* ‘vagon’ (VEWT 232a); *kañya* ~ *kañlı* ‘yük arabası’ (DTS 419b); *kağnı* ‘iki tekerlekli öküz arabası’ (KEWT 197a); *kağnı* ‘iki tekerlekli, tekerlekleri tek parça, dingili tekelekle dönen öküz arabası’

(TDES 200b); *kağrı* ‘iki tekerlekli ilkel öküz arabası’ (< **kang* ‘yansıma sözcük’ +*lı*), (TKBS 451b); *kağrı* ‘at arabası’ (ESTYa V 259)

ETü. Orh. - ; EUyg. *kağrı* ‘at arabası’ (U II, U III, TT V, AY, MNB); Kar. *kağrı* ‘yük arabası’ (DLT); **OTü.** Har. *kağrı* ‘kağrı’ (KE); Kıp. *kağrı* ‘araba’ (Mec.), *kanlı* ‘öküz arabası’ (İd.); Çağ. *kanklı* ~ *kağrı* ‘araba’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *kağrı* ‘kağrı’ (İN), (Osm.) *kağrı* ‘öküz arabası’ (Men.), (TTü.) *kağrı* ‘iki veya dört tekerlekli, dingili tekerlekle birlikte dönen öküz arabası’ (TS), *kağrı* ~ *kağrı* ‘kağrı arabası’ (TarSöz.), Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. *hağaa* ‘at arabası, araba’ (HakBask.); **Sal.:** *kağrı* ‘kağrı’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

kazguk

kazguk ‘kazık’ (< *kaz-* ‘kazmak’), (EDPT 682a); *kazyuk* ‘kazık’ (VEWT 243b); *kazyuk* ~ *kazuñuk* ~ *kazuk* ‘kazık’ (DTS 439a); *kazık* ‘kazık’ (< **kaz-*), (KEWT 214a); *kazık* ‘toprağa çakılmak için hazırlanmış ucu sivri çubuk; direk, sopa’ (TDES 224a); *kazık* ‘toprağa çakılmak için hazırlanmış ucu sivri çubuk; direk, sopa’ (< *kaz-* + *-guk*), (TKBS 489b); *kazık* ‘kazık’ (ESTYa V 190)

ETü.: Orh. - , EUyg. *kazguk* ‘kazık’ (TT I, TT IV, M II, U II, MNB), Kar. *kazñuk* ~ *kazuk* ‘kazık’ (DLT); **OTü.:** Har. *kağrı* ~ *kağrı* ‘kazık, kalas, değnek’ (KE), *kağrı* ‘kazık’ (NF), Kıp. *kağrı* ‘kazık’ (İd.), Çağ. *kazuk* ‘kazık’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *kazu* « ‘kazık’ (SN), (Osm.) *kazık* ~ *kazuk* ‘kazık’ (Men.), (TTü.) *kazık* ‘toprağa çakılmak için hazırlanmış, ucu sivri demir veya ağaç; direk, sopa’ (TS), *kazuk* ‘kazık’ (TarSöz.); Gag. *kazık* ‘kazık’ (GagBask.); Az. *gazıg* ‘kazık’ (Aze.); Tkm. *gazık* ‘kazık’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *kazık* ‘kazık’ (TatG.), Bşk. *kağrı* ‘kazık, direk, destek’ (BşkUra.), Kzk. *kağrı* ‘kazık’ (KzkM.), Kırğ. *kazık* ‘kazık’ (KırğY.), KrçBalk. *kazak* ‘kazık’ (KbalkTav.), Nog. *kazık* ‘kazık’ (NogBask.), KrmTat. *kazık* ‘kazık’ (KrmTatAGU.), Kara. *kazık* ‘kazık, demir çubuk’ (KaraH.) ~ *kazıh* ‘kazık’ (KaraT.), Kmk. *kazık* ‘kazık’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *kozuk* ‘kazık’ (YUygN.), *kazuk* ~ *kozuk* ~ *kuzuk* ‘kazık’ (UygJar.), Özb. *kozık* ‘kazık’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *kazık* ‘kazık’ (KklpBask.); **KTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *kazık* ‘kazık’ (AltBT.), AltTel. *kazık* ‘kazık’ (TeleRus.), Şor *kastık* ‘kazık’ (ŞorKA.), Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

kelegü

kelegü (g-) ‘eski bir hayvan ismi’ (EDPT 718a); *kelenü* ‘tarla sıçanı, Arap tavşanı’ (VEWT 249a); *kelegü* ‘bir çeşit tarla faresi’ (DTS 296a); *geleni* ‘tarla sıçanı’ (TDES 152a); *geleni* ‘tarla faresi’ (TKBS 361b); *kelengi* ~ *keleni* ‘büyük fare’ (ESTYa V 31)

ETü. Orh. - , EUyg.- , Kar. *kelegü* ‘Arap tavşanı’ (DLT); **OTü.** Har. - ; Kıp. - , Çağ. *kelenü* ‘tarla sıçanı, Arap tavşanı’(Muh.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) - , (TTü.) *gelengi* ~ *gelengü* ~ *gelenkü* ~ *geleni* ‘tarla sıçanı’ (SDD); Gag. - ; Az. - ; Tkm. - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

kēṇ

kēṇ (g-) ‘geniş’ (EDPT 724b); **kēṇ* ~ **kīṇ* ‘geniş’ (VEWT 253a); *keṇ* ‘geniş; bol’ (DTS 298b); *geniş* ‘geniş’ (< **kēṇ*), (KEWT 156a); *geniş* ‘geniş’ (TKBS 364b); *gīn* ‘geniş, bol’ (ESTYa III 46)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *kēṇ* ‘geniş’ (U III, U IV, TT V), *kiṇ* ‘geniş’ (AY, KİP, MNB); Har. *kēṇ* ‘geniş’ (DLT), *kiṇ* ‘geniş’ (KB, AtH.); **OTü.:** Har. *kiṇ* ‘geniş’ (HŞ), *kēṇ* ‘geniş’ (NF); Kıp. *kēṇ* ‘geniş’ (Tuh.), *keṇ* ‘geniş’ (CCG, Kav.), *ken* ‘geniş’ (İd.); Çağ. *kēṇ* ‘geniş’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *gēṇ* ‘geniş’ (SN),(Osm.) *geṇ* ~ *geyṇ* ‘geniş’ (Men.), (TTü.) *gen* ~ *geniş* ‘eni çok olan, enli, vâsi; alanı büyük olan, makro, dar karşıtı; bol (elbise); kapsamı büyük, dar sınırlar içinde kalmayan, yaygın, makro; mec. kolay kolay tasalanmayan, hoşgörülü, rahat; mec. çok’ (TS, DS), *gen* ‘geniş’ (SDD); Gag. *geniş* ‘geniş, geniş yürekli’ (GagBask.), Az. *gen* ~ *geniş* ‘geniş’ (Az.), Tkm. *giṇ* ~ *giṇiṣ* ‘geniş’ (TkmbKH.); **KTü.:** Tat. *kiṇ* ‘geniş’ (TatG.), Bşk. *kiṇ* ‘geniş’ (BşkUra.), Kzk. *keṇ* ‘geniş’ (KzkM.), Kırğ. *keṇ* ‘geniş’ (KırğY.), KrçBalk. *keṇ* ‘geniş’ (KbalkTav.), Nog. *keṇ* ‘geniş’ (NogBask.), KrmTat. *keniṣ* ~ *keṇ* ‘geniş’ (KrmTatAGU.), Kara. *ken* ‘geniş’ (KaraH.), Kmk. *geṇ* ‘geniş’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *keṇ* ‘geniş’ (Uyg., UygJar.) ~ *kēṇ* ‘geniş’ (UygLo.), Özb. *keng* ‘geniş, uçsuz bucaksız’ (ÖzbBrov.), SUyg. *ken* ‘geniş’ (SUygMal.), Kklp. *keṇ* ‘geniş’ (KklpBask.); **KDTü.:**

Tof. -, Tuv. -, Alt. *keñ* ‘geniş’ (AltBT.), AltTel. *keñ* ‘geniş’ (TeleRus.), Şor *keñ* ‘geniş, engin’ (ŞorKA.), Hak. *kin* ‘geniş, enli’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *kēñ* ‘geniş’ (HalLex.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** *kien* ‘geniş’ (YakSlept.).

kêñeşlig

kêñeşlig ‘nasihatli’ (< *kêñeş* ‘nasihat’) (EDPT 734b); - (VEWT); *keñeşlig* ‘nasihatli’ (DTS 229a)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *kêgeşlig* ‘nasihatli’ (HamTouHou); Kar. *kêñeşlig* ‘nasihatli’ (DLT); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. *keñeşli* ‘koordine edilmiş; üzerine mutabık kalınmış; uyumlaştırılmış’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

koçnar

koçnar ‘koç’ (EDPT 592a); *koç* ‘koç’ (VEWT 274a); *koç* ~ *koçkar* ‘koç’ (DTS 451a); *koç* ‘koç’ (KEWT 226a); *koç* ‘damızlık erkek koyun’ (TDES 247b); *koç* ‘damızlık erkek koyun’ (TKBS 530a); *koçgar* ‘koç’ (< *koç* + *gar*), (ESTYa VI 87)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *koç* ‘koç’ (MNB), *koçuñar* ‘koç’ (H II); Kar. *koç* ~ *koçñar* ‘koç’ (DLT); **OTü.:** Har. *koç* ‘koç’ (ME), *koç* ~ *koçkar* ‘koç’ (KE), *koçkar* ‘koç’ (NF), Kıp. *koçkar* ‘koç’ (CCI, CCG, İM, Kav., Dür.), *koç* ~ *koçkar* ‘koç’ (İd., Bul.), *koç* ‘koç’ (Mec.), Çağ. *koçkar* ‘koç’ (ÇağAbuş.), *koçgar* ‘koç’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *koç* ‘koç’ (SN, YZ), (Osm.) *koç* ‘koç’ (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *koç* ‘damızlık erkek koyun; mec. sağlıklı, gürbüz genç erkek’ (TS); Gag. *koç* ‘koç’ (GagBask.); Az. *goç* ‘koç’ (Aze.), Tkm. *goç* ‘koç’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *kuçkar* ‘koç’ (TatG.), Bşk. *kuskar* ‘koç’ (BşkUra.), Kzk. *koşkar* ‘koç’ (KzkM.), Kırg. *koçkor* ‘koç’ (KırgY.), KrçBalk. *koçhar* ‘koç’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. *koçkar* ‘koç’ (KrmTatAGU.), Kara. *kotskar* ‘koç’ (KaraH.) ~ *koçkar* ~ *koçhar* ‘koç’ (KaraT.) ~ *koç* ~ *koçkar* ‘koç’ (KaraK.), Kmk. *koçkar* ‘koç’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *koçkar* ‘koç’ (YUygN.), *koçkar* ~ *koçka* ~ *koçkay* ‘koç’ (UygJar.), Özb. *koçkor* ‘koç’ (ÖzbBrov.), SUyg. *kojgar* ~ *kujgar* ‘koç’ (SUygMal.), Kklp. *koşkar* ‘koç’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *koşkar* ‘koç’ (TuvTen.), Alt. *koçkor* ‘koç’ (AltBT.), AltTel. *koçkor*

‘yabanî koç’ (TeleRus.), Şor *kuça* ‘koç’ (ŞorKA.), Hak. *huça* ‘koç’ (HakBask.); **Sal.:** *koşkor* ~ *koşkor* ~ *koşkur* ‘koç’ (SalTen.); **Hal.:** *goç* ‘koç’ (HalDT.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** -

kolan

kolan ‘eyer kolanı’ (EDPT 622b); *kolan* ‘eyer kolanı’ (< Moğolca *kolān*, *olān* ‘öndeki eyer kolanı’ ~ Korece *korān* ‘pranga, suçluyu bağlamaya yarayan ip’) (VEWT 277b); *kolan* ‘bel kemeri; çocuk oyuncağı’ (DTS 454a); *kolan* ‘hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için kullanılan bağ; enli ve kalın kuşak’ (TDES 249b); *kolan* ‘eyer kuşağı; bağırdak’ (TKBS 534b); *kolan* ‘eyer kayışı; çocuk oyuncağı’ (< *kol* + *olān*) (ESTYa VI 46)

ETü.: Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *kolān* ‘eyer kayışı’ (DLT); **OTü.:** Har. *kolān* ‘kolan’ (KE); Kıp. *kolān* ‘eyer kayışı, kolan’ (CCI, İd, Mec., Tuh., Kav., Dür.); Çağ. *kolan* ~ *kolān* ‘kolan’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *kolan* ‘at ya da eşeğin semer ya da eyerini bağlamak için kullanılan yassı meşin kemer’ (SN), (Osm.) *kolān* ‘eyer kolanı’ (Men.), *kolan* ‘eyer kolanı’ (LOsm.), (TTü.) *kolan* ‘at, eşek vb. hayvanların semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer; dokuma, deri, kenevir vb. maddelerden yapılan yassı ve enlice bağ; yünden veya iplikten yapılmış, üzeri işli ince kuşak’ (TS, DS), Gag. *kolan* ‘eyer kolanı; hortum’ (GagBask.), Az. - , Tkm. *golān* ‘halat, kolan’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat - , Bşk. *kolān* ‘eyer kolanı’ (BşkUra.), Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. *kolān* ‘eyer kolanı’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *kolun* ‘eyer kolanı’ (TuvTen.), Alt. *koloŋı* ‘hayvan sevmesini ya da eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer, bağ’ (AltGND.), AltTel. *koloŋd*’ı ‘eyer kolanı’ (TeleRus), Şor - , Hak. *holağ* ~ *hollah* ‘eyer kolanı’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** «*olun* ‘kolan’ (YakSlept.).

koŋur

koŋur ‘(at tüyü için) koyu kestane rengi’ (EDPT 639b); *koŋur* ‘(koyun için) kırmızımsı kahverengi’ (VEWT 280b); *koŋur* ‘kestane rengi, kahverengi’ (DTS 456b); *konur* ‘farklı anlamlara gelen bir renk tanımı’ (< *koŋ*), (KEWT 227b); *konur* ‘esmer, açık

kestane renginde olan' (TKBS 539a); *koñur* 'koyu kahverengi; boz, gri' (ESTYa VI 61)

ETü. Orh. - , EUyg. - , Kar. *koñur* 'kestane rengi' (DLT); **OTü.** Har. - , Kıp. *koñur* 'kırmızımsı' (Mec.), Çağ. *koñur* 'rengi siyaha çalan at' (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *koñur* 'kara sarı, yanık kızıl, kirli kahve, kumral' (DK), (Osm.) *koñur* 'yanık al, yağızlımsı al' (Kam.), (TTü.) *konur* 'esmer, açık kestane renginde olan' (TS), *konur* ~ *koğur* 'kara, esmer; sarı ile siyah arasındaki renk' (DS), *koñur* 'yanık al, yağızlımsı al' (TarSöz.), Gag. - ; Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. *koñgor* 'kumral' (BşkUra.), Kzk. *koñır* 'kızıl' (KzkM.), Kırğ. *koñur* 'koyu kahverengi, esmer' (KırğY.), KrçBalk. *koñur* 'kahverengi' (KrçBalkTav.), Nog. *koñır* 'koyu kahverengi, kumral' (KmkB.), KrmTat. *koñur* 'sarı yağız' (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. *koñur* 'kestane renginde; boz, esmer' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. *koñır* 'kahverengi' (SUygMal.), Kklp. *koñır* 'koyu kahverengi; esmer' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *hoor* 'kahverengi' (TuvTen.), Alt. *koñır* 'koyu gri' (AltBT.), AltTel. *koñır* 'açık doru at' (TeleRus.), Şor *koor* 'yanık renkte, boz' (ŞorKA.), Hak. *hoor* 'açık doru (at)' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *hımır* 'boz; dumanlı; kahverengi' (ÇuvFed.); **Yak.:** «*oñor* ~ «*oğor* 'boz; kahverengi' (YakPek.).

konşı

konşı: 'komşu' (< *konuş-*) (EDPT 640b); *konşı* 'komşu' (< *ko-n-* 'oturmak', *konuş-* 'birlikte oturmak; inmek') (VEWT 279b); *konşı* ~ *koşnı* 'komşu' (DTS 455b); *komşu* 'komşu' (< **kon-*), (KEWT 227a); *komşu* 'yakın yerlere konan ve yakın yerlerde oturan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad' (TDES 250b); *komşu* 'konutları yakın olan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad' (< *kon-* 'yerleşmek, konmak' + *-uş-* 'işteşlik eki' + *-u*), (TKBS 536b); *koñşı* 'komşu' (< *konuş-* 'geçici veya kalıcı olarak yerleşmek'), (ESTYa VI 65)

ETü. Orh. - ; EUyg. *konşı* 'komşu' (TT I), Kar. *konşı* ~ *koşnı* 'komşu' (DLT), *koşnı* 'komşu' (KB); **OTü.** Har. *koñşı* 'komşu' (ME, KE), *konşı* 'komşu' (HŞ), *koñşı* ~ *konşı* 'komşu' (NF), Kıp. *konşı* ~ *konşu* 'komşu' (CCI, CCG), *konşı* 'komşu' (İd., Tuh.), *koñşı* 'komşu' (İM), Çağ. *koñşı* 'komşu' (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *konşı* ~ *konşı* 'komşu' (SN, İN), *konşı* 'komşu' (YZ), (Osm.) *komşu* 'komşu' (Leh., LOsm.),

konşu ~ *konşu* ‘komşu’ (Men.), (TTü.) *komşu* ‘konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad; sınır ortaklığı bulunan, mücavir’ (TS), *konşı* ~ *konşu* ~ *konuşu* ‘komşu’ (TarSöz.), *konşu* ~ *konuşu* (DS); Gag. *komşu* ‘komşu’ (GagBask.); Az. *gonşu* ‘komşu’ (Aze.), Tkm. *gonşı* ‘komşu’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat.-, Bşk. *kürşe* ‘komşu, yakın’ (BşkUra.), Kzk. *konşı* ‘komşu’ (KzkM.), Kırg. *konşu* ‘komşu’ (KırgY.), KrçBalk. *konşu* ‘komşu’ (KbalkTav.), Nog. *konşı* ‘komşu’ (NogBask.), KrmTat. *komşu* ‘komşu’ (KrmTatAGU.), Kara. *konşu* ‘komşu’ (KaraT) ~ *konşı* ‘komşu’ (KaraK.), Kmk. «*onşu* ‘komşu’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. «*oşna* ‘komşu’ (YUygN.), *koştı* ‘komşu’ (UygLo.), *koşna* ~ *koşni* ‘komşu’ (UygJar.), Özb. *koşni* ‘komşu’ (ÖzbBrov.), SUyg. -, Kklp. *konşı* ‘komşu’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *koşa* ~ *koşaş* ‘komşu’ (TofRas.), Tuv. -, Alt. -, AltTel. -, Şor *koştanıyı* ‘komşu’ (ŞorKA.), Hak. *honcılı* ‘komşu’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *konşı* ‘komşu’ (HalLex.); **Çuv.:** *kürşi* ‘komşu’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

koñuz

koñuz ‘böcek’ (EDPT 641a); *koñuz* ‘böcek’ (VEWT 281a); *koñuz* ‘böcek’ (DTS 456b); *koñuz* ‘böcek’ (ESTYa VI 60)

ETü.: Orh. -, EUyg. *koñuz* ‘böcek’ (TT III, U II, U III, AY, MNB), Kar. *koñuz* ‘gübre böceği’ (DLT); **OTü.:** Har. - ; Kıp. *konuz* ‘böcek’ (Bul.), Çağ. *koñguz* ‘kara hayvan’ (ÇağSeng.), **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat. -, Bşk. -, Kzk. *koñız* ‘böcek’ (KzkM.), Kırg. *koñuz* ‘böcek’ (KırgY.), KrçBalk. -, Nog. -, KrmTat. *koñız* ‘böcek’ (KrmTatAGU.), Kara. *komuz* ‘böcek, haşerat’ (KaraT., KaraH.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *koñguz* ‘böcek’ (YUygN.), *koñgaz* ‘böcek’ (UygJar.), Özb. *kongiz* ‘böcek’ (ÖzbBrov.), SUyg. -, Kklp. *koñız* ‘böcek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. -, Tuv. -, Alt. *koñıs* ‘böcek’ (AltBT.), AltTel. *koñıs* ‘böcek’ (TeleRus.), Şor - , **Hak.** *hoos* ‘böcek’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

könek

könek (?g-) ‘kova, bakraç; küçük deri kap’ (< *kōn* ‘tabaklanmış deri’) (EDPT 731a); *kōnek* ‘kova’ (VEWT 290b); *kōnek* ‘kova’ DTS 315a; *kōnek* ‘deri kap; kova’ (< *kōn* + -ek), (ESTYa V 104)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *kōnek* ~ *kōnek* ‘kova’ (IrkB.), *kōnek* ‘kova’ (TT I); Kar. *kōnek* ‘deri çanta’ (DLT), *kōnek* ‘kova burcu’ (KB); **OTü.:** Har. *kōnek* ‘kova burcu’ (KE); Kıp. - , Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - (Osm.) - (TTü.) *kōlek* ‘yağmur sularının toplandığı küçük çukur’ (DS), Gag. - ; Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. *kūnek* ‘kova, sepet; ekmek sepeti’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *kōnek* ‘deriden yapılmış, içine kısırak sütü sağılan kap’ (KzkM.), Kırg. *kōnek* ‘deri kova’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *kōnek* ‘deri kova’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. - , Kklp. - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *kōnōk* ‘kova’ (AltBT.), AltTel. *kōnōk* ‘akağaç kabuğundan yapılmış kova’ (TeleRus.); Şor - , Hak. *kōnek* ‘kova’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

kōnek

kōnek (g-) ‘gömlek’ (< *kōnle-*) EDPT 732a; **kōnek* ‘gömlek’ VEWT 290b; *kōnek* ‘gömlek’ DTS 315b; *gōmek* ‘gömlek’ (< **kōnūlek*), (KEWT 161a); *gōmek* ‘vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yakalı giysi’ (< **kōnūl* + -(e)k), (TDES 160b); *gōmek* ‘gömlek’ (< **kōn* ‘deri, ham deri, işlenmiş deri’ + lek), (TKBS 380a); *kōynek* ~ *kōylek* ~ *kōnek* ~ *kōgilek* ~ *kōmek* ‘gömlek; kıyafet’ (< **kōn* + -lek), (ESTYa V 89)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *kōnek* ‘gömlek’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *kōnek* ‘gömlek, elbise’ (ME, KE, HŞ, NF), Kıp. *kōnek* ‘gömlek’ (CCI), *kōmek* ‘gömlek’ (Tuh., Kav., Dür.), *kōnek* ‘gömlek’ (Mec., İM); Çağ. *göl* ‘gömlek’ (ÇağAbuş.), *kōnek* ‘gömlek’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *gōnek* ~ *gōmek* ~ *gōlek* ‘gömlek’ (SN), (Osm.) *gōmek* ~ *gōnek* ‘gömlek’ (Men.), (TTü.) *gōmek* ‘vücudun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi’ (TS), *kōmek* ~ *kōnek* ~ *gōnek* ~ *kōnek* ‘gömlek’ (DS), *gōnek* ~ *gōnek* ~ *gōne* ~ *gōynek* ‘gömlek’ (SDD); Gag. *gōmek* ‘gömlek’ (GagBask.), Az. *kōynek* ‘gömlek’ (Aze.), Tkm. *kōynek* ‘gömlek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *kūmek* ‘gömlek’ (TatG.), Bşk. *kūdek* ~ *kūmek* ‘gömlek’ (BşkUra.), Kzk. *kōylek* ‘gömlek’, Kırg. *kōynōk* ‘gömlek’ (KırgY.), KrçBalk. *kōlek* ‘gömlek’ (KbalkTav.), Nog. *kōylek* ‘gömlek’ (NogBask.), KrmTat. *kōmek* ‘gömlek’ (KrmTatAGU.), Kara.

k'elm'ak ~ k'olm'ak 'gömlek' (KaraT.), Kmk. *gölek* 'gömlek' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *könek ~ köñlek ~ köñnek ~ köynek* 'gömlek' (YUygN.), *köñlek ~ köñlök* 'gömlek' (UygLo.), *köñlek ~ koñlak* 'gömlek' (UygJar.), Özb. *koylak* 'gömlek' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *köylek* 'gömlek' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *höyleñ* 'gömlek' (TuvTen.), Alt. *künek* 'gömlek' (AltBT.), AltTel. - , Şor *künek* 'gömlek' (ŞorKA.), Hak. *kögenek ~ köñnek* (Sagay ağzı) 'giysi, giyim, elbise, gömlek' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** -

köñül

köñül (g-) 'akıl; düşünce; kalp' (EDPT 731b); **köñül* 'akıl; duygu; kalp' (VEWT 291a); *köñül* 'kalp; arzu' (DTS 315b); *gönül* 'kalp, gönül' (*kōn + gil*), (KEWT 161b); *gönül* 'sevgi, istek, düşünüş, anma ve hatır gibi kalpte varsayılan duygu kaynağı; istek' (TDES 162b); *gönül* 'gönül' (< ? *kō-n-gü+l*) (TKBS 382b); *göñül* 'kalp, gönül; arzu, istek' (< *göñ- ~ köñ- + (X)l*), (ESTYa III 75)

ETü.: Orh. *köñül* 'gönül' (KT, T), EUyg. *köñül* 'gönül; hafıza; iman' (TT I, TT II, TT III, TT IV, TT V, TT VI, M I, U I, U II, U IV, Huast., BrahMau., MNB, KİP); Kar. *köñül* 'gönül; hafıza, akıl' (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *köñül* 'gönül; hafıza, akıl' (ME, KE, MM, HŞ, NF); Kıp. *köñül* 'gönül; hafıza, akıl' (CCI, CCG, Mec., İM), *könül* 'gönül; hafıza, akıl' (İd.), Çağ. *köñül* 'gönül; hafıza, akıl' (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *göñül* 'gönül' (SN, YZ), (Osm.) *göñül* 'gönül' (Men.), (TTü.) *gönül* 'sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı; istek, arzu' (TS), *göñül* 'gönül' (TarSöz.); Gag. - , Az. *könül* 'gönül' (Aze.), Tkm. *köñül ~ gövün* 'gönül' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *küñel* 'gönül' (TatG.), Bşk. *küñel* 'gönül' (BşkUra.), Kzk. *köñil* 'gönül' (KzkM.), Kırg. *köñül ~ köön* 'gönül' (KırgY.), KrçBalk. *köl* 'gönül' (KbalkTav.) ~ *kölün* 'gönül' (KbalkTav.), Nog. *köñül* 'gönül' (NogBask.), KrmTat. *göñül* 'gönül' (KrmTatAGU.), Kara. *gonil ~ k'ön'ul ~ kölün ~ köñil ~ köñül* 'gönül' (KaraK.) ~ *keln* 'gönül' (KaraH.) ~ *k'oln* 'gönül' (KaraT.), Kmk. *göñül* 'gönül; kalp, yürek' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *köñül* 'gönül' (YUygN.), *köñöl ~ köñül* 'gönül' (UygLo.), *küñül ~ köñül ~ köngül ~ koñal ~ koñel ~ koñöl ~ koñul* 'gönül' (UygJar.), Özb. *kongil* 'gönül' (ÖzbBrov.), SUyg. *köñül ~ koñıl~küñel~küñul* 'gönül' (SUygMal.), Kklp. *köñil* 'gönül' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *hööl* 'arzu, niyet'

(TofRas.), Tuv. *höön* ‘gönül; arzu’ (TuvTen.), Alt. *köñül* ‘gönül’ (AltBT.), AltTel. *küüni* ‘gönül; arzu’ (TeleRus.), Şor *köñnü* ‘istek, arzu, emel; keyif, iştah’ (ŞorKA.), Hak. *köñil* ‘gönül, kalp, yürek’ (HakBask.); **Sal.:** *gōne ~ kōñu ~ koñnu ~ koñnu ~ kōñnu ~ kōñni ~ küneñ* ‘gönül’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** *kīmīl* ‘gönül; hal, moral’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *küön* ‘gönül, göğüs’ (YakPek.).

közñü

közñü (g-) ‘ayna’ (< *köziün-* ‘görünür olmak, belirlemek’), (EDPT 761b); *közgü* (< *köz* ‘göz’ -*gü*) ‘ayna’ (VEWT 295a); *közgü ~ köznü ~ köziñü* ‘ayna’ (DTS 321b); *gözgü ~ göziñü* ‘ayna’ (< **köziün-*), (KEWT 163a); *gözgü* ‘ayna’ (< *kōz* + *gü*), (TKBS 391a

ETü.: Orh. *közñü* ‘ayna’ (Yen.), EUyg. *köziñü* ‘ayna’ (IrkB., M II, AY, TT VI); Kar. *közñü* ‘ayna’ (DLT), *küziñü* ‘ayna’ (KB), *küzgü* ‘ayna’ (AtH.); **OTü.:** Har. *közgü* ‘ayna’ (KE, MM, HŞ), Kıp. *küzgü* ‘ayna’ (CCI), *köznü* ‘ayna’ (İd.), *közgi* ‘ayna’ (Kav.), *közgü* ‘ayna’ (Mec., İM), *közgi ~ köznü* ‘ayna’ (Dür.), Çağ. *küzgü* ‘ayna’ (ÇağAbuş.), *gözgü* ‘ayna’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *gözgü* ‘ayna’ (YED, SN, YZ), (Osm.) *gözgi ~ göznü* ‘ayna’ (Men.), (TTü.) *küzgü ~ küzkü* ‘ayna’ (DS), *gözgü ~ göziñke ~ güğü ~ güzgü ~ güzinge ~ güzünke* ‘ayna’ (SDD), Gag. - , Az. *güzgü* ‘ayna’ (Aze.), Tkm. *gözgi* ‘ayna’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *közge* ‘ayna’ (TatG.), Bşk. *közgö* ‘ayna’ (BşkUra.), Kzk. - , Kırg. *küzgü* ‘ayna’ (KırgY.), KrçBalk. *küzgü* ‘ayna’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. *küzgü* ‘ayna’ (KrmTatAGU.), Kara. *kiz’gi* ‘ayna’ (KaraH.) ~ *k’uz’g’u* ‘ayna’ (KaraT.), Kmk. *güzgü* ‘ayna’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. *kozgu* ‘ayna’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *küskü* ‘ayna’ (AltBT.), AltTel. *küskü* ‘ayna’ (TeleRus.), Şor *küzegen* ‘ayna’ (ŞorKA.), Hak. *körindes* ‘ayna’ (HakBask.); **Sal.:** *kozgo* ‘ayna’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

man

mān (b-) ‘dört yaşını geçmiş koyun’ (EDPT 766b); *mañ* ‘üç yaşındaki koyun’ (VEWT 326b); *man* ‘dört yaşını geçmiş koyun’ (DTS 335b); *mañ* ‘üç yaşındaki koyun’ (ESTYa VII 37)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *man* ‘dört yaşını geçmiş koyun’ (DLT); **OTü.:** Har. - , Kıp. , Çağ. *maṇ* ‘üç yaşında koyun’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT), (Osm.), (TTü.) - ; *manramaz* ‘şişek, toklu gibi belirli bir yaştaki koyun’ (DS); Gag. - , Az. - , Tkm. *maṇ* ‘üç yaşında koç’ ~ *maṇramaz* ‘beş yaşındaki koç veya koyun’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - ; *maṇıramaz* ‘dört yaşında koç, teke’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

neṇ

nēṇ ‘hiç; şey, nesne’ (< *ne*: ‘ne’) (EDPT 778b); *neṇ* ‘birine ait olan şey, nesne’ (VEWT 352b); *neṇ* ‘şey; nesne, eşya’ (DTS 358a)

ETü.: Orh. *neṇ* ‘hiç, herhangi, her ne kadar’ (KT, BK, T); EUyg. *neṇ* ‘hiç; asla; şey’ (M I, M II, U IV, TT II, TT V, AY, KİP, BrahMau.), *neg* ‘şey’ (MNB), Kar. *neṇ* ~ *neg* ‘şey, mal’ (DLT), *neṇ* ‘şey, nesne, mal’ (KB, AtH.); **OTü.:** Har. *neṇ* ‘şey, nesne’ (KE, MM), *nēṇ* ‘şey’ (HŞ), Kıp. - ; Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** *neṇ* ‘şey’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

ogurğa

oğurğa ‘omurga, bel kemiği’ (< *oğur-*) (EDPT 92b); *omurtka* ‘omurga, bel kemiği’ (VEWT 361b / **oğur-ka* ‘omurga, bel kemiği’ (VEWT 363a); *oğurka* ‘omurga’ (DTS 365a); *omurga* ‘omurga’ (KEWT 267a); *omurga* ‘bel kemiği’ (TDES 307a); *omurga* ‘bel kemiği’ (< Moğolca *omuru-gun*) (TKBS 623b); *oğurtka* ‘bel kemiği; sırt’ (ESTYa I 463)

ETü.: - ; **OTü.:** Har. *oğurka* ~ *oğurtka* ‘omurga’ (KE), *oğurka* ‘omurga’ (NF), Kıp. *orutğa* ~ *orutka* ‘bel kemiği’ (Tuh.), *oğuntağa* ‘omurga’ (Kav.), Çağ. *ogurğa* ‘omurga’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *oğurğa* ~ *oğurha* ~ *oğurka* ‘omurga’ (EATS), (Osm.) *oğurğa* ‘omurga’ (Men.), (TTü.) *omurga* ‘sırt boyunca uzanarak vücuda destek sağlayan, kemikten, kıkırdaktan veya her ikisinden oluşan, içinde omuriliği barındıran kemik yapı’ (TS), *oğurğa* ~ *oğur«a* ~ *oğurka* ‘bel kemiği, omurga’ (TarSöz.); Gag. - ; Az. *onurğa* ‘omurga’ (Aze.); Tkm. *oğurğa* ‘omurga’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat.

umurtkalık ‘omurga’ (TatG.), Bşk. *umurtkalık* ‘bel kemiği, omurga’ (BşkUra.), Kzk. *omurtka* ‘omurga’ (KzkM.), Kırg. *omurtka* ‘omurga’ (KırgY.), KrçBalk. *omuravla* ‘omurga’ (KbalkTav.), Nog. *omurtka* ‘omurga’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *omurtka* ‘omur, omurga’ (YUygN.), Özb.: *umurtka* ‘omurga’ (ÖzbBrov.), SUyg.: - , Kklp. *omurtka* ‘omur, omurga’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *oorha* ‘sırt, omurga’ (TofRas.), Tuv. *oorga* ‘sırt’ (TuvTen.), Alt. *omurtka* ‘omurga’ (AltBT.), AltTel. *omurtka* ‘omurga’ (TeleRus.); Şor *oortka* ‘omur; omurgalı’ (ŞorKA.), Hak. *omırha* ~ *orha* (hlk.) ~ *omırtha* (hlk.) ‘omur, omurga’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *uorga* ‘omurga, bel kemiği’ (YakSlept.).

otun

otun (*ōddun*) ‘yakacak odun’ (< *ōt* ‘ateş’) (EDPT 60b); *otun* ‘odun’ (< *ōt* ‘ateş’) (VEWT 366b); *otun* ‘odun, yakacak’ (DTS 374a); *odun* ‘yakacak odun’ (< **ōt*), (KEWT 266a); *odun* ‘yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç’ (TDES 304a); *odun* ‘yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç’ (< *ōt* + (*u*)*n*), (TKBS 612a); *ōdun* ‘odun’ (ESYa I 421)

ETü.: Orh. - , EUyg. *otun* ‘odun’ (U II, MNB), Kar. *otun* ‘odun’ (DLT); **OTü.:** Har. *otun* ‘odun’ (ME, KE, NF), *otun* ‘odun’ (NF), Kıp. *otun* ‘odun’ (İM), *otun* ‘odun’ (İd., Bul., Tuh.); Çağ. *otun* ‘odun’ (ÇağAbuş.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *odin* ‘odun’ (EATS), (Osm.) *odun* ‘odun’ (Men., LOsm., Leh.), (TTü.) *odun* ‘yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç; mec. anlayışsız ve kaba (kimse)’ (TS), *odun* ~ *otun* ‘odun’ (DS), *otun* ‘odun’ (TarSöz.), Gag. *odun* ‘odun’ (GagBask.), Az. *odun* ‘odun’ (Aze.), Tkm. *ōdun* ‘odun’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *utın* ‘odun’ (TatG.), Bşk. *utın* ‘yakacak odun’ (BşkUra.), Kzk. *otin* ‘odun’ (KzkM.), Kırg. *otun* ‘odun; yakıt, yakacak’ (KırgY.), KrçBalk. *otun* ‘odun’ (KbalkTav.), Nog. *otin* ‘yakacak odun’ (NogBask.), KrmTat. *odun* ‘odun’ (KrmTatAGU.), Kara. *otun* ‘odun’ (KaraT., KaraH., KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *otun* ‘odun’ (Uyg., UygLo.), *otan* ~ *otun* ‘odun’ (UygJar.), Özb. *otin* ‘odun’ (ÖzbBrov.), SUyg. *otun* ‘odun’ (SUygMal.), Kklp. *otin* ‘odun, yakıt’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *odin* ‘odun’ (AltBT.), AltTel. *odin* ‘odun’ (TeleRus.), Şor: *odun* ‘odun’ (ŞorKA.), Hak.: *odin* ‘odun’ (HakBask.); **Sal.:** *osun*

‘odun’ (SalTen.); **Hal.:** *hotun* ‘odun’ (HalDT.); **Çuv.:** *vutĩ* ‘odun’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

öñdün

öñdün ‘ön; doğu yönünde’ (< *öñ* ‘ön’) (EDPT 178a); - fakat *öñ* ‘ön; doğu’ (VEWT 372b); *öñdün* ~ *öñdin* ‘önden; -den önce’ (DTS 386a); *öñdün* ‘ön; doğuda’ (ESTYa I 534)

ETü.: Orh. *öñdün* ‘doğu, doğuda’ (T), EUyg. *öñdün* ‘doğu, doğuda’ (Ta., ŞU, AY, TT I, TT VI, BrahMau.), *ögñdün* ‘doğu, doğuda’ (KP) Kar. *öñdün* ‘ön, doğu, doğudan’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *öñdin* ‘önden’ (KE), *öñdün* ‘önde’ (HŞ); Kıp. - ; Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *öñdin* ‘önce, evvel’ (SN), (Osm.) - , (TTü.) *öñdin* ~ *öñdün* ‘önce, ilk önce, önceden, önden, daha evvel; avans’ (TarSöz.), *öñdin* ‘önce, ilk önce’ (DS, SDD); Gag. - ; Az. - ; Tkm. *öñden* ‘önceden, eskiden beri, öteden beri’ (TkmBKH.); **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

öñin

öñĩ ‘diğer, başka’ (EDPT 170b); *öñin* ‘değişik, farklı’ (< ? **ön* + yönelme eki *ge*) (VEWT 372b); *öñi* ~ *öñin* ~ *öñün* ‘diğer, başka’ (DTS 386b); *öññö* ‘başka, diğer; yabancı’ (ESTYa I 537)

ETü.: Orh. - , EUyg. *öñi* ‘artık, başka, ayrı’ (IrkB., TT II, TT III, TT V, AY, Huast., MNB), *ögin* ~ *öñi* ‘başka’ (BrahMau.), Kar. *öñi* ~ *öñin* ‘başka, diğer’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *öñi* ~ *öñin* ‘başka’ (ME), *öñin* ‘başka, diğer’ (KE, MM, NF), Kıp. - , Çağ. *ögün* ‘başka, diğer’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *ögen* ‘başka’ (YZ), (Osm.) - , (TTü.) *özge* ‘başka’ (TS); Gag. - ; Az. - ; Tkm. - ; **KTü.:** **Tat.:** - , **Bşk.:** *öñke* ‘başka, diğer’ (BşkUra.), **Kzk.:** *öñge* ‘başka, diğer’ (KzkM.), **Kırg.:** *öñö* ‘başka, diğer’ (KırgY.), **KrçBalk.:** *öñe* ‘başka, diğer’ (KbalkTav.), **Nog.:** *öñge* ‘başka, diğer’, **KrmTat.:** - , **Kara.:** *onga* ~ *onğa* ‘diğer, başka’ (KaraK.), **Kmk.:** *öñe* ‘başka’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *özge* ~ *özgiçe* ‘diğer, başka’ (Uyg., UygJar.), Özb. *ozga* ‘diğer, başka’ (ÖzbBrov.), SUyg. *üzge* ‘başka, diğer’ (SUygMal.), Kklp. *öñge* ‘başka, diğer’

(KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *öske* ‘başka, diğer’ (TofRas.), Tuv. *öske* ‘başka, diğer’ (TuvTen.), Alt. *öskö* ‘başka, diğer’ (AltBT.), AltTel. *öskö* ‘başka, diğer’ (TeleRus.), Şor *öske* ‘başka, değişik’ (ŞorKA.), Hak. *öske* ‘başka, diğer; yabancı’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

önlüg

önlüg ‘renkli’ (< *öñ* ‘renk’) (EDPT 185b); - *öñ* ‘renk’ (VEWT 372b); *önlüg* ‘renkli’ (DTS 387a)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *önlüg* ‘renkli’ (AY, KP, TT IV, TT V, U III, H II, MauBrah.), *öglüg* ‘renkli’ (MNB), Kar. - ; **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - ; fakat *öñ* ‘renk’ (KzkM.), Kırg. - , *öñ* ‘renk’, KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. - , Kklp. - ; *öñ* ‘renk’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - fakat *öñ* ‘renk’ (TuvTen.), Alt. *öñdü* ‘renkli’ (AltBT.), AltTel. *öñdü* ‘renkli; hoş, güzel’ (TeleRus.), Şor *öñnüg* ‘renkli’ (ŞorKA.), Hak. *öñnüg* ‘renkli’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - , *öñ* ‘renk’ (YakSlept.).

öñre

öñre ‘doğuda; önde; ileride’ (< *öñ* ‘ön’) (EDPT 189a); - (VEWT); *öñre* ‘önden; daha önce; önceki, evvelki’ (DTS 387a); *öñre* ‘ileride; önceki, evvelki’ (ESTYa I 533)

ETü. Orh. *öñre* ‘önde, doğuda’ (KT, BK, T, O.); EUyg. *öñre* ‘önde, doğuda’ (ŞU, Huast., KİP, AY, KP, U II, U IV, TT I, TT IV), *ögre* ‘önde, doğuda’ (MNB); Kar. *öñre* ‘önde, doğuda’ (DLT); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** -

öñsüz

öñsüz ‘renkli’ (< *öñ* ‘renk’) (EDPT 191a); *öñ* ‘renk’ (VEWT 372b); *öñsüz* ‘renksiz’ (DTS 387b)

ETü.: Orh. *öñsüz* ‘renksiz’ (KT); EUyg. *öñsiz* ~ *öñsüz* ‘renksiz’ (AY, M III), *ögsüz* ‘renksiz’ (MNB); Kar. - ; **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. - , *öñ* ‘renk’ (KzkM.), Kırg. - ; fakat *öñ* ‘renk’, KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk.

- ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , *öŋ* ‘renk’ (TuvTen.), Alt. - , *öŋ* ‘renk’ (AltBT.), AltTel. - ; fakat *öŋ* ‘renk’ (TeleRus.), Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** fakat *öŋ* ‘renk’ (YakSlept.).

saŋun ~ seŋün

saŋun ~ seŋün ‘general’ (Çince bir unvan *chiang chün*) (EDPT 840a); *seŋün ~ saŋun* ‘resmî bir unvan’ (< Çince *tsiaŋ-kün*) (VEWT 410b); *saŋun ~ seŋün* ‘general’ (DTS 485a)

ETü. Orh. *saŋun* ‘general’ (Yen.), *seŋün* ‘general’ (KT, BK); EUyg. *seŋün* ‘general’ (Ta.), *saŋun* ‘general’ (IrkB., U II, KİP); Kar. *saŋun* ‘doktor’ (DLT); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** -

saran

saran ‘cimri, pinti’ (EDPT 853b); *saran* ‘cimri, pinti’ (VEWT 403a); *saran* ‘cimri, pinti’ (DTS 488a); *saran* ‘cimri’ (ESTYa VI 217)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *saran* ‘pinti, cimri’ (TT III, AY), Kar. *saran* ‘pinti, cimri’ (DLT, KB); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat. *saran* ‘cimri’ (TatG.), Bşk. - , Kzk. *saraŋ* ‘cimri’ (KzkM.), Kırg. *saraŋ* ‘cimri’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. *saran* ‘cimri, pinti, hasis’ (KrmTatAGU.), Kara. *saran* ‘cimri’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *saraŋ* ‘deli, akılsız’ (YUygN.), Özb. - , SUyg. *saran* ‘tembel; iyi adam; usta’ (SUygMal.), Kklp. *saraŋ* ‘pinti, cimri, açgözlü’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *saraŋ* ‘pinti, cimri’ (TofRas.), Tuv. - , Alt. *saram* ‘cimri’ (AltBT.), AltTel. - , Şor - , Hak. *saraŋ* ‘güçsüz, kuvvetsiz, zayıf, çabuk yorulan’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *saran* ‘cimri, hasis, eli sıkı’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** - .

seŋek

seŋek ‘tahta ya da topraktan yapılan su kabı’ (EDPT 838a); *seŋek* ‘testi’ (< *seŋe-k*) (VEWT 410a); *seŋek* ‘su kabı’ (DTS 495b); *senek* ‘çam ağacından yapılmış su kabı,

bardak' (TDES 361a); senek 'çam ağacından yapılmış su testisi' (< *seng* + *ek*), (TKBS 752b); *senek* 'yaba, tırmık' (ESTYa VI 252)

ETü.: Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *señek* 'çömlek, kulplu sürahi' (DLT); **OTü.:** Har. *señek* 'ağaçtan oyulmuş su kabı' (NF); Kıp. *señek* 'küp, damacana' (İd.), *senek* 'küp, damacana' (Dür.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *señek* 'tahta testi' (KBD), (Osm.) - , (TTü.) *senek* 'çam ağacından yapılmış su testisi' (TS), *señek* 'ağaçtan veya topraktan yapılmış su kabı, testi' (TarSöz.), *senek* ~ *seenk* ~ *seğek* ~ *señeyh* ~ *senğek* ~ *senik* ~ *sinek* ~ *sinğek* ~ *sinyek* 'çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi' (DS); Gag. - , Az. *senek* 'büyük bakır kap' (Az., AzDia.), Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *senek* 'yaba' (TatG.), Bşk. *henek* 'yaba' (BşkUra.), Kzk. - , Kırg. *senek* 'sert, kaba; (mec.) nezaketsiz; iki parmaklı ahşap çatal' (KırgY.), KrçBalk. *senek* 'dirgen' (KbalkTav.), Nog. *senek* 'yaba; çanta', KrmTat. *senek* 'çatal, dirgen, yaba' (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. *senek* 'yaba' (KmkB.); **DTü.:** YUyg.- , Özb. - , SUyg. - , Kklp. - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. *senek* 'içki mayalamak için kullanılan akağaç kabuğundan kap' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *senik* 'yaba' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

señgeç

señgeç 'bir elma türü' (EDPT 839a); - (VEWT); *senkäç* 'bir çeşit elma' (DTS 495b)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *señgeç* (~ *sengeç*) 'bir elma türü' (DLT); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

sıñar

sıñar 'taraf; iki taraftan biri; çiftten biri' (EDPT 840b); *sıñar* 'çiftten biri, tek' (< *si(n)* 3. teklik şahıs zamiri + *yar* direktif eki) (VEWT 417b); *sıñar* 'yön, taraf' (DTS 504a); *sığar* 'kafa dengi, dost' (< *sığa-* + *-r*), (TKBS 764b); *sıñar* 'çiftten biri, eş' (ESTYa VI 435)

ETü.: Orh. *sıñar* 'etraf, taraf, cihet; yarım, yarı' (Yen., BK, T), EUyg. *sıñar* '-den yana, -den tarafa; yarım, yarı' (ŞU), *sıñar* 'taraf, yön, cihet' (KİP, AY, MNB, M III, U II, U III, U IV, TT I, TT II, TT III, TT V, TT VI), Kar. *sıñar* 'taraf, yön, cihet; -a

doğru' (DLT, KB), *sınaru* 'yana' (AtH.); **OTü.:** Har. *sınar* '-a doğru; sebep, neden; tek (ME, KE, HŞ), *sınaru* '-a doğru' (KE); Kıp. *sınar* 'uzak için benzetme edati' (Tuh.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *sınar* 'emsal; arkadaş' (SN), (Osm.) *sınar* 'bir soydan hayvan, bir birine yakın kavim' (LOsm.), (TTü.) *sınar* ~ *sınar* ~ *sığar* ~ *sığnar* ~ *sınğar* 'akraba, yakın; eşdeğer, denk; sıra, dizi' (DS), *sığar* ~ *sına* ~ *sınğar* 'ayar, denk, eş, akran' (SDD); Gag. - ; Az. - ; Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *sınar* 'iki taraftan biri, eş' (TatG.), Bşk. - , Kzk. *sınar* 'iki taraftan biri, eş' (KzkM.), Kırg. *sınar* 'iki taraftan biri, eş' (KırgY.), KrçBalk. *sınar* 'tek, bir tane, yalnız' (KbalkTav.), Nog. *sınar* 'iki taraftan biri' (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. *sınar* 'ikizlerden biri; çiftten biri; aynı; benzer; çok benzeyen' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *sınar* 'çiftten biri' (YUygN.), Özb. - , SUyg. *sınar* 'çiftten biri, eş' (SUygMal.), Kklp. *sınar* 'iki taraftan biri, eş'; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *sınar* 'tek sayılı; tek, bir, yalnız; ikisinden biri' (AltBT.), AltTel. *sınar* 'tek, yalnız' (TeleRus.), Şor - , Hak. - , **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *hırah* 'çiftlerden biri; tek' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** -

sınkur

sınkur 'yırtıcı bir kuş, aksungur' (EDPT 838a); *sonkur* 'doğan' (VEWT 428b); *sonkur* ~ *şunkar* 'bozdoğan' (DTS 508b); *sungur* 'doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş' (TDES 377b); *sungur* 'doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş' (< *so(/u)η + ka(/u)r), (TKBS 815b)

ETü.: Orh. *sınkur* 'şahin' (Yen.), EUyg. - , Kar. *sunkur* 'alıcı kuş' (DLT, KB); **OTü.:** Har. *sınkur* 'şahin' (HŞ), Kıp. *sonyur* 'şahin' (CCI), *sunkur* 'aksungur' (İd., Mec., Tuh., Bul., Kav., Dür.), Çağ. *songar* 'sungur kuşu' (ÇağAbuş.), *sonkur* ~ *şunkar* 'sungur kuşu' (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *sunkur* 'akdoğan, yırtıcı bir kuş' (SN), (Osm.) *sungur* 'sungur' (LOsm.), (TTü.) *sungur* 'doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş' (TS, DS), *sungur* ~ *sunkur* ~ *sungar* ~ *suknur* 'akdoğan' (TarSöz.); Gag. - , Az. *şungar* 'sungur kuşu' (Aze.), Tkm. *şunkar* 'sungur kuşu' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *şonkar* 'sungur kuşu' (TatG.), Bşk. *şonkar* 'aksungur' (BşkUra.), Kzk. *şunkar* 'aksungur' (KzkM.), Kırg. *şumkar* 'sungur kuşu' (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *şunkar* 'sungur kuşu' (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. *şunkar* 'doğan cinsinden yırtıcı bir kuş' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *şunkar* 'sungur kuşu' (YUygN.), *şunkar* ~ *şunkar*

‘sungur kuşu’ (UygJar.), Özb. *şunkor* ‘sungur’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *sunkar* ‘aksungur’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof.- , Tuv. - , Alt. *şonkor* ‘şahin’ (AltBT.), AltTel. *şonkor* ‘şahin’ (TeleRus.), Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

sınuk

sınuk (*sīnuk*) ‘kırık’ (< *sin-* ‘kırmak’) (EDPT 837b); - VEWT; *sınuk* ~ *sınuḵ* ‘kırık, parça’ (DTS 504a); *sınık* ‘kırık, çıkık’ (< *sī - n - (ı)k*), (TKBS 769a)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *sınuk* ‘kırık’ (IrkB.), Kar. *sınuḵ* ~ *sınuk* ‘kırık’ (DLT), *sınuk* ‘kırılmış, kırık’ (KB); **OTü.** Har. *sınuk* ‘kırık, tam olmayan’ (KE, MM, HŞ, NF); Kıp. *sınuk* ‘kırık’ (CCI, İd., İM, Tuh.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *sīnu*« ‘kırık, kırılmış’ (SN), *sınuk* ‘kırık’ (YED), (Osm.) *sınık* ‘kırık, bozuk’ (LOsm., Men.), (TTü.) *sınık* ‘kırık, çıkık; yenilmiş, bozguna uğramış’ (TS.), *sınık* ~ *sınuk* ‘kırık; mağlup’ (TarSöz.), *sınık* ~ *sīnu*« ‘kırık’ (DS); Gag. - ; Az. *sınıg* ‘kırık’ (Aze.), Tkm. *sınık* ‘kırık, kırılmış’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *sınık* ‘kırık’ (TatG.), Bşk. *hınık* ‘kırık, kırılmış; kırılmış parça, kırık kısım; ekmekten koparılan parça, dilim’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *sınık* ‘kırık, kırılmış’ (KzkM.), Kırg. *sınık* ‘kırık, kırılmış’ (KırgY.), KrçBalk. *sınık* ‘kırık’ (KbalkTav.), Nog. *singak* ~ *sınık* ‘parça, kırık’ (NogBask.), KrmTat. . *sınık* ‘kırık’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. *sınık* ‘kırık; kırıntı, parça’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *sunuk* ‘kırık’ (Uyg., UygJar.), Özb.: *sınık* ‘kırık’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *sınık* ‘kırık, kırılmış’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *sınık* ‘kırık, bozuk; parça; kemik kırığı’ (AltBT.), AltTel. *sınık* ‘kırık, kırılmış’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *sınıh* ‘kırık, kırılmış; kırıntı, parça’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *sīnoḵ* ‘kırık’ (HalDT.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

siṇek

siṇek ‘uğultulu bir böcek’ (< *siṇ*) (EDPT 838b); *siṇek* ‘sinek’ (VEWT 422b); *siṇek* ‘sinek’ (DTS 500b); *sinek* ‘sinek’ (< *siṇ* ‘yansıma sözcük’), (KEWT 304a); *sinek* ‘birtakım uçucu böceklere verilen ortak ad’ (TDES 368b); *sinek* ‘çift kanatlılardan,

birtakım uöucu böceklerin genel adı' (< **siñ* 'çınılama, vızıldama' + *ek*), (TKBS 783b); *siñek* 'sinek' (ESTYa VII 282)

ETü.: Orh. - , EUyg. *siñek* 'sinek' (U II), Kar. *siñek* 'sinek' (DLT); **OTü.:** Har. *siñek* 'sinek' (KE, NF); Kıp. *siñek* 'sinek' (Mec., Tuh., Bul.), *sinek* 'sinek' (Dür.), Çağ. *siñek* 'sinek' (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *siñek* 'sinek' (SN), (Osm.) *siñek* 'sinek' (Men.), (TTü.) *sinek* 'çift kanatlılardan, birtakım uçucu böceklerin genel adı' (TS, DS); Gag. *sinek* 'sinek' (GagBask.), Az. . *sinek* 'sinek' (Aze.), Tkm. *siñek* 'sinek' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. *sinaç* ~ *sinek* 'sinek' (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *siñek* 'sinek' (UygLob.), Özb. - , SUyg. *siñgek* 'sinek' (SUygMal.), Kklp.: - ; **KDTü.:** Tof.: *seek* 'sinek' (TofRas.), Tuv.: - , Alt. - , AltTel. - ; Şor *seek* 'sivrisinek' (ŞorKA.), Hak.: *seek* 'sinek' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *şina* 'sinek' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** -

sigil ~ sögöl

sigil/ sögöl (?**sigöl*) 'siğil' (EDPT 820b); *sögel* ~ *söbel* 'siğil' (VEWT 429a); *sigil* ~ *sügöl* 'siğil' (DTS 499b); *siğil* 'siğil' (< * *sün(-)* ?), (KEWT 303b); *siğil* 'deride, özellikle ellerde oluşan pürtüklü küçük ur' (< **süngük(g)* 'kemik'), (TKBS 779b); *siñgil* ~ *sögel* 'siğil' (ESTYa VI 286)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *sögöl* 'siğil' (H I); Kar. *sigil* ~ *sögöl* ~ *sengil* ~ *sepgil* 'siğil' (DLT); **OTü.:** Har. - ; Kıp. - ; Çağ. *siwel* 'sert yumru' (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *sigil* 'basur memesi' (EATS), (Osm.) *sigil* 'siğil' (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *siğil* 'deride, özellikle ellerde oluşan zararsız, pürtüklü küçük ur' (TS), *sinil* ~ *singil* 'siğil, deride sert kabarcıklar' (DS), *sinğil* 'el, ayak ve meme ucu gibi uzuvlarda çıkan sert kabarcık; ağaç yarmakta kullanılan kama; düşündüğünü gizleyen kimse' (SDD); Gag. *sivil* 'siğil; sivilce' (GagBask.); Az. *ziyil* 'siğil' (Aze.); Tkm. *siñgil* 'siğil' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *söyel* 'siğil' (TatG.), Bşk. *söyel* 'siğil; nasır' (BşkUra.), Kzk. *süyel* 'siğil' (KzkM.), Kırg. *sööl* 'siğil; nasır' (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *şüel* 'siğil' (NogBask.), KrmTat. *süyel* 'siğil' (KrmTatAGU.), Kara. *süvel* 'sivilce' (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *sögel* 'siğil' (YUygN.), *sögel* ~ *sügel* 'siğil' (UygJar.), Özb. *sogal* 'siğil' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *şüyel* 'sivil' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *sööl* 'siğil' (TuvTen.), Alt. *sööl* 'siğil; nasır' (AltBT.), AltTel. *sööl* 'siğil'

(TeleRus.), Şor *sööl* ‘siğil’ (ŞorKA.), Hak. *sööl* ‘siğil’ (HakBask.); **Sal.:** *süle* ‘siğil’ (SalTen.); **Hal.:** *siyil* ‘siğil’ (HalDT.); **Çuv.:** *şipin* ‘siğil’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

siñir

siñir ‘kas, sinir, kas kirişi’ (EDPT 841a); *siñir* ‘kiriş’ (VEWT 423a); *siñir* ‘sinir’ (DTS 500b); *sinir* ‘sinir’ (KEWT 304b); *sinir* ‘sinir sisteminin merkezleriyle vücudun türlü üyeleri arasında bağlantı kuran organ’ (TDES 369b); *sinir* ‘duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet’ (< **siñ-* ‘içine sinmek; sindirmek, emdirmek + -ir’); (TKBS 784b); *siñir* ‘sinir’ (< ? **siñ-* ‘içine çekmek’), (ESTYa VII 285)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *siñir* ‘sinir’ (M III, U III, H I), Kar. *siñir* ‘sinir’ (DLT); **OTü.:** Har. *siñir* ‘sinir’ (KE, HŞ), Kıp. *siñir* ‘sinir’ (Tuh. İM) ; Çağ. *siñür* ‘sinir’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *siñir* ‘kiriş’ (DK), *siñür* ‘yay kirişi’ (SN), (Osm.) *siñir* ‘sinir’ (Men), *sinir* ‘sinir’ (Leh., LOsm.), (TTü.) *sinir* ‘duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet’ (TS), Gag. *sinir* ‘sinir’ (GagBask.); Az. - , Tkm. *siñir* ‘sinir, kırış’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *sinir* ‘sinir’ (TatG.), Bşk. - , Kzk. *siñir* ‘sinir’ (KzkM.), Kırg. - , KrçBalk. *siñir* ‘sinir, kırış’ (KrçBalkTav.) - , Nog. *siñir* ‘sinir’ (NogBask.), Krmtat. - , Kara. *sinir* ~ *sıñır* ‘sinir’ (KaraK.), Kmk. *siñir* ‘sinir’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. - , Kklp. *siñir* ‘sinir, kırış’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *siir* ‘sinir’ (TofRas.), Tuv. *siir* ‘sinir’ (TuvTen.) , Alt. - , AltTel. *siñir* ‘sinir, kırış’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *siir* ‘sinir, damar’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *şinir* ‘sinir, damar, kırış’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *iñir* ~ *eñir* ‘sinir’ (YakPek.).

soñ

soñ ‘son’ EDPT (832b); *soñ* ‘sonra; son’ (VEWT 428a); *son* ~ *soñ* ‘sonra; son’ DTS 508b; *son* ‘son’ (< **soñ*), (KEWT 307b); *son* ‘ilk karşıtı’ (TKBS 798a); *soñ* ‘arka; son’ (ESTYa VI 330)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *soŋ* ‘son, sonra’ (TT I, TT VII, AY), Kar. (DLT, AtH.); **OTü.:** Har. *soŋ* ‘son, sonra’ (ME, KE, MM, HŞ, NF), Kıp. *soŋ* ‘son, sonra’ (CCI, CCG, İM) *şon* ‘son’ (İd.), *şoŋ* ‘son’ (Tuh., Bul.), Çağ. *soŋ* ‘son, sonra’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *soŋ* ‘son’ (DK, SN, YZ), (Osm.) *soŋ* ‘son’ (Men.), (TTü.) *son* ‘şimdiki zamana en yakın zamandan beri olan veya bu zamanda yapılmış, olmuş olan, ilk karşıtı; en akrada bulunan;. artık ondan ötesi ve başkası olmayan; uç, sınır; olanca; bir şeyin en arkadan gelen bölümü, bitimi, nihayet, akıbet; *mec.* ölüm; döl eşi’ (TS, DS); Gag. *sonu* ‘son, bitiş; sonuncu, uçtaki’ (GagBask.), Az. *son* ‘son’ (Aze.), Tkm. *soŋ* ‘son’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *sōŋ* ‘son; geç’ ~ *sōŋŋi* ‘son, sondaki’ (TatG.) , Bşk. - , Kzk. *soŋ* ‘son; sonra’ ~ *soŋŋi* ‘son, sonuncu, nihai’ (KzkM.), Kırg. *soŋ* ‘sonra’ ~ *soŋku* ‘son, sonuncu’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *soŋ* ‘son, sonuncu; sonra’ ~ *soŋŋi* ‘son, sonuncu’ ~ *soŋı* ‘son; netice, sonuç’ (NogBask.), KrmTat. *soŋ* ‘son, sonra’ ~ *soŋki* ‘son, sonuncu’, Kara. *son* ‘son; sonra’ (KaraT., KaraH., KaraK.) ~ *songu* ‘son, sonuncu; sonuç’ (KaraT., KaraH.), Kmk. *soŋ* ‘son; sonra (çıkma hali ile kullanılır)’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. *song* ‘son; sonuncu’ (ÖzbBrov.), SUyg. *songo* ‘son, sonraki’ (SUygMal.), Kklp. *soŋ* ‘son; sonra’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *soŋ* ‘son; sonda, arkada’ Tuv. *soŋ* ‘son; sonda, arkada’ (TuvTen.), Alt. *soŋ* ‘son; sonra; dümen’ (AltBT.), AltTel. *soŋ* ‘geç; sonra’ (TeleRus.), Şor *soon* ‘arka’ (ŞorKA.), Hak.. *soŋ* ‘son, sonra, arka’ (HakBask.); **Sal.:** *soŋ* ‘son’ (SalTen.); **Hal.:** *soy* ‘sonra’ (HalDT.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

süŋük

süŋük (?*süŋök*) ‘kemik’ (<**süŋ-*) (EDPT 838b); **süŋük* ‘kemik’ (VEWT 437a); *söŋük* ~ *süŋük* ‘kemik’ (DTS 511a); *sümük* ‘kemik’ (<**süŋg-ük*), (TKBS 820a); *süŋk* ‘kemik’ (<**süŋ-*), (ESTYa VI 383)

ETü.: Orh. *süŋük* ‘kemik’ (KT, BK), EUyg. *süŋük* ‘kemik’ (M I, U IV, TT III, TT V, AY, MNB), Kar. *süŋük* ‘kemik’ (DLT, KB), *süŋük* ~ *süŋek* ‘kemik’ (AtH.); **OTü.:** Har. *süŋük* ‘kemik’ (ME, MM, NF), *süŋük* ~ *süŋek* ‘kemik’ (KE); Kıp. *sövek* ‘kemik’ (CCI), *süŋük* ‘kemik’ (Mec., İd.), *sümük* ‘kemik’ (Dür.), *süŋük* ~ *süŋek* ‘kemik’ (İM), *sügük* ~ *süwek* ‘kemik’ (Tuh.); Çağ. *süŋek* ‘kemik’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *süŋük* ‘kemik’ (SN), *süŋek* ~ *süŋük* ‘kemik’ (YZ), (Osm.) *süŋük* ~ *sümük*

‘kemik’ (Men.), (TTü.) *sünük* ‘kemik’ (TarSöz.), *sümüh ~ sümük ~ süğük ~ sümüyh* ‘kemik’ (DS), *süngüç* ‘kemik’ (SDD); Gag. - ; Az. *sümük* ‘kemik’ (Aze.); Tkm. *sünk~süyek* ‘kemik’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat.*söyek* ‘kemik’ (TatG.), Bşk. *höyek* ‘kemik; meyve çekirdeği’ (BşkUra.), Kzk. *süyek* ‘kemik’ (KzkM.), Kırg. *söök* ‘kemik’ (KırgY.), KrçBalk. *süyek* ‘kemik’ (KbalkTav.), Nog. *süek* ‘kemik’ (NogBask.), KrmTat. *süyek* ‘kemik’ (KrmTatAGU.), Kara. *suyak ~ süvek ~ sümük* ‘kemik’ (KaraK.) ~ *s’uv’ak* ‘kemik’ (KaraT.), Kmk. *süyek* ‘kemik, kılmış; naaş, cenaze, ceset, ölü, kadavra’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *söjek* ‘kemik’ (YUygN.), *söjök* ‘kemik’ (UygLo.), *süjek ~ süngek ~ soñak* ‘kemik’ (UygJar.), Özb. *suyak* ‘kemik’ (ÖzbBrov.), SUyg. *sımıç ~ simik* ‘kemik’ (SUygMal.), Kklp. *süyek* ‘kemik’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *söök* ‘kemik’ (TofRas.), Tuv. *söök* ‘kemik’ (TuvTen.), Alt. *söök* ‘kemik; tür, nesil; mezarlık’ (AltBT.), AltTel. *söök* ‘kemik; cenaze; mezarlık’ (TeleRus.), Şor *söök* ‘kemik; cenaze, naaş; boy, kabile’ (ŞorKA.), Hak. *söök* ‘kemik; naaş, cenaze; soy, kabile’ (HakBask.); **Sal.:** *senih ~ sineh ~ sēnih* ‘kemik’ (SalTen.); **Hal.:** *simik* ‘kemik’ (HalDT.); **Çuv.:** *şimī* ‘kemik’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *huñāk ~ huñak ~ suñek* ‘kemik’ (YakDolg.).

tañ

tañ ‘şafak’ (EDPT 510b); *tañ* ‘şafak, sabah’ (VEWT 461a); *tañ* ‘şafak’ (DTS 532b); *tan* ‘şafak vakti’ (KEWT 321a); *tan* ‘güneş doğmadan önceki alaca karanlık’ (< *tāñ*) (TKBS 855a); *dañ* ‘şafak, tan vakti’ (ESTY a III 144)

ETü.: Orh. *tañ* ‘şafak’ (T), EUyg. *tañ* ‘şafak’ (IrkB., TT II, M II, AY, TT VII, MNB), Kar. *tañ* ‘şafak’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *tañ* ‘şafak’ (ME, KE, MM, HŞ, NF); Kıp. *tañ* ‘şafak’ (CCI), *tañ* ‘şafak’ (İd., Bul.), *tan* ‘sabah’ (Kav., Tuh.), *tan* ‘sabah’ (Tuh.); Çağ. *tañ* ‘şafak’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *tan* ‘sabah, güneş doğmadan az önceki zaman’ (YED, SN), (Osm.) *dañ* ‘sabah vakti, tan’ (Men.), (TTü.) *tan* ‘güneş doğmadan önceki alaca karanlık, fecir’ (TS), *tañ* ‘şafak vakti’ (TarSöz.) *dan ~ dañ* ‘sabah vakti, tan’ (DS); Gag. *dan* ‘tan’ (GagBask.), Az. *dan* ‘tan’ (Aze.), Tkm. *dañ* ‘tan’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *tañ* ‘tan vakti’ (TatG.), Bşk. *tañ* ‘tan, şafak; bir şeylerin başladığı vakit’ (BşkUra.), Kzk. *tañ* ‘tan vakti, şafak, seher’ (KzkM.), Kırg. *tañ* ‘tan vakti’ (KırgY.), KrçBalk. *tañ* ‘şafak vakti; sabah’ (KbalkTav.),

Nog. - , KrmTat. *tañ* ‘tan, şafak’ (KrmTatAGU.), Kara. *tan* ‘tan, şafak’ (KaraT., KaraH, KaraK.), Kmk. *tañ* ‘şafak, seher, tan; şafak vakti’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *tañ* ‘tan, sabah, şafak vakti’ (Uyg., UygJar.), Özb. *tong* ‘tan, şafak’ (ÖzbBrov.), SUyg. *tañ* ‘tan, şafak’ (SUygMal.), Kklp. *tañ* ‘tan, şafak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *dañ* ‘sabah, şafak’ (TofRas.), Tuv. *dañ* ‘tan, şafak’ (TuvTen.), Alt. *tañ* ‘tan, şafak’ (AltBT.), AltTel. *tañ* ‘tan, şafak’ (TeleRus.), Şor. : *tañ* ‘tan, şafak’ (ŞorKA.), Hak. *tañ* ‘tan, şafak, seher’ (HakBask.); **Sal.:** *tañ* ‘tan, şafak’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** -

tañsuk

tañsuk ‘şaşılabak şey, acayip; eşsiz; nadir’ (< *tañ* ‘şaşkınlık’) (EDPT 525b); *tañsuk* ‘şaşılabak şey’ (< *tañ* ‘hayret, şaşkınlık’ - *suk*) (WEVT 461a); *tañsuk* ‘şaşırtıcı, acayip’ DTS 533a; *tansık* ‘insan aklının almayacağı, şaşırtıcı, olağanüstü olay, mucize’ (< *tang* ‘şaşacak, şaşılabak nesne’ + *sık*), (TKBS 857b)

ETü.: Orh. *tañsuk*? ‘şaşılabak, acayip’ (Yen.), EUyg. *tañsuk* ‘acayip; nadide, nefis’ (AY, TT I, TT V), Kar. *tañsuk* ‘acayip; nadide, nefis’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *tañsuk* ‘yeni ve acayip’ (ME), *tansuk* ~ *tansu*« ‘nefis, harika, şaşılası, nadir’ (KE), *tañsuk*; ‘muhteşem’ (HŞ); Kıp. *tañsık* ‘acayip; nadide, nefis’ (CCG), *tañsık* ‘acayip; nadide’ (İd.), *tansık* ‘acayip; nadide’ (Tuh.), Çağ. *tañsug* ~ *tansuk* ‘acayip; nadide’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *dansu*« ‘harikulade, değerli’ (DK), *tañsuk* ~ *tañsu*« ‘garip, tuhaf şey’ (SN), (Osm.) *tansu*« ~ *tansuk* ‘acayip, şaşılabak şey’ (LOsm.), (TTü.) *tansık* ‘insan aklının alamayacağı, şaşırtıcı, olağanüstü olay, mucize’ (TS), *dañsuk* ~ *dañsık* ~ *dañsuh* ~ *tañsak* ~ *tañsık* ~ *tañsuk* ‘acayip, tuhaf şey’ (TarSöz.); Gag. - ; Az. - ; Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *tansık* ‘nazir, nadide, arzu edilen’ (TatG.), Bşk. *tanhık* ‘az rastlanır nadir; ilginç, değişik’ (BşkUra.), Kzk. - , Kırğ. *tansık* ‘nadir, eşsiz; arzu edilen, aranan’ (KırğY.), KrçBalk. *tansık* ‘özlem’ (KbalkTav.), Nog. *tañsık* ‘nadide, acayip’ (NogBask.), KrmTat. *tansık* ‘nadir, seyrek, az bulunur; istenilen, arzu edilen, aranan’ (KrmTatAGU.), Kara. *tañsık* ‘eşsiz, nadir şey; rastlantı’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *tansık* ‘az, seyrek, özlenilen, özlemi duyulan’ (YUygN.), Özb. *tansık* ‘nadir, eşsiz’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *tañsık* ‘nadir, eşsiz; arzu edilen, aranan’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv.: - , Alt. - , AltTel. - , Şor: - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *tonşuk* ‘nadir, eşsiz’ (YakSlept.).

tapçan ~ tapçaŋ

tapça:n ~ tapçaŋ ‘üzüm toplamak için kullanılan üç ayaklı tabure’ (EDPT 436b); - (VEWT); *tapçan ~ tapçaŋ* ‘üç ayaklı tabure’ (DTS 534a)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *tapçaŋ* (~ *tapçan*) ‘üzüm toplamak için kullanılan üç ayaklı tabure’ (DLT); **OTü.:** Har. - ; Kıp. *tapçan* ‘ağaç ve taş yontacak alet’ (İd.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. *tapçan* ‘sedir, divan, bank’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *tapçan* ‘ahşap yatak’ (YakDolg.).

teŋiz

teŋiz (*d-*) ‘deniz’ EDPT 527a; *teŋiz* ‘deniz’ (VEWT 474a); *tēŋiz* ‘deniz’ (DTS 552a); *deniz* ‘deniz’ (< **teŋi(z)*), (KEWT 123b); *deniz* ‘yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan tuzlu su kütlesi’ (TDES 108a); *deniz* ‘deniz’ (< **teŋ* ‘göl, bataklık’ + (*i*)*z*)’ (TKBS 276b); *deŋiz* ‘deniz, okyanus’ (ESTYa III 194)

ETü. Orh. - , EUyg. - , Kar. *teŋiz* ‘deniz’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.** Har. *teŋiz* ‘deniz’ (ME, KE, HŞ), *tēŋiz* ‘deniz’ (MM), Kıp. *teŋiz* ‘deniz’ (CCI, CCG, İM, Tuh., Bul., Mec., Kav., Dür.), *teniz* ‘deniz’ (İd.), Çağ. *tēŋiz* ‘deniz’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *deŋiz* ‘deniz’ (SN, İN), *dēŋiz ~ deŋiz* ‘deniz’ (YZ), (Osm.) *deŋiz* ‘deniz’ (Men.), *deniz* ‘deniz’ (LOsm.), (TTü.) *deniz* ‘yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi; bu su kütesinin belirli bir parçası; aydaki düzlükler; mec. geniş alan; mec. çokluk yoğunluk’ (TS); Gag. *deniz* ‘deniz’ (GagBask.); Az. *deniz* ‘deniz’ (Aze.); Tkm. *deŋiz* ‘deniz’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *dingez* ‘deniz’ (TatG.), Bşk. *dingež* ‘deniz’ (BşkUra.), Kzk. *teŋiz* ‘deniz’ (KzkM.), Kırg. *deŋiz* ‘deniz’ (KırgY.), KrçBalk. *teŋiz* ‘deniz’ (KbalkTav.), Nog. *teŋiz* ‘deniz’ (NogBask.), KrmTat. *deŋiz* ‘deniz’ (KrmTatAGU.), Kara. *teŋgiz* ~ *t’en’giz* ‘deniz’ (KaraT.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *dēŋiz* ‘deniz’ (YUygN.), *teŋgiz* ‘deniz’ (UygJar.), Özb. *dengiz* ‘deniz’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *teŋiz* ‘deniz’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *teŋis* ‘deniz; okyanus’ (AltBT.), AltTel. *teŋis* ‘okyanus’ (TeleRus.),

Şor -, Hak. *tiñs* ‘okyanus, büyük deniz’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *tinis* ‘deniz’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

teñlegüç ~ teñlegün

teñlegüç ~ teñlegün (d-) ‘çaylak kuşu’ (EDPT 522b); *teñelgüç ~ teñelgün* ‘bir kuş türü’ (VEWT 473b); *teñelgüç ~ teñelgün* ‘şahin ailesinden bir kuş’ (DTS 552a)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *teñlegüç ~ teñlegün* ‘çaylak kuşu’ (DLT); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *deglügeç* ‘alıcı bir kuş’ (SN), (Osm.) - , (TTü.) - ; Gag. - ; Az. - ; Tkm. - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *deeldigen* ‘çaylak kuşu’ (TuvTen.), Alt. - , AltTel. *telgen* ‘çaylak kuşu’ (TeleRus.), Şor *teglegen ~ tegligen* ‘çaylak kuşu’ (EDPT), Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

teñri

teñri ‘gök, sema; Tanrı’ (EDPT 523b); *teñri* ‘gökyüzü; Tanrı’ (< Sino-Korece *thjen-li* ‘bir sorunun kesin olarak kararlaştırıldığı ebedî prensip; cennetin katibi; imparator’ (VEWT 474a); *teñri* ‘gökyüzü; Tanrı; ilahî’ (DTS 544b); *tanrı* ‘tanrı’ (KEWT 321b); *tanrı* ‘Allah’ (< *teng* + *ri* ~ *ir*), (TKBS 857a)

ETü.: Orh. *teñri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’ (Yen., O, HT, KT, BK, T), EUyg. *teñri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’ (Te., Ta., ŞU, IrkB., M I, U IV, Huast., AY, MNB, KİP, BrahMau.), Kar. *teñri* ‘Tanrı; gökyüzü; etkileyici şey’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *tañrı* ‘Tanrı’ (ME), *teñri* ‘Tanrı’ (KE, MM, NF), *tañrı ~ teñri* ‘Tanrı’ (HŞ), Kıp. *teñri ~ teñeri* ‘Tanrı’ (CCI, CCG), *teñri* ‘Tanrı’ (İd., Mec., İM, Bul.), *tağrı* ‘Tanrı’ (Kav.), *tañrı ~ teñri ~ tiñri* ‘Tanrı’ (Dür.); Çağ. *təñri* ‘Tanrı’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *tañrı* ‘Tanrı’ (DK, SN), (Osm.) *tañrı* ‘Tanrı’ (Men.), (TTü.) *tanrı* ‘kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Yaradan, Allah, Rab, İlah, Mevla, Halik, Hüda, Hu, Oğan’ (TS); Gag. - ; Az. *tanrı* ‘Tanrı’ (Aze.), Tkm. *tañrı* ‘Tanrı’ (TkmbKH.); **KTü.:** Tat. *teñre* ‘Tanrı’ (TatG.), Bşk. *teñre* ‘Tanrı, Allah;

gökyüzü' (BşkUra.), Kzk. *teñir* 'Tanrı' (KzkM.), Kırg. *teñir* 'Tanrı' (KırgY.), KrçBalk *teyri* 'Tanrı' (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. *tañrı* 'Tanrı' (KrmTatAGU.), Kara. *tenri* 'tanrı' (KaraH.) ~ *tanrı* 'tanrı' (KaraK.), Kmk. *teñiri* 'Tanrı' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *teñri* 'Tanrı' (Uyg., UygJar.), Özb. *tangrı* 'Tanrı' (ÖzbBrov.), SUyg. *teñir* 'Tanrı' (SUygMal.), Kklp. *teñir* 'Tanrı' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *teñeri* 'gök, gökyüzü; Tanrı' (AltBT.), AltTel. *teñre* 'gökyüzü' (TeleRus.), Şor *tegri* 'gök, gökyüzü' (ŞorKA.), Hak. *tigır* 'gök; hava, iklim' (HakBask.); **Sal.:** *tanru* 'Tanrı' (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** *turı* 'Tanrı' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *tañara* 'Tanrı; gökyüzü' (YakSlept.).

teriñ

teriñ 'derin' (EDPT 551a); *teriñ* 'derin' (VEWT 475b); *teriñ* ~ *terey* 'derin' (DTS 554b); *derin* 'derin' (KEWT 124a); *derin* 'derin' (< *ter* + *iñ*), (TKBS 278b); *derin* ~ *terey* 'derin' (ESTYa III 208)

ETü.: Orh. - , EUyg. *teriñ* 'derin' (KİP, AY, TT V, TT VI, BrahMau.), *terig* 'derin' (MNB), Kar. *teriñ* 'derin' (DLT); **OTü.:** Har. *teriñ* 'derin' (ME, KE, NF); Kıp. *terey* 'derin' (CCG), *terin* 'derin' (Tuh.) *teren* 'derin' (Tuh.); Çağ. *tèriñ* 'derin' (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *deriñ* 'derin' (SN), *derin* ~ *diren* 'derin' (YZ), (Osm.) *derin* 'derin' (LOsm., Leh., Men.), (TTü.) *derin* 'dibi yüzeyinden veya ağzından uzak olan; yüzeyden içeri inen; kendi türünde çok gelişmiş, en ileri durumda olan; yoğun; uzun süren; *mec.* ayrıntılı; *mec.* içten gelen; dip' (TS), *teren* 'derin' (DS); Gag. *derin* 'derin' (GagBask.), Az. *derin* 'derin' (Aze.), Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *tiren* 'derin' (TatG.), Bşk. *teren* 'derin' (BşkUra.), Kzk. *terey* 'derin' (KzkM.), Kırg. *terey* 'derin' (KırgY.), KrçBalk. *teren* 'derin' (KbalkTav.), Nog. *teren* 'derin' (NogBask.), KrmTat. *teren* 'derin' (KrmTatAGU.), Kara. *teran* 'derin' (Kara.), Kmk. *teren* 'derin' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. *teran* 'derin' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *terey* 'derin' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - Tuv. *terey* 'derin' (TuvTen.), Alt. *terey* 'derin' (AltBT.), AltTel. *terey* 'derin' (TeleRus.), Şor *terey* 'derin' (ŞorKA.), Hak. *tireñ* 'derin' (HakAnık.); **Sal.:** *teruñ* 'derin' (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** *tarın* 'derin' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *diriñ* 'derin' (Yak., YakDolg.).

teyiŋ

teyiŋ (?*tëyiŋ*) ‘sincap; sincap derisi’ (EDPT 569a); *teyiŋ* ‘sincap’ (< Doğu Yakutça *tanŋe* ‘sincap’; Moğolca, Mansice *lein* ‘sincap’), (VEWT 470a); *tëyiŋ* ‘sincap’ (DTS 549b); *teyin* ‘sincap’ (TKBS 887b); *deyin* ~ *dëyin* ‘sincap’ (ESTYa III 180)

ETü.: Orh. *teyeŋ* ‘sincap’ (BK), EUyg. - ; Kar. *tegiŋ* ‘samur’ (DLT), *tiyiŋ* ‘sincap’ (KB) ; **OTü.:** Har. *tekiŋ* ‘samur’ (KE); Kıp. *teyin* ‘sincap’ (CCI, Mec., İM); Çağ. *tëyin* ‘sincap’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *teyin* ‘sincap’ (SN), (Osm.) *teyun* ‘sincap’ (LOsm., Leh.), (TTü.) *teyin* ~ *teyün* ~ *tiyin* ‘sincap’ (TarSöz.), *değin* ~ *teyin* ~ *tehin* ‘sincap’ (DS), *tayin* ~ *teğin* ~ *tehin* ~ *tein* ~ *teyin* ~ *teyun* ~ *tim* ~ *tiyin* ‘sincap’ (SDD); Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *tien* ‘sincap’ (TatG.), Bşk. *teyen* ‘sincap’ (BşkUra.), Kzk. *tiin* ‘sincap’ (KzkM.), Kırg. *tıyın* ‘sincap’ (KırgY.), KrçBalk. *tıyın* ‘sincap; sincap kürkü; kürk’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *tiyin* ‘sincap’ (YUygN.), Özb. - , SUyg. - , Kklp. *tıyın* ‘sincap’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *diiŋ* ‘sincap’ (TofRas.), Tuv. *diiŋ* ‘sincap’ (TuvTen.), Alt. *tiyiŋ* ‘sincap’ (AltBT.), AltTel. *tıyın* ‘sincap’ (TeleRus.)Şor: *tiin* ‘sincap’ (ŞorKA.), Hak. *tiin* ‘sincap’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *tiin* ‘sincap’ (YakSlept.).

tırŋak

tırŋak (?*d-*) ‘tırnak, pençe’ 551b; *tırŋak* ‘tırnak’ (< **tırŋa-* ~ **tırŋa-* ‘tırmalamak’) VEWT 479a; *tırŋak* ~ *tıŋrak* ~ *tıraŋak* ‘tırnak, pençe’ DTS 569a; *tırnak* ‘tırnak’ (KEWT 329a); *tırnak* ‘insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka’ (TDES 407a); *tırnak* ‘insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka’ (*tırnga-* ~ *tırna-* ‘tırmalamak’ + -k), (TKBS 895b); *tırŋak* ‘tırnak’ (ESTYa III 348)

ETü.: Orh. - , EUyg. *tırŋak* ‘tırnak’ (IrkB., MNB, M I, TT VI), Kar. *tırŋak* ‘tırnak, pençe’ (DLT, KB); **OTü.** Har. *tırnaŋ* ‘tırnak’ (ME, KE, HŞ, NF); Kıp. *tırnaŋ* ~ *tırnaŋ* ‘tırnak’ (Mec.), *tırnak* ‘tırnak’ (İd., Tuh.), *tırnaŋ* ‘tırnak’ (İM), *tırnaŋ* ‘tırnak’ (Kav., Dür.), Çağ. *tırnağ* ‘tırnak’ (ÇağAbuş.), *tırnağ* ~ *tırnaŋ* ‘pençe’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *tırnak* ‘tırnak’ (YZ), (Osm.) *tırnak* ~ *tıynak* ‘tırnak, pençe’ (Men.), (TTü.) *tırnak* ‘insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka; kanca gibi araçların kıvrık yeri; gemi demirinin ucundaki yassı

parça; ciltçilikte tek yaprakları büküp cildi birleştirebilmek için bir yanında bırakılan şerit durumundaki kenar; heykel dökümünde, kalıp parçalarının birleştirilmesinde kolaylık sağlamak amacı ile yapılan dişlerin her biri; kanun çalmakta kullanılan mızrap; tenekeçilerin delik açmak için kullandığı alet, keski; tırnak işareti' (TS); *dırnak ~ dıynak ~ duynak ~ tıynak ~ tuynak* 'tırnak' (TarSöz.), *dırnak ~ dınna* « ~ *dınnak ~ dırna* « ~ *dıyak* 'tırnak' (DS), *cınak ~ cırnak ~ cıynak ~ çaynak ~ çınak ~ çıynak* 'tırnak, pençe' (SDD), Gag. *turnak* 'tırnak' (GagBask.); Az. *dırnag* 'tırnak' (Aze.); Tkm. *dırnak* 'tırnak' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat . *turnak* 'tırnak' (TatG.), Bşk. *turnak* 'tırnak' (BşkUra.), Kzk. *turnak* 'tırnak' (KzkM.), Kırg. *tırmak* 'tırnak' (KırgY.), KrçBalk. *turnak* 'tırnak, pençe' (KbalkTav.), Nog. *turnak* 'tırnak' (NogBask.), KrmTat. *turnak* 'tırnak' (KrmTatAGU.), Kara. *turnah* 'tırnak' (KaraT.), Kmk. *turnak* 'tırnak' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *tirmak* 'tırnak' (YUygN.), tiimak 'tırnak' (UygLo.), *tirnak* ~ *tirmağ* 'tırnak' (UygJar.), Özb. *turnok* 'tırnak' (ÖzbBrov.), SUyg. *tarmak* 'tırnak' (SUygMal.), Kklp. *turnak* 'tırnak' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *dırgak* 'tırnak' (TofRas.), Tuv. *dırbak* 'tırnak' (TuvTen.), Alt. *tırmak* 'tırnak' (AltBT.), AltTele. *tırmak* 'tırnak' (TeleRus.) Şor *tırbak* 'tırnak' (ŞorKA.), Hak. *tırgah* 'tırnak' (HakBask.); **Sal.:** *turnah* 'tırnak' (SalTen.), **Hal.:** *tirnak* 'tırnak' (Hal., HalLex.); **Çuv.:** *çırne* 'tırnak' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *tuğıra* « 'tırnak' (YakSlept.).

tirig

tirig (d-) 'diri, canlı' (< *tir- 'can vermek, canlandırmak'), (EDPT 543b); *tirig* 'diri' (< *tir- 'yaşamak'), (VEWT 481a); *tirig* 'canlı, diri' (DTS 562a); *diri* 'diri, canlı' (< *tīr-ig*), (KEWT 128b); *diri* 'yaşamakta olan, yaşayan, canlı' (< *tir-), (TDES 114b); *diri* 'canlı' (< *tīr-*), (TKBS 288b); *dīri* ~ *tirik* 'diri, canlı' (< *tir-* 'yaşamak'), (ESTYa III 240)

ETü.: Orh. *tirig* 'canlı, hayatta; kişi adı, unvanı' (Yen., KT), EUyg. *tirig* 'diri, canlı' (ŞU, Huast., TT II, TT V, U III, AY, MNB), Kar. *tirig* 'diri, canlı' (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *tirig* 'diri, canlı' (ME, MM, HŞ, NF), *tirig* ~ *tiriğ* 'diri, canlı' (KE), Kıp. *tiri* 'diri, canlı' (CCI, CCG, İd., Tuh., Mec.), *tiri* ~ *tirig* 'diri, canlı' (İM); Çağ. *tirik* 'diri, canlı' (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *diri* 'canlı' (SN), (Osm.) *diri* 'canlı, çevik, zinde' (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *diri* 'yaşamakta olan,

yaşayan, canlı, ölü karşıtı; güçlü, zinde; solmamış, pörsümemiş; gereği kadar pişmemiş' (TS), Gag. *diri* 'diri; atılgan, uyanık' (GagBask.), Az. *diri* 'diri; sert, katı' (Aze.); Tkm. *diri* 'diri, sağlam; canlı, gerçek; *mec.* az pişmiş, yarı pişmiş' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *tere* ~ *terek* 'diri, canlı' (TatG.), Bşk. *tere* 'diri, canlı, yaşayan; açıkça görünen, belirgin, belli' (BşkUra.), Kzk. *tiri* 'diri, ömür süren' (KzkM.), Kırg. *tirüü* 'canlı' (KırgY.), KrçBalk. *tiri* 'diri, dinç, çevik' (KbalkTav.), Nog. *tiri* 'diri, canlı' (NogBask.), KrmTat. *tiri* 'diri' (KrmTatAGU.), Kara. *tiri* 'diri' (KaraT., KaraK., KaraH.), Kmk. *tiri* 'çevik, atik, kıpırdak, canlı, atak; cesaretli, cesur, gözü pek, yürekli; diri, canlı; tanecikli, iri; sert katı; bayat, kuru' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *tirik* 'diri, canlı' (YUygN.), *tiik* ~ *tiyik* 'diri, canlı' (UygLo.), *tirik* ~ *tiik* 'diri, canlı' (UygJar.), Özb. *tirik* 'diri, canlı' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *tiri* 'diri, canlı' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *dirig* 'diri, canlı' (TofRas.), Tuv. *dirig* 'diri, canlı' (TuvTen.), Alt. *tirü* 'canlı, dinç' (AltBT.), AltTele. *tirü* 'canlı' (TeleRus.), Şor *tirig* 'diri, canlı, sağ' (ŞorKA.), Hak. *tirig* 'diri' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *tirri* ~ *tirrig* ~ *tirriy* 'diri, canlı' (HalDT.) ~ *türri* ~ *türrük* 'diri, canlı' (HalLex.); **Çuv.:** *şiri* 'diri, canlı; çevik' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

toŋ

toŋ 'don, çok soğuk' (EDPT 513a); *toŋ* 'donmuş, don' (VEWT 488a); *toŋ* 'donmuş, don' (DTS 575a); *don* 'don, şiddetli soğuk' (KEWT 132a); *don* 'donmuş şey, buz' (TKBS 298b); *doŋ* 'don, şiddetli soğuk' (ESTYa III 265)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *toŋ* 'don, buz' (DLT); **OTü.:** Har. *toŋ* 'don, buz' (MM); Kıp. *toŋ* 'don, buz' (İd.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *ton* ~ *don* 'don' (YZ), (Osm.) *doŋ* 'don, buz' (Men.), (TTü.) *don* 'hava sıcaklığının sıfırdan aşağı düşmesiyle suların buz tutması' (TS); Gag. *don* 'don, buz' (GagBask.), Az. *don* 'don, buz' (Aze.), Tkm. *doŋ* 'don, buz' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *ton-* 'donmak; çökmek; kulak sağırlaşmak; göz görmez olmak' (TatG.), Bşk. *ton-* 'mat olmak, sönük olmak, bulanık olmak' (BşkUra.), Kzk. *toŋ-* 'buz tutmak; katılaşmak; donakalmak' (KzkM.), Kırg. *toŋ-* 'donmak, soğuktan sertleşmek' (KırgY.), KrçBalk. - ; Nog. *toŋ-* 'donmak; buz tutmak' (NogBask.), KrmTat. *toŋ-* 'donmak' (KrmTatAGU.), Kara. *ton-* 'donmak, buz tutmak' (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *toŋ* 'don, buz; ham, olmamış; kaba' (Uyg.,

UygJar.), Özb. - , SUyg. - , Kklp. *toŋ* ‘don, buz, buzlanma’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *doŋ* ‘donmuş; olmamış, ham’ ~ *doot* ‘don’ (TuvKarag.), Tuv. *doŋ* ‘donmuş; olmamış, ham’ ~ *doŋat* ‘don’ (TuvTen.), Alt. *toŋ* ‘donmuş; olmamış, ham’ (AltBT.), AltTel. *toŋ* ‘donmuş, buz tutmuş; katı, sert’ (TeleRus.), Şor *toŋ* ‘donmuş’ (ŞorKA.), Hak. *toŋ* ‘don, donma’ (HakBask.); **Sal.:** *toŋ* ‘don, buz’ (SalTen.); **Hal.:** *toŋ* ‘don, şiddetli soğuk’ (HalLex.); **Çuv.:** *tīm* ‘don’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *toŋ* ‘donmuş, donuk’ (YakSlept.).

toŋuz

toŋuz (*d-*) ‘domuz’ (EDPT 527b); **toŋur* ‘domuz’ (VEWT 488b); *toŋuz* ‘domuz’ (DTS 575a); *domuz* ‘domuz’ (KEWT 132a); *domuz* ‘eti ve yağı için beslenen hayvan’ (< *toŋur*), (TDES 118b); *doŋuz* ‘domuz’ (ESTYa III 267)

ETü.: Orh. *toŋuz* ‘domuz’ (Yen.); EUyg. *toŋuz* ‘domuz’ (IrkB., U II, H I, TT V, AY), *toŋuz* ‘kurt (böcek)’ (MNB); Kar. *toŋuz* ‘domuz’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *toŋuz* ‘domuz’ (KE, MM, NF); Kıp. *toŋuz* ‘domuz’ (CCI, CCG, İM), *toŋuz* ‘domuz’ (Mec., Bul.), *doŋuz* ‘domuz’ (Kav.), *doŋuz* ‘domuz’ (Tuh.); Çağ. *toŋuz* ‘domuz’ ~ *doŋuz* ‘boş kafalı insan, akli beş karış havada’ (Çağ.Seng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *doŋuz* ‘domuz’ (EATS), (Osm.) *doŋuz* ‘domuz’ (Men.), (TTü.) *domuz* ‘çift parmaklılardan, eti, yağı, derisi veya kılı için beslenen, evcil hayvan (*Susacrofa domestica*); *mec.* hain, aksi, ters, inatçı, hınzır kimse’ (TS), *doğuz* ~ *doŋuz* ‘domuz’ (DS); Gag. *domuz* ‘domuz’ (GagBask.); Az. *donuz* ‘domuz’ (Aze.), Tkm. *doŋuz* ‘domuz’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *duŋgız* ‘domuz’ (TatG.), Bşk. - , Kzk. *doŋız* ‘domuz’ (KzkM.), Kırg. *doŋuz* ‘domuz’ (KırgY.), KrçBalk. *toŋuz* ‘domuz’ (KbalkTav.), Nog. *doŋız* ‘domuz’ (NogBask.), KrmTat. *domuz* ‘domuz’ (KrmTatAGU.), Kara. *domuz* ‘domuz’ (KaraH, KaraK.) ~ *domız* ‘domuz’ (KaraK.) ~ *doŋuz* ‘domuz’ (KaraT.), Kmk. *doŋuz* ‘domuz’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *toŋguz* ‘domuz’ (YUygN.), *toŋguz* ~ *toŋguz* ‘domuz’ (UygJar.), Özb. *tongiz* ‘domuz’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *doŋız* ‘domuz’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof.: - , Tuv.: - , Alt. *toŋus* ‘domuz’ (AltBT.), AltTel. - , Şor: - , Hak.: - ; **Sal.:** *toŋıs* ‘domuz’ (SalTen.); **Hal.:** *doŋguz* ‘domuz’ (HalDT.) ~ *doŋguz* ~ *toŋguz* ‘domuz’ (HalLex.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

tuluŋ

tuluḡ ‘şakak, şakaklardaki tüy; saç örgüsü’ (EDPT 501a); - (VEWT); *tulun* ‘şakak’ ~ *tuluḡ* ‘şakak; dizgin halkaları’ (DTS 585b); *dulun* ‘yüz, çehre; şakak’ (< *tuluḡ*), (TKBS 306b);

ETü.: Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *tulun* ~ *tuluḡ* ‘şakak; atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka’ (DLT); **OTü.:** Har. *tuluḡ* ‘şakak’ (KE); Kıp. *tulum* ‘saç örgüsü’ (CCG, Dür.), *tuluḡ* ‘saç örgüsü’ (İd.), *tulun* ‘şakak’ (Tuh., Mec.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *tuluḡ* ‘şakak’ (SN), (Osm.) *tulun* ‘şakak’ (LOsm.), (TTü.) *dulun* ‘şakak’ (TarSöz), *dulun* ~ *tulun* ~ *tulum* ‘şakak’ (DS), *tuluk* ‘pekmez, peynir, yağ vb. şeyler koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum (TarSöz, DS) *tulun* ‘bütün; şakak’ (SDD), Gag. - , Az. *tulun* ‘şakak’ (AzDia.), **Tkm.:** - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. *tulum* ‘saç örgüsü’ (KzkM.), Kırg. *tulum* ‘saç örgüsü’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *tulum* ‘saç örgüsü’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb.: *tolim* ‘saç örgüsü’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *tulum* ‘saç örgüsü’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *tuluḡ* ‘kadın saç örgüsü, örülmüş; sık’ (AltBT.), AltTel. *tulun* ‘kadın saç örgüsü’ (TeleRus.), Şor *tuluḡ* ‘saç örgüsü’ (ŞorKA.), Hak. *tuluḡ* ‘saç örgüsü’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *tılım* ‘şakaktaki saç’ (ÇuvFed.); **Yak.:** - .

turumtay

turumtay ‘bir kuş türü’ (EDPT 550b); *turumtay* ‘yırtıcı bir kuş’ (VEWT 501a); *turumtay* ‘yırtıcı bir kuş’ (DTS 589a)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *turumtay* ‘alıcı kuş’ (DLT); **OTü.:** Har. - , Kıp. *turuntay* ‘alıcı kuş’ (Bul.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - (Osm.) - (TTü.) *turumtay* ‘karagöz cinsinden bir alıcı kuş’ (TarSöz.); Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. *turımtay* ‘doğan’ (KzkM.), Kırg. *turumtay* ‘doğan’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *turımtay* ‘alıcı kuş’, KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *turumtay* ‘bozdoğan’ (YUygN.), Özb. *turumtoy* ‘alıcı kuş’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *turımtay* ‘doğan’ (KklpBask.); **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

tünlük

tünlük ‘çadırın duman deliği; pencere’ (< **tün*) EDPT 520b; *tünlük* ‘duman deliği’ VEW 505a; *tünlük* ‘delik’ DTS 597b

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *tünlük* ‘baca, pencere’ (DLT); **OTü.:** Har. *tünlük* ‘evin duvarındaki delik, pencere’ (KE, HŞ, NF); Kıp. *tünlük* ‘baca, pencere’ (İd., İM), *tünlük* ~ *tünlük* ‘baca’ (Tuh.); Çağ. *tünlük* ‘pencere’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *dünlük* ‘baca, pencere’ (DK), (Osm.) - , (TTü.) *dünlük* ‘pencere, baca’ (TarSöz.); Gag. - , Az. - , Tkm. *tüynük* ‘çatının üst kısmı; baca’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. *tündik* ‘keçeden çadırın en üstünde, duman çıkacak yerinde bulunan ve rüzgara göre dumanı ayarlayan keçe parçası’ (KzkM.), Kırg. *tündük* ‘çadırın üst uçlarını tutanyukarıdaki ahşap dairesi’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. *tüñülük* ‘baca (duman için)’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *tünlük* ‘çatı penceresi; keçe çadırın tepesini kapatan keçe’ (YUygN.), Özb. - , SUyg. *tün* ‘baca’ (SUygMal.), Kklp. - ; **KDTü.:** Tof. *düñnük* ‘baca’ (TofRas.), Tuv. *dündük* ‘çadır penceresi; zirve, şahika’ (TuvTen.), Alt. *tündük* ‘çadırdaki duman deliği’ (AltBT.), AltTel. *tünnük* ‘baca’ (TeleRus.), Şor *tündük* ‘baca, duman deliği’ (ŞorKA.), Hak. *tünnük* ‘baca, duman çıkan delik; pencere; avlu’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *tünnük* ~ *tüñnük* ‘erkek şapkalarının arkasındaki pencere şeklindeki süs’ (YakDolg.).

üñür

üñür ‘mağara’ (EDPT 188b); *üñür* ‘çukur; mağara’ (VEWT 521b); *üñür* ‘mağara’ (DTS 626a); *üñkür* ‘mağara, in; çukur’ (ESTYa I 634)

ETü.: Orh. - , EUyg. *üñür* ‘mağara’ (TT III), Kar. *üñür* ‘mağara’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *üñür* ‘oyuk, mağara’ (NF, KE), Kıp. - ; Çağ. *öñür* ‘mağara’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat - , Bşk. *öñör* ‘mağara’ (BşkUra.), Kzk. *üñgir* ‘mağara’ (KzkM.), Kırg. *üñkür* ‘mağara’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *üñkür* ‘mağara’ (YUygN.), Özb. *üñgür* ‘mağara’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *üñgür* ‘mağara’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *üñgür* ‘mağara’ (TofRaS.), Tuv. *üñgür* ‘mağara’ (TuvTen.), Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.** *üñkür* ‘eğimli’ (YakPek.).

ürün

ürün ‘beyaz’ (EDPT 233b); - (VEWT); *ürün* ~ *yürün* ‘beyaz; mec. soylu, asil’ (DTS 627b);

ETü.: Orh. *ürün* ‘soylu (kimse)’ (Yen.), *ürün* ‘beyaz’ (BK, T), EUyg. *yürün* ‘beyaz’ (AY, U IV, M III, H I, TT I, BrahMau.), *ürün* ‘beyaz’ (IrkB., M I), *yürüg* ‘beyaz’ (HamTouHou), Kar. *ürün* ‘beyaz’ (DLT), *örün* ‘beyaz’ (KB, AtH.); **OTü.:** Har. *ürün* ‘beyaz’ (ME, KE, MM); Kıp. - ; Çağ. *ewrün* ‘temiz, parlak hava’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *ürün* ‘süt ve süttten elde edilen maddeler’ (SN), (Osm.) - , (TTü.) - , Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** *hürün* ‘beyaz’ (Hal., HalLex.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** *ürün* ‘beyaz; temiz’ (YakSlept.).

üzengü

üzengü (?*üzengü*) ‘üzengi’ (EDPT 289b); *üzengü* ‘üzengi’ (VEWT 524b); *üzengü* ‘üzengi’ (DTS 630a); *üzengi* ‘üzengi’ (< **üzengö*), (KEWT 341a); *üzengi* ‘eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binilirken üzerine basılan altı düz demir halka’ (TDES 430a); *üzengi* ‘eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binilirken üzerine basılan altı düz demir halka’ (< **iz+e+n+gü* ‘ayağının tabanı’ ~ **üz-e-n-gü* ‘uzayıp kısalan’), (TKBS 1005b); *üzengi* ‘üzengi’ (ESTYa I 623)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *üzengü* ‘üzengi’ (KB); **OTü.:** Har. *üzengü* ‘üzengi’ (ME, KE, NF), Kıp. *üzengü* ‘üzengi’ (Mec.), *üzengi* ‘üzengi’ (Tuh., Kav., Dür.); Çağ. *üzengü* ‘üzengi’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *üzengü* ‘üzengi’ (SN), *üzengi* ‘üzengi’ (DK), (Osm.) *üzengi* ‘üzengi’ (LOsm., Men.), (TTü.) *üzengi* ‘eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka’ (TS), *özengi* ‘üzengi’ (DS), *üzegü* ‘üzengi’ (TarSöz.); Gag. - ; Az. *üzengi* ‘üzengi’ (Aze.); Tkm. *üzengi* ‘üzengi’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *özege* ‘üzengi’ (TatG.), Bşk. *özege* ‘üzengi’, Kzk. *üzengi* ‘üzengi’ (KzkM.), Kırğ. *üzöngü* ‘üzengi’ (KırğY.), KrçBalk. *özeği* ‘üzengi’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. *özengi* ‘üzengi’ (KaraK.), Kmk. *özengi* ‘üzengi’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *üzenge* ‘üzengi’ (YUygN.), *üzöngü* ‘üzengi’ (UygLo.), *üzengi* ~ *özengü* ‘üzengi’ (UygJar.), Özb. *uzangi* ‘üzengi’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *üzengi* ‘üzengi’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *ezeği* ‘üzengi’ (TofRas.), Tuv. *ezeği* ‘üzengi’ (TuvTen.), Alt. *üzengi* ‘üzengi’ (AltBT.), AltTel. *üzege*

‘üzengi’ (TeleRus.), Şor: *izeŋe* ‘üzengi’ (ŞorKA.), Hak.: *izeŋe* ‘üzengi’ (HakBask.); **Sal.:** *ozeŋgu* ‘üzengi’ (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** *yırana* ‘üzengi’ (ÇuvBay.); **Yak.:** *iŋehe* ‘üzengi’ (YakSlept.).

yalıŋ

yalıŋ ‘çıplak’ (<*yal-) (EDPT 929b); *yalan* ‘çıplak’ (VEWT 182a); *yalan* ~ *yalıŋ* ‘çıplak’ (DTS 227b); *yalın* ‘yalın, sade; çıplak’ (KEWT 349b); *yalın* ‘(söz, yazı için) gösterişsiz, sade; çıplak’ (TKBS 1045b); *yalın* ‘yalın, sade; çıplak’ (< *yal- ‘soyunmak’), (ESTYa IV 104)

ETü.: Orh. *yalan* ‘yalın, çıplak’ (Yen., KT, BK), EUyg. *yalıŋ* ‘çıplak’ (TT I; TT VI), Kar. *yalıŋ* ‘çıplak’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *yalan* ~ *yalıŋ* ‘yalın, çıplak’ (KE), *yalıŋ* ‘yalın, çıplak’ (NF, HŞ); Kıp. *yalan* ‘yalın, çıplak’ (CCG, İM), *yalanaç* ‘yalın, çıplak’ (CCI, CCG), *yalın* ‘yalın, çıplak’ (İd.), *yalanaş* ‘yalın, çıplak’ (Tuh.), Çağ. *yalan* ‘çıplak, yalın, üryan; dikilmemiş kaftanlık kumaş’ (ÇağAbuş.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yalan* ‘çıplak, yalın’ (YZ), *yalın* ~ *yalıŋ* ‘çıplak’ (SN), (Osm.) *yalın* ‘çıplak’ (LOsm.) *yalın* ~ *yalıŋ* ‘çıplak’ (Men.), (TTü.) *yalın* ‘gösterişsiz, süssüz, sade (söz, yazı); çıplak, kınından çıkmış’ (TS, TarSöz., DS), *yalın* ~ *yalıncak* ‘çıplak’ (SDD), Gag. *yalın* ‘yalın (yalın ayak)’ (GagBask.), Az. *yalın* ‘yalın, çıplak’ (Aze.), **Tkm.** *yalanaç* ‘çıplak’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yalangaç* ‘çıplak; yaprağı olmayan, yapraksız’ (TatG.), Bşk. *yalangas* ‘çıplak; yaprağı olmayan, yapraksız; örtüsüz, donanımsız; kuru, delilsiz, ispatsız’ (BşkUra.), Kzk. *jalaŋaş* ‘çıplak’ (KzkM.), Kırğ. *jılaŋaş* ‘çıplak’ (KırğY.), KrçBalk. *calan* ‘çıplak, yalın’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. *yalan* ‘çıplak’ (KaraT., KaraH., KaraK.), Kmk. *yalan* ‘çıplak’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yalan* ‘çıplak, yalın, yalnız, tek’ (Uyg., UygLo.), *yalangaç* ~ *yalanğaç* ‘çıplak, yalın’ (UygJar.), Özb. *yalang* ~ *yalangoç* ‘çıplak’ (ÖzbBrov.), SUyg. *yalıŋ* ‘çıplak’ (SUygMal.), Kklp. *jalaŋaş* ‘yalın, çıplak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *çanagaş* ‘çıplak’ (TuvTen.), Alt. *cılaŋaş* ‘çıplak’ (AltBT.), AltTel. *d’ılaŋaş* ‘çıplak’ (TeleRus.), Şor *çilaş* ‘çıplak’ (ŞorKA.), Hak. *çalaas* ‘çıplak, yalın’ (HakBask.); **Sal.:**

- ; **Hal.:** *yalıŋ* ‘çıplak’ (HalDT.); **Çuv.:** *śara* ‘çıplak, boş; sırf, ancak, son derece’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

yalın

yalın ‘alev’ (< *yal-* ‘alevlenmek, yanmak’) (EDPT 929b); *yalın* ‘alev’ (< *yal-* ‘alevlenmek’) (VEWT 181a); *yalın* ‘alev’ (DTS 229a); *yalın* ‘alev’ (KEWT 349b); *yalın* ‘alev’ (< **yā-* ‘yanmak’ + *-l-(i)n*), (TKBS 1045a); *yalın* ‘alev’ (< **ya-*) (ESTYa IV 106)

ETü.: Orh. - , EUyg. *yalın* ‘alev’ (U I, U II, U IV, TT I, TT V, AY, MNB), Kar. *yalın* ‘alev’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *yalıŋ* ‘alev’ (ME), *yalın* ‘alev’ (KE, NF), Kıp. *yalın* ‘alev’ (CCI, CCG), Çağ. *yalın* ‘alev’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yalıŋ* ‘alev’ (KBD), (Osm.) *yalıŋ* ‘alev’ (Men.), *yalın* ‘ateş’ (Leh.), (TTü.) *yalın* ‘alev’ (TS), *yalıŋ* ‘alev’ (TarSöz.), *yalın* ~ *yalım* ‘alev’ (DS), *yalagu* ~ *yalanğ* ~ *yalangı* ~ *yalanı* ~ *yalavu* ~ *yalım* ~ *yalın* ‘alev’ (SDD), Gag. *yalın* ‘alev’ (GagBask.) ; Az. - ; Tkm. *yalın* ‘alev’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yalkın* ‘alev’ (TatG.), Bşk. *yalkın* ‘alev’ (BşkUra.), Kzk. *jalın* ‘alev’ (KzkM.), Kırg. *yalın* ‘alev’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *yalın* ‘alev’ (NogBask.), KrmTat. *yalın* ‘alev; yıldırım’ (KrmTatAGU.), Kara. *yalın* ‘alev; fırtına’ (KaraT., KaraH., KaraK.), Kmk. *yalın* ‘alev’ (KmkB.); **DTü.:** **YUyg.** *yalkun* ‘alev’ (YUygN.), **Özb. - , SUyg.** *yalın* ‘alev’ (SUygMal.), **Kklp.** *jalın* ‘alev’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *çalbıraaş~çalbuş* ‘alev’ (TuvTen.), Alt. *calbuş* ‘alev’ (AltBT.), AltTel. *d’alın* ‘alev’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *çalın* ‘şimşek; yalım, yalın, alev; kıvılcım’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *śulım* ‘alev’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

yalıŋus

yalıŋus ‘yalnız, tek; tek başına’ (EDPT 930b); *yalanuz* ‘yalnız’ (VEWT 182a); *yalanuz* ~ *yalıuz* ~ *yalıŋus* ~ *yalıŋuz* ~ *yalıus* ~ *yalıuz* ~ *yanus* ~ *jalyuz* ‘yalnız’ (DTS 229b); *yalnız* ‘yalnız, tek’ (< **yalıŋ*), (KEWT350a); *yalnız* ‘yanında başkaları bulunmayan; yanında başkaları olmayarak; sadece, salt; ama, şu kadar ki, ancak, fakat; toplumsal

ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi' (< *yalıñ* ~ *yalan*), (TKBS 1046b); *yalñız* ~ *yalanuz* 'yalnız, tek; sadece' (< *yalñız* < **yalıñız* < **yalıñıs*), (ESTYa IV 97)

ETü.: Orh. *yalñus* 'yalnız' (Yen.), EUyg. *yalñus* 'yalnız' (IrkB., U III, H II), *yalanuz* ~ *yalıñuz* 'yalnız' (AY), *yalıñuz* 'yalnız' (MNB, BrahMau.), Kar. *yalñus* 'yalnız' (DLT), *yalñuz* 'yalnız' (KB); **OTü.** Har. *yalğuz* 'yalnız, kimsesiz' (ME, KE, MM, HŞ), *yalğuz* ~ *yañluz* 'yalnız, tek başına' (NF), Kıp. *yalıyuz* ~ *yalıyız* 'yalnız' (CCI, CCG), *yalanuz* 'yalnız' (İd.), *yalğuz* 'yalnız' (İM, Bul.), *yalıķız* 'tek, yalnız' (Mec.), *yalığız* 'yalnız' (Tuh.); Çağ. *yalğuz* 'yalnız' (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.** TTü. (EAT) *yalıñuz* 'yalnız, tek başına' (SN), *yalñuz* ~ *yalğuz* 'yalnız' (YZ), (Osm.) *yalıñız* ~ *yalñız* 'yalnız' (Men.), *yalñuzcaķ* 'yalnız, sadece' (MU), *yalnız* 'yalnız' (Leh.), (TTü.) *yalnız* 'yanında başkaları bulunmayan; zf. (ya'lnız) yanında başkaları olmayarak; zf. (ya'lnız) yalnızca; □ bağ. ama; a. ruh b. toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi' (TS), *yalğı* ~ *yalkı* 'yalnız' (SDD), *yalaguz* ~ *yalanız*, *yalazu* « ~ *yalğı* ~ *yalğız* ~ *yalğız* ~ *yalhı* ~ *yalı* ~ *yalnız* ~ *yalıñız* ~ *yālız* 'yalnız' (DS), Gag. *yalnız* 'yalnız' (GagBask.), Az. *yalğız* ~ *yalnız* 'yalnız' (Aze.), Tkm. *yalñız* 'yalnız' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yalğız* 'yalnız' (TatG.), Bşk. *yalğız* 'yalnız, tek; bekar' (BşkUra.), Kzk. *jalğız* 'yalnız' (KzkM.), Kırğ. *jalğız* 'yalnız' (KırğY.), KrçBalk. *cañız* (KbalkTav.), Nog *yalğız* 'yalnız' (NogBask.), KrmTat. *yalıñız* 'yalnız' (KrmTat., KrmTatMuz.), Kara. *yalğız* 'yalnız' (KaraT., KaraK., KaraH.) ~ *yalğızak* 'yalnız' (KaraH.) ~ *yalğızah* 'yalnız' (KaraT.) ~ *yalğızov* 'yalnız, tek; münzevi' (KaraT., KaraH.) ~ *yalıñız* 'yalnız, tek; münzevi' (KaraK.) ~ *yalıñğız* 'yalnız, tek; münzevi' (KaraK.), Kmk. *yañız* 'yalnız' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yalğuz* 'yalnız, tek' (Uyg., UygJar.), *yalğuz* ~ *yalğus* 'yalnız, tek' (UygLo.), Özb. *yołğız* 'yalnız' (ÖzbBrov.), SUyg. *yangıs* 'yalnız' (SUygMal.), Kklp.: *yalğız* 'yalnız, tek' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *nyonus* 'yalnız, tek' (TofRas.), Tuv. *çañgıs* 'yalnız, tek' (TuvTen.), Alt. *cañız* 'tek, yalnız' (AltBT.), AltTel. *d'añıskan* 'yalnız' (TeleRus.), Şor *çağıs* 'yalnız' (ŞorKA.), Hak.: *çalğıs* 'yalnız, tek' (HakBask.); **Sal.:** *yalğus* 'yalnız' (SalTen.); **Hal.:** *yağluz* 'yalnız' (HalLex.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** *soğoto* « 'yalnız' (YakPek.) .

yaña ~ yağan

yaña ‘fil’ (EDPT 943b); *yayan* ‘fil’ (VEWT 177b); *yaña ~ yayan ~ yağan* ‘fil’ (DTS 233a); *yagan ~ yağan ~ yaña* ‘fil’ (ESTYa IV 60)

ETü.: Orh. - , EUyg. *yaña* ‘fil’ (M II, U I, U III, TT V, MNB, BrahMau.), Kar. *yağan* ~ *yağan* ‘fil’ (DLT), *yağan* ‘fil’ (KB), *yağan* ‘fil’ (AtH.); **OTü.:** Har. *yağan* ‘fil’ (KE, HŞ), Kıp. - , Çağ. *yenegen* ‘gergedan’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *çaan* ‘fil’ (TuvTen.), Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. - , **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

yanak

yanak ‘elmacık kemiği; yanak’ (< *yān* ‘kalça; yan, taraf’ EDPT 948b; **yaḥak* ‘yanak’ VEWT 187a; *yanak* ‘yanak’ 233b; *yanak* ‘yanak’ (< *yān* ‘yan’); *yanak* ‘yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü’ (< *yān*[/ng] + (*ğ*)*ak*), (TKBS); *yanak* ‘yanak; çene; taraf’ (ESTYa IV 113)

ETü.: Orh. - , EUyg.- , Kar. *yanak* ‘yanak; yan, taraf’ (DLT, AtH.); **OTü.:** Har. *yanak* ‘yanak, yüz, yan, taraf’ (ME, KE, MM); Kıp. *yanak ~ yaak ~ yaa* ‘yanak, çene, çene kemiği’ (CCI, CCG.), *yanak* ‘yanak’ (İd., Tuh., İM, Kav., Mec., Dür.), Çağ. *yanag ~ yanak* ‘yanak, yüz’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yanak* ‘yanak’ (SN, YZ, İN), (Osm.) *yanak* ‘yanak’ (Men.), (TTü.) *yanak* ‘yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü; lastik tekerlekli taşıtlarda lastiğin jant ile yere temas eden bölümü arasında kalan yan yüzeyi’ (TS), *yağak* ‘yanak’ (DS), Gag. *yanak* ‘yanak’ (GagBask.); Az. *yanag* ‘yanak’ (Aze.); Tkm. *yanak* ‘yanak’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yanak* ‘yanak’ (TatG.), Bşk. *yanak* ‘yanak; kapı pervazlarının yanları’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *jak* ‘yanak’ (KzkM.), Kırg. *jaak* ‘yanak; bazı nesnelerin yan yüzü’ (KırgY.), KrçBalk. *cayak* ‘yanak’ (KrçBlkTav.), Nog. *yak* ‘yanak; taraf; kenar’ (NogBask.), KrmTat. *yanak* ‘yanak’ (KrmTatAGU.), Kara. *yayak* ‘yanak’ (KaraT, KaraH.) ~ *yanak* ‘yanak’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *yanak* ‘yanak’ (YUygN.), Özb. *yonok* ‘yanak; elmacık kemiği’ (ÖzbBrov.), SUyg. *yinak ~ yınak* ‘yanak’ (SUygMal.), Kklp. *jak* ‘yanak; çene’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *çaak* ‘yanak; çene’ (TuvTen.), Alt. *caak* ‘yanak; çene; eşik’ (AltBT.), AltTel. *d’aak* ‘yanak; çene’ (TeleRus.), Şor *naak* ‘yanak’ (ŞorKA.), Hak. *naah* ‘yanak; bir şeyin yan tarafı’ (HakBask.); **Sal.:** - , **Hal.:** - ; **Çuv.:** *yanah* ‘çene’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *sıñaah* ‘yanak; çene’ (YakSlept.).

yagak

yagak ‘ceviz’ (EDPT 900b); *yaňyak* ‘ceviz’ (VEWT 186b); *yagak* ‘ceviz’ (DTS 224a); *yangak* ‘ceviz’ (< *yang + (a)k), (TKBS 1056a); *yagak* ‘ceviz; bitki adı’ (ESTYa IV 59)

ETü.: Orh. - , EUyg. *yagak* ‘ceviz’ (IrkB.), Kar. *yagak* ‘ceviz’ (DLT); **OTü.:** Har. - ; Kıp. - ; Çağ. *yaňag* ~ *yaňak* ‘ceviz’ (ÇağAbuş.), *yanag* ~ *yanak* ‘yanak; ceviz’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT), (Osm.), (TTü.) *yangak* ‘ceviz’ (DS, SDD), Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. *jaňgak* ‘ceviz’ (KzkM.), Kırg. *jangak* ‘ceviz’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *yaňak* ‘ceviz’ (YUygN.), *yaňak* ~ *jaňgak* ‘ceviz’ (UygJar.), Özb. *yongok* ‘ceviz; koz’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *jaňgak* ‘ceviz, koz’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. *jaňgak* ‘ceviz’ (Kzk.), Kırg. *jangak* ‘ceviz’ (Kırg.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

yaňku

yaňku ‘yankı’ (EDPT 949a); *yaňyu* ~ *yaňku* ‘yankı’ (DTS 234b); *yankı* ‘yankı, eko’ (< *yaň* ‘(?) ses’), (KEWT 351a); *yankı* ‘sesin bir yere çarpıp geri dönmesiyle oluşan ikinci ses, aksiseda’ (< *yang-* ~ *yan-* ~ *yaň-* + *-ku*), (TKBS 1059b); *yanqu* ‘yankı, eko’ (< **yaň* ‘yansıma sözcük’) (ESTYa IV 122)

ETü.: Orh. - , EUyg. *yaňku* ‘yankı’ (AY, TT I, U IV), Kar. *yaňku* ‘yankı’ (DLT); **OTü.:** Har. *yaňku* ‘yankı’ (HŞ), Kıp. - , Çağ. *yanku* ‘yankı’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yanku* ‘yankı’ (YED), *yaňu* ‘yankı, ses yanması’ (SN), (Osm.) *yanku* ‘yankı, eko’ (Men., LOsm.), (TTü.) *yankı* ‘sesin bir yere çarpıp geri dönmesiyle duyulan ikinci ses, aksiseda, inikâs, akis, eko; *mec.* bir olgunun çevrede uyandırdığı duygu, düşünce veya tepki, akis, inikâs’ (TS), *yankı* ~ *yangı* ~ *yanqu* ~ *yanku* ~ *yaňu* ‘yankı’ (TarSöz.), *yangı* ~ *yanqu* ~ *yanku* ~ *yaňşı* ‘yankı’ (DS), Gag. - , Az. - , Tkm. *yaň* ‘yankı’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yaňgıraş* ~ *yaňgırav* ‘yankı’ (TatG.), Bşk. *yaňgıraş* ‘yankı, eko; anlam ve içerik özelliği (şiir için)’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *jaňgırık* ‘yankı’ (KzkM.), Kırg. *jaňırık* ‘yankı, eko’ (KırgY.), KrçBalk. *zaňırday*

~ *zanırdagan* ‘eko’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. *yankı* ‘yankı’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *yanu* ~ *yanı* ‘yankı’ (UygLo.), Özb. - , SUyg. - , Kklp. *janğırık* ‘yankı’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *ñanğı* ‘yankı’ (Tuv., TuvRas.), Tuv. *çanğı* ‘yankı, eko’ (TuvTen.), Alt. *cañılga* ~ *cañu* ‘yankı’ (AltGND.), AltTele. - , Şor - , Hak. *nağı* ~ *nanı* ~ *yanı* ~ *yanı* ‘yankı’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *yan* ‘yankı’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** *saña* ‘ses’ (YakSlept.).

yanşak

yanşak ‘geveze’ (< *yanşa-* ‘gevezelik etmek’) (EDPT 953a); *yanşak* ‘geveze’ (< *yanşa-* ‘gevezelik etmek’) (VEWT 186b); *yanşak* ‘geveze’ (DTS 235a); *yanşak* ‘geveze, yersiz ve çok konuşan’ (< **yang-şa-* ‘saklanması gerekeni söylemek’ + -k), (TKBS 1062a); *yanşak* ‘geveze’ (< *yanşa-* + -k), (ESTYa IV 120)

ETü.: Orh. - , EUyg. *yanşak* ‘geveze’ (TT VIII), Kar. *yanşak* ‘geveze’ (DLT, KB);; **OTü.:** Har. - , Kıp. *yanşak* ~ *yanşık* ‘gürültücü’ (Tuh.), Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yanşak* ‘boşboğaz, geveze’ (EATS), (Osm.) *yanşak* ‘geveze’ (Men.), (TTü.) *yanşak* ‘yersiz ve çok konuşan, geveze’ (TS), *yanşak* ‘boşboğaz, geveze’ (TarSöz.), *yanşa*« ~ *yanşak* ‘geveze, densiz, yersiz konuşan’ (DS), *yağışak* ~ *yağşak* ~ *yakşak* ~ *yanişak* ~ *yanşak* ~ *yaşak* ‘geveze, densiz’ (SDD), Gag. - , Az. *yanşag* ‘zevzek, geveze’ (Aze.), *yanşak* ‘geveze’ (AzRus.), *yanşağ~yanşax~yamşax* ‘geveze’ (AzDia.), Tkm. *yanra* ‘boş sözlü, geveze, çenebaz’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. *yanşak* ‘mızıkçı, en ufak şeyden söylenip duran, mızıkçılık yapan; sırnaşık, yapışık’ (BşkÖz.), Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. *canşak* ‘geveze, palavracı’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

yatan ~ yatanı

yatan ~ *yatanı* ‘tahta yay’ (< Muhtemelen Çince’den alıntı) (EDPT 892a); - (VEWT); - (DTS)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *yatan* ‘tahta yay; hallaç yayı’ (DLT), *yatanı* ‘yün ditme yayı’ (DLT); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

yenge

yenge ‘erkek kardeşin eşi; amca veya dayının eşi’ EDPT 950a; *yene* ‘yenge’ VEWT 197b; *yēnge* ~ *yēnge* ‘ağabey veya amcanın karısı’ DTS 256b; *yenge* ‘yenge’ (< **yēnke*), (KEWT 358b); *yenge* ‘yenge’ (< **yēng* ‘yan’ + *ge*), (TKBS 1120a); *yēnge* ‘gelin; yenge’ (ESTYa IV 190)

ETü.: Orh.- , EUyg. *yenge* ‘yenge’ (U III), *yenge* ‘yenge’ (TT I); Kar. *yenge* ‘yenge’ (DLT); **OTü.:** Har. - ; Kıp. *yenge* ‘yenge’ (Mec.), Çağ. *yenge* ‘yenge’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) *enge* ~ *yenge* ‘yenge’ (Men.), (TTü.) *yenge* ‘bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı’ (TS, DS), *inge* ‘yenge’ (SDD), Gag. - , Az. *yēnke* ‘yenge’ (Aze.), Tkm. *yēnge* ‘yenge’ (TkmbKH.); **KTü.:** Tat. *ciŋgi* ‘yenge’ (TatG.), Bşk. *yenge* ~ *yengesey* ‘yenge’ (BşkUra.), Kzk. *jenge* ‘yenge’ (KzkM.), Kırg. *jenge* ‘yenge’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *yenge* ‘yenge’ (NogBask.), KrmTat. *yenge* ‘yenge’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *yenge* ‘yenge’ (YUygN.), Özb. *yanga* ‘yenge’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *jenge* ‘yenge’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv.: *çenge* ‘yenge’ (TuvTen.), Alt. *ceŋe* ‘yenge; yaşça büyük kadınlara hitap şekli’ (AltBT.), AltTele. *d’eŋe* ‘yenge’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *nige* ~ *nigeci* ‘yenge’ (HakBask.); **Sal.:** *yēnku* ‘yenge’ (SalTen.); **Hal.:** *jāri* ~ *jāya* ‘yenge’ (HalLex.); **Çuv.:** *inke* ‘yenge’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

yengeç (leŋgeç)

yengeç (leŋgeç) ‘yengeç; yengeç burcu’ (EDPT 950a); *yengeç* ‘yengeç’ (< Fransızca *langousta* < Latince *locusta*), (VEWT 197a); *yengeç* ‘eklembacaklılardan, birinci ayak çifti iki kısıkaç olarak gelişmiş, eti için avlanan, suda yaşayan bir böcek’ (< **yēnç-* ‘ısırmak, ısırarak parçaları birbirine katmak’ + *-ge-ç*), (TKBS 1120b)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *yengeç* ‘yengeç’ (DLT); **OTü.:** Har. *yengeç* ‘yengeç’ (HŞ), Kıp. *yengeç* ‘yengeç’ (Mec., Dür.) *yenkeş* ‘yengeç’ (Tuh.), Çağ. *leŋgeç* ‘yengeç’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yengeç* ‘yengeç’ (YZ, İN), (Osm.) *leŋgeç* ~ *yengeç* ‘yengeç’ (Men.), (TTü.) *yengeç* ‘eklem bacaklılardan, kabuklu, birinci ayak çifti iki kısıkaç olarak gelişmiş, eti için avlanan, suda yaşayan bir böcek’ (TS), *engeç*

‘yengeç’ (SDD), Gag. - , Az. *yênkeç* ‘yengeç’ (Aze.), Tkm. *leñgeç* ‘yengeç’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. *yengeç* ‘yengeç’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

yèñil

yèñil ‘hafif, kolay’ (EDPT 950b); *yeñil* ‘hafif, kolay’ (VEWT 198a); *yèñil* ‘hafif, kolay’ (DTS 256b); *yeğni* ‘ağır olmayan, ciddi olmayan’ (< *yü(/e/i)ng ‘tüy; hafif’ + *i/ü*)l), (TKBS 1109b); *yeñil* ‘kolay; hafif’ (< *yen ‘kolay’ + -gil), (ESTYa IV 188)

ETü.: Orh. - , EUyg. *yèñil* ‘hafif’ (TT VII), Kar. - ; **OTü.:** Har. *yüñül* ‘hafif’ (NF, KE, ME), Kıp. *yèñil* ~ *yèñül* ~ *yüñül* ‘hafif, kolay’ (CCI, CCG), *yèñil* ‘hafif, kolay’ (İM, Tuh.), Çağ. *yiñil* ‘hafif, kolay’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yeñül* ‘hafif’ (SN), (Osm.) - , (TTü.) *yenli* ‘hafif’ (DS); Gag. - ; Az. *yüñkül* ‘hafif, kolay’ (Aze.), Tkm. *yeñil* ‘hafif, kolay’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *ciñěl* ‘kolay, hafif’ (TatG.), Bşk. *yějěl* ‘kolay, hafif’ (BşkUra.) , Kzk. *yeñil* ‘hafif, kolay’ (KzkM.), Kırg *ceñil* ‘hafif, kolay’ (KırgY.), KrçBalk. *ceñil* ‘hafif, kolay’ (KrçBlkTav.), Nog. *yeñil* ‘hafif, kolay’ (NogBask.), KrmTat. *yengil* ‘hafif’ (KrmTatAGU.), Kara. *yengil* ‘kolay, hafif’ (KaraT., KaraH.) ~ *yenil* ‘kolay hafif’ (KaraK.) ~ *yeñgil* ‘kolay, hafif’ (KaraT.), Kmk. *yeñil* ‘hafif, kolay’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. *yengil* ‘kolay, hafif’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *yeñil* ‘kolay, hafif’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof.: - , Tuv.: - , Alt. *ceñil* ‘hafif, rahat;ucuz’ (AltBT.), AltTel. *d’ejil* ‘hafif’ (TeleRus.), Şor.: - , Hak.: - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** *iñgil* ‘hafif, kolay’ (HalLex.) ~ *yiñgil* ‘hafif, kolay’ (HalDT.); **Çuv.:** *şimil* ‘kolay, hafif’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

yiñne

igne ‘iğne’ (EDPT 110a); *igne* ‘iğne’ (VEWT 169b); *yigne* ~ *yiñne* ‘iğne’ (DTS 261a); *iğne* ‘iğne’ (< *iñne), (KEWT 182b); *iğne* ‘dikiş dikmeye yarayan araç’ (TDES 187b); *iğne* ‘iğne’ (< *ig, ik), (TKBS 426b); *iñne* ‘iğne; diken’ (ESTYa I 367)

ETü. Orh. - , EUyg. *yigne* ‘iğne’ (M II), *yigne* ~ *yigne* ‘iğne’ (AY), *yigne* ‘iğne’ (MNB), Kar. *yigne* ~ *yigne* ‘iğne’ (DLT); **OTü.** Har. *igne* ~ *yigne* ‘iğne’ (KE), *igne* ‘iğne’ (HŞ), Kıp. *igine* ~ *ine* ‘iğne’ (CCI, CCG), *ine* ‘iğne’ (İd), *igne* ‘iğne’ (İM, Kav., Dür.), *yigne* ‘iğne’ (Mec.), *igne* ~ *iyne* ‘iğne’ (Tuh.), Çağ. *igne* ‘iğne’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *igne* ‘iğne’ (SN, İN), (Osm.) *igne* ‘iğne’ (LOsm., Men.), (TTü.) *igne* ‘dikiş dikmeye yarayan, ince, ucu sivri, bir ucunda iplik geçecek deliği bulunan çelik araç’ (TS), *ine* ~ *inne* ~ *iyne* ‘iğne’ (DS); Gag. *iine* ‘iğne’ (GagBask.); Az. *iyne* ‘iğne’ (Aze.); Tkm. *iñ* *ne* ‘iğne’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *ene* ‘iğne’ (TatG.), Bşk. *ene* ‘dikiş iğnesi; bazı hayvanların sivri olan tüyleri’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *ine* ‘iğne’ (KzkM.), Kırg. *iyne* ‘iğne’ (KırgY.), KrçBalk. *iyne* ‘iğne’ (KbalkTav.), Nog. *iyne* ‘iğne’ (NogBask.), KrmTat. *ine* ‘iğne’ (KrmTatAGU.), Kara. *ine* ‘iğne’ (KaraH.) ~ *inya* ‘iğne’ (KaraT.) ~ *yine* ‘iğne’ (KaraH., KaraK.), Kmk. *ine* ‘iğne’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yigne* ~ *yigne* ‘iğne’ (Uyg., UygJar.), Özb. *igna* ‘iğne’ (ÖzbBrov.), SUyg. *yigne* ‘iğne’ (SUygMal.), Kklp. *iyne* ‘iğne’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *iyne* ~ *inne* ‘iğne’ (TofRas.), Tuv. *ine* ‘iğne’ (TuvTen.), Alt. *iyne* ‘iğne’ (AltBT.), AltTel. *iyne* ‘iğne’ (TeleRus.), Şor *inge* ‘iğne’ (ŞorKA.), Hak. *iñe* ‘iğne’ (HakBask.); **Sal.:** *yigine* ‘iğne’ (SalTen.); **Hal.:** *ine* ‘iğne’ (Hal., HalLex.); **Çuv.:** - , **Yak.:** *inne* ‘iğne’ (Yak., YakDol.).

yun

yun (-ñ) ‘yün; pamuk; kuş tüyü’ (EDPT 941b); *yun* ‘tüy, yün’ (VEWT 211b); *yün* ‘kuş tüyü; yün’ (DTS 286a); *yün* ‘yün’ (KEWT 367a); *yün* ‘güzün kırılan koyun yünü; yünden yapılmış; genel olarak hayvan tüyünden yapılmış’ (< *ün*) (TKBS 1193a); *yun* ‘yün; tüy’ (ESTYa IV 267)

ETü. Orh. - , EUyg. *yun* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’ (AY), Kar. *yun* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’ (DLT); **OTü.** Har. *yün* ‘pamuk, yün; hayvan tüyü, tüy’ (KE, MM, NF); Kıp. *yün* ‘pamuk, yün; hayvan tüyü, tüy’ (İd., Mec., İM, Tuh., Bul.); *yun* ‘tüy’ (CCI), *yun* ‘yün’ (CCI), Çağ. *yün* ‘pamuk, yün; hayvan tüyü, tüy’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *yün* ‘kuş tüyü’ (YZ, SN), (Osm.) *yün* ‘yün’ (Leh.), (TTü.) *yün* ‘koyun tüyü; bu tüyden yapılmış’ (TS), *yün* ‘tüy, kuş tüyü’ (TarSöz.) *yün* ~ *yün* ‘yün’ (DS); Gag. *ün* ‘yün’ (GagBask.), Az. *yun* ‘yün’ (Aze.), Tkm. *yün* ‘yün’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yon* ‘yün’

(TatG.), Bşk. *yön* ‘yün’ (BşkUra.), Kzk. *jün* ‘yün’ (KzkM.), Kırg. *jün* ‘yün’ (KırgY.), KrçBalk. *cün* ‘yün’ (KbalkTav.), Nog. *yun* ‘yün; tüy’ (NogBask.), KrmTat. *yuŋ* ‘yün’ (KrmTatAGU.), Kara. *yuk* (KaraH.) ~ *yukyun* (KaraH.) ~ *yün* (KaraT., KaraH., KaraK.), Kmk. *yün* ‘yün’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yuŋ* ‘yün’ (Uyg., UygJar.), *yun* ~ *yuŋ* ‘yün’ (UygLo.), Özb. *yung* ‘yün’ (ÖzbBrov.), SUyg. *yun* ‘yün’ (SUygMal.), Kklp. *jün* ‘yün’ (KklpBask.); **KDTü.:** - ; **Sal.:** *yoŋ* ‘yün’ (SalTen.); **Hal.:** *yuŋ* ‘yün’ (HalDT.); **Çuv.:** *śim* ‘yün’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** *suŋ* ‘yün’ (YakSlept.).

5.2. FİLLER

agtar- ~ **a«tar-**

ağtar- ~ *a«tar-* ‘çevirmek, döndürmek; tercüme etmek’ (EDPT 81b); *aydar-* ‘döndürmek, yuvarlanmak’ (< *ay-* ‘değişmek; aşmak’) (VEWT 7b); *aytar-* ~ *a«tar-* ‘çevirmek, tercüme etmek’ (DTS 23a); *aktar-* ‘aktarmak, çevirmek’ (< *āḡ-* ~ *āg-*), (KEWT 57b); *aktar-* ‘çevirmek, döndürmek’ (< *ag-* (*i*)*t-ar-*), (TKBS 61a); *āgdar-* ~ *avdar-* ‘çevirmek, döndürmek’ (< **āḡdar-* ~ **āḡtar-*), (ESTY I 73)

ETü.: Orh. - , EUyg. *ağtar-* ‘tercüme etmek; çevirmek’ (U I, U II, MNB), *agtar-* ‘tercüme etmek; çevirmek’ (AY), Kar. *agtar-* ‘yere vurmak, yere sermek’ (DLT); **OTü.:** Har. *a«tar-* ‘kazmak, kazımak, alt üst etmek, arayıp taramak’ (KE, NF); Kıp. *ağtar-* ‘başı aşağı çevirmek, döndürmek, aktarmak’ (İd., Tuh., Kav.), *a«tur-* ‘döndürmek, çevirmek’ (Bul.), Çağ. *a«tar-* ‘incelemek, araştırmak, alt üst etmek, aktarmak’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *a«dar-* ‘aktarmak’ (SN), (Osm.) *aktar-* ‘bir şeyi bir yerden diğer yere nakletmek; arayıp taramak; alt üst etmek’ (LOsm., Men.), (TTü.) *aktar-* ‘bir şeyi bir yerden, bir kaptan başka bir yere veya kaba geçirmek; bir şeyin yolunu, yönünü değiştirmek; bir lehçeyi başka bir lehçeye uyarlamak; toprağı altı üstüne gelecek bir biçimde iyice bellemek; iletmek, bildirmek; bir kitabı başından sonuna kadar okumak; birinin başka biriyle telefonla konuşmasını sağlamak; çatı kiremitlerinin kırık ve bozuk olanlarının yerlerine sağlamlarını koymak’ (TS), *aktar-* ~ *akdar-* ~ *a«tar* ~ *ağdar-* ‘yere sermek, devirmek, alt etmek; altını üstüne getirmek’ (TarSöz.), *a«dar-* ~ *a«tar-* ‘devşirmek, toplamak; karıştırmak,

alt üst etmek' (DS); Gag. *aktar-* 'aktarmak, çevirmek, ters yüz etmek; atmak; araştırmak, karıştırmak araştırmak, aramak; karışık işin içinden çıkmak (mec.); akıtmak' (GagBask.); Az. *a«tar-* 'aramak; aktarmak' (Aze.), Tkm. *agtar-* 'aramak; iyice araştırmak, yoklamak, karıştırmak' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *avdar-* 'aktarmak' (TatG.), Bşk. *aftar-* 'aktarmak, çevirmek; alt üst etmek' (BşkUra.), Kzk. *aftar-* 'bir şeyin içini, arasını açarak aramak, bakmak; bir şeyi birden dökmek; bir şeyi tetkik etmek; içindeki bütün sırrını söylemek' (KzkM.), Kırg. *aftar-* 'tersine çevirmek; birisinin üstünü veya evini araştırmak' (KırgY.), KrçBalk. *aylan-* 'gezmek, dolaşmak; dönmek; çevrilmek, yönelmek; bakmak, nazır olmak, açılmak; dönüşmek, halini almak; çiftleşmek' (KbalkTav.), Nog. *aylan-* 'döndürmek, çevirmek' (NogBask.), KrmTat. *aftar-* 'aramak, aktarmak' (KrmTatAGU.), Kara. *aylan-* 'dönmek, dönüşmek, bükmek, çevrilmek' (KaraT., KaraH., KaraK), Kmk. *aylan-* 'dönmek; bir şey haline gelmek; her tarafını gezmek, dolaşmak çevrilmek, piyasada olmak; (mec.) oyalanmak, gecikmek' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *ağdur-* 'çevirmek, döndürmek, alt üst etmek' (YUygN.), Özb. *ağdar-* 'döndürmek, çevirmek' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *aftar-* 'çevirmek, döndürmek' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *aylan-* 'dönmek, çevresini dolanmak' (AltBT.), AltTel. *aylan-* 'dönmek, çevresini dolanmak' (TeleRus.), Şor - , Hak. *aftar-* 'devirmek, düşürmek, yıkmak' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *aaŋnaa-* 'etrafında dönmek, yuvarlanmak' (YakSlept.).

a«sa-

a«sa- 'aksamak, topallamak' (EDPT 95b); *a«sa-* 'aksamak, topallamak' (VEWT 9b); *a«sa-* 'aksamak, topallamak' (DTS 71a); *aksa-* 'topallamak' (KEWT 57b); *aksa-* 'topallamak' (TKBS 59b); *agsa-* ~ *aksa-* 'aksamak, topallamak' (< *āŋ-), (ESTYa I 75)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *a«sa-* 'topallamak' (DLT); **OTü.:** Har. - , *a«sak* ~ *aşsağ* (KE, HŞ), Kıp. *aşsa-* 'topallamak' (İd., Bul.); Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *a«sa-* 'topallamak' (KBD), (Osm.) *aksa-* 'aksamak, topallamak' (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *aksa-* 'hafifçe topallamak; mec. bir iş gereği gibi yürümek, geri kalmak' (TS), *ağsa-* ~ *a«sa-* 'aksamak, topallamak' (TarSöz.), *aşsa-* 'topallamak, aksamak' (DS), *ağsa-* ~ *ağsı-* ~ *aksa-* ~ *asa-* 'topallamak' (SDD); Gag. - , Az. *a«sa-* 'aksamak,

topallamak' (Aze.); Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *aksa-* 'topallamak' (TatG.), Bşk. *aķhaķla-* 'aksak aksak basmak, topal yürümek' (BşkUra.), Kzk. *aķsa-* ~ *aķsańda-* 'aksamak, topallamak' (KzkM.), Kırg. *aksa-* 'aksamak, topallamak' (KırgY.), KrçBalk. *asha-* 'topallamak' (KbalkTav.), Nog. *aksa-* 'aksamak, topallamak' (NogBask.), KrmTat. *aķsa-* 'topallamak' (KrmTatAGU.), Kara. *aksa-* 'topallamak' (KaraH.) ~ *ahsa-* 'topallamak' (KaraT.), Kmk. *aķsa-* 'aksamak, topallamak; (mec.) baştan savma, gelişigüzel, yarım yamalak, şöyle böyle; (mec.) kusurlu olmak, aksamak' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *a«si-* 'aksamak, topallamak' (YUygN.), *aķsa-* ~ *a«si-* 'aksamak, topallamak' (UygJar.), Özb. *oķsa-* 'aksamak' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *aķsa-* 'aksamak, topallamak' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *aska-* 'aksamak' (TuvTen.), Alt. *aksa-* 'aksamak, topallamak' (AltBT.), AltTel. *aksa-* 'topallamak, aksamak' (TeleRus.), Şor *aksa-* 'aksamak, topllayarak yürümek' (ŞorKA.), Hak. *ahsa-* 'topallamak, aksak yürümek' (HakBask.); **Sal.:** *hasa-* 'topallamak' (SalTen.); **Hal.:** - ; **Çuv.:** *uksahla-* 'aksamak, topallamak' (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

ańdı-

ańdı- 'pusuya yatmak, pusuda beklemek' (EDPT 180a); *ańdı-* 'pusuya yatmak' (DTS 47a); *ańta-* 'pusuda beklemek; gözetlemek, dikkatlice bakmak' (ESTYa I 157)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *ańdı-* 'tuzakla yakalamak, tuzağa düşürmek' (DLT); **OTü.:** Har. -; Kıp. *andı-* 'pusuya yatmak (CCG); Çağ. *ańdı-* ~ *andı-* 'arayıp sormak, pusuya yatmak' (ÇağAbuş.), *ańdı-* 'pusuya yatmak' (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** -; **KTü.:** Tat. - , Bşk. *ańdı-* 'gizlice takip etmek' (BşkUra.), Kzk. *ańdu-* 'takip etmek' (KzkM.), Kırg. *ańdı-* 'beklemek, gözetlemek' (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. *andı-* 'gözlemek, gözetlemek, pusuda beklemek; kuşatmak (KaraT., KaraH., KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *ańdı-* 'izlemek, gözetlemek' (YUygN.), Özb. - , SUyg. - , Kklp. -; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTel. *ańdı-* 'avlanmak' (TeleRus.), Şor - , Hak. *ańdı-* 'gözlerini dikmek, dikkatle bakmak, göz kırpmadan bakmak' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *anta-* 'nişan almak, çizmek, göstermek, tayin etmek, yolunu beklemek, izlemek, takip etmek' (ÇuvYeg.); **Yak.:** - .

ańla-

añla- ‘anlamak’ (< *añ* ‘anlayış, akıl, idrak’) (EDPT 186a); *añla-* ‘anlamak’ (< *añ* ‘bilinç, şuur, idrak, kavrayış’), (VEWT 20b); *añla-* ‘anlamak’ (DTS 47a); *anla-* ‘anlamak’ (< **āñ*), (KEWT 62a); *anla-* ‘anlamak, idrak etmek’ (< **āñ* ‘düşünce, idrak, anlayış + la-’), (TKBS 71b); *āñla-* ‘anlamak, kavramak, idrak etmek’ (< *āñ* ~ *añ* ‘bilinç, idrak, şuur’), (ESTYa I 153)

ETü.: Orh. - , EUyg. *añla-* ‘anlamak’ (U I), Kar. *añla-* ‘anlamak’ (DLT); **OTü.:** Har. *añla-* ‘anlamak’ (ME, MM, KE, HŞ, NF), *añla-* ‘anlamak; öğrenmek; sanmak’ (KE); Kıp. *añla-* ‘anlamak’ (CCI, CCG, İd., İM., Tuh., Bul., Kav.); Çağ. *añla-* ‘anlamak; öğrenmek; sanmak’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *añla-* ‘anlamak, kavramak’ (YZ, SN), (Osm.) *añla-* ‘anlamak, idrak etmek’ (Men.), (TTü.) *anla-* ‘bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak’ (TS), *anla-* ~ *añla-* ~ *ağna-* ~ *anna-* ‘anlamak, idrak etmek’ (DS); Gag. *anna-* ‘anlamak’ (GagBask.); Az. *anla-* ‘anlamak’ (Aze.); Tkm. *añ-* ~ *añla-* ‘anlamak’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *añla-* ‘anlamak’ (TatG.), Bşk. *añla-* ‘anlamak, kavramak’ (BşkUra.), Kzk. *añgar-* ‘anlamak’ (KzkM.), Kırğ. *añda-* ‘anlamak, kavramak’, KrçBalk. *añla-* ‘anlamak, kavramak’ (KbalkTav.), Nog. *añla-* ‘anlamak, kavramak’ (NogBask.), KrmTat. *añla-* ‘anlamak, kavramak’ (KrmTatAGU.), Kara. *anla-* ‘anlamak’ (KaraT., KaraH.) ~ *añla-* ‘anlamak’ (KaraT., KaraH.), Kmk. *añla-* ‘anlamak, kavramak, idrak etmek’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *añla-* ‘anlamak, kavramak’ (UygJar.), Özb. *angla-* ‘anlamak’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *añla-* ‘anlamak, kavramak, idrak etmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTele. *aayla-* ‘anlamak; tanımak, bilmek’ (TeleRus.), Şor *oñna-* ‘anlamak’ (ŞorKA.), Hak. *oñna-* ‘anlamak’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *añla-* ‘anlamak, kavramak’ (HalDT.); **Çuv.:** *ñla-* ‘anlamak, idrak etmek’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** -

beliñle-

beliñle- ‘paniğe kapılmak, korkmak’ (< *beliñ* ‘panik, korku’), (EDPT 344b); *beliñle-* ‘korkuyla uyanmak’ (< *beliñ* ‘korku’), (VEWT 69b); *beliñle-* ‘korkmak’ (DTS 91a); *belinle-* ‘korkmak’ (< *beliñ* ‘korku’), (TDES 47a); (*belinle-* ‘korkmak’ (< *beliñ* ‘korku’ + *le-*), (TKBS 130a)

ETü.: Orh. - , EUyg. *beliñle-* ‘korkudan şaşırarak’ (M I, U II, U IV AY), Kar. *beliñle-* ‘korkmak, paniğe kapılmak’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *beliñle-* ‘korkmak’ (HŞ); Kıp. -

; Çağ. - ; **YTü.: BTü.:** TTü. (EAT) *beliñle-* ‘korku ile sıçramak, ürkmek’ (SN), (Osm.) *beliñle-* ‘korkmak, ürkmek, uykudan korkuyla uyanmak’ (Men.), (TTü.) *belinle-* ‘birden uyanarak çevresine korku ile şaşkın şaşkın bakmak, irkilmek’ (TS), *beliñle-* ~ *belüñle-* ‘korku ile birden sıçramak, irkilmek’ (TarSöz.), *belinle-* ~ *beliñle-* ~ *beğille-* ‘şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşırmak’ (DS), *beğille-* ~ *benile-* ~ *benilde-* ~ *bengilde-* ‘ürkmek, korkmak, şaşırmak’ (SDD); Gag. - ; Az. - ; Tkm. *beliñ al-* ‘ürkmek, korkmak’, *beliñ ber-* ‘yangına körükle gitmek’ (TkmBKH); **KTü.:** - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *beliñne-* ‘ürkmek, irkilmek’ (TuvTen.), Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - **Yak.:** - .

beñze-

beñze- ‘benzemek’ (< *beñiz* ‘beniz, yüz rengi’), (EDPT 352a); *beñze-* ‘benzemek’ (< *beñ* ‘yanak’), (VEWT 70a); *mēñze-* ‘benzemek’ (DTS 343b); *benze-* ‘benzemek’ (< **meng(i)z + e-*), (TKBS 132b); *mēñze-* ‘benzemek’ (*mēñ(i)z + e-*), (ESTY a VII 61)

ETü.: Orh. - , EUyg. *mēñze-* ‘benzemek’ (M I), Kar. *mēñze-* ‘benzemek’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *mēñze-* ‘benzemek’ (ME, KE, NF), *mēñze-* ‘benzemek’ (MM); Kıp. *benze-* ‘benzemek’ (CCI), *mēñze-* ‘benzemek’ (İd., İM), *beñze-* ‘benzemek’ (Kav.); Çağ. *mēñze-* ‘benzemek’ (ÇağAbuş.), *bēñze-* ~ *mēñze-* ‘benzemek’ (ÇağSeng.); **YTü.: BTü.** TTü. (EAT) *beñzemek* ‘benzemek’ (SN, İN), *beñzemek* ~ *benzemek* ~ *mēñzemek* ~ *mēñzemek* ‘benzemek’ (YZ), (Osm.) *beñze-* ‘benzemek, benzerlik göstermek’ (Men.), (TTü.) *benze-* ‘İki kişi veya nesne arasında birbirini andıracak kadar ortak nitelikler bulunmak, andırmak; sanısını uyandırmak, gibi görünmek’ (TS), *benze-* ‘ağsamak’ (SDD), *beñ(i)ze-* ‘benzemek’ (DS); Gag. *benze-* ~ *bendze-* ‘benzemek’ (GagBask.), Az. *benze-* ‘benzemek’ (Aze.), Tkm. *mēñze-* ‘benzemek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. *beñze-* ‘benzemek’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. - , Kklp. *megze-* ‘benzemek, andırmak’ (KklpBask.); **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** *manu-* ‘benzemek, benzer olmak’ (HalDT.); **Çuv.:** - ; **Yak.:** *maygılaa-* ~ *maygınnaa-* ‘benzemek’ (YakSlept.).

beηzet-

beηzet- ‘benzetmek’ (< *beηze-* ‘benzemek’), (EDPT 352b); *meηzet-* ‘benzetmek’ (< *mēηze-* ‘benzemek’), (DTS 343b)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *meηzet-* ‘benzetmek’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *meηzet-* ‘benzetmek’ (KE, HŞ), Kıp. - , Çağ. *mēηzet-* ‘benzetmek’ (ÇağAbuş.), *mēηzet-* ‘benzetmek’ ~ *bēηzet-* ‘(Tkm.) benzetmek’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *beηzet-* ‘benzetmek, benzerini yapmak’ (SN), *beηzet- benzet-* ‘benzetmek’ (YZ), (Osm.) *benzet-* ‘benzetmek; taklit etmek’ (Leh.,LOsm.), *beηzet-* (Men.), (TTü.) *benzet-* ‘benzer duruma getirmek; bir şeyde başka şeye benzeyen yönler bulmak; *mec.* kötü bir duruma getirmek, bozmak; *mec.* dövmek’ (TS), Gag. *benzet-* ‘benzetmek; taklit etmek’ (GagBask.), Az. *benzet-* ‘benzetmek, özdeşleştirmek’, Tkm. *meηzet-* ‘benzetmek, birine benzer kabul etmek’ (TkmBKH.); **KTü.:** - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb.: - , SUyg. - , Kklp. *megzet-* ‘benzetmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

buηad-

buηad- ‘üzülmek’ (< *buη* ‘sıkıntı, keder, tasa’), (EDPT 350a); *muηad-* ‘sıkıntı çekmek’ (VEWT 344b); *buηad-* ~ *muηad-* ~ *muηad-* ~ *muηayad-* ‘üzülmek, kederlenmek, endişelenmek’ (DTS 124b); *bunal-* ‘sersem gibi olmak, boğulmak’ (< **buη*), (KEWT 95b); *bunal-* ‘soluk alması güçleşmek’ (< *buη* + *al-*), (TKBS 183a); *muηay-* ‘üzülmek, sıkıntı çekmek’ (*muη*+ *-ay-*), (ESTY VII 92)

ETü.: Orh. *buηad-* ‘bunalmak’ (T), EUyg. *muηad-* ‘bunalmak’ (AY, U II, U III), Kar. *muηad-* ‘bunalmak, ihtiyaç duymak’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. - ; Kıp. - ; Çağ. *muηay-* ‘üzülmek, endişelenmek’ (ÇağSeng.), *muηay-* ‘muhtaç olmak’ (Muh.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *buηal-* ‘engellemek, bunalmak’ (SN, YZ), (Osm.) - , (TTü.) - ; Gag. *bunal-* ‘bunalmak; dayanamamak’ (GagBask.), Az. - , Tkm - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. *moηay-* ‘ağır bir kaygı ve hasretten dolayı sıkıntıya düşmek, kederlenmek, gamlanmak’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *munay-* ‘üzülmek, kaygılanmak’ (KzkM.), Kırg. *muηay-* ‘üzülmek, hasret çekmek, tasalanmak’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *munay-* ‘üzülmek, kaygılanmak’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. *munay-* ‘acı çekmek, üzülmek’ (KaraT., KaraH., KaraK.), *muηay-* ‘üzülmek, acı çekmek’ (KaraK.), *muyay-* ‘üzülmek, acı

çekmek' (KaraT.); Kmk. *munay*- 'kederlenmek, mahzun olmak, efkarlanmak, üzülmek' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. *mungray*- 'üzülmek' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *muñay*- 'özlemek, üzülmek' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *muñgara*- 'üzülmek' (TuvTen.) , Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *muñatıy*- 'üzülmek, kederlenmek' (YakSlept.).

çıñra-

çıñra- ' çalmak, çınlamak' (< *çıñ* 'çın sesi' (yansıma sözcük), (EDPT 426b); *çıñra*- 'çınlamak' (VEWT 109a); *çıñra*- '(zil, çingirak vb.) çalmak' (DTS 150a);

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *çıñra*- '(zil, çingirak vb.) çalmak, şingırdamak' (DLT); **OTü.:** Har. *çıñra*- 'cangırdamak, (ses için) çınlamak' (ME, HŞ), Kıp. *çınra*- 'çalmak, çınlamak' (İd.), Çağ. - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *çıñra*- 'çınlamak, çınırdamak' (YZ), (Osm.) *çınle*- 'ötmek, güm güm etmek, ses çıkarmak' (Men.), (TTü.) *çınla*- 'çın diye ses çıkarmak; yankı vermek' (TS), *çıñra*- ~ *çıñre*- 'çınlamak, çingırdamak, şingırdamak' (TarSöz.); Gag. - , Az. - , Tkm. *çıñkır*- 'ciyak ciyak ses çıkarmak (köpekler için)' ~ *çıñsa*- 'vurmak vb. sebeplerle tiz ve sürekli ses çıkarmak (köpekler için)' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *çınla*- 'çınlamak' (TatG.), Bşk. - , Kzk. *şınılda*- 'çingırdamak' (KzkM.), Kırg. *çañır*- ~ *çıñkilde*- ~ *çıyilda*- ~ *çıñkilda*- ~ *çıñır*- 'bağırarak, yaygara etmek' (KırgY.), KrçBalk. *çıñkilda*- 'şırıldamak, çalkalanmak' (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. *çıñırda*- 'çingırdamak' (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. *çarna*- 'cıvıldamak' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *çirildi*- 'ötmek; cıvıldamak' (YUygN.), Özb. *çırilla*- ~ *çırkılla*- 'çingırdamak, cıvıldamak' (ÖzbBrov.), SUyg. *çıñgıla*- 'cırlamak, haykırmak' (SUygMal), Kklp. *çıñısı*- 'çınlamak, gıcırdamak' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *çirile*- 'cıvıldamak' (TofRas.), Tuv. *çirile*- 'cıvıldamak' (TuvTen.), Alt. *çıñkilda*- 'çınlamak; yankılanmak' (AltBT.), AltTel. *çıñır*- 'çığlık atmak, ciyaklamak' (TeleRus.); Şor - , Hak. - , **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *çuçıgıraa*- 'cıvıldamak' (YakSlept.).

eg-

eg- ‘eğmek, bükmek’ (EDPT 99b); *ēg-* ‘eğmek’ (VEWT 37a); *eg-* ‘eğmek, bükmek’ (DTS 165b); *eğ-* ‘eğmek, bükmek’ (< **eη-*), (KEWT 140b); *eğ-* ‘eğmek’ (< *ēk-*), (TKBS 319b); *iy- ~ eg-* ‘eğmek, bükmek’ (< *eη- ~ iη-*), (ESTYa I 330); *eη-* ‘eğmek, bükmek’ (UWB)

ETü.: Orh. - , EUyg. *eg-* ‘eğmek’ (U II, AY), *eη-* ‘eğmek’ (TT V), Kar. *eg-* ‘eğmek’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *eg-* ‘eğmek, bükmek’ (ME, KE, HŞ), *ég-* ‘eğmek’ (MM), Kıp. *eη-* ‘eğmek’ (CCG), *eg-* ‘eğmek’ (İd., Mec.), **Çağ.** *ég-* ‘eğmek’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *ég-* ‘eğmek’ (SN), (Osm.) *eg-* ‘eğmek’ (MU, LOsm., Leh., Men.), (TTü.) *eğ-* ‘düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek; sert bir cismi bükmek’ (TS), *iğ-* ~ *iy-* ‘eğmek’ (DS), Gag. - , Az. *ey-* ‘eğmek’ (Aze.), Tkm. *eg-* ‘eğmek, bükmek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *iy-* ‘eğmek’ (TatG.), Bşk. *ey-* ‘eğmek, bükmek, kıvrırmak; yokuş ya da meyilli bir yerden aşağı inmek; sukayarak yumuşatmak’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *iy-* ‘eğmek, bükmek’ (KzkM.), Kırg. *eη- ~ iy-* ‘eğmek’ (KırgY.); KrçBalk. *iy-* ‘göndermek, bırakmak’ (KbalkTav.), Nog. *enkey-* ~ *iy-* ‘eğmek’ (NogBask.), KrmTat. *eg-* ‘eğmek’ (KrmTatAGU.), Kara. *enkey-* ‘eğmek’ (KaraK.), Kmk. *ek-* ‘eğmek’ ~ *iy-* ‘eğmek; (süt için) akmak; bırakmak; vermek’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *eg-* ‘eğmek, bükmek’ (Uyg., UygLo.), Özb. *ég-* ‘eğmek’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *iy-* ‘eğmek, bükmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *ee-* ‘eğmek’ (TofRas.), Tuv. *eg- ~ eek* ‘eğmek’ (TuvTen.), Alt. *eηi-* ‘eğmek’ (AltBT.), AltTel. - , Özb. *eg-* ‘eğmek, bükmek’ (ÖzbBrov.), Şor *eg-* ‘eğmek, bükmek’ (ŞorKA.), Hak. *eg- ~ ig-* (hlk.) ‘eğmek, bükmek’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *ey-* ‘eğmek’ (HalDT.); **Çuv.:** *av-* ‘eğmek, bükmek’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *ie«-* ‘eğmek, bükmek’ (YakSlept.) ~ *iek-* ‘eğmek, bükmek’ (YakDolg.).

egil-

egil- ‘eğilmek’ (< *eg-* ‘eğmek’), (EDPT 106b); - (VEWT); *egil-* ‘eğilmek’ (< *eg-* ‘eğmek’), (DTS 165b); *eğil-* ‘eğilmek’ (< **ēk-il-*), (TKBS 320b)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *egil-* ‘eğilmek’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *egil-* ‘eğilmek’ (ME, KE, HŞ), *égil-* ‘eğilmek’ (MM); Kıp. *iil-* ‘eğilmek’ (CCI, CCG); *egil-* ‘eğilmek’ (İd.), *egil-* ~ *eηil-* ‘eğilmek’ (Tuh.), *igil-* ‘eğilmek’ (İM); Çağ. *égil-* ‘eğilmek’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *egil-* ‘eğilmek’ (SN), (Osm.) *egil-*

‘eğilmek’ (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *egil-* ‘bir yana doğru eğik duruma gelmek; insan, bir işi yapmak için belini eğmek; *mec.* başkasının baskısını veya egemenliğini benimsemek, kabul etmek; *mec.* bir işi önemseyip ele almak’ (TS, DS), Gag. *iil-* ‘eğilmek’, Az. -, Tkm. *egil-* ‘eğilmek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *iyel-* ‘eğilmek’ (TatG.), Bşk. *iñkey-* ‘aşağı doğru eğilmek, bükülmek’ (BşkUra.), Kzk. *iil-* ‘eğilmek’ (KzkM.), Kırg. *iyil-* ‘eğmek’ (KırgY.); KrçBalk. -, Nog. *iyil-* ‘eğilmek’ (NogBask.), KrmTat. *egil-* ~ *eñkey-* ‘eğilmek’ (KrmTatAGU.), Kara. *iil-* ‘eğilmek’ (KaraT.), *iyil-* ‘eğilmek’ (KaraT., KaraK.), Kmk. *enkey-* ‘eğilmek, bükülmek’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *ègil-* ‘eğilmek’ (YUygN.), Özb. *egil-* ‘eğilmek’ (ÖzbBrov.), SUyg. -, Kklp. *iyil-* ‘eğilmek, bükülmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *eel-* ‘eğilmek’ (TofRas.), Tuv. *eel-* ‘eğilmek’ (TuvTen.), Alt. *eñil-* ‘eğilmek’ (AltBT.), Şor. *egil-* ‘eğilmek, bükülmek’ (ŞorKA.), AltTel. -, Hak. *eel-* ~ *egıl-* (Sagay ağzı) ~ *igın-* ‘eğilmek, bükülmek’ (HakArık.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *avın-* ‘eğilmek, bükülmek’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *iegey-* ‘eğilmek’ (YakSlept.).

egir-

egir- ‘çevrelemek, kuşatmak; bükmek, döndürmek’ (EDPT 113a); *egür-* ‘eğirmek’ (< *ēg-* ‘eğmek’), (VEWT 37b); *egir-* ‘çevrelemek, dolamak; eğirmek; döndürmek’ (DTS 166a); *egir-* ‘eğirmek’ (< **eg-*), (KEWT 140a); *egir-* ‘eğirmek’ (< **hegir-*), (TKBS 321b); *egir-* ‘eğirmek’ (< *eñir-*), (ESTYa I 227); *egir-* ‘eğirmek’ (< *eñ-* ~ *eg-*), (UWB)

ETü.: Orh. *egir-* ‘etrafını sarmak, kuşatmak’ (KT, BK), EUyg. *egir-* ‘etrafını sarmak, kuşatmak’ (AY), *eñir-* ‘çevirmek, eğirmek’ (TT I, MNB), Kar. *egir-* ‘etrafını sarmak, kuşatmak, sarmak’ (DLT, AtH.); **OTü.:** Har. *egir-* ‘çevirmek, kuşatmak’ (ME, KE, NF), Kıp. *egir-* ‘çevirmek, eğirmek’ (CCI, İd., Mec), *igir-* ‘eğirmek; tiksilmek’ (İM), *éyir-* ‘eğirmek’ (Tuh.), Çağ. *ègir-* ‘çevirmek, eğirmek’ (ÇağAbuş.), *ègir-* ~ *éker-* ‘eğirmek’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *egir-* ‘toplamak’ (SN), (Osm.) *egir-* ‘eğirmek’ (LOsm., Men.), (TTü.) *egir-* ‘yün, pamuk vb.ni iğ ile büküp iplik durumuna getirmek’ (TS), *egir-* ~ *egdile-* ~ *eğer-* ~ *egir-* ~ *eyir-* ‘yünü büküp iplik yapmak’ (DS), Gag. -, Az. *eyir-* ‘eğirmek’ (Aze.), Tkm. *egir-* ‘eğirmek; *mec.* bir yere, bir şeyin etrafına toplamak, oturtmak’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *erle-* ‘eğirmek’ (TatG.), Bşk. *ile-* ‘yün, kendir gibi şeyleri çıkırcı yardımıyla eğirmek’ (BşkUra.), Kzk. *iir-* ‘eğirmek’

(KzkM.), Kırg. *iyir-* ‘eğirmek, bükmek; sürerek küme haline getirmek, çevirmek’ (KırgY.), KrçBalk. *iyir-* ‘eğirmek’ (KbalkTav.), Nog. *iyir-* ‘eğirmek’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. *iyir-* ‘eğirmek, bükmek’ (KaraH.) *iir-* ‘eğirmek’ (KaraT.), Kmk. *iyir-* ‘eğirmek’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *éger-* ‘eğirmek’ (YUygN.), *igir-* ‘eğirmek’ (UygJar.), Özb. *yigir-* ‘eğirmek’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *iyir-* ‘eğirmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *iyir-* ‘eğirmek’ (AltBT.), AltTel. *iir-* ‘eğirmek, bükmek’ (TeleRus.), Şor *iir-* ‘eğirmek’ (ŞorKA.), Hak. *iir-* ~ *ir-* ‘eğirmek, bükmek’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *heyir-* ‘eğirmek’ (HalDT.) ~ *hegür-* ‘eğirmek’ (HalLex.); **Çuv.:** *arla-* ‘eğirmek’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

egiş-

egiş- (< *eg-* ‘eğmek, bükmek’ - *ş* işteşlik eki) (EDPT 118b); - (VEWT); *egiş-* (< *eg-* ‘eğmek, bükmek’) DTS 166b

ETü.: Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *egiş-* ‘eğmek’ (DLT); **OTü.:** Har. - , Kıp. - , Çağ. *işiş-* ‘kırılmak’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. - , Kırg. - , KrçBalk. - , Nog. *iyis-* ‘eğmek, bükmek’ (NogBask.), KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** - ; **KDTü.:** - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

kêş-

kêş- ‘danışmak, müzakere etmek’ (< *kêş-* ‘çaresine bakmak’), (EDPT 734b); **kêş-* ‘akıl danışmak’ (< **kêş-* ‘danışmak’) VEWT 253a; *kêş-* ‘danışmak’ (< *keş-* ‘akıl almak’) DTS 299a; *geneş-* ‘danışmak’ (< *kenge-* ‘danışmak’ + *-ş* fiilden ad yapan ek), (TKBS 364b); *geneş-* ‘danışmak, müzakere etmek’ (< *keş-* + *-ş-*), (ESTYa III 22)

ETü.: Orh. - , EUyg. *kiş-* ‘müzakere etmek’ (U I), *keş-* ‘müzakere etmek’ (MNB), Kar. *kêş-* ‘müzakere etmek’ (DLT), *kiş-* ‘müzakere etmek, tavsiye vermek’ (KB), **OTü.:** Har. *keş-* ‘danışmak’ (ME), *kêş-* ‘danışmak, akıl almak, istişare etmek’ (KE, HŞ); Kıp. *keş-* ‘müzakere etmek’ (CCG, İd., İM), *keniş-* ~ *kinş-* ‘danışmak’ (Tuh.); Çağ. *kêş-* ‘müzakere etmek’ (ÇağAbuş.), *gêş-* ‘müzakere etmek’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , *kêş kıl-* ‘danışmak’

(SN), *keñeş-* ‘danışmak, müzakere etmek’ (EATS), (Osm.) - , (TTü.) *keñeş-* ‘müşavere, müzakere etmek, istişare etmek’ (TarSöz.), *geneş-* ~ *gengeş-* ‘danışmak’ (DS), *kenneş-* ‘danışmak’ (SDD), Gag. - , Az. *geneş-* ‘danışmak’ (Aze.), Tkm. *geñeş-* ‘danışmak’ (TkmbKH.); **KTü.:** Tat. *kiñeşleş-* ‘danışmak, istişare etmek’ (TatG.), Bşk. *keñeş-* ‘danışmak, müzakere etmek’ (BşkUra.), Kzk. *keñeş-* ‘danışmak’ (KzkM.), Kırg. *keñeş-* ‘danışmak, müzakere etmek’ (KırgY.), KrçBalk. *keñeş-* ‘danışmak, istişare etmek’ (KbalkTav.), Nog. *keñeş-* ‘danışmak’, KrmTat. *keñeş-* ‘görüşmek, müzakere etmek, müşavere etmek’ (KrmTatAGU.), Kara. *keneşlen-* ~ *k’en’aş’lan-* ‘danışmak, müzakere etmek’ (KaraT.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *kēñeş-* ‘danışmak, konuşmak’ (Uyg., UygJar.), Özb. *kengaş-* ‘danışmak, istişare etmek’ (ÖzbBrov.), SUyg. *keñeş-* ‘danışmak’ (SUygMal.), Kklp. *keñeş-* ‘danışmak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. - , AltTel. - , Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *kanaşla-* ‘görüşmek, müzakere etmek’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

mañra-

mañra- ‘bağırmaq’ / *müñre-* ‘böğürmek, melemek’ (EDPT 770b); *mañra-* ‘melemek’ (VEWT 327a) / **möñre-* ‘böğürmek’ (VEWT 342a); *mañra-* ‘bağırmaq’ (DTS 337b) / *müñrā-* ‘böğürmek, kükremek’ (DTS 353b); *banla-* ‘yüksek sesle bağırmaq’ (< *mā* (: veya *mañ*) + *kır-* *a-*), (TKBS 112a); *mañra-* ‘böğürmek, melemek, kükremek’ / *möñire-* ‘böğürmek, melemek, kişnemek’ (< *mañ* + -(i)r + -a-), (ESTYa VII 41)

ETü.: Orh. - , EUyg. *mañra-* ‘bağırmaq’ (M I, M III, MNB), Kar. *mañra-* ‘bağırmaq’ (DLT); **OTü.:** Har. *bañla-* ‘çağırmaq’ (ME), *mañla-* ‘bağırmaq’ (KE, HŞ); Kıp. *mañra-* ‘melemek’ (CCG), *bañla-* ‘bildirmek, haber vermek, ezan okumak’ (İd.), *mañla-* ‘bağırmaq, ezan okumak’ (Tuh.), *mağla-* ‘ezan okumak’ (Kav.), *banla-* ‘ezan okumak’ (Bul.), *mañ bir-* ‘ezan okumak’ (İM); Çağ. *mañra-* ‘(inek, koyun vb. için) melemek’ ~ *muñra-* ‘(insan için) mızırdanmak, mırıldanmak’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *bañla-* ‘ezan okumak, seslenmek, bağırmaq’ (YED), (Osm.) - , (TTü.) *banla-* ‘horoz ötmek; bağırmaq’ (TS, SDD), *bañla-* ‘yüksek sesle bağırmaq; ezan okumak; gürllemek’ (TarSöz.), *banla-* ~ *bañla-* ~ *banna-* ~ *bayña-* ~ *bayna-* ‘horoz ötmek; bağırmaq, haykırmak; anırmak; şaşmak; sayıklamak; gizlenmesi gereken, söylenmeyecek şeyi söyleyivermek’ (DS); Gag. - ; Az. *banla-* ‘ötmek’ (Az.,

AzRus.); Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *möger-* ~ *mönger-* ‘böğürmek’ (TatG.), Bşk. *möñöre-* ‘çok fazla ses çıkarmadan bağırarak (sığır için); yavaşça terennüm etmek’ (BşkUra.), Kzk. *möñire-* ‘böğürmek’ (KzkM.), Kırg. *maara-* ‘melemek’ (KırgY.), KrçBalk. *mañıra-* ‘melemek’ (KbalkTav.), Nog. *müñire-* ‘böğürmek’ (NogBask.), KrmTat. *mañra-* ‘melemek’ (KrmTatAGU.), Kara. *muñra-* ‘bağırarak, kükremek’ (KaraK.), Kmk. *mañıra-* ‘melemek, böğürmek’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. - , Özb. *ma’ra-* ‘melemek, böğürmek’ (ÖzbBrov.), SUyg. *mañra-* ~ *moñra-* ‘böğürmek’ (SUygMal.), Kklp. *mañıra-* ‘melemek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *maala-* ‘melemek, bağırarak’ (TuvTen.), Alt. *maara-* ‘(koyun için) melemek’ (AltBT.), AltTel. *maara-* ‘(koyun, kuzu için) melemek’ (TeleRus.), Şor *maakta-* ‘melemek’ (ŞorKA.), Hak. *mañra-* ~ *mara-* ‘melemek’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *merle-* ‘(koyun için) melemek’ (HalDT.); **Çuv.:** *makır-* ‘melemek, böğürmek, ağlamak, sızlamak’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *möñüree-* ‘bağırarak, böğürmek’ (YakSlept.).

on-

on- ‘iyileşmek, başarılı olmak, zenginleşmek’ (EDPT 168b); *on-* ~ *oñ-* ‘düzelmek, iyileşmek’ (DTS 367a); (KEWT 267b); *on-* ‘(iş) düzeltmek’ (< *oñ-*), (TKBS 625a); *oñ-* ‘düzelmek, iyileşmek, ayarlamak’ (ESTYa I 457)

ETü.: Orh. - , EUyg. *on-* ‘(iş için) düzeltmek, şifa bulmak’ (M I, U II), Kar. *on-* ‘zenginleşmek, başarılı olmak’ (KB); **OTü.:** Har. - ; Kıp. *oñ-* ‘(iş için) düzeltmek, felah bulmak’ (İd., Tuh.), Çağ. *oñal-* ‘düzelmek, iyileşmek’ (ÇağAbuş.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *oñ-* ‘iyi olmak, iyileşmek, düzeltmek; feyiz ve bereket bulmak’ (DK, YED, SN, YZ), (Osm.) *on-* ‘iyi olmak, şifa bulmak, düzeltmek’ (LOsm.) *oñ-* ‘doğrulmak, iyiye gitmek’ (Men.), (TTü.) *on-* ‘daha iyi bir duruma girmek, salah bulmak; eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak, mesut olmak; hastalıktan, dertten kurtulmak, şifa bulmak, felah bulmak, iflah olmak’ (TS), *oñ-* ~ *uñ-* ‘iyileştirmek, şifa, salah bulmak, uygun olmak, uygun gelmek, iflah olmak, feyiz ve bereket bulmak, düzeltmek’ (TarSöz.), *oñ-* ~ *un-* ‘iyileşmek, rahata kavuşmak’ (DS), *on-* ~ *un-* ‘iyi olmak, şifa bulmak; felah bulmak, mesut olmak’ (SDD), Gag. *on-* ‘yardım istemek’ (GagBask.), Az. - , Tkm. - ; **KTü.:** Tat. - , Bşk. *uñ-* ‘yetişmek, erişmek, kavuşmak, nail olmak, başarı kazanmak’ (BşkUra.), Kzk. *oñal-* ‘semirmek; iyileşmek, düzeltmek,

yoluna girmek' (KzkM.), Kırg. *oŋ-* 'muvaffak olmak, başarıyla sonuç vermek' (KırgY.), KrçBalk. *oŋ-* 'refaha ermek, mutlu olmak, başarı kazanmak, başarılı olmak' (KbalkTav.), Nog. *oŋar-* 'düzeltmek, onarmak' (NogBask.), KrmTat. *oŋ-* 'başarılı olmak, başarıyla sonuçlanmak' (KrmTatAGU.), Kara. *oŋgal-* 'iyileşmek' (KaraT., KaraH.), Kmk. *oŋ-* 'muvaffak olmak, başarılı olmak, sonuç vermek' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *oŋ-* 'başarılı olmak' (YUygN.), *oŋla-* ~ *oŋŋa-* 'düzeltmek, onarmak, iyileştirmek, düzene dokmak' (UygJar.), Özb. *ongla-* 'düzeltmek, onarmak, iyileştirmek' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *oŋal-* 'düzelmek, iyileşmek' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *oŋdo-* 'bir şeyi sağ eliyle yapmak; düzeltmek; anlamak, benimsemek' (AltBT.), AltTel. *oŋdo-* 'düzeltmek, onarmak' (TeleRus.), Şor *oŋdayla-* 'iyileştirmek, ıslah etmek, onarmak, düzeltmek, düzenlemek' (ŞorKA.), Hak. *oŋdayla-* 'onarmak, düzeltmek, tamir etmek; *mec.* ilişkileri düzeltmek, yerine oturtmak' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

tin-

tin- (?d-) 'nefes almak; sakin veya istirahatte olmak; (yağmur vs. için) dinmek' (EDPT 514a); *tin-* 'dinlenmek; derin nefes almak' (VEWT 478a); *tin-* 'nefes almak; dinlenmek; sakinleşmek' (DTS 567b); *din-* 'dinmek, tükenmek' (< *tīŋ-*) (KEWT 128a); *din-* 'sona ermek, bitmek, durmak; (ses) susmak; kesilmek' (TKBS 285b); *dīn-* 'dinmek, tükenmek; istirahat etmek' (ESTYa III 341)

ETü.: Orh. - , EUyg. *tin-* 'hafiflemek, yatıştırmak; dinlenmek' (U I ,U III, U IV, TT III, AY), Kar. *tin-* '(yağmur için) dinmek; iç çekmek; dinlenmek, susmak' (DLT, KB); **OTü.:** Har. *tin-* 'dinmek, durmak, rahatlama, sakinleşmek' (KE, HŞ), *tin-* ~ *tīŋ-* 'dinmek, kesilmek, durmak' (MM), *tīŋ-* 'dinmek, durmak, kesilmek' (NF), Kıp. *tin-* 'dinlenmek' (CCG), *tīŋ-* 'istirahat etmek, dinlenmek' (İd.), *tin-* 'solumak, susmak, söylemek, alıkoymak, eğlendirmek' (Tuh., Mec.), Çağ. *tin-* 'dinlenmek, istirahat etmek' (ÇağAbuş); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *diŋ-* 'susmak, sakinleşmek' (SN), (Osm.) *din-* 'sakin olmak, sükun bulmak' (LOsm., Men.), (TTü.) *din-* 'sona ermek, bitmek, durmak; kar ve yağmurun yağması, rüzgârın esmesi kesilmek veya durmak; iyileşmek' (TS), *diŋ-* 'sakin olmak, susmak' (TarSöz.), *din-* ~ *diŋ-* 'çok yorulup iş göremez hale gelmek; durmak; dudmak' (DS), Gag. *din-* 'yorulmak; kesilmek, sona

ermek' (GagBask.), Az. *diş-* 'ara vermek, sakitleşmek' (AzDia.), Tkm. *dîn-* 'kurtulmak; bitirmek, sona erdirmek; dinmek, durmak; rahatlamak, yatışmak, susmak, sakinleşmek' (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *tin-* 'dinlenmek, sakinleşmek' (TatG.), Bşk. *tinislan-* 'rahatlamak, sakinleşmek, yatışmak, sessizleşmek' (BşkUra.), Kzk. *tin-* 'dinmek, ara vermek' (KzkM.), Kırg. *tin-* 'dinlenmek, rahat etmek; nefes almak' (KırgY.), KrçBalk. *tin-* 'sakinleşmek, durulmak, dinmek; bitmek' (KbalkTav.), Nog. *tinşay-* 'dinlenmek, istirahat etmek' ~ *tinisla-* 'nefes almak; dinlenmek, istirahat etmek' (NogBask.), KrmTat. *tin-* 'dinmek; çökelmek, dibe çökmek' (KrmTatAGU.), Kara. *tin-* 'solumak; sakinleşmek'; dinlenmek; durmak, sona ermek; susmak' (KaraT., KaraH., KaraK.), Kmk. *tin-* 'bitmek, durmak, kesilmek, dinmek' ~ *tinçay-* 'dinlenmek, istirahat etmek; avunmak, teskin olmak, yatışmak; rahat etmek' (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *tin-* 'avunmak, teskin olmak, rahat etmek' (Uyg., UygLo.), Özb. *tin-* 'dinmek, bitmek, sona ermek, dinlenmek' (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *tin-* 'dinlenmek, sona ermek' (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *tin-* 'nefes almak' (TofRas.), Tuv. *tin-* 'nefes almak' (TuvTen.), Alt. *tin-* 'nefes almak' (AltBT.), AltTel. *tin-* 'nefes almak' (TeleRus.), Şor *tinan-* 'dinmek, yatışmak, teskin olmak, teselli bulmak, avunmak' (ŞorKA.), Hak. *tinan-* 'dinlenmek, ara vermek; sakinleşmek, rahatlamak' (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *tun-* 'nefes almak' (YakSlept.).

siş-

siş- 'bir şeye batırmak, emilmek, hazmetmek' (EDPT 833b); *siş-* 'sinmek, nüfuz etmek' (VEWT 418a); *siş-* 'emmek; sindirmek; gizlenmek' (DTS 500b); *sin-* 'saklanmak, sinmek' (< * *siş-*), (KEWT 304b); *sin-* 'gizlenmek, saklanmak' (< *sin(g)-*), (TKBS 783a); *siş-* 'sinmek, nüfuz etmek; gizlenmek' (ESTYa VII 280)

ETü.: Orh. - ; EUyg. *siş-* 'kapılmak, kendine katmak; hazmolunmak, sindirmek' (AY), Kar. *siş-* 'hazmolmak; batmak' (DLT), *siş-* 'makbule geçmek, işe yaramak' (KB), *siş-* 'gizlenmek, saklanmak' (AtH.); **OTü.:** Har. *siş-* 'sinmek, içe işlemek' (ME, KE, NF), Kıp. *siş-* 'kendine katmak, hazmolunmak' (CCG), *siş-* 'gizlenmek için bir yere sinmek, yatmak' (İd.), *siş-* 'hazmolunmak' (Tuh.), Çağ. *siş-* 'kendine katmak, içine dalmak, hazmolunmak' (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *siş-* 'hoşa gitmek; saklanmak; hazmolunmak' (SN), (Osm.) *siş-* 'hazmolunmak, gizlenmek'

(Men.), (TTü.) *sin-* ‘kendini göstermemek için büzülmek, saklanmak, pusmak; korku, yılgınlık vb. sebeplerle konuşmamak, hareket etmemek veya tepki göstermemek; hiç çıkmayacak veya güç çıkacak biçimde işlemek, nüfuz etmek; huy, alışkanlık vb. iyice yerleşmek’ (TS, DS), *siη-* ‘hazmolunmak, vücuda mal olmak; nüfuz etmek, tesir etmek, yerleşmek; hoşla gitmek, içine sinmek, yaramak; gizlenmek, saklanmak, yer tutmak’ (TarSöz.), Gag. *sin-* ‘sinmek, gizlenmek’ (GagBask.), Az. *sin-* ‘sinmek, gizlenmek’ (Aze.), Tkm. *siη-* ‘sindirilmek, hazmolmak; sinmek, sızmak’ (TkmBKH.), TkmTek.); **KTü.:** Tat. *seη-* ‘sinmek, içe işlemek’, Bşk. - , Kzk. *siη-* ‘sinmek, içe işlemek’, Kırg. *siη-* ‘emmek; sokulmak; sindirmek’, KrçBalk. *siη-* ‘emilmek, sinmek; kök salmak, yerleşmek; geçmek, girmek, sızmak, kökleşmek’ (KbalkTav.), Nog. *siη-* ‘sinmek, emmek; gizlenmek’ (NogBask.), KrmTat. *siη-* ‘emmek; sızmak’ (KrmTatAGU.), Kara. *sin-* ‘emmek; işgal etmek’ (KaraH., KaraT.), Kmk. *siη-* ‘emmek; sindirmek, hazmetmek; kök salmak’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *siη-* ‘sinmek, hazmetmek’ (Uyg., UygJar.), Özb. *sing-* ~ *singi-* ‘emmek; sindirmek; nüfuz etmek’ (ÖzbBrov.), SUyg. *seηer-* ~ *siη-* ‘emmek; nüfuz etmek; sindirmek’ (SUygMal.), Kklp. *siη-* ‘emmek, sinmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - Tuv. *siη-* ‘hazmetmek, sindirmek’ (TuvTen.), Alt. - , AltTel. - , Şor *siη-* ‘sinmek; emilmek, içilmek’ (HakBask.), Hak. *siη-* ‘sinmek; emilmek, içilmek’ (HakBask.); **Sal.:** *siη-* ‘emmek; nüfuz etmek’ (SalTen.); **Hal.:** *sin-* ‘kaçmak, gizlenmek’ (HalDT.); **Çuv.:** - , **Yak.:** *iη-* ‘emmek, içe işlemek’ (YakSlept.).

siηile-

siηile- ‘ağlamak, inlemek’ (< *siη* ‘uğuldama sesi’), (EDPT 840a); *siηile-* ~ *sıηıla-* ‘ulumak; ağlamak’ (DTS 504b);

ETü.: Orh. - , EUyg. *siηile-* ‘hıçkırma hıçkırma ağlamak, ağlayıp sızlamak’ (AY), Kar. *siηile-* ‘(köpek için) soğuktan ağlamak, (su için) donmak üzere olmak’ (DLT); **OTü.:** Har. *siηle-* ‘sızlanmak’ (ME), Kıp. *siηilde-* ‘(köpek için) açlıktan havlamak’ (İd.), Çağ. - , *siηren-* ‘sessizce ağlamak’ (ÇağAbuş.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *siηle-* ‘sızlamak, ağlamak’ (DK), (Osm.) *sinle-* ‘hayvanın gizli ve sinsi sinsi inlemek, ulumak’ (LOsm., Men.), (TTü.) *siηile-* ~ *siηle-* ~ *sinle-* ~ *siηilde-* ‘inilti ses çıkarmak’ (TarSöz.), *sinile-* ~ *siğile-* ‘hafif seyle inleyerek ağlamak’ (DS), *siğele-* ~ *sinile-* ~ *sinle-* ‘hafif sesle

acıklı acıklı ağlamak; acı duyan köpek kesik kesik bağırmak' (SDD), Gag. - , Az. - , Tkm. - ; **KTü.**: - ; **DTü.**: - ; **KDTü.**: - ; **Sal.**: - ; **Hal.**: - ; **Çuv.**: - ; **Yak.**: - .

tañla-

tañla- 'şaşırmak, hayret etmek; hayran olmak; seçmek' (< *tañ* 'hayret, şaşılacak şey'), (EDPT 521a); *tañla-* 'şaşmak, hayret etmek' (DTS 533b); *tanla-* 'şaşmak, şaşırmak' (< *tang* 'olağan üstü, az rastlanan' + *la-*), (TKBS 857a)

ETü.: Orh. - , EUyg. *tañla-* 'merak etmek, şaşırmak' (U III, AY), Kar. *tañla-* 'şaşırmak' (DLT, KB); **OTü.**: Har. *tañla-* 'şaşırmak' (ME, KE, HŞ); Kıp. *tañla-* ~ *tanla-* 'şaşırmak, hayret etmek' (CCI, CCG), *tañla-* 'şaşırmak, hayret etmek' (İd.), *tanla-* 'şaşırmak, hayret etmek' (Mec.); Çağ. *tañla-* ~ *tanla-* 'şaşırmak, hayret etmek' (ÇağSeng.); **YTü.**: BTü.: TTü. (EAT) *tañla-* 'hayrette kalmak, hayran olmak' (SN, YZ, YED), (Osm.) *danla-* 'şaşırmak, hayret etmek' (Men.), (TTü.) *tanla-* 'şaşmak, şaşırmak' (TS, DS), *danla-* ~ *tañla-* 'taaccüp etmek, şaşamak, garip görmek' (TarSöz.), *danla-* 'şaşmak' (SDD); Gag. - ; Az. - ; Tkm. - ; **KTü.**: Tat. - , *tañ kal-* 'hayret etmek' (TatG.), Bşk. *tañlan-* 'şaşırmak, tuhaf karşılamak, hayrete düşmek' (BşkUra.), Kzk. *tañda-* 'şaşırmak, hayret etmek' (KzkM.), Kırg. *tañdan* ~ *tañırka-* 'şaşırmak, hayret etmek' (KırgY.), KrçBalk. *tañla-* 'seçmek, ayıklamak' (KbalkTav.), Nog. *tañla-* 'seçmek' (NogBask.), KrmTat. - , Kara. *tañ-* 'şaşmak, hayret etmek' (KaraK.), *tanlat-* 'şaşırmak, hayret etmek' (KaraH.), Kmk. *tañla-* 'seçmek, seçip ayırmak; ayıklamak' (KmkB.; **DTü.**: YUyg. - , *tañ kal-* 'hayret etmek' (YUygN.), Özb. - , *tong kal-* 'şaşırmak, hayret etmek' (ÖzbBrov.), SUyg. - ; fakat *tañ keyka-* 'şaşırmak, hayret etmek' (SUygMal.), Kklp. *tañlan-* 'şaşırmak, hayret etmek' (KklpBask.); **KDTü.**: Tof. - , Tuv. - , Alt. *tañarka-* ~ *tañarkaş-* 'şaşırmak' (AltBT.), AltTel. - , Şor *tañzın-* 'şaşırmak, hayret etmek' (ŞorKA.), Hak. *tañna-* 'şaşırmak, hayrete düşmek' (HakBask.); **Sal.**: *tañna-* 'seçmek' (SalTen.); **Hal.**: - ; **Çuv.**: - ; **Yak.**: - .

tarma-

tarma- ‘tırmalamak, kaşımak; tırmıklamak’(< *tarım* ‘dağılım, bölüşüm’), (EDPT 550a); *tarma-* ‘tırmıklamak, tırmalamak’ (VEWT 465a); *tarma-* ‘kazımak, tırmalamak’ (DTS 537a); *dırma-* ‘tırmalamak, kaşımak’ (ESTYa III 345)

ETü.: Orh. - ; EUyg. - ; Kar. *tarma-* ‘kaşımak’ (DLT); **OTü.:** Har. - , *tırmarla-* ‘tırmalamak’ (NF); Kıp. *tırna-* ~ *tırma-* ‘kaşımak’ (Tuh.); Çağ. *tırma-* ‘kaşımak’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.) *tırmala-* ‘kaşımak, kazımak, tırmaklamak’ (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *tırmala-* ‘tırnaklarıyla çizmek veya hırpalamak, tırmaklamak, tırmıklamak, cırmalamak; mec. rahatsız etmek’ (TS); Gag. *tırmala-* ‘tırmalamak’ (GagBask.); Az. *cırmağla-* ‘tırmalamak, tırmaklamak’ (Aze.), Tkm. *dırma-* ‘yeri eşmek, kazmak; mec. sıkılganlık ya da beceriksizlik sebebiyle yeri eşelemek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *tırna-* ‘tırmalamak’ (TatG.), Bşk. *tırma-* ‘tırmıklamak, ekin toplamak, tırmıklamak, toprağı yumuşatmak’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *tırna-* ‘tırmalamak’ (KzkM.), Kırg. *tırna-* ‘tırmalamak’ (KırgY.), KrçBalk. *tırna-* ‘tırmalamak’ (KbalkTav.), Nog. - , KrmTat. *tırna-* ‘tırmalamak, tırmaklamak; tırmıklamak’ (KrmTatAGU.), Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *tarmili-* ~ *tirmili-* ‘tırmalamak’ (YUygN.), Özb. *tırna-* ‘tırmalamak’ (ÖzbBrov.), SUyg. *tırna-* ‘tırmalamak’ (SUygMal.), Kklp. *tırna-* ‘tırmalamak, tırmaklamak; tırmıklamak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *dırba-* ‘tırmalamak’ (TofRas.), Tuv. *dırba-* ‘tırmalamak’ (TuvTen.), Alt. *tırma-* ‘kaşımak, tırmaklamak’ (AltBT.), AltTel. *tırma-* ‘tırmalamak, kaşımak’ (TeleRus.), Şor *tırbakta-* ‘tırmalamak, tırmaklamak’ (ŞorKA.), Hak. *tırba-* ‘kaşımak, tırmalamak, tırmıklamak’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *çirmala-* ‘tırmalamak, çimdikleme’ (ÇuvYeg.); **Yak.:** *tarbaa-* ‘kazımak, kaşımak’ (YakSlept.), *tarbā-* ‘kazımak, kaşımak’ (YakDolg.).

toŋ-

toŋ- (d-) ‘donmak’ (EDPT 515a); *toŋ-* ‘donmak’ (VEWT 488b); *toŋ-* ‘donmak’ (575a); *don-* ‘donmak’ (< **toŋ-*), (KEWT 132b); *don-* ‘donmak’ (< *toŋ-*), (TKBS 298b); *toŋ-* ‘donmak’ (ESTYa III 266)

ETü.: Orh. - , EUyg. *toŋ-* ‘donmak’ (IrkB.); Kar. *toŋ-* ‘donmak’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *toŋ-* ‘donmak’ (HŞ), Kıp. *toŋ-* ‘donmak’ (CCG), *toŋ-* ‘donmak, buz olmak’ (İd., Tuh.), Çağ. *toŋ-* ‘donmak’ (ÇağAbuş., ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) - , (Osm.)

doη- ‘donmak, buz tutmak’ (Men.), (TTü.) *don-* ‘sıvı, soğğun etkisiyle katı duruma gelmek, buz tutmak; yaşamını yitirmek, soğuktan ölmek; çok üşümek; bitki soğuktan zarar görmek, yararlanılmaz duruma gelmek; kimyasal bir etki ile katılaşmak; eriyik durumda bulunan bir metal katı duruma geçmek; beklenmedik bir durum karşısında birden hareketsiz kalmak; gelişmemek, yeniliklere açık olmamak (TS), *don-* ~ *ton-* ‘donmak, üşümek, katılaşmak’ (DS); Gag. *don-* ‘donmak; *mec.* donakalmak’ (GagBask.), Az. *don-* ‘donmak; *mec.* donakalmak’ (Aze.), Tkm. *doη-* ‘donmak, buz tutmak; üşümek; katılaşmak’ (TkmBKH., TkmTek.); **KTü.:** Tat. *ton-* ‘donmak; çökmek; kulak sağırlaşmak; göz görmez olmak’ (TatG.), Bşk. *ton-* ‘mat olmak, sönük olmak, bulanık olmak’ (BşkUra.), Kzk. *toη-* ‘buz tutmak; katılaşmak; donakalmak’ (KzkM.), Kırg. *toη-* ‘donmak, soğuktan sertleşmek’ (KırgY.), KrçBalk. - ; Nog. *toη-* ‘donmak; buz tutmak’ (NogBask.), KrmTat. *toη-* ‘donmak (KrmTatAGU.), Kara. *ton-* ‘donmak, buz tutmak’ (KaraK.), Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *toη-* ‘donmak; buz tutmak’ (Uyg., UygLo., UygJar.), Özb. *tong-* ‘donmak; buz tutmak; soğuktan sertleşme’ (ÖzbBrov.), SUyg. *toη-* ‘donmak; buz tutmak’, Kklp. *toη-* ‘donmak; buz tutmak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *doη-* ‘donmak; buz tutmak’, Tuv. *doη-* ‘donmak; buz tutmak’, Alt. *toη-* ‘donmak; buz tutmak; soğuktan sertleşme’ (AltBT.), AltTel. *toη-* ‘donmak; buz tutmak’ (TeleRus.), Şor *toη-* ‘donmak; buz tutmak’ (ŞorKA.), Hak. *toη-* ‘donmak; buz tutmak’ (HakBask.); **Sal.:** *toη-* ‘donmak; buz tutmak’; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *şın-* ‘donmak’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** *toη-* ‘donmak; buz tutmak’ (Yak., YakDolg.).

unit-

unit- ‘unutmak’ (EDPT 179b); *unit-* ~ *unut-* ‘unutmak’ (VEWT 514b); *unit-* ~ *unut-* ‘unutmak’ (DTS 612b); *unut-* ‘unutmak’ (KEWT 337a); *unut-* ‘aklında kalmamak, hatırlamamak’ (< **u-* ‘kudreti olmak, gücü yetmek’ + -*n-ı-t-*), (TKBS 968b); *unut-* ‘unutmak’ (< **un-*), (ESTYa I 597)

ETü.: Orh. - , EUyg. *unit-* ‘unutmak’ (Huast., TT III, U II, AY, MNB, KİP), Kar. *unit-* ~ *unut-* ~ *anut-* ‘unutmak’ (DLT), *unit-* ‘unutmak’ (KB), *unit-* ~ *unut-* ‘unutmak’ (AtH.); **OTü.:** Har. *unut-* ‘unutmak’ (ME, KE, MM), *unit-* ~ *unut-* ‘unutmak’ (HŞ, NF), Kıp. *unut-* ‘unutmak’ (CCI, CCG, Mec., İM, Tuh., Bul., Dür.), *unut-* ‘unutmak’ (İd., Kav.), Çağ. *unut-* ‘unutmak’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *unit-*

‘unutmak’ (SN), *unut-* ‘unutmak’ (YZ, MT, İN), (Osm.) *unut-* ‘unutmak’ (Leh., LOsm., Men.), (TTü.) *unut-* ‘aklında kalmamak, hatırlamamak; bir şeyi dalgınlıkla bir yerde bırakmak; bir şeyi yapamaz duruma gelmek; bağışlamak; gereken önemi vermemek, üstünde durmamak; hatırdan, gönülden çıkarmak’ (TS), Gag. *unut-* ‘unutmak’ (GagBask.), Az. *unut-* ‘unutmak’ (Aze.), Tkm. *unut-* ‘unutmak’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *onit-* ‘unutmak’ (TatG.), Bşk. *onot-* ‘unutmak’ (BşkUra.), Kzk. *umit-* ‘unutmak’ (KzkM.), Kırg. *unut-* ‘unutmak’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. *umit-* ‘unutmak’ (NogBask.), KrmTat. *unut-* ‘unutmak’ (KrmTatAGU.), Kara. *unut-* ‘unutmak’ (KaraT., KaraH., KaraK.), Kmk. *unut-* ‘unutmak’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *unut-* ‘unutmak’ (Uyg., UygLo.), *unut-* ~ *onut-* ~ *onat-* ‘unutmak’ (UygJar.), Özb. *unut-* ‘unutmak’ (ÖzbBrov.), SUyg. *unut-* ‘unutmak’ (SUygMal.), Kklp. *umit-* ‘unutmak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *ut-* ‘unutmak’ (TofRas.), Tuv. *ut-* ‘unutmak’ (TuvTen.), Alt. *undu-* ~ *unut-* ‘unutmak’ (AltBT.), AltTel. *undi-* ‘unutmak’ (TeleRus.), Şor *undut-* ‘unutmak’ (ŞorKA.), Hak. *umdu-* (hlk.) ~ *undu-* ~ *undugla-* ‘unutmak’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** *umun-* ‘unutmak’ (YakSlept.).

ün-

ün- ‘yükselmek; (bitki için) filizlenmek; ayağa kalkmak’ (EDPT 169a); *ön-* ‘büyümek’ (VEWT 372a); *ön-* ‘ortaya çıkmak; artmak, büyümek; kalkmak’ (DTS 385a); *ön-* ‘yükselmek, çıkmak; büyümek’ (ESTYa I 530)

ETü.: Orh. *ün-* ‘çıkma’ (Yen, KÇ), EUyg. *ün-* ‘çıkma, yükselmek, doğrulmak’ (İrkB., M I, M III, U I, U II, TT I, TT III, TT IV, TT V, KİP, AY), Kar. *ün-* ‘büyümek, çıkmak, (bitki için) yetişmek’ (DLT, KB); **OTü.:** Har. *ün-* ‘(bitki için) yetişmek, büyümek, ortaya çıkmak’ (ME, MM, KE, HŞ), Kıp. *ün-* ‘ortaya çıkmak, -den kaynaklanmak’ (CCG), *ün-* ‘büyümek, yetişmek; neticelenmek’ (İd.), *üñ-* ‘doğrulmak’ (Tuh.), Çağ. *ün-* ‘büyümek, yetişmek, çoğalmak’ (ÇağSeng.); **YTü.:** BTü.: TTü. (EAT) - , (Osm.) - , (TTü.) *üne-* ‘gelişmek, büyümek’ (SDD); Gag. - ; Az. - ; Tkm. *ön-* ‘doğmak, bitmek, yetişmek, ortaya çıkmay, büyümek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. - , Bşk. - , Kzk. *ön-* ‘artmak, çoğalmak; başarılı olmak’ (KzkM.), Kırg. *ön-* ‘bitmek, büyümek; muvaffak olmak; ödemek (borçlar için)’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. *ün-* ‘büyümek, filizlenmek’ (Uyg.,

UygLo., UygJar.), Özb. *un-* ‘artmak, büyümek, filizlenmek; doğmak’ (ÖzbBrov.), SUyg. *un-* ~ *ün-* ‘çıkmaq, yükselmek’ (SUygMal.), Kklp. *ön-* ‘büyülemek, gelişmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *ün-* ‘çıkmaq, yükselmek; tırmanmaq; büyülemek; doğmaq’ (TofRas.), Tuv. *ün-* ‘çıkmaq; büyülemek; (bitki için) yeşermek’ (TuvTen.), Alt. *öñdöy-* ‘yükselmek, havaya uçmaq, çıkmak’ (AltBT.), AltTel. - , Şor - , Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

yañıla-

yañıla- ‘yenilemek’ (< *yañı* ‘yeni’), (EDPT 952); - fakat **yanki* ‘yeni’ (< *yan* ‘taraf’ + sıfat *-ki*), (VEWT 185b); *yañıla-* ‘yenilemek’ (DTS 234a); - fakat *yeni* ‘yeni’ (< **yāñ* + *kı*), *yenile-* ‘bir kimse veya bir şeyin yerine yenisini koymak; bir işi bir kez daha yapmak, tekrar etmek’ (< *yangı* + *le-*), (TKBS 1122a); *yañıla-* ‘yenilemek’ (< *yañı* ‘yeni’), (ESTYa IV 125)

ETü.: Orh. - , EUyg. *yañılayu* ‘tekrar, yeniden’ (KarB. I), Kar. *yañıla-* ‘yenilemek’ (DLT); **OTü.:** Har. *yañıla-* ‘yenilemek’ (ME, HŞ); Kıp. *yañla* ‘yine, yeniden’ (CCG), *yañıla-* ‘yenilemek’ (İd., İM), *yeñile-* ‘yenilemek’ (Tuh.); Çağ. *yañlap* ‘yenileyip’ (ÇağAbuş.), *yeñle* ‘yeniden’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yeñile-* ‘yenilemek’ (YZ), (Osm.) *yeñile-* ‘yenilemek, tazelemek, tekrar etmek’ (Men.), (TTü.) *yenile-* ‘bir kimse veya bir şeyin yerine yenisini koymak; hastalık tekrarlamak’ (TS); Gag. *yenile-* ‘yenilemek’ (GagBask.); Az. *yênile-* ‘yenilemek, canlandırmak, tazelemek’ (Aze.); Tkm. - ; **KTü.:** Tat. *yañart-* ‘yenilemek’ (TatG.), Bşk. *yañırt-* ‘yenilemek, yeni yapmak; bir şeyler bittiğinde ilave etmek, üzerine ekleyip hazır etmek’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *jañala-* ‘yenilemek’ (KzkM.), Kırg. *jañıla-* ‘yenilemek’ (KırgY.), KrçBalk. *cañırt-* ‘yenilemek’ (KbalkTav.) , Nog. *yañırt-* ‘yenilemek’ (NogBask.), KrmTat. *yañart-* ~ *yañır-* ‘yenilemek’ (KrmTatAGU.), Kara. *yang’ır-* ~ *yang’ırt-* ‘yenilemek’ (KaraT., KaraH.), Kmk. *yañır-* ‘tazeleşmek, dinçleşmek, yenilenmek, restore edilmek; yeniden başlamak, tekrar başlamak; yerine geçirilmek, yerine konmak, değişmek’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yeñgüşli-* ‘yenilemek’ (Uyg., UygJar.), Özb. *yangıla-* ‘yenilemek’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *jañala-* ‘yenilemek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. - , Alt. *cañıla-* ‘yenilemek’ (AltBT.), Şor *nañıla-* ‘yenilemek’ (ŞorKA.), AltTel. *d’añırt-* ‘yenilemek’ (TeleRus.), Hak.

naala- ‘yenilemek, yeniden yapmak’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** *yengile-* ‘yenilemek’ (HalDT.); **Çuv.:** *şinel-* ‘yenilemek’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

yañıl-

yañıl- ‘yanılmak, hata yapmak’ (< *yañ-* ‘hataya yol açmak’), (EDPT 951a); *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (VEWT 186b); *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (DTS 234a); *yanıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (< **yañ-*), (KEWT 351a); *yanıl-* ‘tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak; sonucunu düşünmeden veya bilmeden uygunsuz bir davranışta bulunmak’ (< **ya-* ‘yanlış bir şey yapmak’ + *ng* + (*i*)*l-*), (TKBS 1057b); *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (**yañ-*), (ESTYa IV 120)

ETü.: Orh. *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KT, BK, T, O.), EUyg. *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (ŞU, Huast., U II, U IV, AY, MNB, BrahMau.), *yagıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (HamTouHou), Kar. *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (DLT, KB, AtH.); **OTü.:** Har. *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (ME, KE, NF), *yañıl-* ~ *yañla-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KE); Kıp. . *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (CCI, CCG, Bul.), *yañal-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (İd.), *yañlış-* ‘(Trkm.) yanılmak, hata yapmak’ (Tuh.), *yagıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (Tuh.); Çağ. *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (ÇağSeng.); **YTü.:** **BTü.** TTü. (EAT) *yañıl-* ‘şaşırmak, yanılmak’ (DK, SN, YZ), (Osm.) *yanıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (Leh.), *yañıl-* ‘yanlış yapmak, hata etmek’(Men.), (TTü.) *yanıl-* ‘tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak;. sonucunu düşünmeden veya bilmeden uygunsuz bir davranışta bulunmak’ (TS), *yağal-* ‘yanılmak, kandırılmak’ (DS) Gag. *yanıl-* ‘yanılmak, hata etmek’ (GagBask.), Az. *yanıl-* ‘yanılmak’ (Aze.), Tkm. *yanlış-* ‘yanılmak’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yalğış-* ‘yanılmak’ (TatG.), Bşk. *yañılış-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (BşkUra.), Kzk. *jañılıs-* ~ *jañıl-* ‘yanılmak’ (KzkM.), Kırg. *jañıl-* ~ *jañılış-* ‘yanılmak’ (KırgY.), KrçBalk. *cañıl-* ‘yanılmak’ (KbalkTav.), Nog. *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (NogBask.), KrmTat. *yañlış-* ‘yanılmak’ (KrmTatAGU.), Kara. *yangıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraT., KaraH.) ~ *yangılıs-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraH.), *yağıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ ~ *yağılış-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraT.) ~ *yanıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraK.), Kmk. *yañıl-* ‘yanılmak’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yèñil-* ‘yanılmak’

(YUygN.), Özb.: *yangliš-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (ÖzbBrov.), SUyg.: - , Kklp.: *yañıl-* ‘yanılmak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - , Tuv. *ças-* ‘yanılmak’ (TuvTen.), Alt. *cañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (AltBT.), AltTel. *d’as-* ‘yanılmak’ (TeleRus.), Şor *naal-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (ŞorKA.), Hak. - ; **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *yñiş-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

yañkula-

yañkula- ‘yankılamak’ (< *yañku* ‘yankı’), (EDPT 949b); *yañkula-* ‘yankı yapmak’ (DTS 234b); - fakat *yankı* ‘yankı’ (< **yañ* ‘ses’), (KEWT 351a); *yankıla-* ‘sesi geri çevirmekü yankı durumunda geri dönmek’ (< *yankı* + *la-*), (TKBS 1060a); *yañla-* ‘yankı yapmak’ (< *yañ* ‘yansıma, sözcük’), (ESTYa IV 122)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *yañkula-* ‘yankılamak’ (DLT, KB); **OTü.:** - ; **YTü.:** **BTü.:** TTü. (EAT) *yañılan-* ‘yankılanmak’ (EATS), (Osm.) *yankula-* ‘yankı yapmak’ (LOsm., Men.), (TTü.) *yankıla-* ‘sesi geri çevirmek, yankı durumunda geri döndürmek, inikâs etmek’ (TS), Gag. - , Az. - , Tkm. - , *yañ* ‘yankı’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *yañgır-* ‘yankı yapmak’ (TatG.), Bşk. *yañgıra-* ‘yankı yapmak, çınlamak; daima sesi kulakta olmak; açıkça işitilmek; dağılmak, yayılmak’ (Bşk., BşkÖz.), Kzk. *jañgır-* ‘yankı yapmak’ (KzkM.), Kırg. *jañırt-* ~ *jañırıkta-* ‘yankı yapmak’ (KırgY.), KrçBalk. - , Nog. - , KrmTat. - , Kara. - , Kmk. - ; **DTü.:** YUyg. - , Özb. - , SUyg. - , Kklp. *jañgırt-* ‘yankı yapmak’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. *ñañgılan-* ‘yankı yapmak’ (TofRas.), Tuv.: *çañgılan-* ‘yankı yapmak’ (TuvTen.), Alt. *cañılan-* ~ *cañır-* ~ *cañırt-* ‘yakılanmak’ (AltGND.), AltTel. *d’añıra-* ‘ses yankılanmak’ (TeleRus.), Şor - , Hak. *yañılamak* ‘yankılanmak, aksetmek’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** - ; **Yak.:** - .

yeñ-

yeñ- ‘yenmek’ (EDPT 942b); *yeñ-* ‘yenmek’ (VEWT 197b); *yeñ-* ‘yenmek’ (DTS 256b); *yen-* ‘yenmek’ (< **yeñ-*), (KEWT 359a); *yen-* ‘savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak, üstün gelmek; (mec.) tutmak, bastırmak’ (< **yeng-*), (TKBS 1119b); *yeñ-* ‘yenmek, galip gelmek’ (ESTYa IV 187)

ETü.: Orh. - , EUyg. - , Kar. *yeñ-* ‘yenmek, galip gelmek’ (DLT); **OTü.:** Har. *yeñ-* ‘yenmek, galip gelmek’ (ME, KE, NF), Kıp. *yeñ-* ~ *yen-* ‘yenmek, galip gelmek’ (CCI,

CCG), *yeη*- ‘yenmek, galip gelmek’ (Tuh., Dür.), *yen*- ‘yenmek, galip gelmek’ (Bul.); Çağ. *yeη*- ‘yenmek, galip gelmek’ (ÇağSeng.); YTü.: BTü.: TTü. (EAT) *yeη*- ~ *yèη*- ‘yenmek, galip gelmek’ (SN), *yeη*- ‘yenmek, galip gelmek’ (YZ), (Osm.) *yeη*- ‘galebe, tevaffuk etmek, üst gelmek, başa çıkmak, muvaffak olmak’ (Men.), *yen*- ‘yenmek’ (Leh.), (TTü.) *yen*- ‘savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak, üstün gelmek; kazanmak, ütmek; *mec.* tutmak, bastırmak’ (TS), *yeη*- ‘dayanmak, tahammül etmek, galebe etmek, karşı durmak’ (TarSöz.), *yenk*- ‘kazanmak’ (SDD), *yen*- ~ *yeng*- ~ *yenk*- ‘kazanmak, yenmek’ (DS); Gag. *en*- ‘yenmek’ (GagBask.), Az. *yèn*- ‘yenmek’ (Aze.), Tkm. *yeη*- ‘yenmek’ (TkmBKH.); **KTü.:** Tat. *ciη*- ‘yenmek’ (TatG.), Bşk. - , Kzk. *jeη*- ‘yenmek’ (KzkM.), Kırg. *jeη*- ‘yenmek’ (KırgY.), KrçBalk. *ceη*- ‘yenmek’ (KbalkTav.), Nog. *yeη*- ‘yenmek, mağlup etmek’ (NogBask.), KrmTat. *yeη*- ‘yenmek’ (KrmTat., KrmTatMuz.), Kara. *yen*- ‘yenmek’ (Kara.), Kmk. *yeη*- ‘yenmek; yatıştırmak, teskin etmek’ (KmkB.); **DTü.:** YUyg. *yeη*- ‘yenmek, mağlup etmek’ (UygN.), Özb. *yeng*- ‘yenmek, galip gelmek; tersini iddia etmek’ (ÖzbBrov.), SUyg. - , Kklp. *jeη*- ‘yenmek, galip gelmek’ (KklpBask.); **KDTü.:** Tof. - Tuv.-, Alt. *ceη*- ‘yenmek, alt etmek’ (AltBT.), AltTel. *d’èη*- ‘yenmek, galip olmak’ (TeleRus.), Şor *neg*- ‘yenmek, kazanmak, galip gelmek’ (ŞorKA.), Hak. *çiη*- ‘yenmek, galip gelmek’ (HakBask.); **Sal.:** - ; **Hal.:** - ; **Çuv.:** *şin*- ‘yenmek, kazanmak, alt etmek’ (ÇuvSkvort.); **Yak.:** - .

SONUÇ

Eski Türkçedeki geniz seslerinin tarihsel gelişiminin incelendiği bu çalışma sonucunda elde edilen sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Eski Türk alfabesiyle yazılmış metinlerde H biçiminde gösterilen / η / sesi, V / t /, C / $n\check{c}$ /, J / nt / gibi çift ünsüz değeri taşımaz. Bu işaret tek sesi karşılar. Bu ses, sadece teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra gelen yönelme eki “+ ηA ” ve yön ekinde “+(X) $\eta ArU \sim +(s)I\eta ArU$ ” şeklinde $ng=\eta$ denkliliğini verir (Örneğin; *agısı η a* ‘ipekli kumaşına’ KT G / 6, BK K 5; *batsıkı η a* ‘gün batısına doğru’ KT G / 2, BK K / 2). Erdal, bu durumu ekin tarih öncesi dönemde kaynaşmasına bağlamıştır.³¹⁰

Art damak η ’si bugün hala pek çok çağdaş Türk dilinde ve Anadolu ağızlarında varlığını sürdürmektedir.

Bu ses kimi Türk dillerinde korunurken (Örn: Türkmence, Kazakça, Hakasça vb.), kimi Türk dillerinde ise tıpkı eski Türk yazıtlarındaki / $\acute{n}$ / sesinin Eski Uygur Türkçesi döneminde *ses ayrışması* (split) ile / n / ve / y / seslerine değişmesi gibi / n / ve / g / şeklinde ses birimlerine ayrılmıştır.

2. Eski Türkçede / η / sesinin hem bazı kelime kök ve gövdelerinde hem de ilgi durumu eki, iyelik ve şahıs ekleri gibi bazı isim ve fiil çekim eklerinde istikrarsız bir şekilde / g / ile yazıldığı görülmektedir. Örneğin; teklik 2. şahıs iyelik çekimi: *sü η ükü g* ‘kemiğin’ (BK / D 20) $\sim$ *sü η ükü η* (KT / G 6, BK / K 5). Aynı metin içindeki aynı kelimeler bile hem / η / hem de / g / ile yazılmıştır. Örneğin; *yigne* $\sim$ *yigne* ‘iğne’ (AY). Bizce bu durum, Eski Türkçe döneminin bir geçiş dönemi olduğunu göstermektedir. Eski Türkçedeki bu / g /’li yazımların nedeni, / g / sesinin / η / sesinin alt sesbirimi olarak

³¹⁰ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 80.

ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle, henüz bu dönemde bir ses değişiminden bahsetmek güçtür. Eklerdeki /g/’li yazımların hem isimlerin iyelik çekiminde hem de fiillerin şahıs çekiminde 2. şahıslarda görülmesi, bu durumun bir yazım yanlışı olmadığının göstergesidir. Elimizdeki örneklerin sayısına bakarak bu alması hadisesinin muhtemelen yazıtlar döneminden hemen önce başladığını varsayabiliriz. 8-11. yüzyıllar arasında örneklerin giderek arttığını görmekteyiz.

3. Orta Kıpçakça eserlerinden Codex Cumanicus’ta da aynı eklerde $\eta \sim g$ alması görülmektedir. Örneğin; 2. şahıs çekimi: *bardıg* ~ *bardıη* ‘gittin’ (CCG). Orta Kıpçakça metinlerde Harezmi Türkçesindeki $\eta > g \sim \dot{g} \sim k \sim \dot{k}$ değişimlerinin (Örn: *yağan* ‘fil’ (KE, HŞ) < **yağan*, (DLT) *yağan* ‘fil’) yanında /g/ sesi üzerinden *meyiz* ‘beniz, yüz’ (CCI), *eyin* ‘kürek kemiğinin bulunduğu yer, insanın arka tarafı, sırt’ (İd.) örneklerinde olduğu gibi /y/’li ve *köwlek* ‘gömlek’ (CCI), *sövek* ‘kemik’ (CCI), *süwek* ‘kemik’ (Tuh.) örneklerinde olduğu gibi /v/’li ve /w/’li biçimler ortaya çıkmıştır. /η/ sesinin *tonguz* ‘domuz’ (Mec., Bul.), *ðonguz* ‘domuz’ (Kav.), *ðanguz* ‘domuz’ (Tuh.) ve *kinkeş-* ‘danışmak’ (Tuh.) örneklerinde /ng/ ~ /nğ/ ~ /nk/ şeklinde ayrıştığı görülmektedir. CC’deki *yaaq* ~ *yaa*« (CCI, CCG), *maa* ‘bana’ (CCG), *saa* ‘sana’ (CCG), *aar* ‘ona’ (CCG) örneklerinde ise /η/ sesi *büzülme* sonucu kaybolmuştur. Çağatay Türkçesinde *siwel* ‘sert yumru’ (ÇağSeng.) örneğinde /w/’li biçim, *kanklı* ‘araba’ (ÇağSeng.) örneğinde ise /nk/ ayrışması görülmektedir.

4. Batı Türkçesinde Türkmence haricindeki Türk dillerinde /η/ sesi bulunmaz. Türkmencede kelime içinde ve son seste /η/ sesi bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde yerini /n/ sesine bırakan /η/ sesi, bugün ağızlarda hala yaşamaktadır. Anadolu ağızlarında eklerde $\eta > y$ (Örneğin; teklik 2. şahıs iyelik eki: *eviyiz* ‘eviniz’ ve $\eta > \dot{g}$ (Örneğin; 2. şahıs çekimi: *yerseğiz* ‘yerseniz’) değişimlerinin yanında η sesinin düşerek uzun ünlüler meydana getirdiği de görülmektedir (Örneğin; 2. şahıs çekimi: *dediiz* ‘dediniz’).

Batı Türkçesi grubu Türk dillerinin hiçbirinin yazı dilinde eklerde $\eta \sim g$ değişimi görülmez.

5. Günümüz Kıpçak dillerinde $\eta \sim g$ değişiminin genelleşip sistemli bir hale geldiği görülmektedir. Tatarca, Başkurtça, Kumukça ve Karaçay-Balkar Türkçesinde iyelik eki, şahıs eki ve emir kipinin 2. şahıs çekimlerinde bugün bu eklerin /g/’li biçimleri kullanılmaktadır (Örneğin; Tatarca çokluk 2. şahıs iyelik çekimi: *nurıgız*

‘nurunuz’; Başkurtça çokluk 2. şahıs çekimi: *yahayhıǵız* ‘yaparsınız’). Karaimcenin Troki Ağzında ise /g/ üzerinden /y/’li biçimler ortaya çıkmış, bu eklerin /y/’li biçimleri kullanılmaya başlanmıştır (Örneğin: 2. şahıs iyelik çekimi: *atay* ‘baban’, *koluyuz* ‘kolunuz’). Anadolu Ağızlarından Urfa merkez ve Ceylanpınar Ağzı ile Tuzluca Azerileri Ağızlarında da bu eklerin Karaimcenin Troki Ağzı ile aynı şekilde kullanılması dikkat çekicidir.

Kıpçak dillerinde bu /y/’li biçimler kelime kök ve gövdelerinde de sıklıkla görülmektedir (Örn. *söyek* ‘kemik’ (TatG.) < *süñük*, *yayak* ‘yanak’ (KaraT, KaraH.) < *yañak*, *köylek* ‘gömlek’ (KzkM.) < *köñlek* vb.). Kırgızcada bazı kelimelerin hem /η/’li hem de /y/’li şekilleri birlikte kullanılmaktadır (Örn. *eñ-* ~ *iy-* ‘eğmek’ (KırgY.) < *eñ-*, *eñdir-* ~ *iydir-* ‘eğdirmek’ (KırgY.) < *eñdür-*). Bunun yanında /g/ sesi üzerinden /v/’li biçimler de ortaya çıkmıştır (Örn. *süvek* (~ *su’v’ak*) ‘kemik’ (KaraK.) < *süñük*, *süvel* ‘sivilce’ (KaraK.) < *siñil*).

Kıpçak dillerinde dikkat çeken bir başka özellik ise özellikle ünlüler arasındaki ya da bir ünlü ile /r/ ve /l/ akıcı ünsüzleri arasındaki /η/ ünsüzünün düşerek tek bir ünlü haline gelmesidir (Örn. *gölek* ‘gömlek’ (KmkB.) < *köñlek*, *yak* ‘yanak; taraf; kenar’ (NogBask.) < *yañak*).

Karaimcenin Haliç ve Troki Ağızlarında ünlüler arasındaki /η/ sesinin sık sık /ng/ şeklinde iki ayrı ses olarak yazıldığı görülmektedir (Örn. *yañıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ (KaraT., KaraH.) ~ < *yañıl-*, *donğuz* ‘domuz’ (KaraT.) < *toñuz*).

Kırgızcadaki *EEK* ‘çene’ (KırgY.) < **eñek*, (TT II) *eñek* ‘yanak’, *söök* ‘kemik’ (KırgY.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’, *köön* ‘gönül’ (KırgY.) < **köñül*, (KT, T) *köñül* ‘gönül’ gibi örneklerde /η/ sesinin düşmesi sonucu oluşan ikincil uzunluklar görülmektedir.

6. Doğu grubu Türk dillerine baktığımızda Özbekçede hem eklerde (Örneğin; Özbekçe ilgi durumu eki “+nXng” < ETü. “+(n)Xη”) hem de kelime kök ve gövdelerinde /η/ sesinin /ng/ şeklinde iki ayrı ses olarak yazıldığı görülmektedir (Örneğin; *tongiz* ‘domuz’ (ÖzbBrov.) < **toñuz*, (Yen.) *toñuz* ‘domuz’, *angla-* ‘anlamak’ < **añla-*, (U I) *añla-* ‘anlamak’).

Yeni Uygurca ve Karakalpakçada da ünlüler arasında bazı /η/ sesleri /ηg/ ~ /ηğ/ ünsüz dizisine karşılık gelmektedir (Örneğin; *süñgek* ‘kemik’ (UygJar.) < **süñük*, (KT, BK)

süñük ‘kemik’, *üñgür* ‘mağara’ (KklpBask.) < **üñür*, (TT III) *üñür* ‘mağara’). Ayrıca Karakalpakçada ünlüler arasında ve ünsüzden önceki pozisyonda *η* > *y* değişimi yaygın olarak görülmektedir (Örneğin; *köylek* ‘gömlek’ (KklpBask.) < **köñlek*, (DLT, KB) *köñlek* ‘gömlek’, *süyek* ‘kemik’ (KklpBask.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’).

7. Kuzeydoğu grubu Türk dillerinde ünlüler arasındaki /*η*/ sesinin düşmesi sonucu uzun ünlüler oluşmuştur (Örn. *söök* ‘kemik; naaş, cenaze; soy, kabile’ (HakBask.) < **süñük*, (KT, BK) *süñük* ‘kemik’, *caak* ‘yanak; çene; eşik’ (AltBT.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* ‘yanak; yan, taraf’. Bu durum kuzeydoğu grubu Türk dillerinde zamirlerin yönelme eki çekiminde de karşımıza çıkmaktadır (Örn. Tele. *maa* ~ *menge* ‘bana’, *saa* ~ *senge* ‘sana’, *aa* ~ *olgo* ‘ona’).

8. Halaççada ünlüler arasındaki /*η*/ sesinin /*ηg*/ ünsüz dizisine karşılık geldiği örnekler mevcuttur (Örneğin; *eñgür* ‘dün’ (Hal., HalLex.) < **iñir*, (TT V) *iñir* ‘alaca karanlık’, *iñgil* ‘hafif, kolay’ (HalLex.) ~ *yñgil* ‘hafif, kolay’ (HalDT.) < **yēñil*, (TT VII) *yēñil* ‘hafif’. Salarca, Çuvaşça ve Yakutçada ise *η* ~ *g* değişimi ve /*η*/ ünsüzünün düştüğü örnekler sınırlı birkaç örnekte dağınık ses değişimi olarak görülmektedir (Örneğin; Salarca *kozgo* ‘ayna’ (SalTen.) < **közñü*, (Yen.) *közñü* ‘ayna’; Çuvaşça *turı* ‘Tanrı’ (ÇuvSkvort.) < **teñri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teñri* ‘Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz’; Yakutça *ien* ‘sırtın alt kısmı; bel kemiği’ (YakSlept.) < **eñin*, (U IV, MNB) *eñin* ‘omuz’.

9. Eski Türkçe döneminde /*η*/ sesinin alt sesbirimi olarak /*n*/ sesinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle 11. yüzyılda yazılan DLT’de *η* ~ *n* alması örnekleri artmıştır (Örneğin; *kalkan* ~ *kalkan* ‘kalkan’, *ernek* ~ *ernek* ‘parmak’).

10. Orta Kıpçakça eserlerinden Codex Cumanicus’ta art damak *η*’si, CCI’de /*ng*/ çift ünsüzüyle, CCG’de ise /*η*/ şeklinde özel bir işaretle gösterilmiştir. CC’deki bazı örneklerde aynı kelimenin hem *η*’li hem de *n*’li yazımı dikkat çekicidir Örn. *yeñ-* ~ *yen-* ‘yenmek, galip gelmek’ (CCI, CCG), *tañla-* ~ *tanla-* ‘şaşırmak, hayret etmek’ (CCI, CCG). Orta Kıpçakça eserlerde bu sesin gösteriminde birlik olmaması ve çoğu zaman sadece *nun* ile gösterilmesi /*η*/ sesinin /*n*/ sesi ile karıştırılmasına yol açmıştır. Tuh.’de /*η*/ sesinin sistemli bir şekilde *nun* + *kef* şeklinde gösterilmesi, bu eseri Orta Kıpçakça eserlerde /*η*/ sesinin durumuyla ilgili en güvenilir kaynak yapmaktadır. Taradığımız Orta Türkçe metinlerinde hem iç seste hem de son seste kelimelerin hem /*η*/ hem de /*n*/ ile yazıldığı görülmektedir. Bu yazımlar sistemli değildir. Aynı eserde,

aynı anlamdaki kelime dahi zaman zaman / η / zaman zaman / n / ile yazılmıştır. Bu farklı yazımların bir ses değişiminden çok müstensihlerin ağız farklarının imlaya yansması olması muhtemeldir.

11. Batı Türkçesinde $\eta \sim n$ değişiminin zamanının tespiti olukça güçtür. Bunun nedeni ise Osmanlı Türkçesinde imlânın son derece muhafazakar olması ve Eski Anadolu Türkçesi döneminden miras kalan imlaya bağlı kalınmasıdır. Bu nedenle 16 - 19. Yüzyıllar arasında Latin alfabesiyle yazılan eserlerde / η / sesinin durumu tarafımızca incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda Nagy'ın konuşma kılavuzunda ve Viguer'in dilbilgisi kitabında Eski Türkçede bünyesinde / η / sesi bulunduran kelimelerin / n / ile gösterilmesinden hareketle 18. yüzyıl sonunda en azından eklerde $\eta > n$ değişiminin tamamlandığı kanısına varmaktayız. Kelime köklerine baktığımızda ise pek çok örnekte $\eta > n$ değişiminin tamamlandığını söyleyebiliriz (Örn: *yanıl-* 'yanılmak' < **yañıl-*, (KT, BK, T, O.) *yañıl-* 'yanılmak, hata yapmak', *yëni* 'yeni' < **yañı* < (ŞU) *yañı* 'ayın ilk on gününden biri'). Hâlâ / η / ile gösterilen kelimelerin ise imlânın muhafazakarlığı nedeniyle böyle yazılmaya devam ediyor olması muhtemeldir.

Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagauz Türkçesinde $\eta > n$ koşulsuz ses değişimine uğrayarak / n / ile görülen ekler, Türkmen Türkçesinde art damak η 'lidir. Türkmencede kelime köklerinde de genellikle korunan bu ses, birkaç kelimedede ise dağınık ses değişimleriyle $\eta > n$ değişimine uğramıştır (Örneğin; *yanak* 'yanak' (TkmBKH.) < **yañak*, (DLT, AtH.) *yañak* 'yanak; yan, taraf', *dırnak* 'tırnak' (TkmBKH.) < **tırñak*, (IrkB., MNB, M I, TT VI) *tırñak* 'tırnak'.

12. Kuzey grubu Türk dillerinden Kırgızcada ilgi durumu ekinde $\eta > n$ değişimi görülür (Örneğin; “+*nIn*, +*nUn*, +*dIn*, +*dUn*” < ETü. “+(*n*)*Xñ*”). Eski Türkçede / η / sesini barındıran ekler Karaimcenin Troki ağzında / y /'li şekilde görülürken Haliç ağzında ise / n /'li biçimlerde görülmektedir (Örneğin; ilgi durumu çekimi: KaraH. *ağaçların* 'ağaçların'; teklik 2. şahıs iyelik çekimi: KaraH. *atan* 'babam'). Karaimcede kelime kök ve gövdelerinde de $\eta > n$ değişimi görülür (Örneğin; *t'en'giz* 'deniz' (KaraT.) < **teñiz*, (DLT, KB, AtH.) *teñiz* 'deniz', *tenri* 'tanrı' (KaraH.) ~ *tanrı* 'tanrı' (KaraK.) < **teñri*, (Yen., O, HT, KT, BK, T) *teñri* 'Tanrı; gök, sema; kutlu, aziz', *otun* 'odun' (KaraT., KaraH., KaraK.) < **otuñ*, (U II, MNB) *otuñ* 'odun'.

13. Doğu Türkçesinde $\eta > n$ değişimi sınırlı sayıda örnekte dağınık ses değişimi olarak görülmektedir (Örneğin; Özbekçe *şunkor* ‘sungur’ (ÖzbBrov.) < **şınkur*, (Yen.) *şınkur* ‘şahin’, Karakalpakça *jün* ‘yün’ (KklpBask.) < **yun*, (AY) *yun* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’.

14. Eski Türkçede “+*dIn*” şeklinde /n/ ile görülen ayrılma durumu eki, Kuzeydoğu grubu Türk dillerinden Altayca, Şorca ve Hakasçada art damak η ’si ile görülmektedir. Söz konusu dillerde ilgi durumu eki, eklendikleri kelimeye göre “+*nIn*”, “+*dIn*”, “+*tIn*” şekillerindedir. İlgi durumu ekinden analogi yoluyla ayrılma eki de art damak η ’li söylenmeye başlanmış olmalıdır.

15. Çuvaşçada hem ilgi durumu eki ve teklik 2. şahıs ekinde de kelime kök ve gövdelerinde $\eta > n$ değişimi görülmektedir. Kelime kök ve gövdelerindeki değişim, birkaç istisna dışında düz ünlüler yanında gerçekleşmektedir (Örneğin; *şınır* ‘sinir, damar, kırı’ (ÇuvSkvort.) < **şınır*, (M III, U III, H I), *şınır*, ‘sinir’ *şini* ‘yeni’ (ÇuvSkvort.) < **yanı*, **yanı*, (ŞU) *yanı* ‘ayın ilk on gününden biri’).

16. Çuvaşçada *şimil* ‘kolay, hafif’ (ÇuvSkvort.) < **yênil*, (TT VII) *yênil* ‘hafif’ örneği haricinde $\eta > m$ değişimi -hem ünlüler arasında hem de son seste- yuvarlak ünlüler komşuluğunda gerçekleşir (Örneğin; *hımır* ‘boz; dumanlı; kahverengi’ (ÇuvFed.) < **kojur*, (DLT) *kojur* ‘kestane rengi’, *şim* ‘yün’ (ÇuvYeg.) < **yun*, (AY) *yun* ‘yün; hayvan tüyü, tüy’). Çuvaşçada -*n* > -*m* değişikliği ise hem düz hem de yuvarlak ünlülerin komşuluğunda görülmektedir (Örneğin; *hırım* ‘mide, karın, göbek’ (ÇuvBay.) < **karın*, (IrkB.) *karın* ‘karın’, *çim* ‘soluk, nefes, hayat’ (ÇuvBay.) < **tın*, (U III, AY, H I, MNB, BrahMau.) *tın* ‘nefes, can, ruh’.

17. Eski Türkçede *amtı* ‘şimdi’ şeklinde /m/’li görülen kelime, modern Türk dillerinde genellikle /n/ ile görülmektedir. Kelime *amtı* > *émdi* > *endi* ~ *indi* şeklinde bir gelişme göstermiş, dişyuvasıl /d/ sesi, benzeşme ses hadisesiyle çift-dudak ünsüzü /m/’yi, kendisi gibi dişyuvasıl /n/’ye çevirmiştir.

Çalışmamızda veri tespiti yapıp bu verilerin tarihi ve çağdaş Türk dillerinde şekilleri tespit edildikten sonra çeşitli etimolojik sözlükleri kullanarak tezimizde kullanılan sözcüklerin etimolojilerine yer verilmiştir. Tezin kuramsal kısmında ses değişimlerini incelenerek incelenen diller hakkında yazılmış dilbilgisi kitaplarında tezin kapsamına giren ses değişimleri hakkında bilgi verilip verilmediğini kontrol edildi. Çeşitli araştırmacıların bu ses değişimleri ile ilgili verdikleri örnekleri de kaynak belirterek

kullanıldı. İleride Eski Uygurca eserlerin tamamı taranarak daha çok veriyle bu çalışmada elde edilen sonuçlar birleştirilerek bu sesin değişimleri hakkında daha kapsamlı bilgiler elde edilecektir. Türkçenin geniz sesleri ve bu seslerin gelişimiyle ilgili geniş kapsamlı bir araştırmanın bu zamana kadar yapılmamış olması sebebiyle çalışmamızın bu alandaki bir boşluğu doldurabilmesini umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Adamović, M. “Fragen der tschuwaschischen Lautgeschichte.” *Central Asiatic Journal*. Vol. 33 (1989): 161-192.
- Agyagási, K. *Chuvash Historical Phonetics, an Areal Linguistic Study, with an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Wiesbaden: Harrowitz Verlag, 2019.
- Ağca, F. “Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi.” Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Ağca, F. “Maniheist ve Budist Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler.” *Türkbilig*, Ankara, S. 12 (2006): 3-37.
- Ağca, F. “Eski Türkçe Metinlerde /η/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine.” *Türkbilig. Türkoloji Araştırmaları*, Ankara, S. 23 (2012): 69-82.
- Akar, A. *Türk Dili Tarihi -Dönem-Eser-Bibliyografya*. 5.bs., İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- Antonov, N. K. *Materyalı po İstoričeskoj Leksike Yakutskogo Yazıka*. Yakutsk: Yakutsk Üniversitesi Yayınları, 1971.
- Antonov, N. K. “O Sločnıh Slovah v Yakutskom Yazıke.” *İssledovaniya po Grammatike Yakutskogo Yazıka*. Yakutsk: Akademiya Nauk SSR, 1983: 13-21.
- Antonov, Anton ve Guillaume Jacques, “Turkic ‘silver’ and Lambdaism vs Sigmatism Debate.” *Turkic Languages*, Vol. 15 (2011): 1-28.

- Arat, R. R. *Zur Heilkunde der Uiguren I*. Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, 1930.
- Arat, R. R. *Zur Heilkunde der Uiguren II*. Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, 1932.
- Arat, R. R. *Kutadgu Bilig III: İndeks*. Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.
- Arat, R. R. *Atebetü'l-Hakayık*. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1992.
- Argunşah, M. ve G. Güner, *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Arıkoğlu, E. *Örnekli Hakasça-Rusça Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Arıkoğlu, E. "Tuva Türkçesi." Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007: 1149-1228.
- Arıkoğlu, E. *Hakas Türkçesi Grameri*. Ankara: Bengü Yayınları, 2011.
- Asanov, Ş. A., A. N. Garkavets, S. M. Useinov. *Krımşkotatarsko-russkiy slovar'*. Kiev: Radyanska Şkola, 1988.
- Aşmarin, N. İ. *Materialı dlya İssledovaniya Çuvaşskogo Yazıka*. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta, 1898.
- Ata, A. *Kıyasü'l Enbiya II. Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ata, A. *Nehcü'l-Feradis III, Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Ata, A. *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. 2. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Atalay, B. *Et- Tuhfetü 'z-Zekiyye fi '1- Lugati 'l-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları 1945.
- Atalay, B. *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- Atalay, B. *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi - Endeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.
- Ataniyazow, S. *Türkmen Diliniñ Sözkökü*. Aşgabat: Miras, 2004.

Ayazlı, Ö. “Eski Türk Yazıtlarında Geçen Yer-Yön Adlarının Sarı Uygurcadaki Durumu.” *International Journal of Uyghur Studies*, 1/2 (2019): 211-232.

Aydemir, H. “Tonyukuk / Tunyukuk Adı Üzerine.” *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1/2 (2019): 171-184.

Aydın, E. *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yayınları, 2012.

Aydın, E. *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları, 2015.

Azizbekov H. A. *Azerbaydjansko-russkiy slovar'*. Bakü: Azerbaycanskoe Gosudarstvennoe İzdatel'stvo, 1965.

Bammatov, Z. Z. *Kumıksko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Sovyetskaya Entsiklopediya, 1969.

Bang-Kaup, W. *Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen. 2. Mitteilung: Über einige schallnachmende Verba*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1912.

Bang-Kaup, W. *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte*. Heidelberg: Winter, 1918.

Bang-Kaup, W. ve A. von Gabain. *Türkische Turfan-Texte I*. Berlin: Akademie der Wissenschaften. 1929a.

Bang-Kaup, W. ve A. von Gabain. *Türkische Turfan-Texte II*. Berlin: Akademie der Wissenschaften. 1929b.

Bang-Kaup, W ve A. von Gabain. *Türkische Turfan-Texte III*. Berlin: Akademie der Wissenschaften. 1930a.

Bang-Kaup, W. ve A. von Gabain. *Türkische Turfan-Texte IV*. Berlin: Akademie der Wissenschaften. 1930b.

Bang-Kaup, W. ve A. von Gabain. *Türkische Turfan-Texte V*. Berlin: Akademie der Wissenschaften. 1931.

Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.

Baskakov, N. A. *Nogayskiy Yazık i Ego Dialektiy: Grammatika, Tekstiy i Slovar*. Moskva: Akademiy Nauk Soyuz SSR, 1940.

Baskakov, N. A. ve T. M. Toşakova. *Oyrotsko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, 1947.

Baskakov, N. A. ve A. I. Inkijekova-Grekul. *Hakassko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, 1953.

Baskakov, N. A. *Altayskiy Yazık (Vvedeniye v İzuçeniye Altayskogo Yazıkı i Ego Dialektov)*. Moskva: Akademii Nauk SSSR, 1958a.

Baskakov, N. A. *Karakalpaksko-russkiy slovar'*. Moskva: Akademija Nauk Uzbekskoy SSR, 1958b.

Baskakov, N. A. *Nogaysko-russkiy slovar'*. Moskva: İnostranniy Em Natsional'nıy So'zliklerinin Gasudarstvenniy İzdatel'stvosı, 1963.

Baskakov N. A., B. A. Karrieva, M. Y. Hamzaeva. *Turkmensko-russkiy slovar'*. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1968.

Baskakov, N. A. *Gagauzsko-russko-moldavskiy slovar'*. Moskva: Akademija Nauk SSSR, 1973.

Baskakov, N. A., A. Zayonçkovskiy, S. M. Şapşal. *Karaimsko-russko-pol'skiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık, 1974.

Baskakov, N. A. *Grammatika Hakasskogo Yazıkı*. Moskva: Akademii Nauk SSSR, 1975.

Baskakov, N. A. *Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sesbilimi*. Çeviren Dr. Kenan Koç ve Dr. Oktay Selim Karaca, İstanbul: Multilingual, 2006.

Barutçu-Özönder, S. *Muḥākemetü'l-luğateyn: İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Bayram, B. *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yayınları, 2007.

Benzing, J. "Das Baschkirische" Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 421-434.

- Benzing, J. “Das Kumükische.” Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 391-407.
- Benzing, J. “Das Tschuwaschische.” Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 695-753.
- Biner, İ. *Başkurt Dili Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2015.
- Biray, N., E. Ayan, G. Kurmangaliyeva-Ercilasun, *Çağdaş Kazak Türkçesi, Ses-Şekil-Cümle Bilgisi-Metinler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Borovkov, A. K. *Uzbeksko-russkiy slovar'*. Moskva: Akademija Nauk Uzbekskoy SSR 1959.
- Brockelmann, C. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill, 1954.
- Caferoğlu, A. *Kitab al- İdrâk li lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- Caferoğlu, A. ve G. Doerfer, “Das Aserbeidschanische.” Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner, Verlag 1959: 280-308.
- Caferoğlu, A. “Anadolu Ağızları Konson Değişimleri.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. (1963): 1-32.
- Campbell, L. *Historical Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.
- Carbognano, C. C. *Primi Principi Della Grammatica Turca*. Roma, 1794.
- Castrén, M. A. *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1857.
- Ceylan, E. *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997.
- Cin, A. *Mesud bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-Bedâyî)*, *İnceleme-Metin-Dizin*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, 2012.

Cin, A. *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Clauson, Sir G. *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan, Facsimile Text*. London: Messrs. Luzac and company Ltd., 1960.

Clauson, Sir G. *Turkish Mongolian Studies*. London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1962

Clauson, Sir G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972.

Çağatay, S. "Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. (1954): 15-30.

Çetin, E. "Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü Dokuzuncu Satırda Yer Alan öks(ü)z ak At Üzerine." *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 19 (2004): 135-147.

Dankoff R. ve J. Kelly, *Mahmūd al-Kāşgarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Turk) I-III*. Duxbury, Mass.: Harvard University, 1982.

Demirci, Ü. Ö. ve Sibel Karslı. *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i Dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014a.

Demirci, Ü. Ö. "g'li Damak /ŋ/'si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine." *Turkish Studies*, 9/6 (2014b): 275-289.

Deny, J. *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi*. Çeviren Ali Ulvi Elöve, Ankara: Maarif Vekaleti, 1941.

Develi, H. "18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine." *Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi* (1998): 27-36.

Direnkova, N. P. *Grammatika şorskogo yazıka*. Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941.

Doerfer, G. "Das Krimtatarische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 269-391.

Doerfer, G. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1965.

Doerfer, G. "Türkisch -n > tschuwaschisch -m?" *Ural-Altäische Jahrbücher*, 39, 1-2 (1967): 53-70.

Doerfer, G. "Tschuwaschisch -m < urtürkisch *-m (< gemeintürkisch -n)." *Ural-Altäische Jahrbücher* (1973): 174-212.

Doerfer, G. "Proto-Turkic: Reconstruction Problems." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1975-1976): 1-59.

Doerfer, G. ve S. Tezcan. *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.

Doerfer, G. (1987). *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1987.

Doerfer, G. *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden: Otto Harassowitz, 1988.

Doerfer, G. ve W. Hersche. *Südghusische Materialien aus Afghanistan und Iran*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1989.

Duman, M. "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri" Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1993.

Eckmann, J. "Das Chwarezmtürkische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959: 113-136.

Eckmann, J. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Günay Karaağaç. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Ediskun, H. *Türk Dil Bilgisi, Ses Bilgisi- Biçim Bilgisi-Cümle Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Elcan, A. "Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi." Doktora Tezi. Ardahan Üniversitesi, 2016.

Elmalı M. *Daşakarmapathāvadānamālā, Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin - Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Ercilasun, A. B. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

- Ercilasun A. B. ve Z. Akkoyunlu. *Divanü Lûgat-it Türk, Giriş - Metin - Çeviri - Notlar -Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Eraslan, K. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Erdal, M. "The Turkish Yarkand Documents." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 47, no. 2 (1984): 260-301.
- Erdal, M. *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon 1-2*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.
- Erdal, M. *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.
- Erdal, M. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill, 2004.
- Eren, H. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. 2. bs., Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Ergin M. *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Ergin, M. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2009.
- Ersoy, F. "Çuvaş Türkçesi", Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007: 1285-1340.
- Ersoy, F. *Çuvaş Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Ersoylu, H. "Türkçenin Bazı Yabancı Kökenli Kelimelerinde Dudaksı Genizsileşme." *İlmî Araştırmalar*. (2000): 97-104.
- Fedotov, M. P. *Étimologiçeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıkı*. Tom I-II, Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy İnstitut Gumanitarnih Nauk, 1996.
- Geissler, F. ve P. Zieme. "Uigurische Pañcatantra-Fragmente." *Turcica* 2 (1970): 32-70.
- Georgieviz, B. *De Turcarum Moribus Epitome*. Londra, 1567.
- Golovkina, O. V. *Tatarsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovyetskaya Enciklopediya, 1966.
- Göncöl, C. "The Graphemes /š/ and /ŋ/ in the Religious Texts of the Codex Cumanicus." *Acta Orientalia Vilnensia*, S. 15 (2016): 35-43.

Gombocz, Z. “Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen.” *Keleti Szemle*, c XIII, Budapeşte : Otto Harrassowitz 1912-1913: 1-129.

Grammatika Altayskogo Yazıka. Kazan: Üniversite Yayınevi, 1869.

Grønbech, K. *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. (Monumenta Linguarum Asiae Maioris 1.), Kopenhagen: Einar Munksgaard, 1942.

Guseynova, G. *Azerbaydjansko-russkiy slovar'*. Bakü: Akademii Nauk SSSR, 1941.

Gül, A. “Damak n’sinin Yazımına İlişkin İlgi Çekici Bir Örnek: Birtish Library OR9515’te Kayıtlı Satırası Kur’an Tercümesi.” *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (2014): 171-187.

Gülensoy, T. *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme, İnceleme-Bibliyografya-Metinler*. Kayseri:“Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993.

Gülensoy, T. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Etimolojik Sözlük Denemesi*. c. I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

Gülsevin, S. *Karay Türklerinin Dili, Troki Diyalekti*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Güner-Dilek, F. *Güney Sibiryay Altay Türkçesi Ağızları, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Gürsoy-Naskali, E. ve M. Duranlı. *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Hacıeminoğlu, N. *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1984.

Hacıeminoğlu, N. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Hacıeminoğlu, N. *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Hamilton, J. R. *Manuscripts ouigours de Touen-Houang. Le Conte bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouigoure*. Paris: Klincksieck, 1971.

Hamilton, J. R. *Manuscripts ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-houang. T. 1-2*. Paris: Peeters, 1986.

Hamilton, J. R. *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Budhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması, İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çeviren Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Hamilton, J. R. “X. Yüzyıl Hotan Türkçesinde değişken genizliler.” Çeviren: Sonel Bosnalı, *Türk Dilleri Araştırmaları (Festschrift in Honor of Talat Tekin)*. S. 18 (2008), 471-494.

Harsany, J. N. *Colloquia Familiaria Turcico Latina Seu Status Turcicus Loquens*. Köln, 1672.

Hazai, G. “Jakab Harsanyi-Nagy’ın Latin Harfleriyle Yazılmış Türkçe Metinleri.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1971): 47-59.

Henning, W. B. “Mitteliranisch.” Karl Hoffman, W. B. Hennig vd. (ed.), *Handbuch der Orientalistik/Iranistik-Linguistik*. Leiden: Brill (1958), 20–130.

Houtsma M. T. *Ein Türkisch-Arabisches Glossar, Nach der Leidener Handschrift, Herausgegeben und Erläutert*. Leiden: Brill, 1894.

Hovdhaugen, E. “Some Remarks on the Development of Nasal Phonemes in Chuvash.” *Ural-Altische Jahrbücher*, S. 44 (1972): 208-212.

Ilgın, A. *Tarihî-Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi, Biçim Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2015.

İshakov, F. G. ve A. A. Palmbah, *Grammatika Tuvinskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya*. Moskva: İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı, 1961.

Jarring, G. *An Eastern Truki - English Dialect Dictionary*. Lund: Lundsuniversitets Årsskrift, 1964.

Kaçalin, M. S. *Dedem Korkut 'ın Kazan Bey Oğuz-namesi Hikāyet-i Oğuznāme-i Kazān Bēg ve Ğayrı -Metin ve Açıklamalar-*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Kaçalin, M. S. *Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Kaçalin, M. S. *Divanü Lûgat-it Türk*. Yayına Haz.: Mehmet Ölmez, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2019.

Kakuk, Z. *Mai török nyelvek I. Bevezetés*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.

- Kanar, M. *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Kara, M. “Türkmen Türkçesinde Ünsüzler.” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1 (1998): 379-386.
- Kara, M. *Türkmen Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- Karabacak, E. *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm (Giriş - Metin - Sözlük - Terimler Dizini – Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- Karadoğan, A. “Köktürkçedeki N Sesi Üzerine.” *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 139 (2000): 137-140.
- Karahan, L. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Karamanlıoğlu, A. F. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Kartallıoğlu, Y. ve H. Yıldırım, “Azerbaycan Türkçesi.” Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007: 171-230.
- Kasapoğlu-Çengel, H. *Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Kasapoğlu-Çengel, H. “Kırgız Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Kaya, C. *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Kenesbayev, S., A. İskakov, K. Ahanov, *Kazak Tili Grammatikası, 1. Bölüm*. Almaty: Qasaqtyn Memlekettik Oku-Pedagogika Baspasy, 1955.
- Kırkkılıç, H. A. *Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, Lehcetü'l- Lügat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Kirişcioğlu, M. F. “Saha Türkçesi.” Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007: 1229-1284.
- Koçoğlu-Gündoğdu, V. *Tuva Türkçesi Grameri, Metin-Söz Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.

- Kononov, A. N. *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka*. Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960.
- Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Krueger, J. R. *Chuvash Manual, Introduction, Grammar, Reader and Vocabulary*. Bloomington: Indiana University Publications, 1961.
- Kudarbeyov, S. ve A. Tursunov. *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, Fonetika cana Morfologiya*. Frunze: İlim Basması, 1980.
- Kurpeşko-Tannagaşeva, N. N. ve F. Y. Apon'kin. *Şorsko-russkiy i Russko-şorskiy Slovar'*. Kemerovo: Kemerovskoye knijnoye izdatel'stvo, 1993.
- Laut, J. P. *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986.
- Levitskaya, L. S. *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1989.
- Levitskaya, L. S., Dibo A. vd. *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Yazıki Russkoy Kulturi, 1997-2003.
- Mahmudov, H., G. Musabaev. *Kazahsko-russkiy slovar'*. Alma-Ata: Izvestija Akademii Nauk Kazahskoj SSR, 1954.
- Malov, S. Y. *Yazık jyoltıh Uygurov: Slovar' i grammatika*. Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazahskoy SSR, 1957.
- Malov, S. E. *Lobnorskiy Yazık*. Frunze: İzdatel'stvo An Kirgizskoy SSSR, 1956.
- Mansuroğlu, M. "Das Karakhanidische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959: 87-108.
- Matveyev, T. M. *Grammatika Çuvaşskogo Yazıka - Morfologiya*. Simbirsk: Tipo Litografiya Gubsovnarhoza, 1919.
- Maue, D. *Dokumente in Brahmi und Tibetischer Schrift*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996.
- Megisier, H. *Institutionum Linguae Turcicae*. 1612

Menges, K. H. “Die Türkischen Sprachen Süd-Sibirien, III: Tuba (Sojon und Karayas), 1: Zur Charakteristik Einer Einzelnen Sibirisch-Türkischen Gruppe” *Central Asiatic Journal*, Vol. 4, No. 2 (1959a): 90-129.

Menges, K. H. “Die aralo-kaspische Gruppe.” Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959b: 434-489.

Menges, K. H. “Das Soyonische und Karagassische.” Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959b: 640-671.

Menges, K. H. *The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies*. Wiesbaden: Harrowitz, 1994.

Meninski, F. M. *Franciscus á Mesgnien Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae = Lexicon Turcico - Arabico - Persicum 1 – 6*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2000.

Mehmet, G. *Salar Türkçesinin Çekim Morfolojisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Müller, F. W. K. *Uigurica I*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1908.

Müller, F. W. K. *Uigurica II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1911.

Müller, F. W. K. *Uigurica III*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1922.

Müller, F. W. K. ve A. von Gabain. *Uigurica IV*. Çeviren Süleyman Himran İstanbul: Burhaneddin Erenler Basımevi, 1945.

Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak. *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademija Nauk SSSR, 1969.

Nadjip, E. N. *Uygursko-russkiy slovar'*. Moskova: Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1968.

Ölmez, M. “Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?” *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, ed. C. Alyılmaz, Ö. Ay, M. Yılmaz (2010): 211-220.

Ölmez, M. *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri- Sözlük)*. Ankara: Bilgesu yayıncılık, 2012.

- Öner, M. "Tatar Türkçesi." Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları 2007: 679-748.
- Özkan, N. *Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş, Şekil Bilgisi, Ses Bilgisi, Cümle, Sözlük, Metin Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 1996.
- Özbay, B. *Huastuanift - Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Özertural, Z. "Archaische Schreibung des velaren Nasals in den uigurischen Texten." *Zeitschriften der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, (2007): 367-371.
- Özşahin, M. *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Özyetgin, A. M. *Ebu Hayyan Kitabul- İdrak li Lisani'l- Etrak Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav, 2001.
- Paasonen, H. *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1950.
- Pavlov, İ. P. *Sovremenniy Çuvaşskiy Yazık v 2 Tomah*. Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudartsvennyi institut gumanitarnih nauk, 2014.
- Pekacar, Ç. "Kumuk Türkçesi." Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007: 939-1008.
- Pekarskiy, E. K. *Slovar' yakutskogo yazıka*. Leningrad: Akademiya Nauk, 1907-1930.
- Pokrovskaya, L. A. *Grammatika Gagauzskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya*. Moskva: İzdatelstvo Nauka 1966.
- Poppe, N. "Die tschuwassischen Lautgesetze." *Asia Major* (1924): 775-782.
- Poppe, N. "Das Jakutische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 671-685.
- Poppe, N. *Bashkir Manual: Descriptive Grammar and Texts with a Bashkir-English Glossary*. Bloomington: Indiana University, 1964.
- Poppe, N. *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*. Çeviren: Zeki Kaymaz, İstanbul: Fatih Ofset, 1994.
- Pritsak, O. "Das Alttürkische", *Handbuch der Orientalistik, erste Abteilung, fünfter Band: Altaistik, erster Abschnitt: Turkologie*. Leiden: Brill, 1963: 27-52.

Pritsak, O. "Das Abakan und Čulymtürkische und das Schorische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 598-630.

Pritsak, O. "Das Karaimische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 318-340.

Pritsak, O. "Das Karatschaische und Balkarische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 340-369.

Pritsak, O. "Das Kiptschakische." Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1959: 74-87.

Rachmeti, G. R. ve W. Eberhard. *Türkische Turfan-Texte VII*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1936.

Radloff, W. *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen, Erster Teil, Phonetik der nördlichen Türksprachen*. Leipzig: T. O. Weigel's Verlag, 1882.

Radloff, W. *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Tom Perviy, Glasniye. Versuch der Wörterbuches der Türk-Dialecte, Erster Band, die Vocale*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademi Nauk, 1893.

Ramstedt, G. J. *Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen*. Helsinki: Finnischen Litteraturgesellschaft, 1903.

Ramstedt, G. J. "Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen." *JSFOu*, 28/3 (1912): 1-86.

Ramstedt, G. J. "Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte III." *Keleti Szemle*, c XVI (1915-1916): 66-84.

Ramstedt G. J. *Kalmükisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1935.

Ramstedt, G. J. *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1957.

Rassadin, V. I. *Fonetika i Leksika Tofalarskogo Yazıka*. Ulan-Udè: Burjatskoe Knižnoe Izdat., 1971.

- Rassadin, V. I. *Tofalarsko-russkiy slovar', Russko-tofalarskiy slovar'*. Irkutsk: Kinijnoye İzdatel'stvo Irkutsk, 2005.
- Raymonda, J. H. ve Nicholas Poppe, *Kirghiz Manual*. Bloomington: Indiana University, 1963.
- Räsänen, M. *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Societas orientalis fennica, 1949.
- Räsänen, M. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- Redhouse, S. J. W. *A Simplified Grammar of the Ottoman Turkish Language*. London: Trübner & Co, Ludgate Hill, 1884.
- Róna-Tas, A. "Did the Proto Altaic People Know the Stirrup?" *Language and History: Contributions to Comparative Altaistics*. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata, 1986: 50-54.
- Róna-Tas, A. "On the Development and Origin of the East Turkic Runic Script." *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, S. 41 (1987), s. 7-14.
- Róna-Tas, A. ve Á. Berta. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian 1-2*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011.
- Röhrborn, K. *Uigurisches Wörterbuch 1-6, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977-1998.
- Röhrborn, K. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. II: Nomina – Pronomina – Partikeln. Teil 1: a – asvık*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve N. A. Kuçığaşeva. *Teleut-Orus Sözlük-Teleutsko-russkiy Slovar'*. Kemerovo: Knichnoe İzdatel'stvo, 1995.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve N. A. Kuçığaşeva. *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çeviren Ş. H. Akalın ve C. Turgunbayev. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Scharlipp, W. E. *Türkische Sprache Arabische Schrift, Ein Beispiel schrifthistorischer Akkulturation*. Budapeşte: Akadémia Kiadó, 1995.

Seaman, G. *Grammatica Linguae Turcicae In Quinque Partes Distributa*. Oxford, 1670.

Sertkaya, A. G. “Köl Tigin, Bilge Kağan, Ongi, Taryat, Şine Usu, Gibi Göktürk Harfli Yazıtlarda Aykırı Genizleşme (Denazalizasyon) Örnekleri.” *Gazi Türkiyat*, S. 15 (2014): 1-12.

Sertkaya, O. F. “Göktürkçedeki F (ny) Runası Üzerine.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sayı 1/4 (2012), s. 1-10.

Sertkaya, O. F. “Bir kişi y(a)ŋ(ı)ls(a)r og(u)şı bod(u)nı (e)bi (e)şükiŋe t(e)gi (a)kıdm(a)z ermiş [KT G 6 = BK K 4]” *Dil Araştırmaları Dergisi*, S.14 (2014a): 9-21.

Sertkaya, O. F. “Altay, Yenisey ve Moğolistan Yazıtları Üzerine Notlar.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3 (2014b): 1-13.

Sevortyan, E. V. *Etimologičeskiy slovar' Tyurskiy Yazıkov*. c. I-III, Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1974-1980.

Shimin, G. ve H. J. Klimkeit. *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Bd.1-2, Wiesbaden: Harrassowitz, 1988.

Sims-Williams, N. “Soğd Ses Sistemi ve Uygur Alfabesinin Kökeni.”. Çeviren F. Korkmaz ve B. Keskin, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 57 (2017): 259-269.

Skvortsov, M. İ. ve A. B. Skvortsova. *Çıvaşla-Vırışla tata Vırışla-Çıvaşla Slovar' / Çuvaşsko-russkiy i Russko-çuvaşskiy*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo, 2003.

Sleptsova, P. A. *Yakutsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1972.

Stachowski, M. *Geschichte des Jakutischen Vokalismus*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1993.

Stachowski, M. *Dolganisher Wortschatz*. Krakow: Księgarnia Akademicka, 1998.

Stachowski, M. “Some thoughts on the Proto-Turkic palato-velar nasal.” *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of Talat Tekin*, S. 18 (2007): 375-392.

- Stachowski, M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Krakow: Ksiegarnia Akademicka, 2019.
- Starostin, S. A., A. V. Dybo, O. A. Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden: Brill, 2003.
- Sugahara, M. "Off-Glide Denasalization of /ŋ/ in Middle Turkic." *Eski Türkçeden Çağdaş Uyğurcaya: Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*. Konya: Kömen Yayınları, 2014: 177-189.
- Suyunçev H. İ., İ. H. Urusbiev. *Russko-karaçaevo-balkarskiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Sovyetskaya Entsiklopediya, 1965.
- Şçerbak, A. M. *Sravnitel'naya Fonetika Tyurkskih Yazykov*. Leningrad: İzdatel'stvo Nauka Leningradskoe Otdelenie, 1970.
- Şenlik, A. Ş. *Tiryâkî Hasan Paşa Gazâvâtnamesi ve Bazı Filolojik Notlar*. Ankara: Türk İslam Bilim Kültür Mirası Dizisi, 2017.
- Şiraliyeva M. Ş. ve E. V. Sevortyan, *Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka, Fonetika, Morfologiya i Sintaksis*. Baku: Akademiya Nauk, 1971.
- Şiraliyev A. M. Ş. ve M. İ. İslamov, Haz. *Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti*. c. A-L, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Şiraliyev A. M. Ş. ve M. İ. İslamov, Haz. *Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti*. c. M-Z, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Şirin, H. *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Tamir, F. "Kazak Türkçesi." Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları 2007: 429-480.
- Tavkul, U. *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Tavkul, U. "Karaçay-Malkar Türkçesi." Ahmet B. Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007: 883-938.
- Tekin, Ş. *Uygurca Metinler I, Kuanşi im Puser*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960.

- Tekin, Ş. *Uygurca Metinler II, Maitrisimit*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- Tekin, Ş. *Maitrisimit nom bitig, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhsika-Schule, 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen*. Berlin: Akademie Verlag, 1980.
- Tekin, Ş. *Maitrisimit nom bitig, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhsika-Schule, 2. Teil: Analytischer und rückläufiger Index*. Berlin: Akademie Verlag, 1980.
- Tekin, Ş. “Eski Türkçe” *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1992: 69-119.
- Tekin, T. *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University, 1968.
- Tekin, T. *Irk Bitig, The Book of Omens*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.
- Tekin, T. *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları, 1995a.
- Tekin, T. ve M. Ölmez. *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları, 1995b.
- Tekin, T. *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi, 2003.
- Tekin, T. *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Tekin, T. “Eski Türkçede Datif-Lokatif {+A} Üzerine.” Çeviren Ümit Özgür Demirci, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10 (2012): 50-56.
- Tekin, T. “Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine.” Çeviren Gökçen Bilgin *Dil Araştırmaları*, S. 13 (2013): 157-162.
- Tekin, T. ve M. Ölmez, *Türk Dilleri-Giriş*. 3. bs., Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015.
- Temir, A. “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alttürkischen 1: Deskriptiver Teil.” *Oriens*, Vol. 9 (1956): 41-85.
- Tenişev, E. R. *Salarskiy Yazık*. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1963.
- Tenişev, E. R. *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1968.
- Tenişev, E. R. *Stroy salarskogo yazıka*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka, 1976.

Tenişev, E. R., G. F. Blagova vd. *Sranitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Regional'nye Rekonstruksii*. Moskva: Nauka, 2002.

Timurtaş, F. K. *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i, İnceleme-Metin*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1963.

Timurtaş, F. K. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1972.

Tulum, M. "17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Değerlendirme." *Türkler*, c. 11, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 921-966.

Toparlı, R. *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.

Toparlı R. *Harezmi Türkçesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Toparlı, R., M. S. Çögenli, N. H. Yanık. *El-Kavânînü'l- Külliyye Li-Zabti'l- Lugati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Toparlı, R. *Ahmet Vefik Paşa, Lehce-i Osmânî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Toparlı, R., M. S. Çögenli, N. H. Yanık. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Toparlı, R. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Toparlı, R. ve Mustafa Argunşah. *Mu'inü'l- Mürid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.

Tuna, O. N. "Eski Türk Doğu Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (1990): 207-222.

Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 1-12. 2. Bs, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.

Türk Dil Kurumu, *XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995-1996.

Türk Dil Kurumu, *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi 1 – 6*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. 11. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

von Gabain, A. ve G. R. Rachmati. *Türkische Turfan-Texte VI*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1934.

von Gabain, A. *Alttürkische Grammatik*. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1950.

von Gabain, A. *Türkische Turfan-Texte VIII*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1954.

von Gabain, A. “Die Sprache des Codex Cumanicus.” Jean Deny, Kaare Grønbech vd. (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1959: 46-74.

von Le Coq, A. *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1912.

von Le Voq, A. *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1919.

von Le Voq, A. *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1922.

von Le Coq, A. *Huastuanıft*. Çeviren Süleyman Himran, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941.

Uraksin, Z. G. *Başkırskogo-russkiy slovar’*. Moskva: Rossiiskaya akademiya naúk , 1996.

Uygur, C. V. *Karakalpak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2010.

Uzunkaya, U. *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin, Metin - Çeviri - Açıklamalar - Dizinler*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2020.

Ünver, İ. *Ahmedî, İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1984.

Vasiliev, Y. *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Viguiet, P. F. *Éléments De La Langue Turque ou Tables Analytiques De La Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement*. Constantinople, 1790.

Yağmur, Ö. “Latin Harfli Çeviri Yazılı Metinlerde Türkçe Sözdizimi (16-19. Yüzyıllar)” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2013.

Yağmur, Ö. “Progression of Palatal /ɲ/ and Some Remarks on Palatalization in the 18th Century Istanbul Turkish According to Viguiet.” *Rocznik Orientalistyczny* (2017): 33-50.

Yalçın, S. K. *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2018.

Vaughan, T. A *Grammar of the Turkish Language*. London: J. Humfreys, 1709

Yazıcı-Ersoy, H. *Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2018.

Yegorov, V. G. *Çavaşla-vıräsla slovar’*. Şupaşkar: Çuvaşskoe Gosudarstvennoe İzdatel'stvo , 1935.

Yudahin, K. K. *Kirgizsko-russkiy slovar’*. Moskva: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1965.

Yüce, N. *Mukaddimetü'l- Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.

Zieme P. “Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichaischtürkischen Turfantexte.” Doktora Tezi, Berlin, 1969.

Zieme, P. “Gab es Entnasalisierung im Altuigurischen?” *Trans-Turkic Studies. Festschrift in Honour of Marcel Erdal, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, (2010): 25-34.

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=UWB#0> [Erişim 25.01.2020]